

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

276.

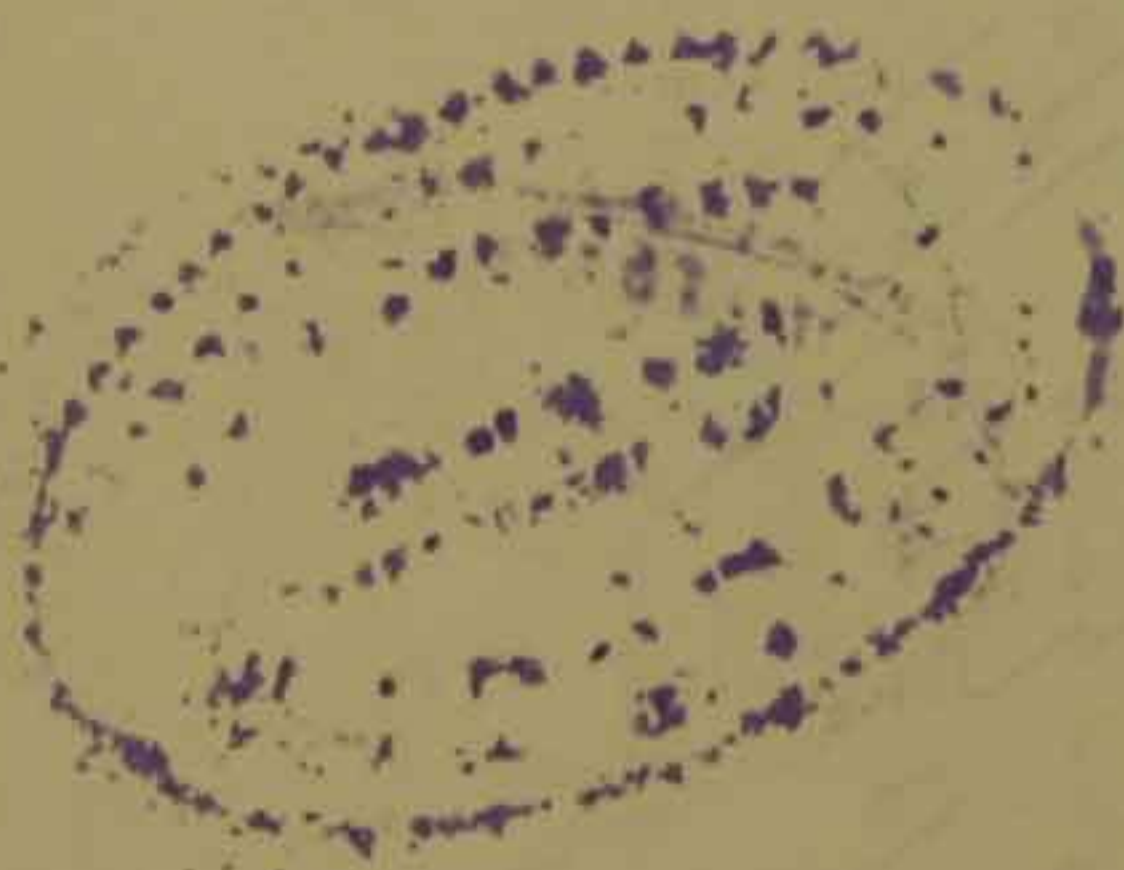
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԳՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ԵՐԵՎԱՆ

Դիպլոմ 9/4
130

Handwritten text in Arabic script, possibly a signature or a small note, located in the lower right quadrant of the page.

~~2730~~

~~185~~

~~3384~~

ՀՕԻԿԱՍԵԱՆ ՄԱՏԵՆԱԳԱՐԱՆ

9(47.925)

Գ.

4-53

12012

Դեփուզի

130

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

ԱՐԱՐԵԱԼ

ԿԻՐԱԿՈՍԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

12-1201

ԳԱՆՁԱԿԵՑԻՈՅ

№ 185

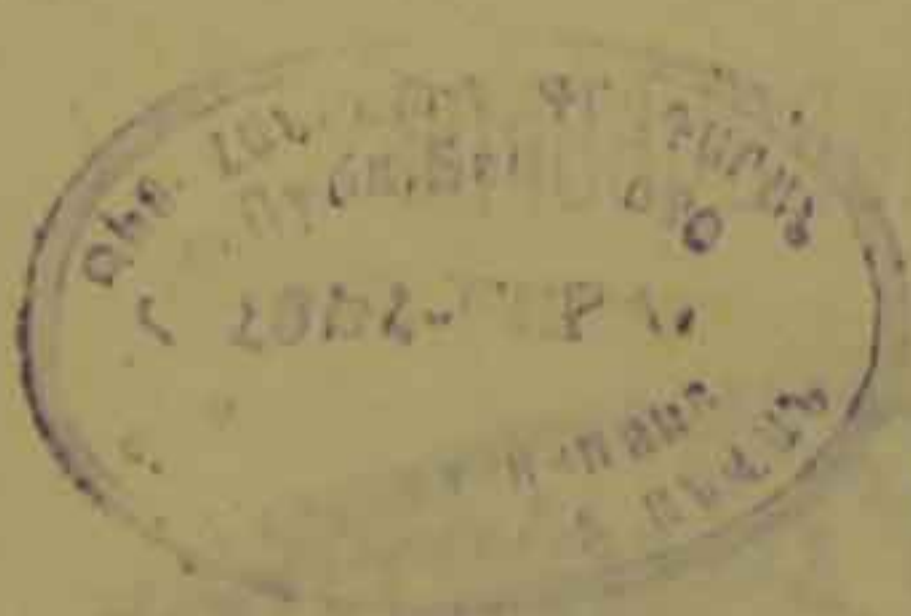

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

ԷԼԵԲՏՐՈՒԵԱՐԺ ՏՊԱՐԱՆ ՕՐ. Ն. ԱՂԱՆԵԱՆՅԻ ՊՈԼԻՑ 7
1909

2004

12853

(3081-4V)
G-
130-2014
hp129

Ի ՅԱՒԵՐԺԱԿԱՆ ՅԻՇԱՏԱԿ

Ա Ի Ե Տ Ի Ք Ա Յ Բ Ա Լ Ա Յ Ե Ա Ն

ՂՈՒԿԱՍԵԱՆՑ

ԳՈՒԶԵԳԼՈՂ

Կիրակոս Գանձակէցու այս տպագրութիւնն ար-
տատպուած է Ոսկան Տէր-Յովհաննիսեանց Երե-
ւանցու 1858 թուին Մոսկուայում հրատարա-
կած օրինակից:

Ջ Ե Կ Ո Ի Ց Ո Ի Մ Ն

ԱՌԱՋԻՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՁԻ

Կիրակոս վարդապետ Գանձակեցին, որ տասն-
ներեքերորդ դարում ծաղկած մեր ազգային
պատմագիրներից մէկն է, Վանական մակա-
նուանած Յովհաննէս վարդապետ Տաւուշեցու
աշակերտն էր և Մեծ Վարդան վարդապետ
Բարձրբերդացու աշակերտակից: Սրանն է այս
պատմագիրքը, որի մէջ առաջադրում է մեր
ազգի պատմութիւնը՝ սկսած սուրբ Գրիգոր Լու-
սաւորչից և Տրդատ թագաւորից մինչև իւր օրերը,
այն է՝ մինչև Հեթում Ա. թագաւորը, կամ
մինչև Փրկչի 1260 թուականը: Թէպէտ աշխա-
տութեանս սկզբում համառօտ կերպով է անց-
նում առաջին անցքերի պատմութիւնը, սակայն
իւր ժամանակի պատմութիւնը, իբրև ակա-
նատես, լիովին է նկարագրում, մանաւանդ երբ

խօսում է թաթարների հարուածների մասին:
 Կիրակոս Գանձակեցին վախճանուեցաւ
 Փրկչի 1271 թուին Գետկայ վանքում, ուր
 սնուել և ուսել էր:

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Հ Ե Ղ Ի Ն Ա Կ Ի Ն

Կիրք որ 'ի բնութեան մարդկան՝ յայս հաստատեալ է խնամօք յարարչէն՝ քննասէր լինել իրաց ինչ անցելոց, և կամ 'ի հանդերձեալն լինելոց:

Իսկ այսմ ոչ է հնարք այլազգ հասու լինել և իմանալ, բայց թէ բազում աշխատութեամբ՝ և յերկար ջանիւ:

Իիւծիլ և մաշիլ տաժանամբ, և յոյժ վաստակօք, զի թերևս գտցէ ինչ պիտանացու, որ կարողն իցէ ըսուլ զփափաքս ըղձից խնդրողին:

Բաբունաբար երկօք, և ոչ վարկապարագի անցանել ընդ պատմութիւնս ժամանակաց, ներքնոց և արտաքնոց:

Ակնարկելով և ազդեցութեան հոգւոյն, որ կարողն է իմաստնացուցանել զտգէտս, և բանաւոր առնել զանբանս:

Կարող և ձեռնհաս զնա հաւատալ առանց երկմտութեան և թերութեան:

Որով և ամենայն ինչ ըստ կամաց նորա յօրինի և կազմի, երևոյթքն և աներևոյթքն:

Սրբապէս մտօք և անչարութեամբ մատուցանել զուսկն վերին և ներքին աստուածայնոց բանից և գրոց և պատմութեանց. որք կարող են հասուցանել զխնդրողն խնդրելոյն:

Քանզի և այս օրէնք են աստուածայինք, ցուցանել հարանց՝ որդւոց, զի ծանիցի յազգ այլ. որպէս մարգարէն Գաւիթ հրամայէ. զի յայս խրատէր մեծն 'ի մարգարէս Մովսէս զորդիան Իսրայէլի և ասէր. Ոսկասցիս 'ի սոսա 'ի տուէ և 'ի գիշերի՝ 'ի նստել 'ի տան, 'ի գնալ 'ի ճանապարհ, 'ի ննջել և 'ի յառնել: Եւ այսոցիկ որք յօժանդակ են և ձեռն տան, յոլովք են յաստուածայնոց արանց, որք կենդանի արձան թողին զգիրան յետ իւրեանց յամենայն ազգաց: Որպէս մեծն Եւսեբոս գերկուս գիրան եթող, զքրոնիկոնն, սկսեալ 'ի նախնոյն Ադամայ, զխժական անուանս նահապետացն՝ զոր գրեցին արտաքինքն, համեմատելով ընդ աստուածայնոց արանց պատմութիւնս. և բերեալ հասուցանէ մինչ 'ի գալուստն Քրիստոսի և այսր, զյոլովից ազգաց նահապետս և զթագաւորս, և զեկեղեցւոյ պատմութիւնն, սկսեալ 'ի ծագմանէ արեգականն արդարութեան՝ զժամանակս թագաւորաց, և զառաքելոցն սրբոց քարոզութիւնս, և թէ օ 'ի սոցանէ զինչ գործեաց, և յոր կողմ շոգաւ իւրաքանչիւր ոք, և կամ թէ սրպէս վկայեցին. և զպիսկոպոսաց սրբոց, և զերեւելի արանց զգործ

և գրաջութիւն. և բերեալ հասուցանէ մինչև
յաւուրս. Կոստանդիանոսի բարեպաշտի, և անդ
դադարի: Եւ ապա մեծիմաստն Սոկրատէս կորո-
վակի բանիւք, սկսեալ 'ի սրբոյն Սեղբեսարոսէ
Հռոմայ հայրապետէն, և 'ի Կոստանդիանոսէ
մեծէ, և ածէ մինչև յաւուրս Թէոդոսի փոքու,
զարարս և զգործս իւրաքանչիւր թագաւորաց և
զեպիսկոպոսաց, և զառաքինեաց և զվատթարաց,
զժողովելոց բազմաց եղելոց՝ պիտանեաց և խոտա-
նաց ընդարձակ և յաճախ պատմութեամբ ա-
ւարտէ:

Իսկ Հայոց ազգի պատմագիրք յոլովք ցուցին
աշխատութիւն: Որպէս սքանչելի և կորովամիտն
Ազաթանգեղոս, որ թարգմանի բարի հրեշտակ, որ
եցոյց հրամանաւ մեծագոր և քաջ արքային Տրդա-
տայ զհանգամանս իրաց եղելոց առ Հայս 'ի ձեռն
սրբոյն Գրիգորի Պարթևի և խոստովանողի Քրիստո-
սի, զգործս նշանաց և արուեստից և սքանչելագոր-
ծութեանց, և զպատճառս յուսաւորութեան Հայոց
աշխարհիս, զեղեցիկ և պայծառ պատմութեամբ
աւարտէ: Եւ զկնի նորա ամենահարուստն գի-
տութեամբ, և մեծն իմաստութեամբ քան զյոլովս
սուրբ այրն Աստուծոյ Մովսէս Խորենացի, որ զՀա-
յոց պատմութիւնն շարագրեաց բազմահանձար և
յոգնադրուատ բառիւք: համառօտ պատմութեամբ
և ընդարձակ մօտք 'ի նախնի մարդոյն սկսեալ՝
զյոլովից ազանց իրս և զգործս և զարարս, բերեալ

մինչև յաւուրս Տրդատայ և սրբոյն Քրիզոսրի, և ան-
 տի մինչև ցկատարումն սրբոյն Սահակայ Հայոց
 հայրապետի, և զողբան ասացեալ 'ի վերայ աշխար-
 հիս Հայոց, անդանօր դադարեցուցանէ: Եւ յետ նո-
 րա սուրբն Եղիշէ, որ պատմէ զքաջութիւն Վար-
 դանայ, թուին սրբոյն Սահակայ, և զընկերաց
 նորա, որք յուսովն Քրիստոսի զանձինս 'ի մահ
 եղին և պսակեցան 'ի Քրիստոսէ, և զարիական
 մահ սրբոց Յովսեփեանցն, և զկամաւ տալն զան-
 ձինս 'ի կապանս սրբունի նախարարացն Հայոց
 վասն յուսոյն որ 'ի Քրիստոս, և զհամբերող նա-
 հատակութիւն սրբոցն Խորենայ և Աբրահամու,
 զոր ստուգութեամբ ցուցանէ այլն սքանչելի:
 Եւ ապա Ղազար Փարպեցի ճարտասան, սկսեալ
 յաւուրցն սրբոյն Սահակայ, և զնոյն ոճ պատմէ:
 Եւ զկնի նորա Փոստոս Բիւզանդ, որ զեղեալ իրս
 պատմէ Հայոց աշխարհիս ընդ Պարսիկս, և 'ի նոցա-
 նէ ընդ մերս: Եւ Հերակլ 'ի Սեբիոսէ եպիսկոպոսէ
 ասացեալ: Եւ պատմութիւն սքանչելի առն Կորեան:
 Եւ Խոսրով: Եւ Ղևոնդ երիցու պատմութիւն, որ
 զինչ գործեցին Մահմետ և աթուակալք նորա ընդ
 աշխարհս ամենայն, և առաւել ևս ընդ ազգս
 Հայոց: Եւ Թովմայ վարդապետն, պատմագիր
 տանն Արծրունեաց: Եւ Շապուհ Բագրատունի:
 Եւ տէր Յովաննէս կաթողիկոս Հայոց: Եւ Մով-
 սէս Կաղականդացի, պատմագիր Աղուանից: Եւ
 Ուխտանէս եպիսկոպոս Ուրհայի, որ զրեաց

VII

գրաժանուժն վրաց 'ի Հայոց 'ի ձեռն Կիւրոնի:
 Եւ Ստեփանոս վարդապետն մականունն Ասողիկ:
 Եւ Ռբատակէս վարդապետ, կոչեցեալն Հաստի-
 վերացի: Եւ Մատթէոս՝ վանաց երէց, Ուրհայեցի:
 Եւ Սամուէլ քահանայն կաթողիկէին Անուոյ: Եւ
 ապա մեծիմաստ և հանձարեղ վարդապետն անուա-
 նեալն Վանական. որոց փոյթ եղև սոցա իւրաքան-
 չիւր սրբոցս գրով թողուլ զյիշատակ բարի, զկնի ե-
 կելոցս, յօգուտ լսողացն և 'ի վարձատրութիւն
 նոցուն սրբոցն անջինջ լինել յիշատակ մինչ յօրն
 Քրիստոսի:

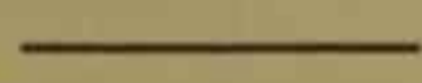
Իսկ մերս ձեռնարկութիւն մի ումեք յանդգ-
 նութիւն համարեացի, այլ առաւել բարեաց
 նախանձու գործ. զի հարկանեն զմեզ միտք մեր,
 ոչ տալ լռութեան զայսպիսի աղէտ տարակու-
 սանաց, զոր լուաք ականջօք մերովք, և տեսաք
 աչօք. զի 'ի գլուխ ելին ամենայն սրբոց մար-
 գարէութիւնք՝ որք յառաջագոյն գուշակեցին
 վասն նեղութեանցս, որ հանդերձեալ էր լինել.
 և առ մեզ գործովք կատարեցաւ. զոր և ասաց
 վրկիչն մեր և Աստուած տէր Յիսուս Քրիստոս,
 թէ «յարիցէ ազգ յազգի վերայ, և թագաւո-
 րութիւն 'ի թագաւորութեան», և այն, ասէ՛
 սկիզբն է երկանց յայտնութեան որդւոյն կորըս-
 տեան, որ երկնչիմք՝ մի՞ գուցէ երևեացի նա 'ի
 մերում աւուրս. զի գործք ամենայն որ գործին
 այժմ, զնոյնն նշանակեն: Սէր՝ ցամաքեալ, և ան-

VIII

գթութիւն տիրեալ, աստուածաշատութիւն նուա-
 գեալ, և անհաւատութիւն բարձրացեալ. սեղանք
 և պատարագք լռեալ, և քահանայք անողորմ 'ի
 սուգ անկեալ. կանայք և մանկունք գերեալք, և
 և արք դառնամահք լեալք. զի զոր գուշակեաց
 այրն Աստուծոյ սուրբն Ներսէս վասն ազգին
 Նետողաց և աւերման աշխարհիս Հայոց, այժմ
 կատարեցաւ յազգէ՝ որ թաթարն կոչի. զի զբա-
 դում ազգս և զազինս ջնջեաց սա, զոր յիւրում
 տեղւոջն պատմեսցուք՝ եթէ տէր կամեսցի:
 Բայց իւրաքանչիւր ոք յառաջին աշխատասի-
 րացն եգիտ տեղի ինչ բուռն հարկանելոյ, կամ
 թագաւոր երևելի և կամ նահապետութիւնք ազ-
 գաց յայտնի: Իսկ մեր յայսմ յամենայնէ թա-
 փուր եղեալ. զի թագաւորութիւնն վաղ ուրեմն
 բարձեալ, Արշակունին և Բագրատունին, և իշ-
 խանքն ոչ ուրեք երևեալ Հայկազնի, բայց թէ
 ուրեք ուրեք դողեալք և թաքուցեալք յօտար
 աշխարհի, բայց միայն յոյս մի եղեալ առաջի՝
 զաւուրս շնորհ և զխորհրդոյս զօրութիւն, զի
 յայսմ աւուր յորում ձեռնարկեցաք 'ի սմա, տօն է
 զայստեան ամենասուրբ Հոգւոյն 'ի վերնատունն
 'ի դասս առաքելոցն՝ հրեղէն լեզուօք հրաշա-
 զարդեալ զնոսա ընդ տիեզերս կոչել զամենե-
 սեան ուռկանաւ աւետարանին 'ի կեանս անմա-
 հականս: Եւ մեք 'ի նոյն Հոգի վատահ եղեալ,
 արկաք զանձինս յաշխատութիւն, որ 'ի վեր է

քան զկար մեր: Վասն որոյ աղաչեմք զկնի ե-
կեալսդ ոչ աղարտել զաշխատութիւնս մեր, որ-
պէս անուամուք. և խնչել քթօք, և յօնօք
սլուստել. այլ զիջանել եղբայրաբար, և ձեզ թո-
ղուլ յիշատակ ապագայիցն. զի Քրիստոսի աշա-
կերտացն ամենայն ինչ հաւանութեամբ է, որ-
պէս ուսանիմք 'ի գրոց: Այլ մեք բուռն հար-
ցուք զիրէս՝ զոր սկսաք, և ցուցցուք նախ զա-
նուանս աթոռակալացն սրբոյն Գրիգորի. 'ի նմա-
նէ սկսեալ մինչև առ մեզ՝ սուղ ինչ համառօ-
տիւք. զի լիցի սա մեզ արձան զերեզմանի, ոչ
ըստ նմանութեան Աբիսողոմեան քարին, այլ
կենդանի, զի յիշեացի 'ի սմա անուն Կիրակոսի:

Ապրիլ 17

Հ Ա Մ Ա Ռ Օ Տ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՑՈՅՑՔ ԱՆՈՒԱՆՑ

Ս Ր Բ Ո Յ Ն Գ Ր Ի Գ Ո Ր Ի

ԵՒ ՈՐԲ ՅԵՏ ՆՈՐԱ ՅԱԶՈՐԴԵՅԻՆ ԶԱԹՈՌ ՆՈՐԱ

Ամենայն գովեստից արժանի, և յիշատակաւ բարեալ հռչակեալ հայրն մեր հոգևոր. և ըստ աւետարանին ծնօղ սուրբն Գրիգորիոս՝ յետ լուսաւորելոյ նորա զՀայաստան աշխարհս աստուածգիտութեամբ և ամենայն ուղղափառ կարգօք և օրէնսդրութեամբ, և ձեռնադրելոյ եպիսկոպոսս աւելի քան զշորս հարիւր և երեսուն, գնալ եղևնմա և մեծի արքային Տրդատայ 'ի Հռոմ՝ 'ի տեսութիւն նշխարաց սրբոց առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի, և մեծ թագաւորին Կոստանդիանոսի, և սրբոյ հայրապետին Սեղբեստրոսի, դնել ուխտս և դաշինս 'ի մէջ իւրեանց: Եւ ընկալեալ մեծապատուով սուրբն Կոստանդիանոս և մեծ հայրապետն աշխարհամուտ դրան, մեծարանս արա-

ընալ սրբոյն Գրիգորի, որպէս խոստովանողի և առաքելաշնորհ վկայի Քրիստոսի, տայ նմա պատիւ հայրապետութեան, որպէս ամբողջակալին Պետրոսի. տան նմա և մասն ինչ 'ի նշխարաց առաքելոցն, և զահեակ ձեռն Անդրէի առաքելոյ, և այլ ընծայս բազում. և յերուսաղէմ զԳողգոթայ՝ զտեղի խաչելութեանն Քրիստոսի և զսուրբ Յակովբն, և տեղի մի պատարագի 'ի սնարս սուրբ յարութեանն: Ասեն կախեաց կանթեղ մի սուրբն Գրիգոր՝ 'ի վերայ գերեզմանին Քրիստոսի, և խնդրեաց յԱստուծոյ աղօթիւք առանց զգալի լուսոյ լուցանիլ 'ի սուրբ պատեքի տօնին, որ լինի մինչև ցայսօր նշանն: Նոյնպէս և զմեծն Տրդատ մեծարեալ, որպէս վայել էր նորա քաջութեան՝ արեամբն Քրիստոսի, և հաւատովն որ 'ի նա, զաշինս կռեալ, անքակ ունել զսէրն 'ի մէջ երկուց ազգացս յետ նոցա:

Եհարց կոստանդիանոս զսուրբն Գրիգոր. ո՞րքան ուրախութիւն է առաջի հրեշտակաց 'ի գիւտ այսքան մոլորեալ ոչխարաց: Պատասխանի ետ՝ բազում յոյժ, բայց մի ոչխար համարին աղամայինքս առ վերնոց բազմութիւն: Եւ կայսրն ասէ. և փրկեալքս մի՞ վերջացուք հանդիսանալ ընդ նոսա եկաւորիլդ ձեր: Եւ հրամայեաց ամենայն քաղաքին խրախանալ զենամա՞ր խաչանց: Եւ Հրեայքն և Հեթանոսքն որք մնացեալ էին յանհաւատութեան, լուանային յօրհնութեան աղէն.

զի սուրբն Գրիգոր և Սեղբեստրոս աղ օրհնեցին: Եւ ասէ սուրբն Գրիգոր ցՀրեայսն՝ դուք զԹլփատութիւնն անթլփատութիւն արարիք հակառակ օրինացն. և ասէ՝ անասունք որ մատչին պատարագ Աստուծոյ, կամ նուէր սրբոց, կամ յիշատակ ննջեցելոց, առանց օրհնութեան աղի, իբր զոճ հեթանոսաց է:

Եւ ապա եկեալ յաշխարհս մեր՝ մեծաւ ցընծութեամբ և հոգևոր ուրախութեամբ, մեծապէս զարդարէին զաշխարհս մեր ամենայն քրիստոնէական կարգօք: Եւ ՚ի կենդանութեան իւրում ձեռնադրեաց զորդին իւր զսուրբն Արիստակէս՝ եպիսկոպոսապետ Հայոց, և Վրաց, և Աղուանից. և ինքն բուն հարեալ զմիայնակեաց կարգաց. զի ամենայնիւ պսակեսցի առաքելականաւ և մարտիրոսականաւ և հայրապետականաւ և միայնաւորութեամբն, որ առաւել ընտանեցուցանէ զմարդն Աստուծոյ անզբաղապէս ընդ նմա խօսելով: Եւ յորժամ եկն Ռրստակէս ՚ի ժողովոյն Նիկիոյ, այնուհետև սուրբն Գրիգոր այլ ոչ ումեք երևեցաւ. կեցեալ ժամանակս յոլովս՝ հանգեալ ՚ի Քրիստոս, կալեալ զհայրապետութիւնն ամս երեսուն: Եւ գտեալ զնա հովուաց վախճանեալ, կարկառ քարի կուտեցին ի վերայ նորա:

Եւ յետոյ ազդեցութեամբն Աստուծոյ եզիտ զնա Գառնիկ ոմն ճգնաւոր սուրբ, և տարեալ հանգուցին ՚ի զեօղն Թորդան: Եւ յաւուրս Ձե-

1884-42324
3081-1805
130-2014

նոնի կայսեր տարան 'ի նշխարաց նորա և 'ի
 սրբոց Հռիփսիմեանցն 'ի Կոստանդնուպօլիս. և
 արարեալ տապան արծաթի՝ եղին 'ի նմա զնըշ-
 խարս սրբոյն, զրելով զիւրաքանչիւր անուանս
 'ի վերայ. եղին 'ի մարմարեայ տապանի, և կրն-
 քեցին մատանեալ: Եկաց ժամանակս յոլովս ան-
 յայտս ոչ զիտելով ո՛յր ուրուք է, բայց զայս
 միայն՝ թէ սրբոց է: Իսկ յաւուրս Վասլի կայ-
 սեր, և Աշոտոյ Բագրատունոյ Հայոց թագաւորի,
 յայտնի եղև այսպէս. Պատանի մի ըմբռնեալ յոգ-
 ւոյ շարէ, մինչդեռ յաղօթս էր 'ի նմին եկե-
 ղեցւոջ՝ ուր կային նշխարք սրբոցն, վերացու-
 ցեալ զիւին զպատանին՝ ընկէց 'ի վերայ տա-
 պանի սրբոցն. աղաղակէր և ասէր. Սուրբդ Գրի-
 գորիոս՝ լուսաւորիչ Հայոց, մի տանջեր զիս, և դու
 տիկին Հռիփսիմէ եկիր տանջել զիս, և դու Քայիանէ
 տանջեսցես զիս. և զայս աղաղակէր 'ի բազում
 ժամանակս: Եւ զայս լուեալ բազմութեանն՝ ազգ-
 արարին թագաւորին: Եւ հրամայեաց բանալ զտա-
 պանն. և իբրև բացին, լոյս սաստիկ փայլատակէր
 'ի նշխարաց սրբոցն: Եւ հրամայեաց կայսրն
 զմարմարեայ տապանն պատել ոսկւով, և զրել
 զանուն սրբոցն 'ի վերայ. զի ամենայն ոք զի-
 տասցէ, թէ ո՛յր է տապանն: Չայս ամենայն
 եկեալ ներքինի մի կայսեր, պատմեաց թագաւորին
 Աշոտոյ. և նորա լուեալ՝ ետ փառս Աստուծոյ,
 և կարգեցին զօրն զայն տօն սրբոյն Գրիգորի,

որ 'ի վեցերորդ շաբաթու աղուհացիցն շաբաթ
աւուրն կատարի մինչև ցայժմ:

Իսկ սուրբն Արիստակէս բարիօք հովուէր
զհօտն, որ հաւատացաւ նմա, և յանդիմանէր
անաշառութեամբ՝ զոչ եկեալսն յուղղութիւն:
Վասն որոյ Արքեղայոս ոմն, որ էր վերակացու
կարգեալ, Չորրորդն կոչեցեալ Հայոց, յանդիմա-
նեալ 'ի նմանէ վասն շար գործոց իւրոց. պա-
տահեալ նմա 'ի Ծովաց գաւառին, սպան զնա,
և ինքն երկուցեալ յարքայէն Տրդատայ, զնաց
փախստական 'ի Տարսոն Կիլիկեցւոց, զեօթն ամ
կալեալ զեպիսկոպոսութիւն՝ մարտիրոսական մա-
հուամբ փոխեցաւ առ Քրիստոս:

Եւ կացոյց փոխանակ նորա յաթոռ հայրա-
պետութեան Տրդատ արքայ զերէց որդի սրբոյն
Գրիգորի զմեծն Վրթանէս՝ զեղբայր սրբոյն Ռըս-
տակիսի. և ինքն սիրեաց զվարս միայնակեցու-
թեան, որպէս զսուրբն Գրիգոր. այնուհետև ընդ
ժամանակս ժամանակս անյայտ լինէր 'ի զօրաց
իւրոց. քառասնօրեայ ժամանակս ձգեալ պահօք
և աղօթիւք. և երթեալ զօրացն նորա՝ աղաչէին
զնա ունել զթագաւորութիւնն: Իսկ նա ոչ հա-
ւանէր, ասելով տիրանենդս զնոսա, և առ աչս
մարդկան ունել զաստուածպաշտութիւնն. և
նոքա երգմունս արարեալ, և մուրհակս կնքեալ,
սրբութեամբ ունել զքրիստոնէութիւնն և միա-
մտութեամբ ծառայել նմա. և նորա հաւանեա

կամաց նոցա, դառնայ յաթոռն իւր, և ամենայն կարգաց առաքինութեան ինքն լինէր օրինակ: Իսկ նոքա տաղտկացեալք 'ի բարեպաշտութենէ նորա, խորհեցան նենդութեամբ սպանանել զնա. և տարեալ զնա յորս՝ զբօսանաց աղագաւ, և հարեալ նետիւ՝ խոցեն զնա՝ իբր անգիտութեամբ. և տեսեալ թէ ոչ մեռանի յայնմանէ, տան նմա դեղ մահու: Եւ այսպէս լուծին զնա 'ի կենցաղոյս, զայն որ թշնամիք իւր ոչ կարացին սանահել նմա, որ հսկայաբար քաջութեամբ յաղթէր ամենայն պատերազմաց, որ անհնարինն էր համարել ուժով, որ համբաւ քաջութեան նորա ելեալ էր ընդ ամենայն տիեզերս, զնա ևս սպանին նենդութեամբ, և յանձանց իւրեանց շիջուցին զբազմալոյս ջահն: Այսպէս հանդեաւ բարեպաշտ և աստուածասէրն Տրդատիոս, կալեալ զթագաւորութիւն զամս յիսուն և վեց:

Իսկ մեծն Վրթանէս, երթեալ առ Կոստանդին կայսրն թագաւորեցուցանել զՍոսրով՝ զօրդի քաջի և առաքինւոյն Տրդատայ, զոր և արար իսկ. զօր բազում տուեալ յօգնականութիւն նմա ընդդէմ կալ պատերազմաւ թագաւորին Պարսից Շապհոյ: Բայց Սանատրուկ, որ կողմանցն Ադուանից վերակացու կարգեալ էր 'ի Տրդատայ, իբրև լուաւ զմահ նորա, սպանանէ զսուրբն Գրիգորիս զօրդին Վրթանիսի, զեղբայր Յուսկանն. կապեալ զնա զագւոյ յամենի ձիոյ 'ի գաշտին

Վատնեան, և ինքն երթայ առ Շապուհ արքայ Պարսից, և ընդունի զձև թագաւորութեան, հատուածէ զաշխարհն 'ի Սոսրովայ: Եւ Սոսրովու բաւական համարեալ զմնացեալ աշխարհն իւր, ոչ ինչ փոյթ զպատերազմաց արարեալ, այլ խաղաղական կենօք կեցեալ, հնազանդեալ խրատու մեծին Վրթանայ, փոխէ զԱրտաշատ քաղաք 'ի Դուին, և տնկէ անտառս կաղնեաց տեղի զքօսանաց. և թագաւորեալ ամս ինն՝ վախճանի բարեպաշտութեամբ: Եւ թագաւորէ փոխանակ նորա Տիրան որդի նորա:

Իսկ սուրբն Վրթանէս բարւոք կարգաւորութեամբ վարեաց զժամանակս կենաց իւրոց. թէպէտ բազում անգամ կամեցան սպանանել զնա նախարարքն, այլ Աստուած ոչ ետ թոյլ այնպէս լինել, այլ՝ խաղաղական մահուամբ փոխեցաւ առ Քրիստոս յոյսն ամենեցուն: Եւ թագաւորն Տիրան կացոյց փոխանորդ նորա զորդի նորա զսուրբն Յուսիկ, զեղբայր Քրիզորիսի Աղուանից կաթողիկոսի. բայց Տիրան ոչ ըստ իրաւանցն Աստուծոյ վարէր զթագաւորութիւնն, այլ շար գործովք. զոր յանդիմանէր սուրբն Յուսիկ անաշտութեամբ: Իսկ Տիրան ատէ զնա, յետոյ և սպան զնա, այսպիսի պատճառաւ. եղև զի յետ մահուան Կոստանդնի կայսեր, որդւոյ մեծի Կոստանդիանոսի, թագաւորէ Հռոմայեցւոց ուրացողն Յուլիանոս, և առաքէ տախտակ մի, յորոյ

վերայ նկարեալ էր պատկերն սատանայի, և մերձ առ նմա Յուլիանոսին, զնել զայն յեկեղեցին Հայոց. և Տիրան առ երկիւղին նորա առնէ զհրամայեալն: Իսկ սուրբն Յուսիկ դիմադարձ եղեալ, ոչ տայր թոյլ՝ մուծանել յեկեղեցին, այլ առեալ ՚ի ձեռաց նորա ընկէց յերկիր. և կոխան արարեալ զնա ոտից իւրոց՝ մանրեաց զնա. և բարկացեալ Տիրան, հրամայեաց ջայլոտիւք հարկանել զնա մինչև մեռցի. որ կալաւ զաթոռ եպիսկոպոսութեան զամս վեց:

Իսկ Տիրան կոչէ զմեծ քորեպիսկոպոսն Դանիէլ, ազգաւ Ասորի, զոր կացուցեալ էր սրբոյն Գրիգորի տեսուչս զաւառաց, այր սուրբ և սքանչելագործ. և նորա եկեալ յանդիմանէ զնա սաստիկ անիծիւք վասն սպանման սուրբ քահանային Յուսիկանն. և բարկացեալ Տիրան՝ հրամայեաց խեղդել զնա, կատարեցաւ սուրբ մարտիրոսական մահուամբ: Եւ յետ այնորիկ կացոյց Տիրան յաթոռ քահանայապետութեան զՓառնեւսեհ ոմն, ոչ յազգէ սրբոյն Գրիգորի, այլ ՚ի Տարօնոյ, ՚ի գեղջէ Աշտիշատոյ, որ կալաւ զաթոռն ամս հինգ:

Եւ Շապուհ արքայ Պարսից կոչէ զՏիրան առ ինքն խաբէութեամբ, և ՚ի ճանապարհին կուրացուցանեն զաչս նորա ածղով, վրէժինդրութիւն լեալ յԱստուծոյ անիրաւ մահուանցն, զոր արար նա ընդ Յուսիկ և ընդ Դանիէլ: Եւ

յետոյ խեղդեաց զնա որդի իւր Արշակ, որ թագաւորեաց ամս երեքսասան. և առնու զաթոռ թագաւորութեանն նորա Արշակ հրամանաւ Շապհոյ: Եւ եկին առ նա ամենայն նախարարքն իւր, և ամենայն եպիսկոպոսք աշխարհիս Հայոց. և խնդրէին ՚ի նմանէ հայրապետ յարժանաւոր ցեղէ սրբոյն Փրիգորի, և գտին մահուկ մի գեղեցիկ հասակաւ, և բարւոք տեսանելով տեսան, որում անունն էր Ներսէս, որդի Աթանազի, որդւոյ Յուսկանն, զի էին նորա երկու որդիք, անուն միոյն՝ Պապ, և միւսոյն՝ Աթանազիսէս. և մինչդեռ կենդանի էր Յուսիկն, ոչ ձեռնադրեաց զոք ՚ի նոցանէ ՚ի գործ ինչ եկեղեցւոյ. քանզի շէին արժանիք. և յետ մահուան նորւ, ձեռնադրեն զնա ՚ի սարկաւագութիւն բռնութեամբ: Իսկ նոքա թողեալ զգործ եկեղեցւոյ, ուտելոյ և ըմպելոյ պարապեալք. և փոխանակ սաղմոսից և երգոց հոգևորաց, գուսանօք և վարձակօք և բողիւք շատանային. և յաւուր միում նստեալ յեկեղեցւոջն յուտել և ըմպել կանամբք և մանկտիւք, հուր անկաւ յերկնից և այրեաց զերկոսեանն, նորանշան մահուամբ խայտառակեալ. և զաւուրս բազումս ՚ի ներքս եկեղեցւոջն մնացեալ ոչ ոք իշխէր մտանել և հանել արտաքս զգիս նոցա: Բայց սքանչելին Ներսէս արժանի էր կոչմանն՝ յոր կոչէին զնա, զի էր նա այր արդար և սուրբ. և էր նա զինուորեալ

արքային Արշակայ, որ զսուսերն պողովատիկ
 'ի սպասու նորա բարձեալ ունէր, որ և զանձն
 անարժան համարէր այնպիսոյ պատուոյ: Իսկ
 արքայն Արշակ, հրաման ետ ծերունի եպիսկոպոսին
 Փոստի ձեռնադրել զնա սարկաւազ, և ապա
 զօր բազում կազմեալ, առաքէ զնա 'ի Կեսարիա
 'ի ձեռնադրել զնա հայրապետ. և եկեալ անտի,
 լուսաւորէ զաշխարհս Հայոց զանազան կարգաւ.
 շինէր վանորայս և աղքատանոցս, և ժողովէր
 զուրուկս և զհալածեալս. և կարգէր դարմանս և
 սոճիկս նոցա:

Բայց Արշակ ըստ իրաւանց Աստուծոյ ոչ
 վարէր զթագաւորութիւնն. զի սպան նա զեղ-
 բօրորդին իւր զԳնէլ, և առ զկինն նորա զՓա-
 ոանձեմ. անէծ զնա սուրբն Աստուծոյ Ներսէս.
 այլ և թշնամիք եղեն նմա Շապուհ արքայ Պար-
 սից, և Վաղէս կայսրն Յունաց, որ յետ Յորիա-
 նոսի բարեպաշտի. և աղաչէ Արշակ զՆերսէս
 զնալ դեսպանութեան աղագաւ առ Վաղէս կայսր:
 Եւ զնաց սուրբն Ներսէս խաղաղութիւն առ-
 նելով 'ի մէջ երկուց թագաւորացն: Բայց
 Վաղէս՝ քանզի խմորեալ էր յաղանդն Արիոսի և
 Մակեդոնի, հալածիչ էր ուղղափառաց: Իբրև
 ետես զսուրբն Ներսէս՝ և լուաւ եթէ սքանչե-
 լագործ այր է, ասէ ցնա՝ բժշկեա՛ զորդի իմ.
 քանզի հիւանդ էր մերձ 'ի մահ. ասէ սուրբն՝
 եթէ 'ի բաց կացցես յանհանձար աղանդոյդ՝ ես

բժշկեցից զնա. և յանձն առ 'ի բաց կալ. և աղօթեալ սուրբն, յարեաւ մանուկն յախտէն, և Վաղէս դարձաւ 'ի նոյն հերձուածս. դարձեալ և իսկոյն մեռաւ մանուկն, և հրամայեաց աքսորել զսուրբն 'ի կղզի անբնակ՝ յորում ոչ գոյր բոյս դալարւոյ, բայց միայն աւազ. և յաղօթել սրբոյն՝ բղխեաց աղբիւր բարեհամ, և ծովն ընկենոյր ձուկն, և փայտն առանց հրոյ ինքնին լուցանէր, և այնպէս կերակրեալ լինէին զեօթն ամ: Իսկ Արշակ իբրև ետես եթէ աքսորեցաւ սուրբն Ներսէս, սկսաւ գործել մեծամեծ շարիս, շինեաց քաղաք մի և անդ ժողովեաց զամենայն շարագործս; և ասաց ոչ լինել իրաւունք որ ոք գործիցէ զշարիս, և անկանիցի անդ. և լցաւ քաղաքն անիրաւութեամբ, և անուանեաց Արշակաւան:

Իսկ Վաղէս կայսր շարամահ սատակեցաւ, զյաւիտենական զեհենին աստէն բերելով զօրինակ հրկէզ եղեալ, և առնու զթագն Թէոդոս մեծ հրամանաւ Գրատիանոսի, և ածեալ զսուրբն Ներսէս յաքսորանացն, առ իւր պահէր մեծաւ պատուով մինչև 'ի հաւաքումն ժողովոյն հարիւր և յիսնիցն որ 'ի Կոստանդնուպօլիս՝ վասն հողեմարտին Մակեդոնի, յորում ժողովէր Գրիգոր աստուածաբան և Գրիգոր Նիւսացի՝ եղբայր սրբոյն Բարսղի, և այլ բազում սուրբ հարք. և ապա առաքէ զսուրբն Ներսէս յաթոռ իւր, և տեսեալ

զանիրաւ գործան Արշակայ՝ անէծ զԱրշակաւանն,
 և անդէն սատակեցան բնակիչք նորա շարամահ,
 և անբնակ եղև քաղաքն բազմամարդ: Եւ զԱր-
 շակ կոչեաց Շապուհ, և եդ զնա 'ի բանտի ա-
 նել, և ինքն ձեռօք իւրովք սպան զնա, և թա-
 գաւորեաց ամս երեսուն:

Իսկ սուրբն Ներսէս աղաչեաց զմեծն Թէո-
 դոս, և թագաւորեցոյց Հայոց զՊապ՝ որդի Ար-
 շակայ: Իսկ Պապ քանզի զազրագործ էր՝ յան-
 դիմանէր զնա սուրբն Ներսէս, ետ նմա զեղ
 մահու, և ելոյծ զարդարն 'ի կենցաղոյս: Եւ
 սուրբն 'ի մեռանելն իւրում կոչեաց զհօտն իւր,
 և օրհնեաց զնոսա. և բազում ինչ մարդարէա-
 ցաւ վասն ազգին Նետողաց, և աւերման աշ-
 խարհիս. և վասն նեռին և նեղութեանցն՝ որ 'ի
 նմանէ ընդ աշխարհս ամենայն. և ապա հան-
 զեաւ սուրբն մարտիրոսական մահուամբ, ար-
 տօսր բազում թողեալ հօտին իւրոյ. կալեալ
 զհայրապետութիւնն ամս երեսուն և չորս. և յա-
 ջորդէ զաթոռն Շահակ ոմն 'ի նոյն ազգէ Ալ-
 բիանոսի 'ի Հարքա 'ի Մանազկերտոյ ամս չորս:
 Իսկ բարեպաշտն Թէոդոս իբրև ետես զշարիան զոր
 գործեաց Պապ, կորոյս զնա ըստ իւրում անզգա-
 մութեանն, որ թագաւորեաց ամս եօթն: Եւ զՎա-
 րագդատ ոմն յազգէ Արշակունեաց զայր զօրաւոր
 և ուժեղ: Եւ յետ Շահակայ առնու զկաթուղիկո-
 սութիւնն Ջաւէն եղբայր նորա ամս չորս:

Իսկ Վարազդատ խորհեցաւ ապստամբիլ 'ի Թէոդոսէ, և ձեռն տալ 'ի Պարսիկս: Վասն որոյ հալածեաց զնա Մանուէլ Մամիկոնեան, եղբայր Մուշեղայ քաջի սպարապետի Հայոց. զոր սպան Վարազդատ նենգութեամբ. և երթեալ յաշխարհն Յունաց, անդ վախճանեցաւ. կալեալ զթագաւորութիւնն ամս չորս:

Եւ յետ Զաւէնայ առնու զկաթուղիկոսութիւնն Ասպուրակէս, եղբայր նոցին, ամս եօթն: Եւ կացուցանէ Մանուէլ յաթոռ թագաւորութեանն զերկոսին որդիսն Պասլայ, զԱրշակ և զՎաղարշակ, զոր փեսայացոյց ինքեան, որ թագաւորեցին ամս չորս:

Եւ ապա թագաւորքն Յունաց և Պարսից զաշխարհս յերկուս բաժանեցին: Բաժնին Յունաց տիրէր Արշակ հրամանաւ Արկաղեայ և Ռնորեայ, որդւոց մեծին Թէոդոսի: Իսկ արքայն Պարսից Շապուհ կացոյց բաժնին իւրոյ թագաւոր զԽոսրով ոմն 'ի նոյն ազգէ, և էր մարտ 'ի մէջ Արշակայ և Խոսրովու. քանզի իշխանքն՝ որ էին ընդ Արշակայ, առեալ զգանձս նորա, գնացին առ Խոսրով:

Իսկ Խոսրով, յետ մահուանն Ասպուրակիսի, նստուցանէ զսուրբն Սահակ յաթոռ հայրապետութեանն զորդի մեծի Ներսիսի: Եւ յաւուրս յայտոսիկ էր հայրապետ 'ի Կոստանդնուպօլիս զարմանալին և սլայծառ ջահն եկեղեցւոյ սուրբն

Յոհան Ոսկերերանն, որ լուսաւորէր զընդհանուր եկեղեցիս Քրիստոսի վարդապետութեամբ բանին կենաց: Սա՛ դառաջինն յոմանց արհամարհեալ լինէր վասն ո՛չ սեպհական խօսելոյ 'ի բարբառն Յունաց. զի 'ի հօրէ կողմանէ Ասորի էր: Սա՛ յորմէ հետէ մկրտեցաւ, զինի ո՛չ արբ, և ո՛չ ծիծաղեցաւ, և ո՛չ երգուաւ, և ո՛չ երգմնեցոյց զոք և ո՛չ զոք նզովեաց. և յորժամ աքսորէին զնա, եհար զձեռն յեկեղեցին և ասաց՝ ողջ մնա՛, սուրբ եկեղեցի, բնակարան փառաց տեառն, և մի մոռանար զաշխատութիւնս իմ. քանզի 'ի պարգեւացն զոր առի յԱստուծոյ, յաւելի 'ի գանձս քոյ զիրք ութ հարիւր, և ճառք երկոտասան հազար: Սա եկաց հայրապետ հինգ ամ, և երեք ամ յաքսորս, և հանգեաւ 'ի Կոմանայ յիսուն ամաց:

Եւ թագաւորեալ Սոսրով ամս հինգ, հանէ զնա արքայն Պարսից 'ի թագաւորութենէ, և թագաւորեցուցանէ զՎռամշապուհ: Իսկ սուրբն Սահակ պայծառացոյց զեկեղեցին Քրիստոսի առաւել քան զամենեսեան զանազան կարգօք առաքինութեան, և կանոնական օրինադրութեամբ: Եւ 'ի ժամանակս սորա ծագեաց լոյս մեծ գիտութեան յաշխարհիս Հայոց. քանզի երանելին Մեսրոպ եկեալ առ սուրբն Սահակ, եթէ հնար ինչ իցէ ստեղծանել նշանագիր հայերէն լեզուի. և եզիտ զնա առաւել ևս այնմ փափաքող. քանզի ցայն վայր ո՛չ ունէին զիր հայերէն, այլ Յոյն և Ա-

սորի գրով և նշանագրով վարէին: Եւ ծանուցանեն զխորհուրդն Վռամշապհոյ թագաւորի. և նա աաց, թէ մինչ էի ես 'ի կողմանս Ասորոց, աաց ինձ ոմն եպիսկոպոս՝ Դանիէլ անուն, թէ ունիմ ես նշանագիր հայերէն լեզուի, և ես անփոյթ արարի առ ժամն. և առաքեն զնախարար ոմն, Վրախճայ անուն, առ Դանիէլն խնդրել 'ի նմանէ զնշանագիրն. և առաքէ 'ի ձեռն Հաբելի երիցու. իբրև տեսին՝ ուրախ եղեն, և սկսան 'ի հայ լեզու փոխել զամենայն գիրս Աստուածաշունչս. բայց հայեցեալ տեսին զի ոչ է բաւական զամենայն սիղոբայսն ողջ ածել, և զշաղկապս և զբառս, սկսան դարձեալ 'ի հոգս մտանել վասն այնորիկ: Իբրև թափեցան յամենայն մարդկային հնարից, ապաւինեցան յայն՝ որ ամենայն ինչ հնարաւոր է նմա, աղօթիւք խնդրեալ 'ի տեսունէ՝ յանձն առեալ զպահոց պնդութիւն և զաղօթս: Իսկ այն՝ որ զկամս երկիւղածաց իւրոց առնէ և աղօթից նոցա լսէ, ոչ անտես արար զբարի խնդրուածսն: Երևեալ թաթ ձեռին հօրին, գրելով 'ի վերայ վիմի, և ծանուցեալ զամենայն հանգամանսն, և յարուցեալ ստեղծ զգիրն: Եւ ժողովեն մանկունս բազումս, և ուսուցանեն զբովանդակ աշխարհն, և բաժանեն զմանկունս մատաղս և քաջուամունս փափկաձայնս և երկարոգիս յերկուս, և կարգեն դպրոցս ասորերէն և յունարէն. և ուսեալ մանկունքն այնո-

քիկ զամենայն իմաստասիրութիւնս ներքինս և արտաքինս, եղեն թարգմանիչք ճշմարտութեամբ, և թարգմանեցին զամենայն գիրս հին և նոր կտակարանաց, սկսեալ յառակացն Սողոմոնի, բովանդակեցին զամենեսեան: Սոքա ոչ միայն թարգմանիչք, այլ և վարդապետք և ուսուցիչք և մարգարէք պատմողք ապագայից: Սոքա լցեալք Հոգւովն սրբով, խօսողք լեզուաց ազգաց, և թարգմանողք յազգաց ազգաց, զբանս խրթինս յայտ ածողք, և խորային խօսից պարզ մեկնիչք: Սոքա սիւնք եկեղեցւոյ և ամրափակ պարխապք որդւոց նորա, աշտանակք լուսատուք, եւ ջահք բորբոքեալք ընդհանուր ծաւալելով ընդ ոլորտս տիեզերաց: Սոքա Սատուածաբանք բանին կենաց, և արբուցիչք պասքելոց անձանց, զովացուցիչք տապոյ ջերմութեան բանասարկուին, և ջեռուցիչք ցրտացելոց 'ի հաւատս: Սոքա երգեցողք ծիծառնք, տատրակք քաղցրախօսք և ողջախոհք, սրբութեան սիրողք՝ և աղտեղութեան անարգիչք: Սոքա մանկանց դաստիարակք, և երիտասարդաց բարի օրինակք, կուսանաց զարդք, ամուսնացելոց օրէնք, ծերոց սփոփիչք և տկարաց մխիթարիչք, գլորելոց կանգնիչք և մեղուցելոց դարձուցիչք, հեղգացելոց խթանք յարուցիչք և ժրացելոց 'ի նոյն յօժարացուցիչք, ուսման սիրիչք և ատեցողացն յանդիմանիչք: Որոց վարդապետք և ուսուցիչք սուրբն Սահակ և Մեսրոպ,

և գլխաւորք յաշակերտացն սուրբն Յովսէփ և Յոհան և Ղեւոնդ և Սահակ և Մովսէս քերդողահայր և Մամբրէ վերժանող նորուն եղբայր, Եզնակ և Կորիւն, սուրբն Եղիշէ, Դաւիթ փիլիսոփայ, և Յովաննէս, տէր Աբրահամ, Արձան, Մուշէ, Սուրով, Ղազար, և յետոյ Ստեփանոս, Սիւնեաց եպիսկոպոս, և որ զգիրսն յարմարէր գեղեցիկ, Հռոմանոս Սամոստացի, և այլք բազումք, յորոց ոմանք և յեպիսկոպոսութեան աստիճան հասին. և այլք առաջնորդք ժողովրդոց կարգեալք, և 'ի նոցանէ ոմանք 'ի վերայ թարգմանութեան և գիրս յինքեանց շարադրեցին. որպէս սքանչելին Մովսէս զՀայոց պատմութիւնն՝ 'ի խընդրոյ Սահակայ Բազրատունոյ, և զպատմութիւն սրբունոյ Աստուածածնին և պատկերի նորա՝ 'ի խնդրոյ իշխանացն Արծրունեաց, և զպէտքն՝ 'ի խնդրոյ Թէոդորի ումեմն, և զներբողեան սրբոց Հռիփախմեանցն, և զՎարդափառին, և այլ ճառս և խօսս իմաստասիրականս: Եւ Կորիւն զպատմութիւն սրբոյն Մեսրոպայ, և այլ ժամանակաց: Եւ Եղիշէ զպատմութիւն սրբոց Վարդանանցն, և զգիրս կանոնացն, և այլ մեկնութիւնս գրոց սրբոց և զչարչարանաց փրկչին: Եւ Ղազար զգիրս իւր: Եւ Եզնակ խօսս յուրմա եթող՝ յօգուտ լսողաց: Եւ Դաւիթ փիլիսոփայ զգիրս սահմանաց և զէակաց, և զմեկնութիւն Արիստոտէլի, և ներածութեանցն Պոր-

փիւրի, և այլ հարցմունս և պատասխանիս, և զներբողեանն սրբոյ խաչին, և ծննդեան տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Նմանապէս և Մամբրէ վերժանող ասաց ներբողեանս 'ի յաւուրն արմաւենեաց 'ի գալուստն Քրիստոսի յերուսաղէմ յաւանակաւ: Եւ յետոյ մեծն Ստեփանոս՝ Սիւնեաց եպիսկոպոս, բազում մեկնութիւնս գրոց սրբոց եթող, աւետարանացն համառօտ, և Յորայ, և Դանիէլի, և Եղեկիէլի, և զպատասխանիս թղթոյն Քերմանոսի պատրիարքի Կոստանդնուպօլսի: Արարին և երգս շարականաց քաղցր և զեղեցիկ եղանակաւ և մեծ խորհրդով ծննդեանն Քրիստոսի և քառասնօրեայ գալստեանն 'ի տաճարն, մկրտութեանն և եկաւորութեանն 'ի Բեթանիա և յերուսաղէմ մեծի շաբաթուն շարշարանաց և յարութեանն, համբարձմանն և Հոգւոյ գալստեանն, խաչի և եկեղեցւոյ, և այլ տօնից տէրունականաց, և սրբոց ամենեցուն, ապաշխարութեան՝ և ամենայն ննջեցելոց, պէսպէսս և զանազանս և անթիւս, որ մինչև ցայսօր պաշտի յեկեղեցի Հայաստանեայց:

Իսկ սուրբ վարդապետն Մեսրոպ, իբրև ելից զերկիրս Հայոց ուսմամբ և թարգմանութեամբ, յանձն առնէ զամենայն կաթողիկոսին Սահակայ, և ինքն զնացեալ յԱդուանս՝ առնէ և նոցա նշահագիրս. և վարդապետս թողեալ նոցա՝ գայ յաշխարհն Վրաց, առնէ և նոցա նշանագիրս ըստ

տուելոյ նմա շնորհացն 'ի վերուստ. և այնպէս զուարճացուցեալ զաշխարհս ամենայն անպայման խնդութեամբ, թողեալ և նոցա վարդապետս յիւրոց աշակերտացն, դառնայ 'ի Հայս և գտանէ զմեծն Սահակ 'ի թարգմանութիւնս պարապեալ:

Իսկ թագաւորն Վռամշապուհ, կալեալ զթագաւորութիւնն ամս քսան՝ վախճանի բարւոք. և թագաւորէ դարձեալ Սոսրով եղբայր նորա ամի. և ապա Արտաշէս, որ և Արտաշիւր, թագաւորէ յետ նորա:

Ընդ այն ժամանակս թագաւորեաց Յունաց բարեպաշտն Թէոդոս փոքր, որդի Արկաղեայ: Եւ առաքէ սուրբն Սահակ զվարդապետն Մեսրոպ և զթոռն իւր Վարդան թղթով առ Թէոդոս կայսր, զի հրաման տացէ այնոցիկ՝ որ ընդ իշխանութեամբ նորա իցեն՝ ուսանել զգիրս հայերէնս, զի վերակացուք նոցա ոչ տային թոյլ ուսանել զգիրսն վասն նախանձու: Իսկ հեզն Թէոդոս մեղադրեաց զառաջինն, եթէ ընդէր յԱսորւոց և ոչ 'ի Յունաց իմաստասիրաց, որ 'ի մերում քաղաքիս, խնդրէիք զգիրս. և պատմեաց Մեսրոպ, եթէ կատարուին արուեստին 'ի շնորհաց Հոգւոյն եղև: Յայնժամ գոհացեալ զԱստուծոյ բարեպաշտ թագաւորն, հրամայեաց զՄեսրոպ պատուել, իբրև զճշմարիտ և զիմաստուն վարդապետ: Նա և պատրիարքն Աստիկոս և ամե-

նայն ուխտ եկեղեցւոյն հանդերձ թագաւորաւն գրեցին զՄեսրոպ ընդ առաջին վարդապետս եկեղեցւոյ՝ ընդ Աթանասի և ընդ Գրիգորեանսն, ընդ Բարսղի և ընդ Յովհաննու Ոսկեբերանի, և զՎարդան արար ստրատելատ բարեպաշտն թէոդոս. գրեցին թուղթ և առ մեծն Սահակ, տալով նմա ևս վեհագոյն. և հրաման ետ յիշխանութեան իւրում ժողովել մանկունս մտավարժս յուսանել զգիրսն, և դարմանք՝ և ծախք յարքունուստ կարգեաց. ետ հրաման և յաշխարհին Հայոց շինել քաղաք ՚ի Կարին քաղաքի, և անուանեաց զքաղաքն թէոդուպօլիս, որ այժմ կոչի Կարնոյ քաղաք: Եւ եկեալ Մեսրոպայ՝ ուսոյց ևս զկէս ազգին, որ ընդ իշխանութեամբ թէոդոսի:

Իսկ թագաւորն Հայոց մանուկն Արտաշիր էր զազրագործ զիճասէր, որ ոչ միայն ՚ի գիշերի, այլ և ՚ի տուրնջեան գործէր զգործն անարժան, և խրատու սրբոյն Սահակայ ոչ լսէր: Վասն որոյ տաղտկացան ամենայն նախարարքն և եկին առ մեծն Սահակ, զի նովաւ հանդերձ ամբաստան լիցին Պարսից արքային՝ ընկենուլ զԱրտաշիր յաթոռոյն: Իսկ սուրբն Սահակ ոչ առ յանձն ընկենուլ զգառն գայլոց: Եւ նոքա երթեալ առ արքայն Պարսից Վռամ՝ ընկենուն զնա ՚ի թագաւորութենէն. հանեն և զսուրբն Սահակ յաթոռոյն, զի ոչ հաւանեցաւ կամաց նոցա: Եւ ապա բարձաւ թագաւորութիւնն Արշակունեաց յետ

Արտաշրի՝ որ թագաւորեաց ամս վեց, և տեւաց թագաւորութիւնն Արշակունեաց 'ի Հայս ամս շկը: Գաղարեաց և քահանայապետութիւնն յարժանաւոր ցեղէ սրբոյն Գրիգորի, զի թէպէտ եկաց սուրբն Սահակ յետ այնորիկ ամս վեշտասան, և լուսաւոր վարդապետութեամբ պայծառացոյց զաշխարհս, սակայն անարժան վերակացուօք և Պարսիկ մարզպանաւ, որպէս զՎեհմիհրշապուն՝ փոխանակ Արտաշրի թագաւորին, և զոսոխասէրն Սուրմակ՝ փոխանակ սրբոյն Սահակայ, որ եկաց ամ մի: Եւ յետ Սուրմակայ Բրքիշօ Ասորի, վատթար քան զնա, ամս երիս: Եւ յետ նորա Շանվէլ ևս անպիտան ամս հինգ:

Իսկ սուրբն Սահակ աղօթից և վարդապետութան պարապեալ: Եւ ապա եկեալ նախարարքն հայոց, անկանէին առաջի սրբոյն Սահակայ, զմեղանս յանձն առեալ՝ թողութիւն խնդրէին 'ի նմանէ, և աղաչէին զնա՝ դառնալ ունել զաթոռ իւր, և ոչ հաւանէր նոցա. և իբրև կարի ստիպէին, յայնժամ պատմեաց նոցա զտեսիլն՝ զոր ետես, եթէ 'ի տեսանէ եղև այդ, դաղարիլ քահանայապետութեան 'ի ցեղէ սրբոյն Գրիգորի, և թագաւորութեան 'ի տանէ Արշակունի. և թէ մերձ յերևումն նեռինն դարձեալ կանգնելոց է Աստուած զթագաւորութիւնն Արշակունեաց և զքահանայապետութիւնն յազգէ սրբոյն Գրիգորի, և ապա թոյլ ետուն նմա կեալ ըստ իւրոց կամաց: Եւ

արքայն Պարսից զՎարդան մարդպան արարեալ
 Հայոց, տայ զաշխարհս 'ի ձեռս նորա: Եւ սուրբն
 Սահակ կալեալ զհայրապետութիւնն ամս յիսուն
 և մի, փոխի խաղաղական մահուամբ 'ի կարգս
 հրեշտակաց, տուեալ զաթոռն ցսուրբն Մեսրոպ,
 որ և նա 'ի նոյն ամի ելից զկենցաղս, յիշատակ
 բարի թողեալ ապագայիցս, յիսկզբան առաջին
 ամի Յազկերտի Պարսից արքայի, որդւոյ Վռամայ
 երկրորդի: Եւ առնու զաթոռն սուրբն Յովսէփ
 աշակերտ նոցա:

Իսկ Յազկերտ արքայ բռնադատէր զամե-
 նայն քրիստոնեայս ուրանալ զՔրիստոս, և դառ-
 նալ յօրէնս Մազդեզանց. որում ոչ հաւանեալ
 զօրացն Հայոց՝ դառնան ընդդէմ հրամանին, սպա-
 նանեն զմոզսն և զմոզպետսն, որ եկեալ էին
 աւերել զեկեղեցիս, և բառնալ զհաւատս: Իսկ
 Յազկերտ իբրև լուաւ զայն ամենայն, առաքէ
 զօրս բազումս, պատերազմել ընդ զօրացն Հայոց,
 որոց գլխաւորք էին՝ սուրբն Վարդան և ընկերք
 իւր. և Պարսից աւերեալ զաշխարհս, խաղա-
 ցուցանեն 'ի գերութիւն 'ի խրատու ուրացելոյն
 Վասակայ զմնացեալ նախարարսն և զսուրբն
 Յովսէփ և զՍահակ և զՂևոնդ և զընկերս նոցա,
 և տան 'ի կասպանս արքունի. և յետ այնորիկ
 սպանեն զսուրբն Յովսէփ և զնորին ընկերս, և
 զնախարարսն արգելուն 'ի բանտ մինչև յաւուրս
 Պերոզի արքայի. և ապա արձակեալք 'ի կասպանաց

խնամօքն Աստուծոյ, խոստովանական անուն
ժառանգեալք, դառնան յաշխարհս Հայոց:

Իսկ յետ մահուան բարեպաշտին Թէոդոսի
կայսեր առնու զթագաւորութիւնն Մարկիանոս,
որ արար զժողովն Քաղկեդոնի վեց հարիւր երե-
սուն և վեց եպիսկոպոսաց 'ի քակտումն ուղղա-
փառ հաւատոյ, որ ելից զտիեզերս մինչև ցայսօր՝
հայհոյութիւն նոցա:

Յետ սրբոյն Յովսէփայ առնու զկաթուղի-
կոսութիւնն տէր Գիւտ ամս հնգետասան, որ
խնդրեաց 'ի Դաւթէ փիլիսոփայէ զԲարձրացու-
ցէքն: Եւ ապա Յոհան Մանգակունի ամս երկո-
տասան: Սա բազում կարգաւորութիւնս եմոյծ
յեկեղեցի. կարգեաց քարոզս աղուհացիցն և զա-
ղօթս նոցա զերրորդ ժամուն և զվեցերորդին և
զիններորդին, և զեկեղեցւոյ հիմնարկէքն, և ժա-
մահարի, սկհւոյ և մաղզմայի և զիրք և կնունք
և խաչ օրհնել և ատակ, զայս ամենայն կարգեալ,
այլ և առաջի Պերոզի արքայի համարձակութեամբ
խոստովանեցաւ զՔրիստոս, և ոչ երկեաւ 'ի
սպառնալեաց նորա, որ հրապուրէր 'ի բաց կալ
'ի Քրիստոսէ, և 'ի հաղորդութենէն Յունաց. և
կատարեալ ամենայն առաքինութեամբ՝ փոխի առ
Քրիստոս:

Իսկ յետ Մարկիանոսի թագաւորեաց Յունաց
Լևոն մեծ, և Պերոզ Պարսից արքայ զՄանգնոս
մարզպան արար Հայոց ամս քսան: Յայսօսիկ

աւուրս ժամանեաց Մովսէս քերթողահայրն: Ի սոյն ժամանակի պայծառանայր յերկրի սքանչելի վարուք միայնաւորութեամբ սուրբ հայրն թաթուլ՝ հանդերձ Վարդաիւ եղբարբ իւրով և թումայիւ աշակերտիւ: Եւ յետ Յոհաննու Մանդակունոյ առնու զկաթուղիկոսութիւնն տէր Բարզէն ամս հինգ, յաւուրս Զենոնի կայսեր: Այս Զենոն նզովեաց զժողովն Քաղկեդոնի, երկոտասան գլուխ նզովից կարգեաց ընդդէմ նորա. զսմանէ ասեն թէ յաճախ ուտէր միս. և յաւուր միում յաճախ ուտելոյն քացախեալ յորովայնի նորա կերակուրն, յայնմանէ տաղտկացեալ, օրէնս եղ զերկու շաբաթս բարեկենդանին ոչ ուտել միս, այլ՝ պանիր, զոր Պանրուտան անուանեն մինչև ցայսօր: Ասեն թէ Յուլիանոս եկեալ ՚ի Կոստանդնուպօլիս, հրամայեաց յամենայն կերակուրս վաճառոցն խառնել յարենէ զոհիցն, և սուրբն թէոգորոս իմացոյց քրիստոնէիցն. և նոքա ասացին, թէ մեզ չէ օրէն այս երկու շաբաթս միս ուտել, այլ պանիր, և զնոյն եղաւ Պանրուտէքն: Եւ յաւուրս սորա եգիտ Քառնիկ երանելի զնշխարս սրբոյն Գրիգորի ՚ի յայրն Մանեայ, և հանգուցին ՚ի թորդան:

Եւ յետ Բարզենայ առնու զկաթուղիկոսութիւնն տէր Սամուէլ ամս հինգ, յայսոսիկ աւուրս պայծառանայր սուրբն Սիմէոն Սիւնական յԱղէքսանդրիայ, և Տիմոթէոս երէց՝ ուղիղ հաւա-

տով իմաստասիրէր, որ զամենարուեստ գիրան գրեաց, հաւաքեալ զամենայն բանս աստուածայնոց արանց ընդդէմ ամենայն հերձուածողաց: Բայց Պերոզ արքայ Պարսից կարի անմարդի բարս ունէր. վասն որոյ սպանաւ ՚ի Հեփթաղաց, և թագաւորէ Վաղարշ եղբայր նորա: Սա զՎահան Մամիկոնեան, զորդին Հմայեկայ, մարզպան կարգէ. այս Վահան պսակեաց զեկեղեցի զանազան իրօք. և զԱլանս արգելականս արար: Ի սորա յաւուրս էր Ղազար Փարպեցի, ճարտասան և պատմագիր: Եւ յետ Սամուէլի առնու զկաթուղիկոսութիւնն տէր Մուշէ ամս ութ:

Յետ Ջենոնի կայսեր առնու զթագաւորութիւնն Անաստաս, որ և սա ընդ Ջենոնի յուղղափառս գրեցաւ. զի կամեցաւ ժողով առնել ընդդէմ անօրէն ժողովոյն Քաղկեդոնի, հաստատել զուղղափառութիւն, և զեղակուր եղեալ մեռաւ: Եւ թագաւորէ յետ նորա Յուստիանոս, այր տգէտ և անաստուած, որ ելից զերկիր արեամբ ուղղափառաց. զի եղ յաշտանակի զՔաղկեդոնին, և կոտորեալ հալածեաց զասողան մի բնութիւն մարմնացելոյ Բանին:

Յետ Վաղարշու՝ Պարսից արքայի, առնու զթագն Կաւատ, և ապա Ջամասպ, և ապա Կաւատ:

Յետ Մուշէի առնու զկաթուղիկոսութիւնն տէր Սահակ ամս հինգ. և ապա տէր Քրիստափոր ամս հինգ. և յետ նորա տէր Ղևոնդ ամս երկու:

Յաւուրս սորա արեգակն ամենևին նուաղեցաւ,
և սով սաստիկ եղև. և ապա տէր ներսէս ամս
ինն: Յաւուրս սորա Եզրաս Անգեղացի, աշակերտ
Մովսիսի եպիսկոպոսի Բագրևանդայ բազմացոյց
զդասս ճարտասանաց, դառնայ և Մամբրէ եզբայր
Մովսիսի 'ի Հայս, գորմէ ասեն երրորդ գրիւ 'ի
փիլիսոփայս:

Յետ Յուստինոսի առնու զթագն միւս Յուս-
տիանոս քուեր որդի նորա: Սորա էր կին Թէո-
դորայ ուղղափառ, և աղաչէր զայր իւր հաստա-
տել զուղղափառութիւն. և նա թէպէտ և կամէր,
ոչ իշխեաց յահէ երկաբնակացն, որք սպառնային
նմա մահու: Եւ առ սա եկեալ շարախորհ Հրեայ
մի, ասաց՝ թէ պարտ է զՏեառնրնդառաջն առնել
ընդ ծննդեանն՝ զոր առնեն Յոյնք, և ոչ ըստ յայտ-
նութեան՝ որ 'ի վեցն Յունվարի, զի մինչև ցայն
վայր առաքելական դրութեամբն առնէին ամե-
նայն քրիստոնեայք 'ի ժղ Փետրուարի: Եւ կայսրն
հաւանեալ անօրինին՝ այնպէս առնել, առաքէ
յերուսաղէմ առնել այնպէս: Իսկ Երուսաղէմա-
ցիքն ոչ առին յանձն փոխել զսուրբ հարցն
աւանդութիւնս, որ մինչև ցայն օր պահեալ էր:
Եւ հրամայէ կայսրն զօրավարին բռնութեամբ
առնել, և թէ ոք ընդդիմանայ՝ սպանանել. և
ամենեքեան 'ի մահ դիմեցին յաղագս ճշմարտու-
թեան: Իսկ մարդասէրն Աստուած ոչ եթող զյու-
սացեալսն իւր ընդ վայր, այլ ահեղ սքանչելեօք

դարհուրեցոյց զյանդգնեալսն. աջ աստուածային
 երևեցաւ 'ի սուրբ մատրանն, այլ և նշան անեղ
 հրաշափայլ յերկինս՝ և արիւնատեսակ, և դարհու-
 րեալ յայնմանէ՝ դադարեցին 'ի խնդրոյն: Եւ 'ի
 գալ միւսոյ ամին՝ նոյն խռովութիւն յուզէր. զի
 հրաման ետ սաստիւ կորուսանել զընդդիմացողսն.
 և նորա առ հասարակ պնդեցան 'ի մահ, քան 'ի
 կեանս խղճիւ: Եւ տեսեալ բարերարին Աստուծոյ
 զհաւատս մարդկան՝ այց արար հօտի իւրում,
 երևեալ սրբուհւոյ Աստուածածնին 'ի ծիրանի
 սեանն, ունելով 'ի գիրկս իւր զմանուկն Յիսուս,
 և ջուր բղխեալ 'ի սեանէ անտի, և որք օծա-
 նէին 'ի ջրոյ անտի, բժշկէին յիւրաքանչիւր ցաւոց.
 և այսպէս դադարեցին յունայն խնդրոյն: Եւ 'ի
 ժամանակս Յուստիանու խաւարեցաւ արեգակն
 ժղ ամիս, զ ժամ լոյս տայր յօրն, և զայն ոն
 տիւ և ոն գիշեր. և պտուղք տարւոյն այնորիկ
 ոն հասան. և եղև ամենայն երկիր իբրև զբազմօ-
 րեայ հիւանդս: Եւ եղև մարդամահ տարաժամ,
 որ բնաւ չէր լեալ, և նախ 'ի Կոստանդնուպօլիս
 սկսաւ, և մեռան յառաջին օրն հինգ հազար, և
 յերկրորդն տասն հազար, և յերրորդն հնգետասան
 հազար, և 'ի չորրորդն ութուտասան հազար, և
 թուեցին մինչև երեք հազար, որք մեռանէին
 'ի յօրն. 'ի մէջ ձեռացն բուշտ ելանէր և առժա-
 մայն մեռանէր, մտանէր մարդ 'ի տուն և տե-
 սանէր զամենեսին մեռեալ. և նեխեցաւ քաղաքն,

և ոչ կարէին թաղել զմեռեալս. և տարածեցաւ ընդ ամենայն երկիր. և բազում քաղաքք անմարդ մնացին. բայց միայն Հեմս ապրեցաւ. զի ապաւինեցան 'ի գլուխն Յովհաննու Մկրտչին, որ կայր անդ: Հաշտեցան ընդ միմեանս Յուստիանոս և Սոսրով Պարսից արքայ. և ծաղկէր ուխտ ամենայն քրիստոնէութեան ընդ տիեզերս:

Իսկ Վահան Մամիկոնեան վախճանեալ բարւոք, յետ որոյ եկաց Վարդ եղբայր նորա ամս երիս, և յետ նորա Պարսիկք մարդպանք ամս երիս. և ապա Մեծեծ Գնունի ամս երեսուն և չորս:

Իսկ յետ ներսիսի առնու զկաթուղիկոսութիւնն տէր Յովհաննէս ամս հնգետասան. յաւուրս սորա մարդամահ սաստիկ եղև, սկսեալ յարեմտից: Եւ յոստանին Հայոց սքանչելի եղև, զի հուր բորբոքեալ այրէր զապարանսն Համակարին Պարսկի, որ վերակացու էր աշխարհիս. իբրև ոչ կարէին շիջուցանել, ապաւինէին 'ի խաչն Քրիստոսի և աղաչէին զաղաշտօնեայսն վութալ տանել զխաչն. իբրև մօտ եղև նշանն փրկական, առժամայն շիջաւ բոցն, և տեսեալ ամենեցուն՝ փառաւորէին զփրկիչն Քրիստոս, և զովէին զհաւատս քրիստոնէից, յոր հաւատաց երանելին Մախոժ, որ և վկայութեամբ կատարեցաւ 'ի Քրիստոս:

Եւ յետ Յովանիսի առնու զկաթուղիկոսութիւնն տէր Մովսէս. յառաջին ամի սորա սուրբն Մանածիհր, որ անուանեցաւ Գրիգոր, ազգաւ

Ռաժիկ, մարտիրոսութեամբ կատարեցաւ. և յերրորդ ամի նորա լցեալ լինի 'ի ծննդենէն Քրիստոսի ամք շժգ. և բովանդակեցաւ կանոնք երկերիւրեկին՝ զոր կարգեաց իմաստասէրն Անդրէաս, եղբայր Մանգնոսի եպիսկոպոսի, հրամանաւ Կոստանդնի կայսեր վասն լրմանցն զատկաց և այլ տօնից. զի իբրև լցաւ երկերիւր ամ, լրումն զատկին 'ի Մարտի ին էր. և յիսկգրան Ապրիլի դ. և զի ոչ 'ի սկիզբն կարացին գնալ, զի յետ ինին գժանն էր Ապրիլի. և թ լրմունք 'ի մէջ կային, և այնր աղագաւ սկսան շփոթիլ տօնք ամենայն, և ամենայն արհեստք տոմարականք: Ապա հայրապետն Մովսէս ժողովեաց զիմաստունան՝ որ էին 'ի ժամանակին, յորս էր և Աթանաս՝ 'ի վանաց սուրբ Կարապետին, և կարգեցին թուական Հայոց, որով ուղղեացեն զգատիկ Տեառն այլովքն հանդերձ: Բայց ոչ կարացեալ կեալ 'ի ճշմարտութեան անսխալ զամս ինն: Իսկ 'ի տասներորդ թուականին Էասանուն ոմն Աղէքսանդրացի, այր կորովի և իմաստուն, իբրև ետես զայնպիսի շփոթումն, որ յամենայն եկեղեցիս, ձայն արկեալ առ ինքն հաւարեաց զամենայն իմաստունս որ յամենայն ազգաց, զԱդդէ՝ 'ի Գամբրաց, զԳիգան՝ յԱսորւոց, զԵլոզս՝ 'ի Յունաց, զՓենեհէս 'ի Հրէաստանէ, զՅոհան՝ յԱրաբիոյ, և այլ արս երեսուն և վեց իւր նմանիս, և այլ բազմութեամբ. և յառաջ

վարեալ զարուեստն Անդրէասի շը, այլ 'ի նոյն դարձաւ: Ապա կարգեցին զանտարակուսելի օրինակն որ շեակն անուանի, բազմիմաստ և անսխալ, զլուխ եղեալ բոլորին զոն Ապրիլի. զի իբրև աւարտի շը ամն, այլ 'ի նոյն դառնայ. և սկսան ուղղիլ ամենայն տօնք և արուեստք իրողութեան: Բայց զԻրոն ոմն 'ի դրան Յուստիանոսի ոչ կոչեցին 'ի ժողովն. քամահանս վարկաւ անձին իւրում. իբրև տարաւ Իլոզս իմաստասէր զօրինակն առ թագաւորն, սկսաւ Իրոն քննել մասունս նկի և զեկի որ ոչ երբեք լեալ էր. զի նա կն և զեակն մասունք են՝ մին արեգական և միւսն լուսնի. այլ նա զհակառակն արար. զի փոխեաց զԱպրիլի ժէ 'ի ժզ, և զզ 'ի ն. այն վեշտասանն չբերէ ինչ սխալ, այլ այն զն եղեալ զեկիրակի ածէ մեզ. իսկ այն ն նոցա շաբաթ ըստ Իրոնի գործելեացն, և ընդ Հրեայսն առնեն զատիկն, և 'ի սուրբ ժողովոյն Նիկիայ նգովքն անկանին, որք օրինադրեցին ոչ առնել զատիկ ընդ խաչահանունսն: Իսկ մեք 'ի միւս կիրակէն տամք և զերծանիմք 'ի նգովից. զի Հայք ոչ ընկալան զթիւր օրինակն, որպէս և ոչ զժողովն Քաղկեդոնի, ընդ իշխանութեամբ Պարսից գոլով: Զի յետ ութ ամի երևեցաւ եղծումն իրացն:

Իսկ յետ Մեծեժայ մարգարանի Հայոց Պարսիկք տիրեն ամս երեսուն և վեց: Ընդ ժամանակս ընդ այն վախճանի եպիսկոպոսն Վրաց, և

եկեալ առ տէր Մովսէս, զի տացէ նոցա եպիս-
 կոպոս. և նա ձեռնադրեալ զոմն փակակալ իւրոյ
 եկեղեցւոյն Կիւրոն անուն, տայ նոցա հաւատա-
 ցեալ 'ի նա՝ եթէ պահեսցէ զսէր և զմիաբանու-
 թիւն առ աթոռ սրբոյն Գրիգորի, զի մինչև ցայն
 վայր 'ի Հայոց առնուին զձեռնադրութիւնսն
 Վիրք: Այս Կիւրոն, յետ վախճանելոյն Մովսիսի,
 'ի բաց քեցեցաւ 'ի դաւանութենէ ուղղափառ
 եկեղեցւոյն Քրիստոսի. և զՔաղկեդոնի դաւանու-
 թիւնն խոստովանեցաւ, զի 'ի մանկութենէ խմո-
 րեալ էր յաղանդն յաշխարհին Յունաց լինելով
 նորա, և 'ի ծածուկ ունէր զչարութիւնն, որպէս
 հուր ընդ յարդիւ թագուցեալ. բայց ոչ իշխէր
 յայտնել 'ի կենդանութեանն Մովսիսի. զի գերե-
 սուն ամ կալեալ զհայրապետութիւնն տէր Մով-
 սէս՝ վախճանի, և տայ զտեղապահութիւնն աթո-
 ռոյն 'ի Վրթանէս քերթող: Իբրև ետես զթերու-
 թիւնն Կիւրոնի Մովսէս Յուրտաւայ եպիսկոպոսն,
 ազդ առնէ Վրթանիսի՝ զի թերևս կարասցէ ինչ
 օգնել մոլորեալ մտացն Կիւրոնի, առ որ բազում
 անգամ գրեաց աղաչանօք 'ի բաց կալ յանհան-
 ճար աղանդէն. իսկ նա ոչ միայն ոչ հաւանեցաւ
 գրելոցն, այլ և հալածեաց զՄովսէս եպիսկոպոս:
 Իբրև յաջորդեաց զաթոռ կաթուղիկոսութեանն
 Հայոց տէր Աբրահամ, յետ տէր Մովսիսի, նոյն-
 պէս և նա գրեաց երկիցս և երկիցս թուղթ, յիշե-
 ցուցանելով զթիւրութիւնն: Իսկ Կիւրոն պատ-

ճառէր ոչ այլ ինչ խորհել, բայց զոր նոքայն խորհին. և ասէր զՄովսէս՝ զրպարտող նորին: Իսկ իբրև ասացաւ ժողով քննութեան լինել և տեսանել վասն այնր, յայտնապէս խոստովանեցաւ Կիւրիոն զգաւանութիւնն Քաղկեդոնի. յայնժամ իբրև ետես Աբրահամ՝ եթէ ոչինչ օգտեցաւ, այլ առաւել յանամօթութիւն եկն, յայնժամ զրեաց թուղթ շրջաբերական առ վիճակեալս իւր, զի մի ամենեին հաղորդեսցին ընդ Վիրս՝ եկեղեցեաւ, կամ ուխտիւ, կամ ամուսնութեամբ, կամ այլ ինչ հոգևորական իրօք. բայց ՚ի վաճառէ իմեքէ՝ որպէս ՚ի հեթանոսաց. զի մի մարմնական ծանօթութեամբն ՚ի հոգևոր վնասն ընկղմեսցին. և յայնմ հետէ բարձաւ ձեռնադրութիւնն Վրաց՝ որ ՚ի Հայոց. զի սկսան նոքա զՅուսօք թեակոխել: Չայս ամենայն ստուգութեամբ ուսուցանէք եզ Ուխտանէս եպիսկոպոս, զի նա զամենայն լիով զրեաց զթուղթան և զպատասխանիան, և զքաջախօսութիւնն Պետրոսի եպիսկոպոսի, որ պատգամաւոր էր տեսոն Աբրահամու՝ առ Կիւրիոն, զոր Վիրք վասն համարձակութան նորա՝ Գայլ կոչեցին զնա:

Յետ Յուստիանոսի կայսեր՝ միւս Յուստիանոս, այր չար և պիղծ, որ զբազումս եսպան յուղղափառաց, և ինքն և պատրիարքն Յոհանայսահարեալք մուկեզնէին. և այնպէս սատակեցան: Եւ ապա թագաւորեաց Տիրեր, և յետ նորա Մօրիկ:

Ձսա ասեն 'ի Հայոց, յՅշական գեղջէ, և այլք
 թէ 'ի Տարօնոյ. աղքատութեան աղագաւ երթեալ
 'ի Կոստանդնուպօլիս, և անդ 'ի դիպուածէ իմեքէ
 բարերախտիկ եղեալ՝ թագաւորեաց այսպիսի
 պատճառաւ: Եղև մեռանիլ Տիբերի կայսեր, և
 մեծամեծքն ընդ միմեանս հակառակեալ, ոչ
 հնազանդելով միմիանց. և էր մարտ անհնարին
 'ի մէջ նոցա, որպէս թէ ո՛ր յաղթիցէ՝ թագաւորեա-
 ցէ: Իսկ պատրիարքն 'ի մէջ անցեալ համոզեաց
 զնոսա արկանել վիճակս, և ում հասանիցէ նմա՝
 ունել զթագաւորութիւնն, և այլոցն հնազանդել. և
 զայս (արարին) երգմամբ՝ և ամենեցուն մուրհա-
 կաւ. և էր վիճակն այսպիսի, ընդ լուսանալն բանալ
 զաւագ դուռն քաղաքին և զայր՝ որ պատահիցէ
 անդ, թէպէտ կարի յանարգաց իցէ, ածել 'ի պա-
 լատն արքունի, և իշխանացն նստել ամենեցուն,
 և յոյր գլուխ դիցէ զթագն, նմա ունել զթագա-
 ւորութիւնն: Հաւանեցան ամենեքեան և դադա-
 րեցին 'ի խոռվութենէ. և իբրև եհաս ժամն ժա-
 մադրեալ, բացեալ զդուռն քաղաքին, տեսեալ
 զՄօրիկ առ դուրսն՝ բարձեալ ցօղուն ինչ առ 'ի
 վաճառել և լնուլ զպէտս իւր, և յափշտակեալ
 զօրացն՝ տարան 'ի բաղանիսն և լուացեալ զնա՝
 զգեցուցին նմա հանդերձս ազնիւս, և տարան
 զնա յարքունիսն: Եւ իբրև ասացին նմա վասն
 որոյ կոչեցաւն նա, պահանջեաց 'ի նոցանէ զիրս
 և երգմունս, զի մի սպանցեն զնա մնացեալքն 'ի

Թագէն: Եւ նորա երդուան նմա սաստիկ, զի անհոգ լիցի յայնմանէ, բազմեալ էին ամենեքեան անտաի յուսով, և իւրաքանչիւր ոք անձին իւրում ասէր թէ լիցի: Կայր ակտուն, և 'ի վերայ նորա թագն, և կօշիկքն՝ հուպ առ նմին: Անց Մօրիկ 'ի մէջ, և առեալ զթագն՝ սկսաւ շրջել ընդ բազմեալսն: Իբրև եկն առ առաջինն՝ ուրախացաւ նա, բայց տրտմեցաւ երկրորդն՝ իբրև եթող զնա, դարձեալ կալաւ զնա տրտմութիւն, և զընկերն նորա ուրախութիւն, և այսպէս ըստ կարգի, իբրև շրջեցաւ նա երկիցս և երկիցս, տրտմեցոյց զնոսա և ուրախացոյց: Անց նստաւ ի վերայ ակտոռոյն, և եղ զթագն 'ի գլուխն իւր, և տեսեալ ամենեցուն սխրացան: Բայց զի երդուեալ էին նմա, թէ յոյր գլուխ և զնիցես դու՝ մեք հնազանդիմք նմա, մատուցեալ պատրիարքն՝ ագոյց զկօշիկան յոսս նորա, և երկիր եպագ նմա, նոյնպէս ամենեքեան երկրպագեցին և ասեն՝ կեցցէ արքայ Մօրիկ: Սա արար ժողով քննութեան վասն դաւանութեան Քաղկեդոնի, կոչեաց զվարդապետս Հայոց, և շոգան Վրթանէս և Գրիգոր և այլ վարդապետք, և ոչ ինչ օգտեցուցեալ զՅոյնս՝ դարձան նզովելով: Առ սա ապաստանեալ նախարարացն Հայոց, փախուցեալք 'ի տէրութենէն Պարսից: Իսկ սա անմարդի բարս ցուցեալ՝ ոչ ընդարձակեաց նոցա, այլ և զկարգեալ ոռճիկան յառաջին թագաւորացն արգել 'ի նոցանէ: Ասեն

զնամանէ՛ թէ առաքեաց առ հայր իւր թողուլ
 զպանդխտութիւնն և զալ վայելել ՚ի փառս նորա.
 և եթէ ոչ՝ խրատ առաքել նմա, որով կարասցէ
 վարել զթագաւորութիւնն. և երթեալ սպասաւոր-
 րացն, գտին զնա՝ զի դարմանէր պարտէզ, և ասա-
 ցին նմա զհրամանն արքունի. նա պատասխանի
 ետ և ասէ, թագաւորի հայր ես ոչ վայելեմ, և
 ինքն սկսաւ զմեծամեծ կաղամբսն՝ որ ՚ի պարտի-
 զի անդ, արմատախիլ առնել, կտրել զգլուխսն և
 ծածկել ընդ հողովն, և զմանուկսն փայփայել և
 յօրինել. և արանցն տեսեալ զայն՝ համարեցան զնա
 բախած. և թողեալ ՚ի բաց զնացին: Իսկ զոր ինչ
 արար նա, նոքա ոչ գիտացին. և զնացեալ առ թա-
 գաւորն՝ պատմեցին զամենայն, և զյիմարութիւնն՝
 զոր գործեաց ՚ի պարտիզին: Իսկ Մօրիկ իբրև
 լուաւ, ծիծաղեցաւ և ոչ ինչ յայտնեաց. և կա-
 լեալ զմեծամեծսն՝ զոր կարծէր թէ սատան են
 թագաւորութեան նորա, եբարձ զամենեսեան՝ զի
 մի դաւ ինչ լիցին թագաւորութեան նորա, և
 զփոքունսն ՚ի տեղիս նոցա կարգեաց. և կոչե-
 ցեալ զարսն զայնոսիկ՝ զոր առաքեաց առ հայր
 իւր, ասէ ցնոսա. այս են խրատ հօր իմոյ՝ զոր
 արար ՚ի պարտիզին, և դուք ոչ իմացայք: Կէսք
 ասեն զսա յԱրփսուս գեղջէ Կապաղադովկացւոց,
 զոր յետոյ քաղաք շինեաց, և զօրավար Տիբերի:
 Բայց Մօրիկ վասն խստութեան բարուցն ազ-
 գաւ և որդւովք ողորմատես մահուամբ կորնչի

յիւրոց զօրաց. քանզի յարեան 'ի վերայ նորա զօրք իւր, որոց առաջնորդ էր Փոկաս, որ թարգմանի հուր, և սպան գնա, և ինքն թագաւորեաց ընդ նորա:

Եւ յետ Որմզդի Պարսից արքայի թագաւորէ Յոսրով ձեռնառուութեամբ Մօրկայ: Աստանօր Սմբատ Բագրատունի բազում մարտս յարդարէր առաւել քաջութեամբ առ թշնամիսն Յոսրովայ, վասն որոյ պատուեալ զՍմբատ՝ տայ նմա զմարդպանութիւնն Վրկան աշխարհի. և նա երթեալ գտանէ ազգս գերեալս 'ի Հայոց անդ՝ որ Սագաստանն կոչի, մոռացեալ զլեզու և զդպրութիւն, զոր նորոգեալ Սմբատայ, և զՀաբել ոմն եպիսկոպոս տայ նոցա՝ ձեռնադրելով կաթուղիկոսին Հայոց, կացոյց վիճակ աթոռ սրբոյն Գրիգորի:

Իտասներորդ ամի տեառն Աբրահամու, և յլէ թուին Հայոց եկին 'ի Հայս Ասորիք, արք քաջարանք, և կամէին սերմանել զաղանդն Նեստորի, և նզովեալ հալածեցին, բայց ոմանք ընկալան. և նոքա թարգմանեցին նոցա գիրս սուտս զԳօրտոսակ, զԿիրակոսակ, զՊօղոսի տեսիլն, զԱղամայ ապաշխարութիւնն, զԴիաթեկ, զՄանկութիւն տեառն, և զՍերիոս, և զՃիոն օրհնութեան, և զանթաքչելի մատեանսն, և զաւետարանի մեկնութիւն զՄանեայ. և որ հաւատայ նոցա, նզովի յուզղափառաց:

Եւ յետ տեառն Աբրահամու ասնու զկա-

Թուղիկոսութիւնն տէր Յոհանն 'ի Կողովտէ, 'ի գեղջէ Բագրանէ, ամս քսան և վեց. ոմանք 'ի պատմագրաց գերկոսեանն 'ի միում ամի ասէն վախճանեալ զԱբրահամ և զՅոհան, և կէսք ոչ:

Իսկ Խոսրով Պարսից արքայ, իբրև լուաւ զմահն Մօրկայ, վրէժխնդիր եղև, զի դաշնադիրք էին միմեանց, և զքաղում գաւառս Յունաց աւերեաց: Առաքէ և զԽուռիան ոմն զօրավար իւր 'ի Պաղեստինէ, որ երթեալ պաշարեաց զսուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, և առ զնա. և կոտորեաց զբնակիչս նորա. գերեաց և զխաչն Քրիստոսի, և տարաւ զնա 'ի Պարսիկս. զնաց բազում զօրօք 'ի վերայ Թագաւորին Հերակլի, և 'ի նեղ արկ զԹագաւորական քաղաքն Կոստանդնուպօլիս: Իսկ կայսրն Հերակլէս ձեռնտուութեամբ Խաքանայ՝ Խազրաց Թագաւորի՝ զնաց յաշխարհն Պարսից. սպան զԽոսրով, դարձոյց և զսուրբ Խաչն, և առաքեաց յԵրուսաղէմ: Չայս Խաքան ծաղր արարին բնակիչք քաղաքին Տփիսեաց. առեալ զդում մի՝ նկարեցին զպատկերն Խաքանայ 'ի վերայ նորա կոյր, որպէս թէ աչք նոցա նեղ են և փոքր, և եղեալ զդդումն 'ի վերայ պարսպին հանդէպ նորա՝ սկսան նետաձիգ լինել: Իսկ նորա տեսեալ զայն՝ բարկացաւ յոյժ, բայց զի ժամանակ ձմերայնին էր, ոչ ինչ կարաց հատուցանել: Բայց 'ի գալ դարնան եկեալ պաշարէ զնա, և առնու զքաղաքն. հրամայեաց կոտորել

գարս և զկանայս և զմանկտի, և աւերեալ զքաղաքն, առեալ զինչս նոցա, զնաց 'ի քաղաքն իւր:

Իսկ յետ սպանման մարգարանացն ճիհր Բուրգենայ, ճիհր Վշնասալ Սուհենայ, ճիհր Վղոն Միհրանայ, և այլ Տաճկաստանացն, Դաւիթ Սահառունի մարգարան լեալ ամս երեսուն: Յաւուր սորա 'ի կը թուականին եղև շինուած կաթուղիկէին Մրենոյ:

Յետ տեառն Յոհանիսի առնու զկաթուղիկոսութիւնն տէր Կոմիտաս ամս ութ: Սա շինեաց զսուրբ տիկնոջն Հռիփսիմեայ զվկայարանն պայծառ և հրաշալի. զի խրթին էր առաջին շինուածն, զտանէ 'ի նմին զնշխարս ոսկերաց սրբոյն, կնքեալ մատանեալ սրբոյն Գրիգորի և սրբոյն Սահակայ, և ոչ իշխեաց բանալ. այլ իւրով մատանեալն կնքեալ ամփոփէ անդէն. արարեալ երգս շարականաց սրբոցն հայերէն այբուբենօք, որոյ սկիզբն է՝ անձինք նըւիրեալք:

Յետ Սոսրովու Պարսից արքայի առնու զթագաւորութիւնն Կաւատ: Սա արձակեաց 'ի գերութենէ զՎիրոյ կաթուղիկոսն Աղուանից, զոր 'ի բանտի եղեալ էր հայր նորա. և յետ Կաւատայ Արտաշիր. և ապա Սոսեամ հրամանաւ Հերակլի. և ապա Սոսրով. և յետ նորա Բորն, և Չարմանդուխտ. սորա ամենեքեան սակաւակեացք. և ապա Ազկերտ:

Իսկ յետ տեառն Կոմիտասայ առնու զկա-

Թուղիկոսութիւնն տէր Քրիստափոր ամս երկու
 և ապա Եզր ամս տասն: Իսկ Հերակլի կայսեր
 եկեալ 'ի Կարնոյ քաղաք, ժողով արարեալ, կոչէ
 և զԵզր կաթուղիկոս Հայոց: Իսկ նա ոչ տարաւ
 ընդ իւր արս իմաստունս, մանաւանդ զՅոհան
 վարդապետ Մայրավանեցի, որ յոյժ տեղեակ էր
 աստուածային գրոց: Երթեալ հաւանի աղանդոյն
 Քաղկեդոնի: Եւ տայ նմա պարգևս կայսրն զե-
 ըրիւր մասն Կողբայ և զաղսն բովանդակ: Եւ ե-
 կեալ (Եզրի) 'ի Հայս, փոխեաց զամենայն ուղ-
 դափառ կարգաւորութիւնս եկեղեցւոյ, և զըն-
 թերցուածն Յակոբայ և Կիւրղի, փոխանակ այնո-
 ըիկ զԱրտեմոնին եղեալ, զոր յանդիմանեաց
 սուրբ վարդապետն Յոհան, եթէ ընդէր տգիտա-
 բար հաւանեալ եղեր, և լուծեր զբարւոք կար-
 գաւորութիւնսն՝ որ 'ի սրբոյն Քրիզորէ մինչև
 ցայսօր պահեալ էր 'ի մէջ ազգիս Հայոց: Իսկ նա՝
 փոխանակ զղջանալոյ՝ հալածեաց զսուրբն անար-
 գանօք, Մայրագոմեցի կոչելով: Իսկ մի ոմն յա-
 շակերտացն Յոհանու, Սարգիս անուն, հերձուած
 յարոյց. և Եզր համբաւեաց՝ եթէ Յոհանու է
 հերձուածն, և զիրս շարագրեաց. և ընդ այլ հեր-
 ձուածողացն բանս եղեալ, զբանս աշակերտի
 նորա՝ Յոհանու վերայ գրելով, զոր մի ոք իշ-
 խեացէ բամբասել զսուրբն: Եւ երթեալ Յոհանու
 ընտրեաց իւր տեղի լուսթեան 'ի կողմանս Գե-
 տաբակս բերդոյ, և անդ դադարեաց զաւուրս

ինչ՝ հանապազ ընդ Աստուծոյ խօսելով: Եցոյց Աստուած և մեծ սքանչելիս վկայ լինել սրբութեան նորա. զի էր նորա էջ մի՝ որ սպասաւորէր զպէտս նորա. պատահեաց նմա արջ մի և եկեր զնա: Եւ իբրև ասացին Յոհանու, երթեալ ասէ ցարջն. որովհետև սպաներ զսպասաւորն մեր, արդ՝ փոխանակ նորա դու սպասաւորեա մեզ: Եւ երթեալ արջուն սպասաւորէր ամենայն հնազանդութեամբ՝ ի բեռնակալութիւնս և յամենայն ինչ ամս բազումս. և յետ ժամանակաց պատահեալ որսորդաց՝ սպանին զարջն, կարծելով վայրենի զնա. և իբրև տեսին եղբարք վանիցն՝ ընկեցին զնա՝ ի խորափխտ մի: Մինչև ցայսօր բնակիչք վայրացն երթան և առնուն հող՝ ի տեղւոջէն՝ յորում թաղեցաւ արջն. և լինի դեղ ամենայն ցաւոց անասնոց աղօթիւքն Յոհաննու: Նոյնպէս և գերեզման սրբոյն դեղ է ամենայն ցաւոց և վտանգելոց, որք հաւատով ապաւինին յաղօթս սրբոյն:

Յետ Իսաւթի Սահառունոյ լինի մարգալան Հայոց Թէոդորոս Ռշտունի ամս քսան և հինգ: Եւ յետ Հերակլի կայսեր թագաւորէ որդի նորա Կոստանդին:

Իսկ իբրև լցաւ ՚ի ծննդենէն Քիստոսի ամբոժը, և Հայոց թուականին կէ, յայտնեցաւ ոմն սուտ մարգարէ հեթանոսաց, ազանդեալ ՚ի Կերինթոսէ և յԱրիանոսաց. Մահմետ անուն, Իս-

մայելի ազգաւ, յորդուցն Հագարու: Սա մենչդեռ
 վաճառականութեան աղագաւ երթայր յեգիպտոս,
 հանդիպեցաւ միայնակեցի միոջ, որում անուն
 էր Սերգիս Բխիրայ՝ Արիանոս աղանդով, յանա-
 պատին Սինայ: Սա ուսոյց Մահմետի զսուտ
 աստուածածանութիւն, զովեաց նմա զհին
 օրէնսն՝ զուսեայն ՚ի Մովսիսէ, և ասաց. եթէ
 լուիցես բանից իմոց, լինիս առաջնորդ և օրէնս-
 դիր ՚ի վերայ ազգին քո: Եւ զնացեալ Մահմետի
 զճանապարհս իւր՝ յանկարծակի եմուտ ՚ի նա
 ոգի պիղծ, և անկեալ փրփրեցաւ: Եւ ընկերաց
 նորա տեսեալ զայն՝ կացին առ նմա մինչև սա-
 կաւ մի ուշաբերեցաւ. և ապա յարուցին զնա.
 հարցեալ զպատճառս այնպիսի մոլեգնութեանն,
 ասէր ՚ի հրեշտակէ սրբոյ լինել զայն, և յղել զնա
 պատգամաւոր յազգն իւր. և երթեալ ՚ի քաղաք
 իւր՝ սկսաւ քարոզել, զոր ուսոյց նմա սուտ քրիս-
 տոնեայն: Էին նմա հօրեղբարք զլիսաւորք. նոքա
 հալածեցին զնա, սպառնացեալք մահու չափ, եթէ
 այլ այնպիսի բանս ինչ լսիցեն ՚ի նմանէ. և նա
 երթեալ ՚ի տուն իւր՝ նստէր տրտում: Եւ մտեալ
 Ալի, որ էր նորա հօրեղբօր որդի և փեսայ, և
 հարցեալ զպատճառս տրտմութեան, և նա ասա-
 ցեալ՝ թէ վասն զի զԱստուած քարոզեցի նոցա,
 սպառնացան մահու ինձ. և ասէ Ալի. եկ երթի-
 ցուք զարձեալ քարոզեսցուք. եթէ ընդդէմ դառ-
 նան մեզ, սպանցուք զնոսա սրով. զի այր զօրա-

ւոր էր Ալի, և արք զօրաւորք՝ որ ընդ նմա: Եւ իբրև սկսան քարոզել եղև խռովութիւն յոյժ և պատերազմ. և պարտեցաւ կողմն Մահմետի, և փախեալ գնացին ՚ի փոքր Մադիամ, ուր էին ժողովեալ Հրեայք երկոտասան հազար, զոր հալածեալ էր Կոստանդնի կայսեր. և առեալ գնոսա Մահմետի, շոգաւ ՚ի վերայ այնոցիկ՝ որ հալածեցինն գնա. և կոտորեաց գնոսա: Իբրև տեսին Հրեայքն զյաջողուած գործոյն, կացուցին գնա իւրեանց առաջնորդ, յարեցան ՚ի նոսա և այլ Մադիանացիք. և քաղրթ առաջնորդ, և եղեն բանակ մեծ, շոգան ՚ի վերայ Պաղեստինի, հարին զգօրան Հոռոմոց, որք յափշտակէին զինչս վաճառականաց նոցա. և իբրև տեսին զյաղթութիւնն, շոգան ՚ի վերայ տէրութեանն Պարսից, սպանին զԱզկերտ թագաւոր Պարսից, և դադարեաց թագաւորութիւնն Պարսից: Չայսու ժամանակաւ խաւարեցաւ կէս արեգականն. Արեգ՝ աշնան ամիս, մինչև ՚ի Քաղոց՝ ամարան ամիս: Ապա արձակեցին զօրս ընդ երիս կողմանս՝ մի ՚ի Հռոմ՝ Յագ անուն և խրատատու Յովէլ, որք կոտորեցին ՚ի Հոռոմոց գեօթանասուն հազար: Եւ ՚ի Պարսից կողմն արձակեցին զՕթման ամիրայ, և զՄաւիէ զօրավար. նոքա հարին զՄիրդատ քսան հազարաւ, և զՄուշեղ սպարապետն Հայոց իւրով սպայիւն, և տիրեցին բոլոր աշխարհիս Հայոց, Պարսից և Ասորւոց, Եգիպտաց

ւոց, Մարաց և Պարթևաց. սկսան շրջել զհա-
 ւաստս նոցա, և նոքա ոչ հաւանեցան: Իսկ Մա-
 դիանացիքն և հաւանեալքն նոցա խնդրեցին
 օրէնս 'ի Մահմետէ, և նա ետ նոցա օրէնս՝
 յոյժ խայտառականօք. ասաց մարմնաւոր լինել
 զարքայութիւնն 'ի վերայ երկրի, կերակուր
 պորտոյ, և ամուսնութիւն յետ արքայու-
 թեանն. և կանանց կոյս մնացելոց հանապազ
 խառնակութիւն. ուսոյց և օրէնս հակառակ հնոյ
 և նորոյ օրինադրութեանց, իմանալ զանարժանս,
 և խօսող զանուղղայս խայտառակաց, մեծապէս
 ձաղանօք զուխտադրութիւնն Աստուծոյ՝ որ առ
 Աբրահամ, զի գրեալ է. թլփատեսցի ձեր ամե-
 նայն արու ութօրեայ: Իսկ սա օրինադրեաց. յոր-
 ժամ կամեսցի՝ թլպատել, յորում հասակի և իցէ, ոչ
 միայն զարս, այլ և զկանայս անգամ. և փոխանակ
 լուսաւոր մկրտութեանն՝ զոր ասաց տէր մեր Յի-
 սուս Քրիստոս, եթէ ոք ոչ ծնցի 'ի ջրոյ և 'ի
 հոգւոյ, ոչ մտանիցէ յարքայութիւն Աստուծոյ.
 սա ասաց հանապազ զործել զշարիս և ջրով լո-
 կով ողողանիլ և սրբիլ, և այլ բազում անար-
 ժանս և մոլեկան աւանդութիւնս և ծիծաղելիս:
 Սա եղև օրէնադիր պատգամաբեր ամս հինգ, և
 կոտորեցին զԲզնունիս, զԱղիովիտ և զՏարօն:
 Եւ Մահմետ արգել զսուրն, և բանիւ խրատու
 նորա հնազանդեցին զմեծ մասն տիեզերաց. և
 անմոռաց երգմամբ կնքեաց մուրհակ Հայոց

աշխարհիս համարձակութեամբ ունել զքրիստոնէ-
ութիւն, և վաճառեաց նոցա զհաւատս նոցա՝
յամենայն տանէ առեալ շորս դրամ և երեք մոթ
խորբալ՝ որ է ցորեան, և ձիոյ տօպրակ մի և
պարան մի մազէ և ձեթնարար մի: Իսկ 'ի քա-
հանայից և յազատաց և 'ի հեծելոց ոչ հրամա-
յեաց առնուլ զհարկն, և 'ի տիրելն աշխարհաց՝
կոչեցան Ամիրմուսնիք: Եւ ՚ի ամին Մահմետի
կալան զիշխանութիւնն Իսմայէլի Ապուբաքր,
Օթման և Ամր ամս երեսուն և ութ:

Յետ Եզրի առնուզկաթուղիկոսութիւնն տէր
Ներսէս ամս քսան: Սա շինեաց զվկայարան սրբ-
բոյն Սարգսի՝ որ 'ի Դուին. 'ի կոտորելն Իսմայէլի
զքաղաքն Դուին երկոտասան. հազար՝ արեամբ
կոտորելոցն ծածկեցաւ սուրբ սեղանն և աւա-
զանն, և զայլսն գերեցին աւելի քան զերեսուն
ու հինգ հազար: Եւ զոսկերս սպանելոցն ամփո-
փեաց հայրապետն 'ի նոյն վկայարանն. շինեաց
և զՎիրապն զտեղիս սրբոյն Գրիգորի. շինեաց
և զսուրբն Գրիգոր, զգարմացուցիչն տեսողաց,
որ յետոյ աւերեցաւ 'ի Տաճկաց: Առ սա եկեալ
Ասորւոց ուղղափառաց՝ խնդրէին 'ի սմանէ եպիս-
կոպոս. և նա պահանջեաց 'ի նոցանէ զրով խոս-
տովանութիւն հաւատոյ. և նոքա ետուն նմա
զայս բան. «Հաւատամք 'ի Հայր և յՈրդի և 'ի սուրբ
Հոգին. 'ի Հայր՝ որոյ հայրութիւնն անհասանելի
է, 'ի յՈրդի՝ որոյ ծնելութիւնն անբաժանելի է,

և 'ի սուրբ Հոգին՝ որ 'ի Հօրէ ելանէ, և ընդ Հօր և ընդ Որդւոյ երկրպագի և փառաւորի»․ զոր և կցորդ արարեալ մինչև ցայսօր, պաշտի յեկեղեցիս Հայոց յաւուր ճրագալուցի յայտնութեան տեան: Եւ ապա ձեռնադրէ նոցա եպիսկոպոս զԱբղիսոյ: Գէպ եղև սմա աշխարհաժողով բազմութեամբ 'ի տօնի Վարդափառին լինել 'ի Բագուան, և բազմացեալ էին երգք շարականաց յեկեղեցիս հայոց, մինչև ոչ գիտել միոյ գաւառի երգեցող՝ զմիւսոյն, և ասացին շարական Վարդափառի հարցինն, և միւս դասն ոչ կարաց փոխել զնա, և փոխեցին բազում շարականս, և ոչ զայն ևս գիտէին: Ապա հայրապետն Ներսէս հաւանութեամբ ամենայն ժողովոյն ընտրեցին զպիտանին և զօղտակարն, զի յամենայն յեկեղեցիս յամենայն աւուր մի պաշտօն լիցի ըստ աւուրն խորհրդոյ, և ընտրեցին արս իմաստունս, զի շրջեսցին ընդ ամենայն աշխարհս Հայոց, և զնոյն կարգաւորութիւնս հաստատեսցեն, որ է մինչև ցայսօր:

Յետ Թէոդորոսի եկաց մարգապան Հայոց Համազասպ ամս եօթն: Եւ յետ Ներսիսի առ զկաթողիկոսութիւնն տէր Անաստաս ամս վեց: Սա կոչեաց առ ինքն զմեծ վարդապետն Անանիա՝ 'ի Շիրակ գաւառէ, այր բանիբուն և հանճարեղ, զիտող յոյժ ամենայն տուժարական արուեստից, զի կարգեսցեն անշարժ տօմար Հայոց, որպէս

այլոց ազգաց. զոր արարեալ մեծաւ ջանիւ՝ մինչ կամէին ժողովով հաստատել՝ վախճանի սուրբն Անաստաս, անփոյթ եղեալ իրն զկնի եկելոցն, այլ առաջին կարգաւն վարէին: Ի հինգերորդ ամի Անաստասայ եղև շինուած կաթուղիկէին՝ որ յաւանն Արուճ, զոր շինեաց Գրիգոր Պատրիկն, յորում մկրտի նահատակն Դաւիթ, ազգաւ Պարսիկ, որ յառաջն Սուրհան կոչէր, և վասն վկայութեանն Քրիստոսի կախեցաւ զփայտէ՝ ի Դուին:

Յետ Համազասպայ եղև մարգապան Հայոց Գրիգոր Մամիկոնեան ամս տասն, զոր սպանին Սաղիրք: Եւ Ներսէս Շիրակացի իշխան եկաց ամս երեք: Զկնի Անաստասայ եկաց կաթուղիկոս տէր Իսրայէլ ամս վեց. և ապա տէր Սահակ ամս քսան և վեց: Սա շոգաւ դեսպանութեան ազագաւ առ Մահմետ զօրավարն Իսմայէլի, որ գայր ՚ի կոտորել զազգս Հայոց վասն ապստամբութեանն ՚ի Տաճկաց. և հասեալ ՚ի Սառան՝ հիւանդացաւ և մեռաւ իսկ: Եւ դեռ ևս չէր եկեալ Մահմետ ՚ի Սառան՝ գրեաց զիր պաղատանաց, եթէ ևս եկիրնդ առաջ քո՝ ազաչել զերեսս քո վասն ազգին իմոյ, և ոչ ժամանեցի տեսութեան քո, զի որ ամենեցուն շտեմարանն է՝ կոչեաց զիս: Այլ երգումն տամ քեզ զուխտադրութիւնն Աստուծոյ առ Աբրահամ և առ Իսմայէլ հայրն ձեր, զի մի ինչ արասցես չար ազգիս իմոյ, և հարկեացին ձեզ.

եթէ լուիցես աղաչանաց իմոց, եկեսցեն օրհնութիւնք իմ 'ի վերայ քո, և եթէ ոչ լուիցես՝ անէծք ժամանեցեն քեզ. և դարձուցէ Աստուած զսիրտս զօրաց քոց ոչ առնել զկամս քո: Եւ իբրև եկն Մահմետ 'ի Սաուան, ասացին նմա զամենայն, և ետուն նմա զթուղթն. և իբրև ընթերցաւ, եհարց՝ եթէ ուր իցէ գերեզմանն. և ցուցին նմա զտեղին, զի առ ժամայն էր վախճանեալ, և չև ևս էր թաղեալ. և երթեալ վաղվաղակի ըստ տինին իւրեանց՝ ողջոյն ետ մեռելոյն իբրև կենդանւոյ: Եւ ասեն՝ թէ մեռեալ մարմինն պատասխանի ետ, և ընկալաւ զողջոյնն իբրև զկենդանւոյ, և ասաց Մահմետ. 'ի քումմէ զրոյ ծանեայ զքեզ, այլդ Աստուծոյ. արարից և կատարեցից զամենայն հրամանս քո: Եւ վաղվաղակի ելոյծ զթշնամութիւնն, և ոստիկանս առաքեաց Հայոց՝ հարկ եղեալ 'ի վերայ նոցա. և ինքն դարձաւ յաշխարհ իւր: Եւ յետ Սահակայ առնու զկաթուղիկոսութիւնն տէր Եզիայ:

Իսկ յետ Հերակլի առնու զթագն որդի նորա Կոստանդին: Ի սորա աւուրս եղև յարձակումն Իսմայէլի ընդ աշխարհս ամենայն. և յետ նորա որդին իւր համանուն հօրն: Իսկ զիշխանութիւնն Իսմայէլի, յետ Աբուբարայ և Օթմանայ և Մարի, առնու Մաւիէ: Իսկ զմարդպանութիւնն Հայոց յետ Ներսէհի առնու Աշոտ՝ որ սպանաւ 'ի Տաճկաց, ամս երիս: Եւ յետ նորա Սմբատ Բագրա-

տունի Բիւրատեան ամս քսան: Սա պատերազմեցաւ ընդ զօրս աշխարհեաց 'ի Վարդանակերտն աւանի, և յաղթեաց քաջութեամբ 'ի Բաղրեանդ դաւառի: Իժգ ամի սորա Մահմետ զծովս Գեղամայ արձակեաց և առ զՍեան, և 'իժգ ամի սորա Կասմ ամիրայ զիշխանն Վասպուրականի կոտորեաց:

Եւ յետ Կոստանդնի կայսեր թագաւորեաց Յուստիանոս, 'ի վերայ սորա յարեան նախարարք իւր, և հատին զքիթս նորա, և փախեաւ 'ի Սաղիրս, և առեալ անտի իւր կին, և զօրս բազումս, և դայ զարձեալ թագաւորէ: Եւ յետ նորա առնու զթագն Լեոն, և յետ նորա Ափսիմերոս, և յետ նորա Յուստիանոս, և յետ նորա Փիլիկոս Վարդան, և յետ նորա Թէոդորոս, և յետ նորա Լեոն:

Եւ զիշխանութիւնն Իսմայէլի յետ Մաւեայ առնու Իզիա, և յետ նորա Մրվան, և ապա Ապղլմելէք, սա այրեաց զիշխանն Հայոց 'ի Նախջաւանի յեկեղեցւոջն, և ապա որդի նորա Վլիթ, և ապա Սուլիման, սա զԴարբանդ էառ, և հրամայեաց քակել զպարխապն, և մինչդեռ քակէին, գտին քար մի՝ յորում գրեալ էր, ևս Մանկուն կայսր շինեցի զքաղաքի աշտարակս յիմոց դանձուց, 'ի վերջին աւուրս քակեսցի սա յորդուցն Իսմայէլի և յիւրեանց դանձուց շինեսցի, և իբրև տեսին զքարն՝ զազարեցին, և շինելոյ սկիզբն արարին:

Զկնի Սուլիմանայ առնու զիշխանութիւնն Ումաու: Սա զրեաց առ Լեոն կայսր տեղեկանայ վասն քրիստոնէական ուսմանցս, և կայսրն զրէ պատասխանի լի իմաստութեամբ, կարի ձողելով զօրէնս նոցա: Եւ իբրև ընթերցաւ Ումաու, ամաշեաց յոյժ, և սկսաւ զգարշելիան 'ի դուրս հանել յօրինացն իւրեանց, թէպէտ ոչ համարձակեցաւ զամենայն եղծանել, սակայն բազում ինչ ուղղացոյց յանկարգիցն, և այնուհետև բարեմտութեամբ կայր առ ամենայն քրիստոնեայն, ևս առաւել առ ազգս Հայոց. և հրամայեաց գերելոցն դարձ առնել յաշխարհն Հայոց, յորում ժամանակի արձակեցաւ և Վահան Գողթան տէրն, որ վկայեաց յաւուր շահի Հէշմայ, քանզի յետ Ումաուայ առ զիշխանութիւնն Իզիտ, և ապա Շամ, և ապա Վլիթ, և զկնի նորա Մրվան:

Իսկ յետ տեսնն Եղիայի առնու զկաթողիկոսութիւնն տէր Յոհաննէս Օձնեցի: Սա էր այր իմաստասէր և սուրբ, և վայելուչ հասակաւ մարմնով, և հոգևով ևս առաւել գեղեցիկ: Զսակոչեաց Հէշմ 'ի դուռն իւր, և վասն վայելչութեան երեսաց նորա մեծապէս պատուեաց զնա. քանզի խարտեալ ոսկի, և արկեալ զմորուօք իւրովք եմուտ առ նա: Եւ տեսեալ Հէշմայ զարմացաւ ընդ գեղեցկութիւնն, և ասէ ցնա հեզութեամբ. վասն Քրիստոսին ձերոյ ասեն, եթէ կարի յոյժ հեզ էր և խոնարհ, և զազքատութիւնն

առաւել սիրէր. զայս յայտ առնեն և կարգք
 քրիստոնէից, զի որ նոցա առաջնորդքն են՝ զաղ-
 քատութիւն և զգծծութիւն առաւել մեծարեն քան
 զփարթամութիւն և զճոխութիւն. իսկ դու ընդէր
 այդպէս զարդարեալ ես: Ասէ ցնա սուրբն. դու քան
 զժառայն քո առաւել ինչ ոչ ունիս, բայց միայն
 զթագղ և զհանդերձղ թագաւորական, և վասն
 այդորիկ երկնչին 'ի քէն և պատուեն զքեզ:
 Առաջին հարքն մեր նշանագործք էին և սքան-
 չելի վարուք. վասն այնորիկ երկնչէն 'ի նոցանէ
 ընդ ձեռամբ անկեալքն, և կատարէին զհրամանս
 նոցա դողութեամբ: Իսկ մեք այնպիսիք ոչ եմք,
 վասն այնորիկ զարդարիմք մեք 'ի հանդերձս
 և 'ի ձև, զի մի արհամարհեսցի հրամանք մեր.
 և մերկացուցեալ ցկուրծս իւր՝ եցոյց նմա զմա-
 զեղէնն, զոր զգեցեալ էր 'ի ներքոյ հանդերձին
 երևելոյ, և ասէ. այս է իմ հանդերձ. և զարմա-
 ցաւ արքայ, և գովեաց զհաւատս քրիստոնէից,
 և ասէ ցսուրբն. խնրդեա՛ զինչ և կամիս, և արա-
 ըից քեզ. ասէ հայրապետն. երիս իրս խնդրեմ
 'ի քէն, որ քեզ դիւրին է տալ: Առաջինն այս.
 'ի քրիստոնէից զոք մի բռնադատեսցես թողուլ
 զհաւատս իւր, այլ յիւրաքանչիւր կամս թողցես.
 և երկրորդ՝ զազատութիւն եկեղեցւոյ ընդ հար-
 կաւ մի զնիցես, և 'ի սարկաւազաց և 'ի քահա-
 նայից մի ինչ առնուցուս. և երրորդ՝ ուր և իցեն
 քրիստոնեայք 'ի տէրութեան քում, համարձա-

կութեամբ պաշտեսցեն զպաշտօնս իւրեանց. զայս գրով տուր մեզ. և ամենայն ազգ իմ ծառայեսցեն քեզ: Եւ վաղվադակի հրամայեաց զիւր գրել ըստ խնդրոյ նորա, և կնքեաց մատանեաւ իւրով, և ետ նմա պատիւս բազումս, և գումարեաց զօրս բազումս ընդ նմա, և առաքեաց մեծաւ պատուով յաշխարհս Հայոց: Եւ նորա եկեալ հալածեաց զամենայն Յոյնս՝ որք էին յաշխարհին Հայոց, եթէ վերակացուք, եթէ զինուորք. և նոցա փախուցեալք այնքան շտապով, մինչև զգանձս ևս անգամ ոչ ժամանել տանել ընդ իւրեանս. այլ աստէն յաշխարհիս թաղեալք, և զհանգամանս տեղւոյն գրով ընդ իւրեանս տարեալ: Եւ սրբոյ հայրապետին զաշխարհս ընդ իշխանութեամբ Իսմայէլի նուաճեալ, ինքն ժողով առնէ 'ի Մանազկերտ. կոչէ և զԱթանաս պատրիարք Ասորոց. և նա առաքէ վեց եպիսկոպոս, և նզովէ զՅուլիանիտան և զապականացու ասողս 'ի Քրիստոս, և զԲարշապուհ և զԳարրիէլ բանասարկուս Հայոց և Ասորոց, և կանոնական օրինադրութեամբ պայծառացոյց զեկեղեցի, 'ի բաց ընկեցեալ զգաւանութիւնս Քաղկեդոնի, որ յաւուրցն Հերակլի կայսեր և Եզրի զայթակողոսի ունէր անկարգութիւն զաշխարհս Հայոց: Կարգեալ զընթերցուածն սրբոյն Յակոբայ և Կիւրղի, և զամենայն տօնան՝ որպէս կարգեալ էր սրբոյն Գրիգորի՝ տօնեցին 'ի ին Դեկտեմբերի ամսոյ Դաւթի մարգարէին և Յա-

կորայ առաքելոյն, զոր յայլ ազգս ծննդեան Տեառն
 տօնէին, և երգեաց շարական հարցին. Մեղաք
 յամենայնի և զպատուի՛. որ մինչև ցայսօր պաշտի
 յեկեղեցիս Հայոց, սկսեալ 'ի ժնե թուականէն
 մինչև 'ի ող թուականս, որ այժմ յաւուրս մեր
 է: Եւ այսպէս կարգաւորեալ զաշխարհս ամե-
 նայն առաքինութեամբ, և ինքն վարդապետու-
 թեան և աղօթից պարապեալ՝ շինէ և եկեղեցի
 մեծ 'ի գեւղն իւր Օձուն, որ հուպ է առ քա-
 դաքն Լօռէ, և իւր ընտրեալ տեղի բնակութեան
 սակաւ մի 'ի բացեայ 'ի գիւղէն՝ անդ զազարէր:
 Եւ եղև օր մի՛ զի յաղօթս էր սուրբն, երկու
 վիշապք ահագինք յարձակեցան 'ի տեղին, ուր
 կայանքն առաքինւոյն, և տեսեալ պաշտօնէին
 նորա՝ զարհուրեցաւ, աղաղակեաց առ սուրբն
 օգնել: Եւ սուրբն կնքեաց ընդդէմ նոցա, և առ-
 ժամայն քարացան, և են մինչև ցայսօր. և ջուր
 բղխեաց 'ի պորտոյ վիշապին և բժշկութիւն է
 ամենայն օձահարի, որք հաւատով ապաւինին
 յաղօթս սրբոյն: Եւ կալեալ զհայրապետութիւնն
 ամս մետասան, հանգեաւ 'ի Քրիստոս պարկեշտ
 վարուք:

Եւ յետ նորա առնու զկաթուղիկոսութիւնն
 տէր Դաւիթ ամս երեքտասան: Սա էր յԱրմու-
 նեաց 'ի Կոտայս գաւառէ. սա փոխեաց զաթոռն
 'ի Դիւայ յԱրամօնս՝ շինեալ եկեղեցի և տուն
 բնակութեան հայրապետական, զի նեղացաւ նա

յոճրագործ ազդէն Մահմետի: Եւ յետ նորա եկաց
կաթուղիկոս տէր Տրդատ ամս քսան և երեք: Սա
էր յՕթմսոյ դեղջէ, այր պարկեշտ և սուրբ, և
փայլեալ ամենայն առաքինութեամբք, և յաւուրս
սորա դադարեցան հէնքն Իսմայէլի: Եւ յետ նո-
րա եղև կաթուղիկոս միւս տէր Տրդատ ամս ե-
րեք: Եւ ապա տէր Սիոն ամս ութ: Սա առ
ոտամբն Սիմն կոչեցեալ լերին զցամաքեալ աղ-
բիւրն հսկամբ աղօթից դարձեալ բղխեցոյց:

Իսկ յետ Լևոնի կայսեր թագաւորէ որդի նո-
րա Կոստանդին. սա կոչեցաւ Կաւալինոս այսինքն
Թրքաժողով. զի զօրն Տաճկաց բանակեալ էին առ
ափն Ալիս գետոյն, հրամայեաց թրիք ժողովել և
արկանել 'ի գետն. և նոցա տեսեալ՝ ահաբեկ եղեն,
կարծեցեալք անթիւ լինել զօրացն, և փախեան
'ի նմանէ: Պատմի 'ի միում աւուր զկնի մի-
մեանց հինգ առիւծ սպանանել սորա: Սա զԿարնոյ
քաղաք էառ, և հետ երկու ամի շինեաց զնա
Իզիա ամիրայ:

Յետ Մրվանայ առնու զիշխանութիւնն Իս-
մայէլի Ապուլայ, և յետ նորա միւս Ապուլայ,
այր ժանդ և արծաթասէր, զոր կոչէին զնա ազգ
Ապուլ-Դանգի, այսինքն է՝ ծառայ դանգի. զի
ըստ լեզուին Հագարացոց՝ այսպէս կոչի. զի
զդանգ առաւել սիրէր քան զԱստուած: Սա շի-
նեաց զՊաղտադ. սա բազում չարիս անցոյց ընդ
աշխարհս Հայոց հարկապահանջութեամբ և յա-

փշտակութեամբ, և այնքան նեղեաց, մինչև
զմեռելոցն 'ի կենդանեացն պահանջել զհարկս,
և հատաւ գիւտ արծաթոյ յաշխարհէս Հայոց, և
կոտորումն եղև Քողինու, Մրենոյ, Թալնայ, ուր
սպանան ոգիք եօթն հարիւր. և գերեցան հազար
և երկու հարիւր: Եւ Մուշեղ Մամիկոնեան և
Սամուէլ այլովք ազատօքն Հայոց կոտորեցան
յաւուր զատկացն յԻսմայէլացւոց:

Յայսմ ժամանակի 'ի թուականի Հայոց Միք
էր Ստեփաննոս դրան երէց, որ բանիրուն ճա-
նաչիւր, եհաս 'ի կատարումն ամենայն իմաստա-
սիրական և գրամարտիկոս արուեստից՝ հանդերձ
առաքինութեամբ հոգևորական: Էին և վարդա-
պետք աշխարհիս Հայոց ընտրեալք և լուսաւորք՝
տէր Եփրեմ և Անաստաս, Սաշիկ և Դաւիթ Հո-
ռոմայրեցի, և մեծն Ստեփանոս Սիւնեցի աշա-
կերտ Մովսիսի, զոր 'ի վերագոյնն յիշատակե-
ցաք, որ թարգմանիչ եղև 'ի Յունականէն 'ի
Հայ լեզու, և 'ի վերայ թարգմանութեանն արար
և երգս հոգևորս քաղցր եղանակաւ, շարականս
և կցուրդս և այլ երգս. արար և մեկնութիւն
համառօտ՝ աւետարանացն, և քերականին, և
Յորայ, և Տէր եթէ շրթանցն գիշերոյ: Ասի վասն
սրբոյն Ստեփանոսի, թէ 'ի մանկութեանն վարժ
և կիրթ էր գրովք սրբովք: Հանդիպի նմա հա-
կաճառ ասպետն Սմբատ՝ երկաբնակ այր. և թո-
ղեալ զնա յանհաւանութեան՝ զնաց 'ի Հոռոմս, և

գտեալ անդ միայնակեաց մի ուղղափառ՝ դադարեաց
առ նմա, և ուսանէր 'ի նմանէ: Եւ լուեալ Սրմ-
բատայ, գրէ առ թագաւորն Հոռոմոց, թէ Ստե-
փանոս հերձուածող՝ որ հայհոյէ զդաւանութիւնդ
ձեր, այդը դադարեալ է առ այս անուն միայ-
նակեցի: Եւ յոյժ ցասուցեալ թագաւորն՝ խնդրէ
զնա. և խրատ ետ նմա միայնակեացն ասել զին-
քենէ, թէ մուրացիկ եմ թափառական: Եւ լու-
եալ զայն կայսերն՝ շիջաւ ցասումն բարկութեան
նորա: Եւ գտեալ համարձակութիւն Ստեփանոսի՝
աղաչեաց զկայսրն բանալ նմա զարկեղս գրոց
սրբոց. և գտեալ մատեան մի ոսկետուփ սակս
հաւատոյ՝ մատոյց առաջի կայսեր՝ և ընթերցեալ
զայն՝ յղէ զնա՝ 'ի Հոռոմ քաղաք. բերեալ ան-
տի երիս գիրս՝ համաբարբառս այնմ գրոց՝
յաղագս ճշմարիտ հաւատոյ, զի զաշխարհն յայն
կրօնս դարձուցեն: Իսկ նորա զգրեանն՝ 'ի Հոռոմայ
առեալ՝ անփոյթ զհրաման ինքնակալին արարեալ,
գայ 'ի Դուլին քաղաք՝ զիւր աշխարհն նոքօք լու-
սաւորել: Եւ ձեռնադրէ զնա տէր Դաւիթ՝ ե-
պիսկոպոս Սիւնեաց, 'ի խնդրոյ Քուրթոյի և
Բարզենի իշխանաց Սիւնեաց. և զմի ամ կալեալ
զաթոռն, սպանեալ եղև 'ի պոռնիկ կանանց 'ի
Մոզն գաւառի. զորոյ զմարմինն առեալ բերին
յարկազան սենեակն, և անտի 'ի Թանատաց
վանս փոխեցին 'ի հանդիստ: Եւ բերեալ զգրեա-
նըն երանելոյն Ստեփանոսի՝ 'ի Հոռոմայ՝ յեպիս-

կոպոսութիւնն Սիւնեաց, յերբեակ դասու եպիս-
կոպոսացն Հայոց կարգեցաւ: Իսկ միայնակեաց
ոմն, նոյ անուն, տեսանէր 'ի տեպեանն, զի
Ստեփաննոս զգոգն արեամբ լի առաջի Փրկչին
ունէր և ստէր, տես Տէր գայս, զի քոյ են դա-
տաստանք արդար, և ազդեալ միայնակեացն 'ի
գաւառն զգալ բարկութեանն, և բողոքէ կալ
յաղօթս: Եւ ահա խաւար 'ի վերուստ անտեսա-
նելի կարաւ զՄոզանն սահմանն, և գաւուրս քա-
ռասուն շարժեցաւ վայրն, և խորասոյզ եղեալ
ընկզմեցան կենդանւոյն ոգիք իբրև տասն հազար:
Վասն այնորիկ Վայոյ Չոր անուանեցաւ մինչև
ցայսօր ժամանակի: Եւ բազում բժշկութիւնք
լինին 'ի նշխարաց նորա, որք հաւատով ապա-
ւինին 'ի բարեխօսութիւն սրբոյն, ախտացելոց
'ի պէսպէս ցաւս և 'ի հիւանդութիւնս, զի Աս-
տուած զփառաւորիչս իւր փառաւորէ աստ և 'ի
հանդերձեալն:

Եւ ապա տէր Եսայի, յեղապատրուշ զեղջէ,
կոչի շնորհօքն Աստուծոյ 'ի պէսս ժողովրդեան
իւրոյ 'ի քահանայութեան և յեպիսկոպոսութեան
կարգէ 'ի հայրապետութիւն արժանապէս ամս
երեքտասան: Եւ յետ վախճանի նորա Իսկուալի
կողոպտէ զեկեղեցին, և բազում կաշառօք յա-
ջորդէ տէր Ստեփանոս ամ մի. սա էր 'ի Իմաստ:
Եւ յետ նորա Յովար ամ մի. սա Յուստիանէն
'ի Կուրապաղատէն: Եւ զկնի նորա տէր Սողոմոն

ամ մի, սա էր ՚ի Մաքենացայ վանիցն ծերացեալ յոյժ: Եւ յեա նորա աէր Քէսրզ ամս երիս, որ Սոյլ Սրբուկն կոչէր, սա էր յԱրազածսասանէ: Եւ յեա նորա աէր Յովսէփ ամս մեասասան, սա էր յԱրազածսասանէ ի բնակչաց սրբոյն Փրիզորի:

Իսկ յեա Կոստանդնի կայսեր առնու զթագն Լեոն, և յեա նորա Կոստանդին, և Եսինէ մայր իւր: Ի սոցա աւուրս կանգնուին եղև պատկերացն ՚ի Հոսմ, և եղև սոցա տեսանել տապան մի մեծ մարմարեայ, և զարմացան և հրամայեցին բանալ զտապանն, և զտին զրեալ ՚ի նմա, թէ զինչ օգուտ է ծածկելոյ զիս, զի յաւուրս Կոստանդեայ և Եսինեայ մօր նորա տեսանելոց է արեգակն զիս, և յեա տանն ամի ՚ի միասին թագաւորելոյ՝ ընկէց զմայրն իւր Կոստանդին՝ և ինքն թագաւորեաց ամս հինգ, և ապա ըմբանեալ մօրն զորդին՝ փորեաց զաչս նորա, և ինքն թագաւորեաց ամս հինգ: Եւ յեա նորա թագաւորեաց նիկիոսու Յաւուրս սորա երկու եղբարք Սահակ և Յովսէփ Իամայելացիք՝ կատարեցան վկայութեամբ ՚ի Քրիստոս ՚ի Կարնոյ քաղաք յԱրաց ՚ի ժև: Եւ յեա նորա թագաւորեաց Միքայէլու Յաւուրս սորա սով սաստիկ ընդհանուր, յաւուր միում ՚ի քաղաքին Կարնայ զտանն մեռեալք երեք հազար: Եւ յեա նորա Լեոն: Սա զպատկերան ընկէց, և շինեաց զԲիւղու և զԱրկաղուպօլիս:

Իսկ յետ այրելոյ զիշխանան Հայոց 'ի Նախ-
ճաւանի, յետ յիսուն ամի Հայոց մարգապան եղև
Աշոտ Բագրատունի ամս եօթն և տասն. և յետ
նորա Սմբատ ամս քսան և երկու: Եւ յետ նո-
րա Աշոտ Մսակերն ամս քսան. և ապա Սմբատ՝
որդի Աշոտոյ, որ Աբլապասն կոչէր, ամս երե-
սուն և հինգ: Սա շինէ զսուրբ քաւարանն մեծա-
պայծառ զարդու յերազգաւորս, որ արդ՝ Շի-
րակաւանն կոչի:

Իսկ զիշխանութիւնն Իսմայէլի յետ Աբղլայի
առնու Մահադի, և ապա Մուսէ, և յետ նորա
Ահարոն, և յետ նորա Մահամատ, և ապա Մահ-
մուն, և ապա Ապուսահակ Մահմետ, և յետ
նորա Ահարոն:

Իսկ յետ Յովսէփայ եղև կաթուղիկոս տէր
Դաւիթ ամս քսան և հինգ: Սա էր 'ի Մազազայ՝
'ի գեղջէ Կակաղայ: Եւ յետ նորա տէր Յոհա-
նէս ամս քսան երկու: Սա էր 'ի գաւառէ Կո-
տայից՝ 'ի գեղջէ Ովայից: Յուլթերորդի ամի սորա
չարախօսք ոմանք 'ի նմին տանէ բանս հայհոյու-
թեան խօսէին զսրբոյն, որք շարամահ սատա-
կեցան նանրալեզուքն, որպէս այնոքիկ՝ որք առ
Նարկեսոսիւն էին, Երուսաղէմի եպիսկոպոսիւ:
Եւ յետ նորա Չաքարիայ: Սա էր 'ի Կոտայս
գաւառէ՝ 'ի գեղջէն Չազայ. 'ի միում աւուր
ամենայնին արժանաւորեալ՝ սարկաւազութեան և
քահանայութեան և կաթողիկոսութեան, այր սուրբ

և առաքինի ամս քսան երկու: Ի սորա աւուրս եկաց զլուխ Իսմայէլի այր ոմն անօրէն և Աստուածատեաց, Ջամբր անուն նորա, սա յոյժ մախայր ընդ անունն Քրիստոսի, և զբազումս հրապուրէր յուրացութիւն, և զևս բազումս՝ որք ոչ հաւանէին նմա, սպանանէր դառն տանջանօք: Բազում չարիս գործեաց նա ընդ աշխարհս, որ ընդ իշխանութեամբ նորա էին, ևս առաւել ընդ աշխարհս Հայոց սպանմամբ և գերութեամբ. քանզի առաքեաց ոստիկան մի Ապուսէթ անուն, որոյ եկեալ կալաւ զիշխանն Տարօնոյ զԲագարատ և զայլս բազումս. զոր իմացեալ բնակիչք լերինն Սոյթայ՝ որ Սասունք անուանէին, եկեալ սպանին զԱպուսէթն. զոր լուեալ Ջամբրի բարկացաւ յոյժ, և առաքեաց զօրագլուխ մի՝ Բուղայ անուն, Թուրք ազգաւ, այր խորամանկ և անօրէն. որ եկեալ աւերեաց զաշխարհս Հայոց զոր խարէութեամբ և զոր պատերազմաւ, և խաղացոյց ՚ի գերութիւն ՚ի Սամարայ, որ և զՍմբատ ասպարապետն Հայոց խարէութեամբ տարաւ առ Ջամբր. և նա եղ զնա ՚ի բանտի, զի ուրասցի զՔրիստոս. որ ոչ հաւանեալ անօրինին, այլ համարձակապէս զՔրիստոս խոստովանեցաւ և պահեցաւ ՚ի նմին բանտի, մինչև անդէն մեռաւ, և զխոստովանողական անունն ժառանգեաց. և այլ բազումք վկայեցին վասն Քրիստոսի, և մեռան յանօրինէն: Եւ զսարկաւազ ոմն Ասորի, անուն Նանան, վասն համբաւոյ

վարդապետութեանն նորա ըմբռնեալ ածին առաջի
 Զամբրի. և համարձակութեամբ խոստովանեցաւ
 զՔրիստոս. և տանջեալ զնա՝ արգել 'ի բանա յուր
 ժամանակս. յետոյ արձակեցաւ խնամօքն Աստու-
 ծոյ, որ և գրեաց զմեկնութիւնս աւետարանին
 Յոհաննու լուսաւոր բանիւք: Նոյնպէս և յիշխա-
 նացն Հայոց Ստեփաննոս անուն, որ կոնն կոչէր,
 նահատակութեամբ կատարեցաւ 'ի Քրիստոս, և
 բազումք ուրացան զճշմարիտն Աստուած վասն
 երկիւղի մահուն. և այլ յուրվակի շարիս անցոյց
 ընդ յաշխարհս, զորս գտցես 'ի գիրս Թուամայի և
 Շապուհոյ և այլոց պատմագրացն: Ի թուիս Հայոց
 ծղղ, և Ասորւոց ռհգ, շինեաց Զամբր զՊարտատ
 'ի վերայ Տիգրիս գետոյ շորս աւուր ճանապարհաւ
 հեռի 'ի Բաբելոնէ. և ծնաւ կին մի, երեսուն
 տարի ապրեցաւ, ոչինչ կերաւ:

Իսկ զկնի մահուան խոստովանողին Սմբատայ
 առնու զիշխանութիւնն Աշոտ որդի նորա: Սա
 ամենայն նախնեաց վեհագոյն գտաւ, զի զկնի
 սպարապետութեան իշխանաց իշխան եղև: Եւ ապա
 թագաւորեաց յերկոցունց թագաւորացն յԹամա-
 յելականէն և Յունականէն: Քանզի յետ Զամբրի
 առնու զթագն Մահմետ. և ապա Ահմատ. ապա
 Աբդիլա. և ապա Մահմետ: Սա իշխանացոյց
 զԱշոտ, և ապա թագ եղ նմա:

Իսկ յետ Լևոնի կայսեր առնու զթագն Մի-
 քայէն. և յետ նորա Թէոփիլոս. և զկնի նորա

Միքայէլն. և յետ նորա Վասիլն: Չսա ասեն 'ի Տարօնոյ, 'ի գեղջէ թլայ: Սա շինեաց զսուրբ Չօրավարն. սա դարձեալ թագ ետ Աշոտոյ 'ի վերայ Իսմայէլականին: Առ Աշոտ գրեաց թուղթ պատրիարքն Կոստանդնուպօլսի Փոտ, և առաքեաց մասն 'ի խաչէն տէրունական, որոյ պատասխանի գրեաց հրամանաւ Աշոտոյ վարդապետն Իսահակ գեղեցիկ և իմաստասիրական: Արդ 'ի բառնալոյ թագաւորութեանցն Արշակունեաց մինչև զթագաւորութիւնն Բագրատունեաց լինին ամք չորս հարիւր երեսուն և չորս:

Յլղ թուականին Հայոց թագաւորեաց Աշոտ, անր երկիւղած յԱստուծոյ և բարեպաշտօն, և զարդարիչ եկեղեցւոյ, և սիրող պաշտօնէից Աստուծոյ, որ զարդարեաց գեկեղեցիս Հայոց մեծաւ զարդուք և պայծառութեամբ, երեսուն երկու ամ իշխանաց իշխան կացեալ, և հինգ ամ թագաւորեալ Հայոց, և փոխեցաւ 'ի Քրիստոս բարիօք մահուամբ և ճշմարիտ դաւանութեամբ: Եւ յետ նորա թագաւորեաց որդի իւր Սմբատ՝ ամս քսան չորս: Սա վկայութեամբ կատարեցաւ 'ի Քրիստոս 'ի Դուին, կախեալ զփայտէ 'ի Յուսփայ՝ որդւոյն Ապուսաճեայ:

Իսկ յետ Չաքարիայի առնու զկաթուղիկոսութիւնն տէր Գէորգ՝ 'ի քաղաքագեղջէն Գառնոյ. սա գերեցաւ յԻսմայէլացւոցն. և իշխանքն Աղուանից գնեցին և արձակեցին: Եւ յետ նորա եկաց

կաթողիկոս տէր Մաշտոց՝ ամ մի: Սա էր այր սուրբ և առաքինի, և լցեալ հանճարով և իմաստութեամբ, բնակէր 'ի կղզւոջն Սիւան մեծաւ ճգնութեամբ, զամս քառասուն հաց ոչ եկեր, և ջուր ոչ արբ, միահանդերձ և բոկոտն: Սա կարգեաց զգիրսն՝ որ ըստ անուան իւրոյ կոչի Մաշտոց, ժողովեալ զամենայն կարգեալ աղօթսն և զընթերցուածսն 'ի միասին յարմարեալ յաւելուածով յիւրմէ, որ ունի յինքեան զամենայն կարգս քրիստոնէութեան, և հասեալ 'ի ծերութիւնս պարարտութեան, հանգեաւ 'ի Քրիստոս փառաւորապէս. և եղաւ մարմին նորա 'ի գերեզմանի 'ի Գառնի. և շինեցին 'ի վերայ նորա եկեղեցի վայելուչ: Եւ յետ նորա յաջորդէ զաթոռն տէր Յովանէս աշակերտ նորին և ազգային ամս քսան ութ: Սա էր այր իմաստուն և բանաւոր՝ 'ի քաղաքագեղջէն Գառնոյ, ուստի սուրբ հայրապետն Գէորգ էր: Սա գրեաց պատմութիւնս գեղեցկայարմարս, և զոր ինչ գործեցին անօրէն ազգն Հազարացւոց ընդ աշխարհս ամենայն մեծամեծ չարիս:

Արդ յայսմ վայրի կամ է ինձ սակաւ մի երկրորդել վասն պառակտման չար ազգի Իսմայէլի. զի հրամայէ Փրկիչն մեր և Աստուած տէր Յիսուս Քրիստոս, եթէ ամենայն թագաւորութիւն բաժանեալ յանձն՝ աւերի, որպէս և սոցայս. զի 'ի բազումս բաժանեալ տէրութիւնն, զի Սո-

փարն տիրէր աշխարհին Սորասանու, և Աւալիկն
 Ապութորոպ 'ի Բասրացոց քաղաքին, և Յիսէ
 Շեխայ որդի 'ի Պաղեստինէ, և որդին Ապլտփոյ՝
 'ի Դիլմաց աշխարհին. և այլք ոմանք 'ի տեղիս
 տեղիս խռովութիւնս յարուցեալ՝ ջանային բռնու-
 թեամբ տիրել իրերաց: Վասն որոյ և դժուա-
 րագիւտ եղև անուանք անբարշտացն, բայց
 յորոց և է ոստիկանք չարք և անմարդի արձա-
 կեալք լինէին յաշխարհս մեր, որպէս գազանա-
 բարոյ Բուղայ և անօրինագոյնն Ափշին, որդի
 յառաջագոյն եկելոյն չարագործին Ապսաճիթայ,
 և կամ ևս չարագունին Յուսփայ, եղբօր Ափշնոյ,
 որ սպան զՍմբատ թագաւորն 'ի Դուին, և թագա-
 ւորեցոյց զԳաղիկ ոմն 'ի տանէն Արծրունեաց,
 զորդի Դերենկանն, այլ՝ բարի և Աստուածասէր,
 որդի քեռ թագաւորին Սմբատայ Բագրատունույ:
 Սա շինեաց զկղզին Աղթամար, որ 'ի ծովուն
 Բղնունեաց, քաղաք թագաւորական, և եկեղեցի
 հրաշագան և պայծառ յօրինուածով:

Այսոքիկ ամենեքեան շար վերակացուք, որ
 դային յաշխարհս մեր աւերել և եղծանել, մինչև
 բարձաւ թագաւորութիւն Ամիրամունեացն, և
 փոխանորդեցին Սկիւթացիքն, ոչ Ելենախորհքն,
 այլ՝ բարբարոսականքն. քանզի զբազում ազգս
 հարեալ հնազանդեցուցին, և ինքեանք իշխեցին.
 րնդ որս և զիշխանութիւնն Տաճկաց հնազանդեցու-
 ցին. բայց զի զանուանս նոցա ոչ ուրուք գտաք

գրեալ. վասն այնորիկ և ոչ մեք կարացաք դրոշմել. թուի թէ՛ և ոչ 'ի դպրութիւն կենաց, այլ յարձանս անբարշտաց. վասն այնորիկ լքեալ՝ թողցուք զնաւա իբրև դարանց յուսացելոց 'ի զօրութիւնս իւրեանց, որք խլեցան յարկացն Աստուծոյ:

Ի սկսանել թագաւորութեանն Թուրքաց՝ արք յիսուն, Հայ ազգաւ, նեղեալք 'ի նոցունց, ելին յանապատ սպառազինեալք, և եկին 'ի Մարաշ. գտին այր մի քաջ, Փիլարատս անուն, Հայ, եղին զնա զլիաւոր, և մտեալ 'ի Կիլիկիա, առին զբովանդակ աշխարհն, յորս էին և Ռուբինեանք սերեալք թագաւորագունքն, զի մինչև ցՄելիք շահ Սուլտանն գրեալ էր զպատճառս տիրելոյն նոցա մեծիմաստ վարդապետին՝ որ Սարկաւագն կոչէր, և երկրորդեալ էր Սամուէլ քահանայ: Այլ և զհօր նորա զարիւնանախանձին Ալիասլանայ և զնորին հօր և հաւուց, որ Տուղլուպէկ և Մահմուտ և Սարշուկ անուանք են նոցա: Այլ մեք դարձցուք անդրէն 'ի կարգ ոճոյն, ուստի ելաք. հանցուք արտաքս զմինն և ասասցուք խրախուսութեամբ. նոքա 'ի ձեռանէ քումմէ մերժեցան. մեք ժողովուրդք և խաշն արօտի քո:

Քանզի յետ մահուանն Սմբատայ Բագրատունւոյ թագաւորէ Հայոց Աշոտ որդի նորա հրամանաւ Ռոմանոսի կայսեր, յետ եօթն ամի սպանման հօրն, ամս ութ: Իսկ յետ Վասլի կայսեր թագաւորեաց

Լևոն, և ապա Ալէքսն: Եւ զկնի նորա Ռոմանոս,
 սա հալածեաց զամենայն կրօնաւորս և զքահա-
 նայս Հայոց, որք էին յաշխարհէն Հռոմոց, զի
 ոչ հաւանեցան դաւանութեանն Քաղկեդոնի. և
 եկեալ յաշխարհս Հայոց յաւուրս Աբասայ՝ որ-
 դոյ Սմբատայ, հաստատեցին վանորայս զԿամրջա-
 ձոր և զԿապոյտ Քարն՝ ի դաւառին Արշարունեաց, և
 զհռչականունն Հռոմոսին կոչեցեալ վանք, և
 զԴպրէվանք՝ ի Շիրակ դաւառին. շինեցին և եկե-
 դեցի մի յանուն ամենասուրբ Աստուածածնին
 ՚ի վանքն՝ որ կոչի Սանահին, ՚ի սահմանս Լօռէ
 քաղաքին, և զի կոչէին զերիցունան՝ Հռոմոց
 երէց, անուանեցին զմի վանքն՝ որ ՚ի Շիրակ՝
 Հռոմոց վանք. որ ցարդ ևս Հռոմեցի վանք:
 Եւ յետ Ռոմանոսի թագաւորէ Կոստանդին՝ որդի
 Լևոնի, և ապա Ռոմանոս, և զկնի նորա Նիկի-
 փոր. և զկնի նորա Կիռժան:

Իսկ յետ Յովանիսի առնու զկաթուղիկոսու-
 թիւնն տէր Ստեփաննոս ամ մի. և ապա տէր Թէոդո-
 րոս ամս մետասան. և ապա տէր Եղիսէ ամս եօթն.
 և ապա տէր Անանիա Մոկացին ամս քսան երկու:
 Յաւուրս սորա էր եպիսկոպոս մի ՚ի կողմանցն
 Սիւնեաց, Յակոբ անուն, որ սկսաւ նորաձևու-
 թիւնս առնել խօսից և կարգաց. և այլ միւս
 եպիսկոպոս, Խոսրով անուն, որ ասէր՝ ոչ է
 պարտ Կիւրակէ ասել զօրն Տէրունի. այլ Կիւռիա-
 կէ, զի Հռոմերէն է, ասէ. նամանապէս և հասակաց

Թողուլ ասէր զգէսս տղայոց, և ոչ հատանել մինչև երկայնասցի և պատ առցէ, զի վասն այնորիկ ասէ, կոչի պատանի, և ապա կտրել հրամայէր, վասն այնորիկ ասէ, կոչի կտրիճ: Եւ ասէր ոչ է պարտ եպիսկոպոսի ընծայարեր լինել եպիսկոպոսի, այսինքն կաթուղիկոսի. զի աւելի օրհնութիւնն ոչ ունի ասէ. բայց միայն զանուանակոչութիւնն. և այլ այսպիսի անիմաստ բանիւք լցոյց զաշխարհս, և խռովութիւնս յարոյց ամենայն ուրեք վասն նորածնութեան. առ որ գրէ թուղթս խրատականս տէր Անանիա 'ի բաց կալ յանհանձար և ընդունայն բանիցն: Իսկ նա փոխանակ զղջանալոյ առաւել ևս անամօթացաւ, զանձն իմաստուն կարծեցեալ, և զնոսա տգէտս. առ որ հարկաւորի դարձեալ գրել երկիցս և երիցս. գրեն և այլ իմաստուն վարդապետք, և յիշեցուցանեն նմա 'ի գրոց զհանգամանս կարգաց: Իսկ նա 'ի նոյն միտրս ամբարշտութեան կացեալ, քամահէ զամենեքումբք. և ինքն Յակոր ապստամբեալ 'ի կաթուղիկոսէն՝ ամբանայր 'ի բերդն Սիւնեաց. զոր ընդ բանիւք արարեալ կաթուղիկոսին՝ գրէ առ տիկինն Սիւնեաց տալ զնա 'ի ձեռս, զի խրատեսցէ զնա, զի թերևս գայցէ 'ի զղջումն. և նորա ոչ ետուն զնա 'ի ձեռս նորա. և զնոսա ևս արար ընդ բանիւ կապանաց. և 'ի նոյն միտս եկաց մինչև մեռաւ: Եւ ապա զնաց տէր Անանիա յաշխարհն Սիւնեաց հնազանդել զապստամբ-

սրն: Եւ իբրև լուան աշխարհն Սիւնեաց և իշխանքն զգալուստ հայրապետին, ելին ընդ առաջ նորա, զմեղանս յանձն առեալ. և ետուն նմա ձեռագիր երգմամբ՝ այլ ոչ ևս ապստամբել յաթոռոյ սրբոյն Գրիգորի ազգէ մինչև յազգ, և ապա ձեռնադրեաց յազգէ, նոցա զմի ոմն արքեպիսկոպոս: Յառաջ եպիսկոպոսի աթոռ էր Սիւնեացն, զայն պատիւ արարեալ իշխանացն Սիւնեաց, հրամայեաց խաչ տանել առաջի արքեպիսկոպոսին Սիւնեաց, ուր և երթիցէ:

Յետ մահուան տեառն Անանիայի եկաց յաթոռ նորա տէր Վահան 'ի Բաղաց՝ ամ մի. սա դաշնագիր եղև ընդ Վիրս միաբան դաւանութեամբ. վասն որոյ ժողովեալ յամուրն Անի 'ի թագաւորութեանն Աշոտոյ, որդւոյ Աբասայ, բազում եպիսկոպոսաց և խաչակրօն վանականաց, որք ծանուցեալ հաւաստեալ զհերձուած կորստական մտաց նորա. զի ետ բերել պատկերս վասն նորագման աղանդոյն Քաղկեդոնի. և որոշեալ զնա՝ հալածական արարին. և միաբանեալ նստուցին յաթոռ Լուսաւորչին զՍտեփաննոս հարազատ արեան սրբոյ առն Աստուծոյ Մաշտոցի, որ 'ի Սևան կղզւոջն. և էր սա հետեւեալ վարուց նորա. որ եկաց յաթոռ հայրապետութեան ամս երկու: Բայց քանզի Վահանիկն կենդանի էր 'ի Վասպուրական, հաւանեցոյց զոմանս 'ի պարզամտացն՝ սուտ զնմանէ կարծել զհամբաւ հերձուածոյ. և

վասն այնորի՛կ զմիջոց աշխարհիս Հայոց լցին
 նզովիւք: Իսկ 'ի հրամանէ Աստուծոյ 'ի միում
 ամի մեռան երկոքեանն, և ամ մի անվերակացու
 լեալ: Ապա հրամանաւ թագաւորին Աշոտոյ, որ
 Ողորմածն կոչիւր, ժողովեալ ընտրելոց արանց
 և եպիսկոպոսաց որբոց, կացուցանեն յաթոռն
 հայրապետական գերանելի այրն Աստուծոյ զտէր
 Սաշիկ, զհարազատ տեառն Անանիայի մեծի
 հայրապետին, որ բանիւ վարդապետութեան սան-
 ձեաց զբերանս հերձուածողաց, սրբասէր և
 Քրիստոսասէր գոլով, որ կալաւ զաթոռն ամս
 ինն և տասն. և զկնի նորա տէր Սարգիս ամս
 քսան և չորս:

Իսկ զկնի Աշոտոյ թագաւորէ որդի նորա
 Սմբատ, որ և Շահնշահ կոչիւր. սա ընդ թագա-
 ւորելն իւրում, լիր արկեալ պարսպին Անւոյ
 բարձրաբերձ բրգամբք և լայնատարած տեղեօք
 յԱխուրեան գետոյն՝ մինչև ցԾաղկոցաձորն կոչե-
 ցեալ, հիմնարկեաց զկաթուղիկէն պայծառ 'ի նմին
 քաղաքի և ոչ կարաց աւարտել. զի եհաս նմա
 վախճան մահու, թագաւորեալ ամս երեքտասան:
 Յաւուրս սորա սկիզբն եղև շինուածոյ հռչակաւոր
 ուխտին, որ Մարմաշէնն կոչի, 'ի Քրիստո-
 սասէր իշխանէն Վահրամայ: Եւ յետ նորա թագա-
 ւորէ Գագիկ եղբայր նորա ամս քսան և ինն: Սա
 շինեաց զսուրբ Գրիգորն գերահռչակ 'ի վերայ
 Ծաղկոցաձորոյն, գաղափար առեալ զխոյակասլ

սուրբ Քրիստոսն, զոր շինեաց հայրապետն Ներսէս. և կատարեցաւ 'ի հազար ամի մարմնանալոյ Տեառնն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, և 'ի Նիսէ թուականին հայոց: Եւ կին նորա կատրամիտէ թագուհի աւարտեաց զկաթուղիկէն սուրբ, զոր ոչ կարաց կատարել Սմբատ թագաւորն: Շինեաց և Սմբատ Մագիստրոսն զփափակատես վանքն, որ Բագնայր կոչիւր:

Իսկ յետ կիստանեայ կայսեր առնու զթագն Վասիլն՝ ամս յիսուն երկու թագաւորեալ: Սա էր այր բարեմիտ, յաւէտ առ ազգս հայոց, որ և թողեալ զգաւանութիւնն Քաղկեդոնի, մերում ճշմարտութեանս հետեւեաց, և եկեալ յաշխարհն կիլիկեցոց, մկրտեցաւ 'ի վանքն՝ որ կոչի Պաղակճիակ, և ետ վանիցն գեւղս և ազարակս և այլ ինչս բազումս:

Եւ յետ տեանն Սարգսի առնու զկաթողիկոսութիւնն հայոց տէր Պետրոս ամս երեսուն ինն: Եւ յետ Գագկայ Շահնշահի թագաւորեաց որդի նորա Յովանէս ամս քսան: Յաւուրս սորա մեծապատիւ Վեստն Սարգիս զկնի բազում շինուածոյ բերդից և եկեղեցեաց շինեաց և զփառաւոր վանքն զխցկունսն և զեկեղեցին յանուն սրբոյն Սարգսի, և զԾայրաքար վանքն բերդ արարեալ, պարսպեաց ամրագոյն, և եկեղեցիս շինեալ 'ի նմա փառաւորս:

Բայց թագաւորն Յովանէս գժտութեամբ

լեալ ընդ հայրապետին Պետրոսի, զնէ զնա 'ի բանտի. և զԴէոսկորոս ոմն առաջնորդ սուրբ ուխտին՝ որ կոչի Սանահին, բերեալ ձեռնադրէ կաթողիկոս փոխանակ Պետրոսի: Ապա եկեալ Յովանէս կաթողիկոսն Աղուանից, հաշտութիւն արարեալ 'ի մէջ կաթողիկոսին և 'ի մէջ հայրապետին, հանէ զկաթողիկոսն 'ի բանտէ: Իբրև տեսին ռամիկ բաղմութիւն քաղաքին Անուոյ, եթէ արձակեցաւ կաթողիկոսն 'ի բանտէն, ընթացեալ յանդգնութեամբ 'ի վերայ Դէոսկորոսի, պատանեցին զքօղն յերեսաց նորա յաւուր յայտնութեան Տեառն, մինչդեռ օրհնէին զջուրն. քանզի քօղով վարէին յայնմ ժամանակի կաթողիկոսքն. և հանին անարգանօք զնա 'ի քաղաքէն, և կացուցին զտէր Պետրոս յաթոռ իւր: Եւ զնաց սրտմտութեամբ Դէոսկորոս 'ի տուն իւր 'ի Սանահինն. և անդ եղև վախճան կենաց նորա. և եղաւ հուպ յեկեղեցին. և յաւուրս իշխանութեանն Ջաքարէի, և առաջնորդութեան Սանահինն Գրիգոր վարդապետին, որդւոյն Տուտայ, որ էր այր երևելի, առաքեցին բնակիչք քաղաքին Անուոյ առ այր մի քարակոփ 'ի Սանահինն 'ի նոյն քաղաքէ, զի յայտնի կամ գաղտնի առցէ մասն ինչ 'ի նշխարացն Դէոսկորոսի, և տարցէ 'ի քաղաքն. զի վասն նորա են ասեն այս կոտորուած, որ լինի 'ի քաղաքիս հանապազ յայլազգեաց. զի թերևս թողութիւն արասցէ քաղաքիս վասն յան-

դգնութեանն, զոր զործեցին ընդ նմա նախահարքն մեր: Իսկ այրն երթեալ 'ի գիշերի, կամեցաւ բանալ զգերեզմանն և առնուլ 'ի նմանէ մասն ինչ. և ահաբեկեալ ահիւ մեծաւ՝ ոչ կարաց բանալ զգերեզմանն. և երթեալ պատմեաց վարդապետին Գրիգորի. և նա ասաց՝ ես ոչ համարձակիմ գործել զայդ իրդ, մինչև ժողովեալ բազմութիւն բնակչացն Անւոյ այսր գայցեն. և մեք ընդ նոսա պաղատեսցուք, խնդրելով զթողութիւն 'ի նշխարաց նորա: Իսկ ասացեալն յապաղէր, զի ոչ ոք արար փոյթ զայնմանէ:

Եւ յետ Յովանիսի առնու զթագաւորութիւնն Գագիկ որդի Աշոտոյ ամս երկու: Արդ յետ մահուանն Յովանիսի, որ և Սմբատ միաբանեալ իշխանաց և զօրացն, յաւէտ և պատրիարքն Պետրոս՝ առ դրունս մեծափառ կաթուղիկէին Անւոյ, կացուցանեն՝ զԳագիկ, զեղբօր որդի Յովանիսի, թագաւոր ի վերայ ինքեանց, երդմունս ուխտից կնքեալ միամտութեամբ ծառայել նմա: Իսկ նա պատերազմական արիութեանց ոչինչ փոյթ տարեալ, որով աշխարհ վարի, մանաւանդ զի առ այնու ժամանակաւ աւելի իմն էր 'ի գէպ քաջանալ, քանզի իշխանութիւնն Իսմայէլի շփոթեալ էր. քանզի Սկիւթացիք յարեան 'ի վերայ նոցա, որպէս ցուցաք յառաջագոյն: Նոյնպէս և Յունացն ևս վրդովեալ էր: Բայց սա զի 'ի մանկութենէ դպրութեամբ զրոց վարժեալ էր, 'ի նոսին զքօս-

նոյր, զոր իմացեալ ազգին Յունաց՝ առ իւրեանս
 կոչեցին խարանօք, յաւէտ ևս 'ի սաղրելոյ իշ-
 խանացն, որք նենգեցին ուխտին, զոր եղին ընդ
 նմա աննենգ պահել զտէրութիւնս նորա 'ի վերայ
 ինքեանց, և ոչ կացին յուխտին, և կատարած
 գործոյն կորուստ եղև անձանց և աշխարհիս, զի
 և Յոյնք զգնացեալն՝ 'ի կղզւոջ արգելին, և 'ի
 տեղի նորա վերակացուս արձակեալ ամ մի: Իսկ
 բնակիչք աշխարհիս զմիմեամբք ելանելով յանո-
 ճիս խրոխտանօք, և 'ի միմեանս յարձակեալ խո-
 րամանկութեամբ, ստաբանութեամբ խորհէին
 խորհուրդ նենգութեան՝ մատնել զմիմեանս կայ-
 սեր, բաղբաղեալ զձեռն տալ առ Հագարացիսն,
 որք և Իշխանացն անգամ զհայրապետն, և նորա
 զնոսա, զոր յոչ կամայս առեալ տանէին 'ի բնա-
 կութենէ իւրեանց: Իսկ մնացեալքն իբրև զան-
 տէրունչս անգուշեալ՝ կիցս ընկենուին, տիրեալ
 Յունաց ամս քսան և մի: Յետ որոյ հուր հա-
 րաւային բքոյն շարժեալ, երեր զգագանն մար-
 դախանձ, որ հրդեհեալ՝ բնաջինջ արար զազգս
 մեր, ևս առաւել զքաղաքն Անի, զի պաշարեաց
 զնա գաւուրս քսան եօթն, և ապա առեալ կո-
 տորեաց զբնակիչս քաղաքին, ոչ ումեք ողորմե-
 լով արեանարբու գագանն, որ Ալիասլանն կոչէր:
 Այլ մերն գաղարեաց թագաւորական գաւա-
 գանն, զի թէպէտ զոյր ուրուք տէրութիւնս, որ-
 պէս կիւրիկէին՝ որ 'ի Լօսէ քաղաք՝ և որ շուրջ

զնովաւ, զի և սա յազգէ Բագրատունեաց էր. և միւս ևս Գագիկ թագաւոր Վանանդայ և Կարուց, որ զնաց առ Յոյնս, սակայն գլխաւորն դադարեաց յաւուրս Գագկայ, և այլքն անճնատուր եղեն ընդ ձեռամբ վիշապին, և կէսք փախստեայ զնացին առ կայսրն Յունաց. և նորա տիրեցին ընդհանուր աշխարհիս: Իսկ Յոյնք զնացելոցն ետուն երկիրս և քաղաքս կալուածոյ զկողմանս Կեսարու և Սեբաստիոյ, զոր ետ Գագկացն երկոցունց թագաւորացն:

Իսկ զկաթուղիկոսն Պետրոս մեծապատիւ պատուով պատուեաց կայսրն, և եղ նմա աթոռոսկի. և իբրև յարեաւ յաթոռոյն, և կամէր արտաքս ելանել, եպիսկոպոս մի, նորա անունն Եղիսէ, առ զսայլիտն ոսկի՝ յորոյ վերայ նստաւ կաթուղիկոսն: Իսկ սպասաւորքն արքունի ոչ տային նմա թոյլ առնուլ. և եհարց կայսրն զեպիսկոպոսն, եթէ ընդէր զայդ առնես. և ասէ եպիսկոպոսն. օրէն է մեր՝ յաթոռն՝ յոր նստի կաթուղիկոսն, ոչ այլ ումեք նստիլ. բաց ի նրմանէ. և զարմացաւ կայսրն ընդ պատիւն, զոր ետ եպիսկոպոսն կաթուղիկոսին, և հրամայեաց սպասաւորացն թոյլ տալ, զի առցէ եպիսկոպոսն. և ասէ ցեպիսկոպոսն. եօթն հազար դահեկանի է այդ, տանր պահեա՞ զայդ ՚ի պատիւ կաթուղիկոսին քո: Եղև երբեմն ժամանակ, զի յաւուրս յայտնութեան Տեառն ժողովեալ էին ամենայն

քրիստոնեայքն, և այլ ամենայն ամբոխ բազում 'ի Տրապիզոն քաղաք յօրհնել զջուրն, որպէս սովոր են քրիստոնեայք. և ըստ նախանձուն զոր ունին Յոյնք ընդ Հայս, կացուցին զհայրապետն Պետրոս իւրովք ժողովրդովքն 'ի վերոյ, և ինքեանք 'ի ներքոյ կողմանէ գետոյն. այսպիսի մտօք, զի թերակատար համարէին զօրհնութիւնն Հայոց, զի ինքեանք 'ի ներքոյ կալով, զօրհնեալն ի Հայոց՝ վերստին օրհնեսցեն. սովորեցուցեալ էին և աղաւնի մի սպիտակ, որ գայր խառնէր ընդ ջուրսն և վերանայր, որով խաբէին զանրնտելսն, եթէ Հոգին սուրբ էջ 'ի նմանութիւն աղաւնուոյ. և յաղօթել հայրապետին Պետրոսի՝ դարձաւ ջուր գետոյն 'ի վեր, և լոյս սաստիկ ծագեաց, որ նուազեցուցանէր զճառագայթս արեգականն. և իբրև եկն աղաւնին նոցա խառնել ընդ ջուրն, որպէս սովորն էր, յանկարծակի խոյացեալ արծիւ մի, էսո զաղաւնին և գնաց. և զամօթի մեծի հարան Յոյնք. և ակամայ գովէին զհաւատս Հայոց: Եւ հրամայեաց կայսրն հայրապետին դնել զաթոռ իւր 'ի Սերաստիա, և անտի հովուել զհօտ իւր. և անդ եկաց հայրապետն մինչև ցվախճան իւր. և եղեալ անդէն 'ի Սերաստիա, կացեալ կաթուղիկոս ամս երեսուն ինն. և յետ նորա տէր Թաշիկ սակաւ ժամանակս:

Ապա աշխարհս Հայոց ժողովեալ 'ի մի վայր,

Կացուցանեն յաթոռն հայրապետական զտէր Վահ-
 րամ, զոր անուանեցին Գրիգորէս, զորդի Գրիգորի
 Մագիստրոսի, 'ի քաղաքէն Բջնոյ, զթոռն Վասակայ
 մարտիրոսի, զայր իմաստուն և առաքինի: Սա
 խնդրեաց 'ի հօրէ իւրմէ մեկնել զարուեստն քե-
 րականի, զի էր նա իմաստասէր. և մեկնեաց
 զնա արուեստաւոր բանիւ: Այս սքանչելի հայ-
 րապետս թարգմանեաց բազում ճառս վկայից
 Աստուծոյ, և ճառս ներբողականս 'ի Յունաց և
 յԱսորւոց: Եղ սա 'ի մտի իւրում յետ ժամա-
 նակաց երթալ 'ի Հռոմ քաղաք յերկրպագութիւն
 սրբոց առաքելոցն Պետրոսի և Պօղոսի, խորհր-
 դակից իւր առեալ զվարդապետ ոմն, Գէորգ ա-
 նում, և կոչեալ զհօտ իւր զեպիսկոպոսս և զերի-
 ցունս, և զիշխանս, ասաց նոցա զմտածումն իւր:
 Իսկ նոցա յարտասուս հարեալ լային դառնապէս,
 և աղաչէին զնա մի թողուլ զնոսա որքս և ան-
 հովիւս: Իսկ նա ասէ ցնոսա. ուխտ է իմ եղեալ,
 և անհնար է ինձ ստել, տեսէք ձեզ այլ մի, և
 ձեռնադրեցից զնա փոխանակ իմ. և էր պատգա-
 մաւոր Գէորգն այն վարդապետ, զոր վերագոյնն
 յիշեցաք: Իբրև ո՛չ հաւանէին ժողովուրդքն, այլ
 'ի նոյն աղաչանսն պնդեալ կային, և ո՛չ զոք
 գտանէին փոխանորդ նորա: Յայնժամ ասէ
 ցնոսա Գէորգ. ընդէր այդչափ աղաչէք զնա, զի
 նա ուխտ եղեալ է երթալ. և ես տեղեակ եմ
 խորհրդոյ նորա, զի ո՛չ փոխի յայնմ. ես աւասիկ,

Թող ձեռնադրեսցէ զիս փոխանակ իւր. և իբրև լուաւ կաթուղիկոսն՝ զարմացաւ, զայրացեալ և լի եղև ցասամամբ. զի երդուեալ էր Փէորգայ՝ ընդ նմա երթալ. սակս այն յակամայ կամաց ձեռնադրէ զնա, և ինքն ճանապարհորդ լինէր, և նրստաւ Փէորգ յաթոռ նորա: Եւ երթեալ սրբոյ հայրապետին՝ ՚ի Հռոմ, մեծապէս պատուեցին զնա ազգն Փռանգաց. և կատարեալ զուխտ իւր, ել ՚ի նաւ, գալ ՚ի Կոստանդնուպօլիս թարգմանութեան աղագաւ. և յարուցեալ բռնութիւն հողմոյ ՚ի ծովուն, և տարեալ զնաւն ընդ այլ ճանապարհ, հանէ զնա յԵգիպտոս: Իսկ որք ընդնմա էին սպասաւորքն նորա, երկեան զի սովորութիւն էր բնակչաց աշխարհին զալեկոծեալ նաւն կողոպտել և սպանանել: Եւ կացեալ սրբոյ հայրապետին Քրիզոստի յաղօթս, եղև անձրև սաստիկ յԵգիպտոս, որ երբէք չէր լեալ: Իբրև տեսին զայս բնակիչք աշխարհին՝ զարհուրեցան, բայց Հագարացին՝ որ թագաւորէր նոցա, այր իմաստուն էր, կոչեաց զգօրսն իւր, և ասէ ցնոսա. դուք ինքնին զիտէք, զի յաշխարհիս Եգիպտացւոց անձրև չէ եկեալ յիսկզբանէ մինչև ցայժմ, բայց միայն կարկուտ յաւուրսն Մովսիսի. և անձրև՝ մի, յորժամ Յիսուսն է եկեալ. սոյնպէս և այս նշան է զալստեան սքանչելագործ մարդոյ. տէսէք խնդրեցէք զնա, թէ ո՞ որ է. և շըրջեալ զօրացն ընդ աշխարհն գտին զՔրիզոստիս իւ-

րովք պաշտօնէիւքն, զի կային յաղօթս առ եզր ծովուն. և ածին զնոսա առ Սուլտանն. եհարց զնոսա, եթէ վասն ձեր եկն անձրևս այս. և նոքա ասեն. այո՛. և ասէ ցնոսա վասն ի՞նչ պատճառանաց, խնդրեցէք զայս. և նոքա ասեն՝ եթէ երկեաք վասն սովորութեան աշխարհիս 'ի սպանմանէ, զի նաւաբեկ եղաք 'ի ծովու. և զամենայն իրան ասացին ստուգութեամբ: Յայնժամ զարմացաւ և գովեաց զհաւատս նոցա և ասէ ցհայրապետն. նիստ դու յԱղէքսանդրիա քաղաքի յաթոռն Մարկոսի, և ամենայն քրիստոնեայ՝ որ է ընդ իշխանութեամբ իմով, քեզ լիցին հնազանդ. և ետ նմա պարգևս բազումս, և սիրեաց զնա իբրև զհայր. և յայնմ օրէ եղև աթոռն Աղէքսանդրիոյ հնազանդ աթոռոյ սրբոյն Գրիգորի. և անդ եկաց և վախճանեցաւ սուրբն 'ի փառս Աստուծոյ գովութեամբ:

Իբրև ետես Կիւրիկէ արքայ յազգէն Բագրատունեաց, որդի Դաւթի, որդւոյ Դերենկանն, որ հիմնարկեաց զհռչակաւոր ուխտսն զՀաղբատ և զՍանահինն, եթէ եթող տէր Գրիգորիս զաթոռն իւր և զնաց 'ի Հոռմ, կոչեաց առ ինքն զտէր Յովսէփ կաթողիկոսն Աղուանից, և ետ ձեռնադրել զտէր Բարսեղ կաթողիկոս Հայոց. և զՍարգիս ոմն Դրան երէց Կիւրիկէի ձեռնադրեն եպիսկոպոս Հաղբատայ. և յայնմ հետէ եղև աթոռ եպիսկոպոսի. և յետ Սարգսի՝ եղև եպիս-

կոպոս Գէորգ: Եւ յետ նորա Բարսեղն: Սա էր
այր գեղեցիկ տեսեամբ, զսա տեսեալ թագու-
հին Վրաց թամարն, մեծապէս պատուեաց զնա
վասն Վայելչութեան գեղոյ նորա. զի և եղբարք
նորա գործակալք էին տանն արքունի: Եւ յետ
Բարսղի եղև եպիսկոպոս սուրբն Գրիգորիս: Սա
ազգական էր իշխանացն Զաքարէի և Իւանէի.
սա որ յաւուրս մեր եղև: Եւ յետ նորա Յոհա-
նէս, այր հեզ և առաքինի, ազգական իշխանացն
Սաշենոյ: Սա քակեաց զգաւիթն փոքրագոյն, որ
'ի դունն կաթուղիկէին Հաղբատայ. և շինեաց
մեծ և գեղեցիկ շինուած, որ զարմացուցանէ
զտեսողսն հիացմամբ: Եւ յետ նորա միւս Յոհա-
նէս, քուերորդի իշխանացն Զաքարէի և Իւանէի,
և եղբորորդի առաջնոյ Յոհանիսին: Սա շինեաց
բերդ մի գեղեցիկ ամրագոյն պարսպօք մէջ ընդ
Հաղբատ՝ և ընդ Սանահինն: Վասն որոյ գժտու-
թիւն ընդ երկու մեծամեծ վանքերն եղև, որպէս
թէ 'ի հողոյ Սանահինն իցէ, և վրէժխնդիր եղև
իշխանն Շահանշահ՝ որդին Զաքարէի՝ Սանահինն.
զի հայրն նորա անդ թաղեալ էր, և իւրեանց
սեպհական համարէին. զի Հաղբատ 'ի Վրաց թա-
գաւորացն հաշուի էր. յայնմ ժամանակի իբրև
մեռաւ եպիսկոպոսն Յոհանէս, քակեցին զպա-
րիսպ բերդին հրամանաւ թաթարին: Եւ յետ մա-
հուան եպիսկոպոսին Յոհանիսի, եկաց 'ի տեղի
նորա Յովանէս՝ որդի Աղուորթանայ 'ի Մաճնա-

բերդոյ, յազգէ Բագրատունեաց, ամս երկու, որ
 շէւ էր ձեռնադրեալ եպիսկոպոս վասն շփոթման
 ժամանակին, որ յետոյ ձեռնադրեցաւ 'ի կաթու-
 ղիկոսէն Աղուանից 'ի Ներսիսէ կողմանցն Մած-
 նաբերդոյ: Եւ յետ նորա Համագասպ 'ի քաղա-
 քէն Անուոյ: Սա շինեաց եկեղեցի հրաշալի, և
 տեղի ուր զգանկակսն կախեն, և ժամատուն մի
 մեծ և սքանչելի: Այլ դարձցուք անդրէն 'ի կարգ
 բանին ուստի ելաք: Քանզի 'ի բազումս բաժա-
 նեցաւ կաթուղիկոսութիւնն Հայոց՝ տէր Գրիգո-
 րէս, որ և Վահրամ, յԵգիպտոս, և Գէորգ 'ի կող-
 մանս Արևմտից, և միւս ոմն 'ի Վասպուրական
 'ի կղզւոջն Աղթամար, և տէր Բարսեղ յաշխարհիս
 Հայոց. այսպիսի 'ի յորովս բաժանեալ էր: Բայց
 Գագիկ թագաւորն Կարուց գնաց տեսանել զկայս-
 րն Յունաց. քանզի ընդ իշխանութեամբ նորա
 էր. և 'ի դառնալն եկն 'ի Կեսարիա, լուաւ նա՝
 եթէ Մարկոս ոմն մետրապօլիտ Կեսարու ունի
 շուն մի, և վասն ատելութեանն՝ որ առ ազգս
 Հայոց ունին Հոռոմք, գանուէն շանն՝ Արմէն կո-
 չեցեալ է. և այսպէս ձայնէ գնա. զի զՀայք ա-
 մենայն ազգ Արմէնք կոչեն վասն քաջութեանն
 Արամայ հայկազնոյ. գնաց թագաւորն Գագիկ ի-
 ջաւանս առնել առ մետրապօլիտին. և նա ուրա-
 խութեամբ ընկալաւ գնա. և իբրև ընդ գինիս մը-
 տին, ասէ թագաւորն. լուեալ է իմ՝ եթէ ունիս
 շուն ազնիւ, ցոյց ինձ զի տեսից գնա. ասէ մետ-

րապօլիտն. աւասիկ է առ դուրս հանդէպ մեր. և ասէ թագաւորն. ձայնեան զի գայցէ այսր. և նա ձայնէր նմա գայլ շան անուն, և ոչ զիւրն. իսկ շունն ոչ ընդոստնոյր՝ և ոչ գայր ՚ի ներքս: Ասէ թագաւորն. զիւր անունն ձայնեան նմա. և իբրև ձայնեաց արմէն արմէն, վաղվաղակի ՚ի վեր յարեաւ և եկն: Ասէ թագաւորն. ընդէր ես կոչել դմա գայդ անուն: Ասէ մետրապօլիտն. զի մանուկ է: Եւ հրաման ետ թագաւորն ծառայից իւրոց և ասէ՝ բերէք քուրձ մի մեծ, և արկէք անդ զշունն. և հազիւ կարացին արկանել. և ասէ թագաւորն՝ արկէք և գեպիսկոպոսդ, թող տեսից, եթէ մանուկ է շունդ, որպէս ասաց դա: Իսկ նա լայր և աղաչէր: Եւ ասէ թագաւորն. արդ խթանաւ խթեցէք զշունդ. զի կերիցէ զդա. և նոքա խթէին զշունն. և նա առ կսկծի ցաւոյն ժանիւքն և մագլօքն պատառ պատառ եհերձ զնա, մինչև սատակեցաւ. և ասէ՝ արդ գիտացիր եթէ մանուկ է արմէնն. և ինքն կողոպտեաց գեպիսկոպոսարանն, և ոչ այլ ևս ետես զկայսրն:

Իսկ միւս Գագիկն թագաւորեալ, յաւուր միում ելեալ էր յորս՝ և էր արբեալ. և ՚ի տօթ ժամու էջ յերիվարէն հանգչել ընդ հովանեաւ ծառոյն, և ոչ այլ ոք գոյր ընդ նմա, բայց միայն մանուկ մի փոքրիկ, զի այլ զօրքն ամենայն ցրուեալ էին զհետ որսոյ. և պատահեալ նմա արանց Յունաց, ծանեան զնա, և բարձեալ

տարան զնա 'ի բերդ մի, և իբրև սթափեցաւ 'ի գինւոյ անտի, եբաց զաչս իւր և ասէ՛ սուր եմ ես, և ասեն Հոռոմքն՝ սուր է մետրապօլիտն մեր Մարկոս, և ընկեցին զնա ընդ պարիսպ բերդին և մեռաւ: Իսկ զմանուկն՝ որ էր ընդ նմա, զնեաց ոմն վաճառական Հայ, և արար իւր փեսայ, և եղև յետ աւուրց, իբրև զարգացաւ մանուկն, և եղև այր, զնացեալ 'ի սահմանս Կիւլիկոյ արամբ միով որսալ կաքաւս, և էր անդ բերդ մի, զոր Բարձրբերդ կոչեն, և էր անդ եպիսկոպոս մի Հոռոմ, և եղև ծանօթութիւն անս և եպիսկոպոսին, և եղեն միմեանց սիրելիք, և բազում աւուրս ուտէին և ըմպէին 'ի միասին, և այրն ոչ հանէր 'ի մտաց իւրոց զիրան, զոր զործեցին Հոռոմք ընդ թագաւորն Գագիկ, ընդ ազգական նորա, և եղև օր մի զի ամենայն պաշտօնեայք եպիսկոպոսին ելեալ էին արտաքս 'ի բերդէն 'ի պէտս ինչ զործոյ իւրեանց, և էր միայն եպիսկոպոսն, և պատանի մի ընդ նմա, եկն այրն որսորդ հուպ առ բերդն որսալ կաքաւս, և տեսեալ զեպիսկոպոսն ի պարսպին, ձայնեաց առ նա գալ, և 'ի միասին ճաշակել: Իսկ եպիսկոպոսն զայրն հրաւիրէր գալ 'ի բերդ անդր, և նա ոչ հաւանէր, ասպա էջ առ նա եպիսկոպոսն առանց պաշտօնէի: Իբրև ետես, եթէ միայն գայ եպիսկոպոսն, ծանեաւ եթէ ոչ ոք կայ 'ի բերդին, ասէ ցայրն՝ որ ընդ նմա էր, այս օր 'ի

դէպ է մեզ առնուլ զվրէժ արեան սպանման թագաւորին մերոյ, զոր գործեցին Հոռոմք. տես գուցէ առաքիցէ զքեզ եպիսկոպոսն, ջանասջիր առնուլ զնա, և ինձ իմացուցես 'ի ձեռն նշանի ինչ, զի և ես սպանից զեպիսկոպոսն: Եւ իբրև եկն եպիսկոպոսն, մտին 'ի ճաշել. և իբրև պակասեաց զինին, ասէ եպիսկոպոսն ցսպասաւորն. երթ 'ի բերդ անդր, և բեր մեզ զինի. զի ուրախացուք 'ի միասին. և իբրև զնաց այրն, ետ զհրաման եպիսկոպոսին սպասաւորի նորա. և իբրև նա խոնարհեցաւ 'ի կարաս անդր՝ զի հանցէ զինի, նա կալեալ զոտից նորա, դարձուցեալ 'ի վերայ գլխոյն՝ խեղդեաց զնա 'ի զինի անդր, և ելեալ 'ի պարիսպն՝ նշանակեաց տեառն իւրում, եթէ առի զբերդս. և սա աստէն 'ի ներքոյ խեղդեաց զեպիսկոպոսն, և ինքն մտեալ 'ի բերդ անդր, բռնացաւ և առնակաւ սակաւ աճեցոյց զկալուած իւր, զոր բռնութեամբ, և զոր պատրանօք. մինչև տիրեաց նա և որդիք իւր, և թոռունք աշխարհին Կիլիկեցւոց, քաղաքաց և գաւառաց: Սա է նախնին թագաւորին Լևոնի, որ ընդարձակեաց զահմանս իւր քաջութեամբ, զոր յիւրում տեղւոջն ասացուք:

Բայց զկնի Վասլի կայսեր, թագաւորեաց Կոստանդին. և յետ նորա Ռոմանոս ծեր. և զկնի նորա Միխայէլն. և ապա Կիւռղի. և յետ նորա Մոնոմախն: Առ սովաւ ասեն զերթն Գագկայ 'ի

Յոյնս. և յետ նորա Կիո թողոռն. և ապա Տու-
կիծն. և յետ նորա Դիւթէնն: Յառաջին ամի սո-
րա մեռաւ Գագիկ Շահնշահ թագաւորն Վանան-
դայ. և յութերորդ ամի իշխանութեան նորա ել
Դիւթէնն բազում զօրօք 'ի Պարս 'ի պատերազմ,
և եկն 'ի Մանազկերտ և առ զնա, զոր լուեալ
բռնաւորին Ալփասլանայ՝ եկն ընդ առաջ, և եղև
սաստիկ պատերազմ, և պարտեցաւ Դիւթէնն, և
ըմբռնեցաւ 'ի նմանէ, և հարկ եղեալ 'ի վերայ
նորա՝ եթող: Իսկ ազգն նորա ոչ հնազանդեցան
նմա, այլ թագաւորեցուցին զՄիխայէլ որդի
Տուկիծին. դարձեալ պատերազմեալ Միխայէլն
եհար զԴիւթէնն. և զօրացն բուրձ ազուցեալ
նմա, ածին առ թագաւորն Միխայէլ. և 'ի ճա-
նապարհին զաչս նորա փորեցին հրամանաւ կայ-
սեր. և 'ի կսկծոյն մեռաւ 'ի շիա թուականին:
Եւ 'ի սմին ամի դատաստանք երկայնա-
մտին և արդարադատին Աստուծոյ յուզեցան
'ի վերայ խրոխտ և անգառազիղ զազանին Ալ-
փասլանայ, մինչդեռ մռմռայր զայրազնու-
թեամբ տիրել տիեզերաց և զմղձկեալ սրտին դառ-
նութիւնն թափեալ և յայնոսիկ՝ զոր ոչ էր ածեալ
զբռամբ, յեղակարծ ժամանակի սրախողխող
լեալ՝ բարձաւ ամբարիշտն յերկրէ, և մի տես-
ցէ զփառս Աստուծոյ: Եւ յետ նորա թագաւո-
րեաց բարեբախտ որդի նորա, որ Մելիք
շահն կոչիւր. սա ոչ չարութեան հօրն նմանեաց,

այլ զբարի ածեալ զմտաւ՝ զնոյն և արար առ
ամենայն հնազանդեալս իւր, յաւէտ առ ազգս
հայոց. զի մտահաճ եղեալ, բասրէր զիմացուածս
հօր իւրոյ՝ իբր թէ եղեալ հակառակ խաղաղու-
թեան կենաց մարդկան, արեամբ և զրկմամբ
խնդացեալ: Իսկ ինքն իմաստաբար քաղցրավա-
րութեամբ կարգօք հանդերձէր զամենայն: Արդ
արին այն և խոհեմն քան զյուրովս 'ի թագաւո-
րաց, հոգ տարեալ ամենայնի, զի արդարութեամբ
վարեացի, զի մի ոք լիցի տրտում 'ի զրկելոց և
հպարտ 'ի գոռոզից: Էր ազատաբարոյ և մեծա-
խորհուրդ, այլ և տեսիլ մարմնոյն արժանի թա-
գաւորութեան: Սա 'ի դոյզն ժամանակի զբոլորս
հնազանդէր զտիեզերս, ոչ պատերազմաւ և բռո-
նութեամբ՝ որքան սիրով և խաղաղութեամբ. և
այսպէս բարի անուամբ կալեալ զիշխանութիւն
ամս քսան, 'ի կնոջէն դեղակուր լեալ, վախճանէր:

Եւ ապա անպատմելի լեալ խռովութիւն զամս
չորս, զի եղբայր նորա Դուդուշն, և որդի նորա
Բեքիարուխն, զայսոսիկ ամս մարտիւ պատե-
րազմի զբարեյարմարութիւն աշխարհի 'ի բաց
կտրեցին, վասն ոչ ընդ փոյթ միոյ 'ի նոցանէն
տիրելոյ՝ հոսմունս արեանց իբրև զուխից լինէր,
ոչ միայն զինակիր նահատակաց, այլ և առ հա-
սարակ ազանց, և դաւառաց. և այսպէս բարիքն
'ի բաց վճարեցան ընդ խզման կենաց թագաւո-
րին, և ապա տիրեաց Բեկիարուխն՝ սպանեալ

դ՛Դուդուշն, և յետ նորա Խզըլն. սա էառ զԼօռէ
 քաղաք և զուխտն սուրբն զՍանահինն և զՀաղբատ:
 Իսկ յետ Միխայէլի կայսեր առնու զԹագն
 Ալէքսն. ՚ի տասն և եօթն ամի սորա՝ Հոռմայե-
 ցիք ելին ընդ Թիրակ ՚ի կողմանս Ասիացւոց,
 խնդրեալ զքէն վրիժուց տառապանաց քրիստո-
 նէից ՚ի Սկիւթացւոց և ՚ի Պարսից հանդերձ
 Տաճկաստանաւ, և բազում կրեցին նեղութիւն
 յորդւոցն բելիարայ, Ալէքս կոչեցելոյ, որ էր
 Թագաւոր ՚ի Կոստանդնուպօլիս, գաղտնի և
 յայտնի նենգութեամբ. քանզի հրամայեաց անօ-
 րէնն խառնել ՚ի կերակուրն դեղ մահու, և այն-
 պէս տալ նոցա, նոյնպէս և յըմպելին. ուտէին և
 մեռանէին. և ՚ի ծովու ևս նենգեաց զնոսա, որ
 վստահանային ՚ի նա, իբրև հաւատակից իւրեանց.
 և բարբարոսացն՝ խորամանկութեամբ օգնէր,
 որում հատուցէ Տէր: Քանզի և շէր իսկ քրիս-
 տոնեայ՝ որպէս և ոչ մայր նորա. զի բազումք
 մեռան ՚ի Փրանգացն, և մնացեալքն ունայն դար-
 ձան յԱնտաք՝ և առին զնա և զերուսաղէմ, եր-
 կու ազուք՝ Մայմուլն և Տանդրիլն, և եօթն կոմ-
 սուք. և Թագաւորեաց յերուսաղէմ Կոնտոփրի,
 և ապա Պաղտոյնն ամս եօթն և տասն, և Ամա-
 րի ամս տասն և ինն. և եղև այս ՚ի շխզ թուին
 Հայոց: Մեռաւ Սկիւթացի բռնաւորն Խզըլն ՚ի
 յառման քաղաքին Իրւնայ ՚ի զօրացն Պարսից, և
 ապա ՚ի բազումս բաժանի տէրութիւն նոցա, ոմն

բռնացեալ 'ի Խորասան, և ոմն յԱսորեստանի, և այլ ոմն 'ի կողմն Կապադոզիակացւոց և Հայոց, և ոմն յԵգիպտոս, և այլք յայլ տեղիս, որոց անուանքն անձանօթ մեզ:

Ի շղթ թուականին վախճանեցաւ տէր Բարսեղ, կալեալ զհայրապետութիւնն ամս երեսուն երեք, և յաջորդէ զաթոռն տէր Գրիգորիս, եղբայրն Ներսէսի, մեծաշուք պատուով, սոքա էին յազգէ սրբոյն Գրիգորի: Վասն որոյ և ընդ նրատեղն իսկ յաթոռ սուրբ լուսաւորչին սքանչելի հայրապետն սուրբն Գրիգորիս, պայծառացոյց զսուրբ եկեղեցի զանազան կարգօք և օրինադրութեամբ կանոնականօք, ամենայնիւ ջանայր ըստ օրինակի իւրոց նախնեացն վարիլ, սրբոյն Գրիգորի և զաւակի նորա նմանիլ: Սա փոխեաց զաթոռն հայրապետական 'ի բերդն՝ որ կոչի Հրուովկայ, քանզի իբրև տարան Յոյնք առ իւրեանս զԳագիկ թագաւորն և զտէր Պետրոս, այնուհետև ոչ եղև յարևելս աթոռն հայրապետական, այլ ընդ իշխանութեամբ Յունաց, երբեմն 'ի Սերաստիա, երբեմն 'ի Ծովքն կոչեցեալ վայր, իսկ սա փոխեաց 'ի Կլայն Հոռովէական: Եւ եղև պատճառ փոխելոյն այս. նեղացաւ 'ի Սկիւթականացն և 'ի Տաճկաց, այսր անդր յածելով, ապա ետես զբերդն ամուր՝ բարձեալ զսրբութիւնսն իւր, և զսպասք եկեղեցւոյ, տարեալ եղ անդ 'ի պահեստի առ բարեմիտ կին իշխան մի, ազգաւ ֆը-

ռանգ. և եղև ընդ յաւուրսն ընդ այնոսիկ վախճանել իշխանին, որ էր տէր բերդին, և մնաց կինն նորա այրի, զոր աղաչեալ սրբազան հայրապետին զկինն բարեպաշտօն տալ զբերդն ցըրհայրապետն, զի լիցի նա աթոռ կաթուղիկոսութեան Հայոց. և կինն ետ յօժարութեամբ, և յուղարկեալ սրբոյ հայրապետին զկինն յաշխարհն Կիւլիկեցւոց առ մեծ իշխանաց իշխանն Հայոց Թորոս, և նա ետ նմա զեւղս և ագարակս և այլ կալուածս, և ուրախ արար զկինն յոյժ, և ապա առաքեաց զնա յաշխարհ իւր:

Այս Թորոս իշխան և եղբայր իւր Ստեփանէ որդիք էին իշխանին Լևոնի, որդւոյ Կոստանդեայ, որդւոյ Ռուբենայ, թոռունք յառաջագոյն ասացելոյ առնն, որ յազգականութենէ և 'ի զաւակացն Գագկայ Արծրունեաց. սոքա ընդարձակեցին զսահմանս իւրեանց քաջութեամբ, տիրելով բազում զաւառաց և քաղաքաց յաշխարհին Կիւլիկեցւոց և Սուրացւոց և այլոց բազմաց. առին զանուանի քաղաքս աշխարհին զՏարսոն և զՍիս և զԱտանա և զՍելևկիա, և որ շուրջ զնոքօք զաւառք և քաղաքք. զոր լուեալ կայսրն Յունաց, որ Ալէքս կոչիւր, առաքէ բազում զօրօք 'ի վերայ իշխանացն Հայոց՝ Ստեփանեայ և Թորոսին զԱնդրոնիկոս, և ըմբռնեաց զՍտեփանէ խաբէութեամբ՝ ետ սպանանել: Իսկ Թորոսի առեալ զեղբօրորդիս իւր զՌուբէն և զԼևոն, եղ զնոսա 'ի բերդ մի ա-

մուր, և ապա էառ թորոս զքէն վրիժուց արեան
եղբօր իւրոյ 'ի Հոռոմոց անտի, որ բնակեալ
էին յաշխարհին, զի զբռնացեալսն կոտորէր, և
զայլսն փախստական առնէր յաշխարհէն և ինքն
տիրէր ամենայն գաւառացն մեծաւ զօրութեամբ:

Իսկ յայս թուականի շղթ, յորում վախճա-
նեցաւ Բարսեղ կաթուղիկոսն, փոխեցաւ առ Քրիս-
տոս՝ մեծ և հռչականուն վարդապետն Գէորգ,
զոր ըստ քաղցրութեան բարուց իւրոց Մեղրիկ
կոչէին: Սա կարգաւորեաց զհռչակաւոր ուխտն՝
որ Դրազարկ կոչի, անդադար լինել 'ի պաշտօնն
զցայգ և ցերեկ, և հանապազ պահօք կատարել,
և առանձին՝ ումեք ինչ ոչ լինել, բայց 'ի հա-
սարակաց տանէն: Ի սոյն ամի և արին Հոռոմա-
յեցւոց թանդրի, իշխող քաղաքին Անտիոքայ, վախ-
ճանէր, դեղակուր լեալ 'ի պատրիարքէն իւրեանց.
և առնու զկաթուղիկոսութիւնն Հայոց յետ տէր
Բարսղի Գրիգորիոս ամս յիսուն երեք: Իսկ ըս-
քանչելի հայրապետն Գրիգորիս ձեռն 'ի գործ
արկեալ շինեաց եկեղեցի հրաշագան գմբեթա-
յարկ 'ի նոյն բերդի. և սկսաւ թարգմանութիւն
առնել յաստուածային գրոց, և բազում գիրս ետ
թարգմանել 'ի Հայ լեզու, զորն ինքեամբք և
զորն 'ի ձեռս այլոց:

Յաւուրս սորա էին վարդապետք անուանիք
և իմաստունք՝ Ներսէս սքանչելի, հարազատ
նորուն կաթուղիկոսի, և միւս Ներսէս եպիսկոպոս

Լամբրոնեցի , եղբայր Հեթմոյ, որ թարգմանեաց
 զմեկնութիւն տեսլեանն Յոհանու, և զպատմու-
 թիւնն Գրիգորի Պապոյն Հռոմայ, և զօրինադ-
 րութիւն Բենետիկտոսի. արար և մեկնութիւն
 յինքենէ սաղմոսացն Դաւթի, և առակացն Սո-
 դովմոնի, և սուրբ պատարագամատուցին, և ա-
 դօթիցն Յոհանու աւետարանչին, որոյ սկիզբն է
 այս. Է՛ր ընդ եղբարսն երա՛. շինեաց և եկեղե-
 ցի հրաշսիզան 'ի վանքն՝ որ կոչի Սկևռայ, հուպ
 'ի բերդն անառիկ Լամբրոն, և կարգեաց զպաշ-
 տօն վանիցն ըստ օրինակի այլոց ազգաց սար-
 կաւագաւ և դպրաւ և անծածուկ գլխով, զոր
 յօլովք դարձան 'ի Հայոց: Եւ միւս ևս եպիսկո-
 պոս, անուն Իգնատիոս, որում հրամայեաց կա-
 թուղիկոսն մեկնութիւն առնել Ղուկասու աւե-
 տարանին, և նա ոչ առ յանձն, մինչև տեսանէր
 'ի տեսլեան տուն մի լուսաւոր և զարդարեալ
 ամենայն վայելչութեամբ, և զամենայն վարդա-
 պետս եկեղեցւոյ անդ խրախացեալս, կամեցաւ
 և ինքն մտանել 'ի ներքս՝ և արգելուին զնա և
 ասէին, եթէ վասն զի ո՛չ աշխատեցար 'ի մեկ-
 նել զաւետարանն, ո՛չ մտցես այսր. և զարթու-
 ցեալ սկսաւ 'ի մեկնել զաւետարանն Ղուկայ
 խորհրդական և մտաւոր բանիւ: Եւ այլ ոմն
 վարդապետ, Սարգիս անուն, 'ի վանքն՝ որ կոչի
 Ասորերէն Քարաշթաւ, արար մեկնութիւն եօթա-
 նեցունց թղթոցն կաթուղիկեայց նախերգանօք և

յորդորակօք ընդարձակ և առատ ճառիւք: Եւ միւս
 ևս եպիսկոպոս, Յովսէփ անուն, այր երևելի 'ի
 կողմանս Անտիոքու: Իսկ յԱրևելս արք անուա-
 նիք և գիտնականք լուսաւորիչք եկեղեցւոյ՝ Անա-
 նիա վարդապետ 'ի Սանահինն, յաւուրս Դիոս-
 կորոսի, այր մտաւոր և հանճարեղ, գիտող տո-
 մարական արհեստի, և աստուածային գրոց մեկ-
 նող: Սորա ասէն հաւաքեալ 'ի մեկնութիւն ա-
 ւաքելոյ զբանսն Եփրեմի և Յոհանու Ոսկերերանին
 և Կիւրղի և այլ սրբոց, արարեալ համառօտ վասն
 դիւրահասութեան ընթերցողաց, արար և խոր-
 հրդական և մտաւոր տեսութիւն և համեմատու-
 թիւն աւետարանացն առ օրինակս. գրեաց և
 լուսաւոր իմացուածս վասն խորհրդական սրբ-
 բասացութեանս, որ յեկեղեցիս ուղղափառաց
 խաչեցարիւ. ասէն, և զներբողեանն Շողակաթին:
 Սոյնպէս և մեծիմաստն գիտութեամբ քան զյո-
 լովս և հանճարեղն յամենայնի՝ մտահարուստն
 Յոհանէս, Սարկաւազն կոչեցեալ, 'ի Հաղբատ.
 սա բազում ինչ աշխատասիրեաց 'ի գիրս, յի-
 շատակ բարի թողեալ. սա զբազմաց փափաքե-
 լին, և ոչ ձեռնհաս, զհաստատ և զանշարժ տո-
 մարն կարգեաց Հայոց փոխանակ շարժականին
 և անհաստատնոյն. արար և միաբանութիւն ա-
 մենայն ազգաց տօմարի ընդ Հայոց: Վասն զի
 յոյժ իմաստուն էր այրն և աստուածային շնոր-
 հօք զարդարեալ. սորա բանքն ամենայն իմաս-

տասիրական ոճով, որպէս զԳրիգորի Աստուածաբանին, և ոչ գեղջուկ. սա գրեաց ճառս ներբողականս 'ի մեծագոր արքայն Տրդատ, և 'ի սուրբ հայրապետն Ներսէս, և 'ի սքանչելին Սահակ և Մեսրոպ. արար և շարական Աւոնդեանցն քաղցր եղանակաւ և յարմար բանիւ, որոյ ըսկիզբն է այս. Պայծառացան այսօր սուրբ եկեղ' . գրեաց և նոցա ճառս ներբողականս. գրեաց սա և զիրս աղօթից. գրեաց և օրինակ ստոյգ գրոցկարի յոյժ սիրէր զսա թագաւորն Վրաց Դաւիթ, հայրն Դեմետրեայ, պապն Դաւթի և Գէորգեայ այնքան, զի մինչ լսէր զգալուստ նորա, յոտն առնէր ընդ առաջ նորա, և խոնարհեցուցեալ զգլուխն՝ խնդրէր 'ի նմանէ օրհնութիւն. և նա եղեալ զձեռն 'ի վերայ նորա, և ասէր զսաղմոսս զայս. Գտի զԴաւիթ ծառայ իմ՝ Ձեռն իմ ընկա". Մի մեղիցէ նմա թշ". և 'ի պատճառս սորա սիրէր թագաւորն զազգս Հայոց: Դէպ եղև սմա յաւուր միում վասն անառակ գնացից որոշել զոմն 'ի խորհրդական պատարագէն, Ձումզումայ անուն, և նա փոխանակ զղջանալոյ և ապաշխարելոյ խորհէր սպանանել զսքանչելին. և պատահեալ նմա, մինչդեռ զայր յայրէ անտի, որ 'ի ներքոյ կայ վանիցն, հայելով 'ի վերայ գետոյն, ըմբռնեալ անամօթն, ընկէց յերկիր, և հարաւ 'ի վերայ նորա. իսկ սուրբն զի իմաստուն էր, ասէ ցնա՝ որդեակ Ստեփաննոս՝ մի

սպանաները զիս. և ասէ ցնա յանդուզն՝ մինչև
ցայժմ Զոմզոմայ էի, իսկ այժմ փոխանակ միոյ
նուի բազում յաւելուս Ստեփաննոս: Քանզի
Զոմզոմայն մականունն էր նորա. դու ընդէր
սպաները զիս, զի հաներ յեկեղեցոյ: Ասէ ցնա
իմաստասէրն և դարձեալ մուծից զքեզ յեկե-
ղեցի. և եթող զնա. և նորա եկեալ 'ի վանսն՝
ասէ ցեղբարսն. զոր ինչ ասէին զեղբօրէս զայս-
մանէ, կարծեմ թէ սուտ է, աւասիկ մուծանեմ
զսա յեկեղեցի. և հրամայեաց եկեղեցապանին
առնել զնա աւագ երէց, և բազում քրթմնջիւն
էր վասն այնորիկ, որպէս թէ անարժան էր և
նա կաշառս էառ և եմոյծ զնա յեկեղեցին. և
իբրև եհաս ժամ սուրբ պատարագին, ել թշուա-
ռականն 'ի բեմքն, զի մատուցէ պատարագ. եկն
վարդապետն 'ի գաւիթ անդր 'ի մէջ ատենին՝
հանդէպ սրբոյ սեղանոյն, եբաց զգլուխ իւր, և
սկսաւ աղօթել. և վաղվաղակի ոգի չար եմուտ
յայրն աներկիւղ, և ընկէց զնա 'ի բեմէ անտի
'ի յատակս տաճարին, և սկսաւ լկել զնա յոյժ,
և հանեն զնա 'ի տաճարէ անտի, որպէս զՈղի-
այն, և երկիւղ մեծ անկաւ 'ի վերայ տեսողացն:
Եւ այսպիսի բարւոք քաղաքավարութեամբ կե-
ցեալ յաշխարհի՝ փոխեցաւ 'ի Քրիստոս աշխա-
տասէրն 'ի Հաղբատ. և թաղեցին զնա յարևելից
կուսէ եկեղեցոյն մեծի առ դուրս փոքրագոյն
եկեղեցոյն, զոր յետոյ քակեաց եպիսկոպոսն

Համագասալ և շինեաց հրաշալի շինուած, ուր
 զզանկական կախէին, յարմարեալ 'ի նմին և
 եկեղեցիա: Եւ եղև վախճան սրբոյն 'ի շնջ
 թուականին. և զկնի ամի միոյ վախճանե-
 ցաւ սուրբ լուսաւորիչն Դաւիթ վարդապետն,
 Ալաւկայ որդի, որ գրեաց զկանոնական օրինա-
 դրութիւնս գեղեցկայարմարս և պիտանացուս 'ի
 խնդրոյ քահանայի միոջ, որում անուն էր Ար-
 քայութիւն, 'ի քաղաքէն Գանձակայ: Եւ միւս
 ևս սքանչելի վարդապետ, զոր թոքակերի որդի
 կոչէին, Գրիգոր անուն. սոքա երեքեանս էին
 յաշխարհէն Գանձակայ, ուստի և ես: Դէպ եղև
 զի յաւուր միում նստէին երեքեան արքս սքան-
 չելի, եկն անդ ոմն շինական այր մի և ասէ
 ցնոսա՛ երանի՛ որ գիտէ ՝ իմաստնագոյն իցէ.
 զայս իբրև ծաղրական ասաց. պատասխանի ետ
 թոքակերի որդին և ասէ. ես ասեմ քեզ. մինչ-
 դեռ էաք 'ի մերում աշխարհին, ես կտրող էի և
 կարող. իսկ սարկաւագս՝ կտրել միայն գիտէր.
 իսկ այժմ սա կտրէ և կարէ, և բազում նկարս
 յաւելու 'ի վերայ. զայս առակաբար վասն ի-
 մաստութեան նորա ասաց. զի այնպէս փոյթ էր
 այրն յուսումն, զի պատահեաց յաւուր միում
 դնալ նմա յայրն, ուր գրեանն էին, և այլք
 ընդ նմա. իբրև ելին՝ որ ընդ նմայն էին, և
 փակեցին զդուռն, նա թաքոյց զանձն 'ի ներքս,
 այսպէս գիտելով նոցա եթէ նախ ել նա: Իբրև

անցին աւուրք բազումք 'ի վերայ, դարձեալ
զնացին յայրն 'ի պէտս ինչ, տեսին զնա և
սքանչացան. հարցանէին զնա՝ թէ ո՞րպէս ապ-
րեցար առանց կերակրոյ և ըմպելոյ. և նա եցոյց
նոցա զգրեանն, զոր ընթերցեալ էր. և այս է,
ասէ, իմ կերակուր և ըմպելի, զոր կերայ և
արբի զաւուրս զայսոսիկ:

Ի շօր թուականին եղև շարժ սաստիկ և
կործանեցաւ քաղաքն Գանձակ, և տապալեցան
շինուածք՝ որ 'ի նմա, 'ի վերայ բնակչաց իւրոց.
և եկն թագաւորն Վրաց Դեմետրէ՝ հայրն Դաւթի
և Գէորգեայ, և տարաւ զդրունս քաղաքին յաշ-
խարհն իւր. փլաւ և լեառն Ալհարակ 'ի շարժ-
մանէն և արգել զձորակն՝ որ անցանէր ընդ մէջ
նորա. և եղև ծովակ, որ է մինչև ցայսօր. լի-
նին 'ի նմա ձկունք ազնիւք:

Իսկ սքանչելի հայրապետն Գրիգորիս օր ըստ
օրէ յաւելոյր 'ի բարեգործութիւն և 'ի պայծա-
ռութիւն եկեղեցւոյ. և էր սիրեցեալ նա յամե-
նայն ազգաց. եղև նմա զնալ 'ի սուրբ քաղաքն
Երուսաղէմ, զի երկրպագեսցէ նա սուրբ տե-
ղեացն տնօրինականաց: Իբրև եհաս նա 'ի քա-
ղաքն Անտիոք՝ ել ամենայն քաղաքն ընդ առաջ
նորա ջահիւք և լապտերօք, և մեծաւ պատուով
տարեալ զնա նստուցին յաթոռն Պետրոսի առա-
քելոյն. և իբրև եհաս նա յԵրուսաղէմ, ազգն
Ֆռանդաց՝ որ իշխողք էին քաղաքին, և պատ-

ըիարք նոցա առաւել սէր հաստատեցին ընդ ազգիս մերում վասն նորա, զի էր նա բարի տեսլեամբ, և գիտութեամբ Սուրբ Գրոց զարդարեալ. զհին դաշինսն Տրդատայ և սրբոյն Գրիգորի և Կոստանդիանոսի կայսեր և Սեղբեստրոսի հայրապետին վերստին հաստատեցին և նորոգեցին առ սովաւ. և այսպէս բարիոր խոստովանութեամբ կեցեալ՝ փոխեցաւ առ Քրիստոս լի աւուրբք և կատարեալ առաքինութեամբ. և փոխանորդէ զաթոռն եղբայր նորին ներսէս զեօթն ամ:

Այս ներսէս առաւելեալ էր իմաստութեամբ քան զյուր վա՛ ՚ի ժամանակի անդ ոչ միայն քան զվարդապետս Հայոց, այլ և քան զՅունաց և զԱսորւոց. այնքան՝ զի համբաւ իմաստութեան նորա տարածեցաւ ընդ ամենայն ազգս, մինչ զի իմաստասէր ոմն Կոստանդնուպօլսեցի, անուն թէորա, լուեալ զհամբաւ նորա, բարձեալ զգրեանս իւր ՚ի վերայ գրաստուց, եկն փորձել զնա, և լսել զիմաստութիւն նորա. եկեալ՝ զաւուրս բազումս խօսեցաւ ընդ նմա, և եզիտ զնա փորձ ամենայնիւ, այլ և հոգւով սրբով աւլցեալ. և իբրև զնաց նա ՚ի քաղաքն Կոստանդնուպօլիս, հարցանէին զնա և ասէին՝ թէ որպէս էր համբաւն, նոյնպէս՝ եթէ ոչ. և նա ասէ՝ որպէս լուաք, սոյնպէս և տեսաք. զի նոր ոմն Գրիգորիոս Աստուածաբան յարուցեալ է. և զարմացուցանէր զամենեւեան վասն նորա: Եւ զի էր նա այր բա-

նաւոր, բազում ինչ կարգեաց յեկեղեցի քաղցր
 եղանակաւ խորովեան ոճով շարականս և մե-
 դեղիս և տաղս ոտանաւորս, քանզի նորա է յա-
 րութեան օրհնութիւն երրորդ կողմն, և Աստուա-
 ծածնին փոխման երկուց աւուրցն, և Պետրոսի
 և Պողոսի օրհնութիւն և մանկունքն, և համբար-
 ձին, որոյ սկիզբն է այս. Յնժն այսօր եկեղե՛.
 և որդւոցն որոտման օրհնութիւն՝ Որ էն յէու-
 թեան որդի՛. և շարական մի Անտոնի, և երկու
 թէոզոսի և մի քառասնիցն, և մի առաքելոցն, և
 աւագ շաբաթին երից աւուրց օրհնութիւն, եր-
 կուշաբաթին, երեքշաբաթին, չորեքշաբաթին, և
 երկու շարական յարութեան ճաշու, և Նինուէաց-
 ւոցն, և հրեշտակապետացն, և սրբոց Վարդա-
 նանցն, և այլ բազում շարականս: Արար նա զքա-
 ռոզ սրբոյ պատարագին քաղցր եղանակաւ, և
 տունս շարականաց նմին խորհրդաբար, և երկու
 գանձ ըստ գրոց անուան իւրոյ՝ մի Վարդաւառին
 և մի փոխման Աստուածածնին, որպէս Նարեկա-
 ցին Գրիգոր զհոգւոյն գալստեանն և զեկեղեցւոյ
 և զսուրբ խաչին. այն որ գրեաց զգիրս աղօ-
 թից յոգնագան բառիւք և իմաստասիրական ոճով,
 և զներբողեանն սրբոյն Յակոբայ Մծբնացւոյ, և
 զառաքելոցն: Սոյնպէս և սա կարգեաց զհամա-
 ոտն աւետարանին լուսաւոր և առատ մտօք,
 մինչև յայն տեղի որ ասաց Տէրն թէ մի համա-
 ըրիք եթէ եկի լու՛. և անդ ոչ գիտեմ, եթէ վասն

ինչ պատճառի խափան եղև. գրեաց նա և ճառս
 հրեշտակապետացն ըստ ոճոյն Դիոնետայ Արիս-
 պագացւոյն. թարգմանեաց և բազում ճառս վը-
 կայից Աստուծոյ, և այսպիսի բարիոք կարգա-
 ւորութեամբ փոխեցաւ առ Քրիստոս յոյսն ա-
 մենայնի ցանկալի և երանելի մահուամբ. զի այն-
 պէս էին կամք սրբոյն, զի հնար իցէ ոչ ոք խօ-
 սեսցի 'ի խօսս աշխարհականս, բայց 'ի գրոց, ոչ
 'ի գինարբուս և ոչ յայլ ուրախութիւնս: Վասն
 այնորիկ արար նա երգս և ուսոյց այնոցիկ, որ
 պահէին զբերդն. զի փոխանակ վայրապար ձայ-
 նիցն, զայն ասասցեն, որոյ սկիզբն է սաղմոսն
 Դաւթի. Յիշեցի 'ի գիշերի զա', և այսպէս խոր-
 հրդաբար ըստ կարգի, Զարթիք փառք իմ, որ
 այժմ ասի յեկեղեցի 'ի ժամ գիշերային պաշ-
 տաման: Կոչեցաւ երբեմն 'ի մեծէն Ալէքսէ, որ
 էր փեսայ ինքնակալ թագաւորին Հոռոմոց Մա-
 նիլին և եկեալ էր 'ի Մամուլեստիա քաղաք Կի-
 լիկեցւոց, և հարցեալ զնա բանս խորինս և դժուա-
 ըրիմացս 'ի գրոց, յամենայնի կատարեալս եզիտ
 զնա, և մեծարեաց յոյժ. դարձեալ գրեաց առ
 նա՝ գրով տալ նմա զխոստովանութիւն հաւատոյ
 Հայոց, և զխորհուրդ տօնից, և զառաջաւոր պա-
 հոցն, և զխորհուրդ մի բնութեանն, զոր ասեմք
 մեք 'ի Քրիստոս Յիսուս յետ միաւորութեանն,
 և զայլ կարգաց եկեղեցւոյ, որ ոչ է միաբան
 այլոց ազգաց: Իսկ նա համառօտ, և յայտնի բա-

նիւք ետ նմա զխնդրելին, զոր ասէ եկեղեցի Հայաստանեայց ուղղափառութեամբ այսպէս.

Գիր հաւատոյ խոստովանութեան Հայաստանեայց եկեղեցոյ, գրեալ 'ի Ներսիսէ եսիսկոպոսէ՝ յեղբորէ կաթողիկոսին Հայոց Գրիգորիսի, 'ի խնդրոյ գերապատիւ փեսայի ինքնակալ թագաւորին Հոռոմոց մեծի պատօստաւորին Ալէքսիոսի, յորժամ ել յԱրեւելս, եւ էր 'ի Մամոնեստիա մայրաքաղաքին Կիլիկեացոց. անդանօր հետեւելով նմին՝ կոչմամբ նորին 'ի թուականին ոժղ:

Բանիւք դուզնաքեայ իմն խօսելով 'ի լսելիս խոհեմագունիդ, և աստուածասիրի անձին, յաղագս մերոյ հաւատոյ և կարգաց եկեղեցւոյ, հարցման ո՛ր 'ի ձէնջ, պատասխանի. և քանզի խօսեցեալն իմաստք շրթամբք, ո՛չ է բնաւորեալ յշտեմարանս յիշողականին մեր մնալ անծախապէս, զմոռացութիւն ունելով հակառակ: Վասն որոյ խնդրէք զբով արձանացուցանել զնոյն, յաղագս անաղօտ մնալոյ առ ձեզ յիշատակ բանիցն որ 'ի մէնջ, զոր և տացուք տիրաբար սիրողիդ զիմաստութիւն ըստ ախմար զիտութեան մերոյ և տկարութեան, և ժամուս փութոյ՝ համառօտ և յայտնի բանիւ: Սակայն զբովանդակն պարագրելով զհաւատոյ մերոյ ճշմարտութիւն, և զեկեղեցւոյ կարգաւորութիւն, 'ի հարցն սրբոց աւանդից ընկալեալ՝ որ է այսպէս. Խոստովանիմք զա-

մենասուրբ զԵրրորդութիւնն, զՀայր, և զՈրդի,
 և զսուրբ Հոգին, յերիս անձնաւորութիւնս բա-
 ժանեալ, և 'ի մի բնութիւն, և աստուածութիւն
 ժողովեալ: Հայր անձին և անսկիզբն յառաջ քան
 զյաւիտեանս: Որդի ծնեալ 'ի բնութեանէ Հօր,
 անախտ և անմարմին, նախ քան զժամանակս:
 Հոգին սուրբ՝ բղխումն 'ի Հօրէ, ոչ ըստ Որդւոյ
 ծննդեամբ, այլ յառաջ եկեալ աղբիւրաբար-
 ինքեան միայնոյ քննելի օրինակն, և յարարածոց
 անգիտելի, և ոչ էր երբեմն Հայր՝ յորժամ ոչ
 էր ընդ նմին Որդի և Հոգի: Այլ որպէս Հայր՝
 միշտ Հայր, և ոչ յետոյ ստացեալ զանուն Հայ-
 րութեան: Նոյնպէս և Որդի՝ միշտ Որդի, ընդ
 Հօր իւրում մշտընջենաւոր: Այսպէս և Հոգին
 սուրբ՝ միշտ Հոգի Աստուծոյ, անմեկնելի 'ի Հօ-
 րէ և յՈրդւոյ մի էութիւն, մի իշխանութիւն,
 մի կամք և մի արարչագործ զօրութիւն, յերիս
 անձնաւորութիւնս իմանի: Ո՛չ մեծութիւն և
 ոչ փոքրութիւն, ոչ բարձրութիւն և ոչ խոնար-
 հութիւն, ոչ առաւելութիւն և ոչ նուազութիւն,
 այլ մի կարգ, մի պաշտօն, մի երկրպագութիւն
 համագոյ սուրբ Երրորդութեանն դաւանի, որով
 գոյացան յոչէից եղեալքս ամենայն, երկինք
 երկնաւորօքն, և երկիրս երկրաւորօքս, երևելի
 և աներևոյթ արարածք, յառաջինն եղեալ արար-
 չութեան: Իսկ՝ յերկրորդումս՝ մի յԵրրորդու-
 թեանէն քանն Հօր Որդին միածին, կամաւ Հօր

և հոգւոյն, աւետեօք հրեշտակապետին Գարբրիէլի, էջ յորովայն կուսին Մարիամու, ոչ նուազելով 'ի ծոցոյ հօր, ըստ աստուածային անպարագրելի բնութեանն, և ձգեալ յինքն յարեւել ամենամաքուր կուսին, որ 'ի զանգուածոյն Ադամայ, միացոյց ընդ Աստուածութեանն իւրում, անքննին և անճառելի խառնամաբ, և եղև յերկուց կատարեալ բնութեանց, յԱստուածայնոյն և մարդկայնոյն, մի անճնաւորութիւն կատարեալ, անայլայլելի և անբաժանելի բնութեամբ, ոչ փոփոխելով մարդկային թանձր և յօդական բնութիւնս յանօդ և 'ի պարզական բնութիւնն Աստուծոյ, զիւրն կորուսանելով. և ոչ պարզ և անմարմնական բնութիւնն Աստուծոյ խառնելովս ընդ բնութեան մարմնոյ, վրիպեաց յիւրն յաւէտ պարզութենէ. թէպէտ և ասի յաղագս անքակ միութեանն, անմարմնոյն մարմնանալ, և բանին թանձրանալ: Այլ և խառնի ընդ մարմնոյ անմարմին բանն, և միացուցանէ ընդ ինքեան զմարդկային բնութիւնս, Աստուածացուցանելով զնախառնամաբն, և միաւորութեամբն, ոչ փոփոխումն կամ այլայլութիւն ունելով 'ի միաւորութեանն, ըստ որում և ոչ հոգի, և մարմին մարդկային, թէպէտ և գերագոյն քան զօրինակն իմանի ճշմարտութեանն որպէս ընդ արարիչ և ընդ արարած, գոյ համեմատութիւն, այլ միաւորեալ զմերս ընդ իւրումն՝ անհասանելի յեղա-

նակաւ, և մնաց անփոփոխ առօրն և առեալն: Ո՛չ
 ըմբռնողապէս, որպէս օդ՝ և ջուր յամանի, զի
 յարտաքս ելանելն դատարկանայ, այլ բնաւորա-
 պէս միացեալ ՚ի վեր քան զքան, անբաժանելի
 և անշփոթ միութեամբ, և առնլով զբնութիւնն
 Ադամայ, ո՛չ զոր յանմեղութեանն և ՚ի դրախ-
 տին, այլ զոր յետ մեղանացն և ապականու-
 թեանն, զի և կոյսն Մարիամ, յորմէ մարմին
 առ Քրիստոս, ՚ի մեղանշականին Ադամայ բնու-
 թենէն էր: Սակայն միաւորելով ընդ բնութեանն
 Աստուծոյ, մեղանշականն եղև անմեղ, և ապա-
 կանացուն արտաքոյ անգոսնելի ապականութեան
 կրից որպէս և հրահալելի նիւթք, յորժամ ընդ հրոյ
 միանան ժանկ ապականութեան եթէ իցէ ՚ի նո-
 սա, ծախի: Իսկ բնութիւնն մաքրելով յապա-
 կանութենէն, անծախելի մնայ. զի որոյ սկիզբն
 անապական՝ զի առանց սերման, յանապական
 կուսէ էր ծնունդն, և կատարումն անապական, զի
 մարմինն նորա ՚ի գերեզմանի ո՛չ ետես զապա-
 կանութիւն, հարկ է, զի և միջոց ժամանակին,
 որ ընդ ծնունդն և ընդ մահն՝ լինել անապա-
 կան: Ո՛չ ՚ի հարկաւոր և ՚ի կամաւոր կրից ա-
 սեմք գոլ անապական, տ. ՚ի քաղցոյ և ՚ի ծա-
 րաւոյ, ՚ի ննջելոյ և ՚ի վաստակելոյ, ՚ի տըրտ-
 մելոյ և յարտասուելոյ, որք ճշմարիտ՝ և ոչ առ
 աչօք տան մեզ իմանալ զմարդեղութիւնն նորա,
 այլ յակամայ և յանգոսնելի կրից՝ խոստովանիմ

ունել զանապականութիւնս. զի էր ինչ 'ի նմա
 նման մերուս, և էր որ 'ի վեր քան զմերս ըստ
 գրեցելումն, թէ մարդ է և 'ի վեր քան զմարդ,
 և թէ մարդ է՝ և ո՞ ծանիցէ զնա: Արդ՝ ըստ
 մերում հասանելոյ այսպէս եղեալ միաւորու-
 թեան յեղանակ, յարգանդի կուսին բնակելով ինն
 ամսեայ ժամանակաւ, հինգ յաւելեալ աւուրբք,
 ըստ անդրանկածնութեանն, և այն որ կարողն
 էր 'ի միում վայրկենի լինել կատարեալ, օր
 ըստ օրէ աճամբ զարգանայր, որպէս զի խա-
 փանեսցի այսոքիւք առ աչօք կարծելն զմար-
 դեղութիւնն: Ծնանի որպէս մարդ Աստուած
 մարդացեալ, զկուսութիւն ծնողին անապական
 պահելով, զի և զծնունդն օրհնեսցէ յանիծիցն, և
 զկուսութիւն նախ պատուեսցէ: Թլփատեցաւ
 ութօրեայ՝ զի՞ զուխտսն որ ընդ հարսն՝ կատա-
 րեսցէ, և մեզ լուսուցէ զթլփատութիւնն
 սրտի հոգևորապէս: Ե՛կն 'ի տաճարն քա-
 ռանսօրեայ ըստ օրինացն յնծայումն, զի
 զմարդկային բնութիւնս ընծայեսցէ ինքեամբ
 հօր 'ի բարձունս: Փախեաւ յեզիպտոս, զի զմայ-
 րաքաղաք կռապաշտութեանն դարձուցէ յաս-
 տուածպաշտութիւն, և զմեզ խրատեսցէ յօժա-
 րութեամբ փախչել ընդ նմա հալածանօք: Շըր-
 ջեցաւ յաշխարհի՝ ամս երեսուն, աղքատութեամբ
 և խոնարհութեամբ, ծածկելով զաստուածու-
 թիւնն, զի զմեզ ճոխացուցեալ բարձրացուցէ,

յորժամ նորին ճանապարհի լինիմք հետևողք: Եկն
 'ի Յորդանան, 'ի լրումն երեսնից ամաց, յայտ-
 նելով զփառս Աստուածութեան իւրոյ՝ վկայու-
 թեամբ Հօր, թէ դա է Որդի իմ սիրելի, և Հո-
 գւոյն աղաւնակերպ իջմամբ: Մկրտեցաւ 'ի Յո-
 վաննէ, զի զջուրսն սրբեսցէ, և զհնութիւն մե-
 դացն ընկղմեսցէ 'ի նմա, և զհոգևորականն տա-
 ցէ մեզ մկրտութիւն, ըստ վկայութեանն Յոհա-
 նու, թէ նա մկրտեսցէ զձեզ 'ի Հոգին սուրբ և
 'ի հուր: Պահեաց քառասուն օր երկրորդն Ադամ՝
 վասն առաջնոյն Ադամայ զի ոչ պահեաց. և յաղ-
 թեաց երիւք փորձութեամբքն, յաղթողին մարդ-
 հան: Եւ յետ այնորիկ ապա զժածուկ Աստուա-
 ծութեան իւրոյ զօրութիւնն՝ յայտնի արար աշ-
 խարհի, զդևս հալածելով, զհիւանդս բժշկելով,
 զկոյրս լուսաւորելով, զկաղս գնացուցանելով,
 զմեռեալս յարուցանելով, 'ի վերայ ծովու՝ որ-
 պէս 'ի վերայ ցամաքի գնալով, 'ի սակաւ հա-
 ցից զբազումս կերակրելով, զբնութիւն արարա-
 ծոց որպէս կամէր փոփոխելով. զջուրն 'ի գինի,
 և զկաւն 'ի լոյս դարձուցանելով: Եւ նախ քան
 զյարութիւնն զլոյս Աստուածութեանն իւրոյ՝
 զժածկեալն իբրև վարագուրաւ ընդ մարմնոյն,
 յայտնեաց աշակերտաց իւրոց 'ի թաքորական լե-
 ըինն, տէր զինքն ծանուցեալ կենդանեաց և մե-
 ռելոց, իշխանաբար կոչմամբ Մովսէսի և Եղիայի:
 Գայ այնուհետև կամաւորաբար 'ի շարշարանս,

զի զգիրս օրինաց և մարգարէիցն կատարեսցէ:
 Նստի 'ի վերայ իշոյ և յաւանակի յօրինակ եկե-
 դեցւոյ հրէից և հեթանոսաց: Կատարէ զգատիկն
 ըստ օրինացն, զի զհինն 'ի նորս, և զատուերն
 'ի լոյս ճշմարտութեան փոխեսցէ: Լուանայ զոստ
 աշակերտացն, զի զնախահօրն ոտից, որ 'ի ծառն
 գիտութեան ընթացից, մաքրեսցէ զյանցանս: Տայ
 զմարմինն իւր կերակուր կենաց, և զարիւն իւր
 'ի քաւութիւն մեղաց. զի որք առաջին պաղոյն
 ճաշակամբ մահացաք, զայսոսիկ ճաշակելով կեն-
 դանասցուք: Աղօթէ իմով բնութեամբ առ Հայր
 վասն իմ, զի յառաջինն դարձուցէ 'ի փառս. և
 զի տացէ օրինակ աղօթել և մեզ, 'ի փորձութեան
 մերում: Տրամեցաւ և արտասուեաց, ուրախու-
 թեան պատճառն երկնաւորաց և երկրաւորաց.
 զի բարձցէ զամենայն արտօսը յամենայն երե-
 սաց ըստ Եսայեայ: Երկեաւ զի զերկիւղն լուծ-
 ցէ զմահու: Քրտնեցաւ՝ զի զքիրտն երեսացն
 Ադամայ ջնջեսցէ. ապտակեցաւ՝ զի հարցէ ուժ-
 գին զթշնամին: Մերկացաւ, զի զամօթոյ ծած-
 կոյթ նախահօրն դիմաց՝ պատառեսցէ: Էարբ զլե-
 ղին, զի զդառն մեղացն զճաշակս քաղցրացուցէ:
 Բևեռեցաւ 'ի խաչին, զի զմեզ արձակեսցէ 'ի
 կապանաց, և շնորհեսցէ փայտ կենաց փոխա-
 նակ փայտին մահու: Մեռաւ մարդկային մահա-
 ցու բնութեամբս իշխանաբար, և մնաց կենդանի
 Աստուածային անմահական բնութեամբն: Ո՛չ

ոմն մեռեալ, և ոմն կենդանի ըստ բաժանողացն,
 այլ մի և նոյն անձնաւորութիւնսն, և մի Քրիս-
 տոսն չարչարիւր և մեռանէր մահկանացու մարմ-
 նովն որ 'ի մէնջ, և կենդանի էր անմահ և կեն-
 դանարար Աստուածութեամբն որ 'ի հօրէ, որ-
 պէս և սուրբն Աթանաս ասէ. թէ մահկանացու
 մարմինն, ոչ վնասեաց զանմահ Աստուածութիւնն.
 քանզի անախտ էր այլ մնաց մանաւանդ և ինքն
 անախտ. անմահին զօրութեամբն. և յետ սակա-
 ւուց ասէ. թէ մահ մարմնոյն եղև համագոյակ-
 ցին մահկանացուացս: Վասն որոյ և մեք խոս-
 տովանիմք Աստուած և մարդ զՔրիստոս. ոչ բա-
 ժանելոյ աղագաւ զայս ասեմք, մի լիցի. զի նա
 ինքն է չարչարեալ և ոչ չարչարեալ՝ Աստուա-
 ծային բնութեամբն, անփոփոխելի և անչարչա-
 րելի: Իսկ՝ մարմնովն չարչարեալ և զմահ ճաշա-
 կեալ: Յաղագս որոյ մոլորին, որք ասենն թէ այլ
 ոմն է որ չարչարեցաւ, և այլ ոմն որ ոչ չար-
 չարեցաւ: Բայց ոչ այլ ոք է քան զԲանն, որ
 չարչարեցաւ և զմահ ընկալաւ մարմնովն. զի նոյն
 ինքն անչարչարելին և անմարմին բանն լինել
 մարմին չարչարելի յանձն էառ, զի չարչարա-
 նօքն իւրովք փրկեացէ զմարդիկ. քանզի զոր ինչ
 մարդկեղէնն չարչարիւր մարմին բանին, զայն՝
 ընդ նմին գոլով բանն, յինքն վերաբերէր, և լինէր
 յոյժ հրաշափառագոյն իր. զի ինքն էր որ չար-
 չարիւր, և ինքն էր որ ոչ չարչարիւր: Չարչա-

րիւր չարչարելեաւն, զի իւր ինքեան չարչարիւր
 մարմին, և 'ի նմին 'ի չարչարելումն էր ինքն
 առանց չարչարանաց, անբաժանելի 'ի չարչարե-
 ցելոյ մարմնոյն, զի Սատուած գոլով բանն՝ ան-
 չարչարելի էր բնութեամբ. սակայն ընդ չարչա-
 րելի մարմնոյն անբաժանելի մնացեալ անմար-
 մինն, և մարմինն ունելով յինքեան զանչարչա-
 րելի զբանն, ջնջիչ տկարութեան իւրոյ: Չայ-
 սոսիկ Աթանասիոս: Ընդ նմին և մեք անբաժա-
 նելի դաւանիմք յետ մեռանելոյն՝ զՍատուածու-
 թիւնն 'ի մարմնոյն և 'ի մարդկեղէն հոգւոյն. և
 յորժամ 'ի խաչին էր և 'ի գերեզմանի մարմնովն,
 Սատուածութեամբն էր ընդ աջմէ Հօր, և փա-
 ոօք նորա լի էին երկինք և երկիր: Էր և Հայր
 ընդ նմա յերկրի, որպէս և ասաց. Հայր իմ ընդ
 իս է, և ոչ եթող զիս միայն. զի ուր Հայր է՝
 անդ է և Որդի, և Հոգի. և ուր Որդի, անդ է և
 Հայր և Հոգին. և ուր Հոգին սուրբ, անդ և
 Հայր և Որդի: Արդ՝ իջեալ 'ի գերեզման մե-
 ռեալ մարմնովն, և կենդանի Սատուածութեամբն
 արար աւարումն դժոխոց. և յարուցեալ յերրորդ
 աւուր, յարոյց ընդ ինքեան 'ի մեռելութենէ
 մեղաց՝ զհոգիս մարդկան հաւատացելոց. և ետ
 յոյս՝ և մարմնոյ յարութեան ըստ նմանութեան
 իւրում, 'ի յերկրորդ գալստեանն, և յետ քառա-
 սուն աւուրց՝ վերացաւ յերկինս առ Հայր նո-
 վին մարմնովն յանդիման առաքելոցն, և նստաւ

ընդ աջմէ մեծութեանն Հօր 'ի բարձունս, ըստ
 առաքելոյն. գալոց է մերով մարմնովս՝ որով
 համբարձաւ՝ 'ի դատել զկենդանիս և զմեռեալս՝
 արդարութեամբ, և հատուցանել իւրաքանչիւր
 զգործս: Արդ՝ որ յաղագս սրբոյ Երրորդութեան
 և տնօրէնութեան Քրիստոսի, այս է մեր ճշմա-
 րիտ խոստովանութիւն հաւատոյ, զոր համառօտ
 բանիւք եղաք առաջի: Իսկ որ ինչ միանգամ
 վասն կարգաց եկեղեցւոյ և տօնից, և այլոց ևս
 հարցմանց, զոր ոմանք 'ի ձերոց՝ այլ ընդ այլոյ
 կարծեալ զրով ծանուցին ձեզ զմէնջ, գրեացուք
 և դայս ևս անսուտ բանիւք, զորս ունիմքն, և
 յորոց հրաժարիմք: Գրեալ էր առաջին. թէ Յուն-
 վարի 'ի հինգ տօնեն վաղիւն աւետեաց, և երի-
 կունն ծննդեան, և միւս վաղիւն՝ որ է վեց Յուն-
 վարի, մկրտութեան Քրիստոսի. և յայսցանէ է
 ինչ ուղիղ, և է որ արտաքոյ ճշմարտութեան.
 և է այսպէս: Ի միում աւուր տօնել մեզ տօն
 ծննդեան Քրիստոսի, և մկրտութեանն 'ի վեց
 Յունվարի որպէս ընկալաք յառաջին հարցն ա-
 ւանդից. յայսմ ուղիղ էին գրեալքս: Իսկ այն
 եթէ 'ի հինգն ամսոյն վաղիւն աւետեաց տօ-
 նեմք, լի է ամենայն ստութեամբ. քանզի աւե-
 տեաց տօն ըստ մերումս 'ի վեց Ապրիլի է:
 Իսկ ծննդեանն 'ի վեց Յունվարի, երկոտասան
 աւուրքք յետոյ՝ քան զոր դուքն տօնէք: Զինչ
 հարկ էր ապա գերիսն 'ի միասին տօնել ան-

խորհրդաբար. քանզի ծննդեանն և մկրտութեանն
'ի միասին տօնելոյ՝ բազումս ունիմք վկայութիւնս:

Նախ զի յառաջագոյն ամենայն եկեղեցիք
սկսեալք յառաքելոցն՝ այնպէս տօնէին. և յետոյ
բաժանեցին ոմանք վասն Բեդդէհէմի և Յորդանանու,
քանզի ոչ կարէին 'ի միում աւուր զերկոսեան
ուխտան կատարել, հեռի գոլով 'ի միմեանց.
և փոքր փոքր աճամբ՝ ընկալան և այլ
եկեղեցիք գնոյն: Իսկ Հայաստանեայք, որպէս
ուսան 'ի սրբոյն Գրիգորէ, անփոփոխ կացին
'ի նմին:

Դարձեալ զի աւետարանիչն Ղուկաս վկայէ
այսոցիկ ճշմարիտ լինել. քանզի պատմէ 'ի տօնի
քաւութեանն, որ էր 'ի Թշրինի 'ի տասն, և
'ի Սեպտեմբերի քսան երկու, մտանել քահանայապետին
Չաքարիայ 'ի տաճարն, և արկանել խունկ,
և տեսանել զտեսիլ հրեշտակապետին, և լսել
զաւետիս յղութեան ամլոյն, և կրել պապանձումս
լեզուին, յոչ հաւատալն. և ապա ասէ թէ իբրև լցան
աւուրք պաշտաման նորա, գնաց 'ի տուն իւր,
և տուն նորա ոչ յերուսաղէմ էր՝ այլ 'ի լեառնակողմս
Հրէաստանի, ուր գողջոյնն ետ Մարիամ
Եղիսաբէթի. և աւուրք պաշտաման նորա էին՝
հինգ օր քաւութեան տօնի, և եօթն օր տաղաւարահարացն,
որ լինի երկոտասան օր: Արդ զերկուս տօնս
զայսոսիկ կոչէ ա-

Լեւտարանիչն աւուրք պաշտաման քահանայու-
թեանն Չաքարիայ, զորս 'ի միասին տօնէին
ըստ օրինացն: Որ իբրև կատարեցան՝ գնաց 'ի
տուն իւր, և 'ի Թշրին քսան երկու, և 'ի Հոկ-
տեմբերի հինգ, եղև յղութիւն Եղիսաբէթի: Արդ՝
որք 'ի քսան հինգ Մարտի կատարեն զտօն ա-
ւետեաց կուսին, զյղութիւնն Եղիսաբէթի յառաջ-
նումն աւուր պապանձմանն Չաքարիայի, որ է
'ի Թշրինի տասն, ասեն, որոց ոչ վկայէ աւե-
տարանիչն Ղուկաս: Իսկ՝ որք 'ի վեց Ապրիլի
տօնեն, յետ երկոտասան աւուրց պաշտաման նո-
րա, ասեն զյղութիւնն Եղիսաբէթի ըստ վերա-
գրելոցդ, որ է 'ի Թշրինի քսան երկու, որում
և վկայէ աւետարանիչն:

է՛ և երրորդ վկայութիւն այսոցիկ ըստ նո-
րուն աւետարանչի պատմութեանն. այն զի ասէ՝
Յիսուս էր ամաց երեսնից, սկսեալ 'ի ծննդենէ
անտի, մինչև ցմկրտութիւնն. և հարկ լինի ըստ
իմաստուն և ուղիղ մտաց 'ի նոյն թիւ ամսոյ,
յորում և ծնունդն՝ 'ի վեց Յունվարի հանդիպիլ
և մկրտութեանն աւուր. յետ երեսուն ամաց,
թէև պատկեր աւուրցն ոչ նմանապէս: Էր և
այլ իրս բազումս ասել վասն սորին, այլ՝ սակաւս
շատ է իմաստնոյդ. բայց թէ այսպէս և թէ այն-
պէս, 'ի փառս Աստուծոյ կատարին: Չերգս սըր-
բոյ Աստուածածնին գրեալ էր 'ի թղթի աստ,

թէ ոչ ասեմք յեկեղեցիս մեր. և այս ամբաստանութիւն՝ ամենևին անմասն է 'ի ճշմարտութենէ, զի այնքան պատուի 'ի մէնջ արժանաւորն պատուոյ յերկնաւորաց և յերկրաւորաց մայրն Ատուծոյ Մարիամ, մինչ զի զբանս նորա՝ ոչ 'ի լոկ աւուրսն ընդ երից մանկանցն, և ընդ մարգարէին Դաւթայ երգեմք բանից, այլ 'ի կիրակէս միայն, և 'ի տօնս տէրունականս, որպէս և որք 'ի ձերոց տեղեակ են եկեղեցական կարգաց մերոց, հասու առնեն զձեզ: Դարձեալ 'ի թղթի աստ գրեալ էր և այս ինչ վասչն մեր, եթէ մի բնութիւն դաւանեն բանին և մարմնոյն, յորմէ Ապօղինար ասեն 'ի մէնջ ամբաստանի. և այս յոքունց բանից կարօտանայր պատասխանուոյ: Բայց վասն ժամուս փութոյ՝ սակաւուք բաւականացուք: Ասեմք մի բնութիւն 'ի Քրիստոս, ոչ շփոթմամբ ըստ Եւտիքեայ, և ոչ նուազութեամբ ըստ Ապօղինարի. այլ ըստ Կիւրղի Աղեքսանդրացւոյ, զոր 'ի գիրս պարապմանց ասէ՝ ընդդէմ նեստորի. եթէ մի է բնութիւն բանին մարմնացելոյ, որպէս և հարքն ասացին, և հարս կոչէ զԱթանասիոս՝ և որ յառաջ քան գնա, և մեք յաւանդութենէ սրբոցն ասեմք զայս, և ոչ ըստ չարափառացն կարծեաց, շփոթումն, կամ յեղեղումն, կամ այլայլութիւն արկանելով 'ի մարմնաւորութիւնն Քրիստոսի, մի ասելով բնութիւն, այլ փոխանակ միանձնա-

ւորութեանն, զոր դուք ասէք 'ի Քրիստոս, որ է
 ուղիղ և խոստովանեալ 'ի մէնջ. է և մերս մի
 բնութիւն ասել, զոյգ և նման, և ոչ հերձուա-
 ծողական կարծեաց աղագաւ. և յայտ յայնմանէ
 է, զի յորժամ բանիւ խօսիմք վասն նորին իրի,
 ոչ 'ի մին միայն դադարեմք, այլ և զերկուցն
 յատկութիւն ցուցանեմք. որպէս և վասն չար-
 չարանաց և մահուն՝ վերասացեալքն յայտնեն,
 'ի սրբոյն Աթանասէ, այն զի ասէ թէ Աստուած
 զոյով բանն, անչարչարելի էր բնութեամբ. սա-
 կայն ընդ չարչարելի մարմնոյն, անբաժանելի
 միացեալ անմարմինն, և որ այսպիսիք են բա-
 զումք: Քանզի մի բնութիւն ոչ վասն այլոյ ի-
 ըիք ասի 'ի մէնջ, այլ յաղագս անբաժանելի և
 անճառ միութեան բանին և մարմնոյն: Նա և
 յերկու բնութիւն ասելոյն՝ յորժամ ոչ վասն
 բաժանման լինին ասացեալքն, ըստ Նեստորի,
 այլ վասն զանշփոթութիւնն ցուցանելոյ, ընդդէմ
 չարափառացն Եւտիքեայ և Ալօղինարի, ոչ փախ-
 չիմք. այլ զոր օրինակ՝ հոգի և մարմին մարդոյ
 այլ և այլ բնութիւնք են. վասն զի ոմն երկնա-
 յին է և ոմն երկրային, ոմն երևելի և ոմն անե-
 ընոյթ, ոմն ժամանակեայ և ոմն անմահ. սակայն
 յետ միաւորութեանն մի բնութիւն ասի մարդն,
 և ոչ երկու, և ոչ մի բնութիւն ասելովն շփո-
 թումն իմանի 'ի մարդն, կամ հոգի միայն կարծել
 զնա, կամ մարմին միայն. այսպէս և Քրիստոս թէ-

պէտ և մի ասի բնութիւն, ոչ շփոթման աղա-
 դաւ են ասացեալքն. այլ վասն անճառելի միա-
 ւորութեան երկուց բնութեանցն ընդ միմեանս,
 զի թէ այսպէս ոչ էր՝ հարկ լինէր ապա ոչ միայն
 երկու բնութիւն, այլ և երիս բնութիւնս իմա-
 նալ Քրիստոսի. երկուս զմարդկայինս՝ հոգի և
 մարմին, և մի զԱստուածայինն: Բայց յետ միա-
 ւորութեանն բարձան երկուութիւնք բաժանմանցն
 ըստ սրբոց վարդապետացն ասելոյ: Արդ թէ մի
 բնութիւն վասն անքակտելի և անբաժանելի միա-
 ւորութեանն ասի, և ոչ վասն շփոթման, և եր-
 կու բնութիւն վասն անշփոթ և անայլայլելին
 լինելոյ, և ոչ վասն բաժանման. երկաքանչիւրքն
 'ի սահմանի են ուղղափառութեան:

Դարձեալ գրեալ էր 'ի գիրս, թէ 'ի բուսաբեր
 ձիթոյ, զոր Շուշմա անուանեն, լինել մեռոնի մե-
 ըոյ, և ոչ 'ի ծառոց ձիթենեաց. և այս յիրաւի.
 և պատճառն ոչ այլ ինչ, այլ զի 'ի Հայաստա-
 նեայց աշխարհն ոչ են ձիթենիք վասն ցրտու-
 թեան օդոյն, հարկ եղև՝ զայն ինչ ձէթ՝ որ դիւ-
 րագիւտ է յաշխարհն, 'ի նիւթ մեռոնի առնուլ.
 և ոչ ինչ փնաս հոգևոր տեսին յայսմիկ. զի թէ
 նիւթոյն էր զօրութիւն, զայն նիւթ միայն ար-
 ժան էր խնդրել, յորում Աստուածային ինչ ազ-
 դումն գոյր 'ի նմա: Ապա թէ քահանայական
 օրհնութիւնն և աղօթքն միացուցանեն ընդ նիւթ
 ձիթոյն զԱստուածային շնորհն, ոչ ինչ լինի ա-

ուաւելութիւն կամ պակասութիւն, եթէ 'ի պաղոյ ծառոց իցէ ձէթն, և եթէ 'ի բուսոց, որպէս և արեանն Քրիստոսի նիւթ գինին, յորոց և իցէ գունոց՝ ընդունելի է, եթէ սեաւ՝ եթէ կարմիր՝ և եթէ սպիտակ քանզի պատարագն սրբէ զնա, և լինի արիւն Քրիստոսի:

էր 'ի գիրս ասացեալ և վասն սրբոց պատկերաց, եթէ ոչ ընդունին Հայք ամենեին, որ յայտոսիկ է ճշմարտութիւն, յայտնի ցուցանեմք, 'ի հակառակութենէ անտի, որ 'ի մէջ երկուց ազգացս է. բազում չարիս սէրմանեաց սատանայ, որպէս առ ոմանս 'ի տգէտ ժողովրդոց մերոց. զպատկերաց սրբոց զանընդունելութիւն, որ և 'ի մէջ բոլորովին այնպիսիքն. նաև նզովս ևս 'ի վերայ դնեմք, որ յանդգնին հայհոյել. քանզի և մեք՝ որ զառաջնորդականն ունիմք զաստիճան, ընդունիմք և երկրպագեմք պատկերի տնօրէնութեան փրկչին մերոյ. այլ և զամենայն սրբոց պատկերս ըստ իւրաքանչիւր կարգի պատուեմք, զորս և յեկեղեցիս մեր նկարագրեմք, և 'ի պատարագամատուցի հանդերձս. և պատուհասեալ ըմբերանեմք զոչ ընդունօղան 'ի մերոց, զտգէտան և զտխամարսն:

Գրեալ էր և զայս ինչ. թէ զամենայն խաչրս բևեռեն, և այս ոչ յիրաւի. քանզի զորս 'ի միատարր նիւթոց են, որպէս զոսկեղէնս և զարծաթեղէնս, և զայլս որք ոչ են երկու, 'ի վերայ

միմեանց եղեալք՝ ոչ բևեռեմք: Իսկ զփայտեղէնսն զի յերկուց են, հարկ է երկաթեղէն բեւեռօք պնդել. զի մի ՚ի հողմոց՝ կամ յայլ ինչ պատճառէ, բաժանեալ ՚ի միմեանց՝ անկցին, որպէս և նոյն իսկ առաջին խաչն, յորում և Քրիստոս բևեռեցաւ, իմանի յերկուց ՚ի վերայ միմեանց բևեռեալ գոլ. զի բաւական լիցի բառնալ զմարմինն, և ոչ քակտիլ: Արդ՝ եթէ այլ խորհուրդ ինչ է բևեռն, պարտ էր զամենայն խաչս որ յամենայն նիւթոց՝ բևեռել. և ոչ զփայտեայս միայն, ուր երկիւղ է քակտելոյ և անկանելոյ: Դարձեալ թէ ՚ի քարեղէն խաչս կամ յերկաթեղէն, տեսցէ ոք բևեռս, որ ոչ ՚ի յերկուց լինի մասանց, այլ ՚ի միոյ, ծանիցէ զի այն արարուածք տգիտաց են և հակառակասիրաց և ոչ ՚ի մէնջ հրամայեալ:

Դարձեալ՝ վասն երից սրբասացութեանցն գրեալ էր. զի խաչեցար ասեմք. և թէ մեք զսրբասացութիւնս զայս ՚ի դէմս Երրորդութեանն երգէաք որպէս դուք՝ չար և խորին մոլորութիւն էր ասել թէ խաչեցար: Այլ զի առ մի անձնաւորութիւն որդւոյ բարբառիմք զայսոսիկ, վասն այնորիկ զմեծագոյն զերախտիսն, որ ՚ի նմանէ առ մեզ եղեալ, դնեմք առաջի նորա. թէ Աստուած հզօր և անմահ, որ մարմնով խաչեցար վասն մեր, ողորմեա՛ մեզ. առ ընթեր նմին և զմայր բանին Աստուծոյ բարեխօս և միջնորդ

ունիմք առ միածինն իւր. ասելով թէ մատն
 զաղաչանս մեր՝ Որդւոյ քո և Աստուծոյ մերոյ:
 Վասն որոյ թէ ՚ի դէմս Երրորդութեանն ոք ա-
 սիցէ որպէս դուք, և թէ ՚ի դէմս Որդւոյ միայ-
 նոյ որպէս մեք, երկոքեանն հաճոյք են Աս-
 տուծոյ. յորժամ առանց հակառակութեան լի-
 նին ասացեալքն. այլ թէ և յայսմ վայրի ՚ի
 դէմս Որդւոյ ասեմք զսրբասացութիւնսն, բայց
 ՚ի սուրբ պատարագն՝ առ երիս անձնաւորու-
 թիւնսն զսերովբէիցն երգեմք զերգս:

Նա և այս ամբաստանութիւն գրեալ էր
 զմէնջ. եթէ ՚ի սուրբ քառասնորդսն, զկիթս ա-
 նասնոց և զձու ճաշակեն ՚ի շաբաթ և ՚ի կիրա-
 կէ: Արդ՝ ցուցցուք ձեզ և զայսորիկ ճշմարտու-
 թիւն. յառաջ ժամանակաւ յաշխարհն արևելից
 սովորութիւն ունէին իշխանքն Հայոց, յամենայն
 աւուրս քառասնորդացն ուտել ձուկն և ձէթ և
 ըմպել զինի, ըստ ձերոց ազգացդ և ըստ Փռան-
 գաց: Իսկ առաջնորդք ժամանակին քարոզէին
 ՚ի բաց կալ յայնպիսի կերակրոց, յաւուրս պա-
 հոց, ասելով թէ ձուկն առաւել է քան զկթեղէն
 կերակուրս. զի ձուկն կատարեալ կենդանի է, և
 կիթն ո՛չ կենդանի, այլ ՚ի կերակրոց կենդանեաց
 մզումն: Վասն որոյ եթէ կամիցիք սրբութեամբ
 պահել, ըստ կամացն Աստուծոյ, ՚ի բաց կացէք
 որպէս ՚ի կթոյ, նոյնպէս և ՚ի ձկանէ. ապա թէ
 զայդ ո՛չ կամիցիք առնել, պահեցէք զհինգ ա-

ւուրս շաբաթուն սրբութեամբ յամենայն կերա-
 կրոց և յըմպելեաց, և 'ի շաբաթու և 'ի կիրա-
 կէի բաց 'ի մսոյ, զայլ ինչ կերէք, յաղագս ան-
 ժուժկալութեան ձեր, զձուկն և զկիթս. զի մի
 ոք զձուկն միայն ուտելով, և զկիթս ոչ, կար-
 ծիցէ պահել. իբրև պահոց կերակուր համարե-
 լով զձուկն. զի այս որովայնամուխից՝ և ոչ պա-
 հողաց է սահման: Որ և ոչ յերկարեաց 'ի Հա-
 յաստանեայս, այլ յետ փոքր ժամանակի, բար-
 ձաւ վաղվաղակի 'ի միջոյ. և այժմ 'ի մերում
 ժամանակիս, բաց յիշխանաց և 'ի զինուորաց,
 յորոց ոմանք 'ի նոցանէ ինքնակամ կամօք, և
 ոչ կանոնական հրամանաւ, կամ 'ի մէնջ թոյլ
 տուեալ, մերձեանս յաւուրս պահոց 'ի ձուկն՝ 'ի
 ձէթ և 'ի գինի. այլ եկեղեցական դասք ամենե-
 քին, և բազումք 'ի ժողովրդոց, ոչ միայն 'ի
 կթեղէն կերակրոց՝ և 'ի ձկանց 'ի բաց կան, որ
 ամենևին անյիշելի է յաւուրս քառասնորդացն,
 այլ և յամենայն պարարտ կերակրոց և յըմպե-
 լեաց գինւոյ. և թէ ոք անժուժկալութեամբ սը-
 խալ է, և զղջացեալ խոստովան լինի, ծանրա-
 գոյն բեռն ապաշխարութեան 'ի վերայ դնեմք:
 Էր գրեալ 'ի գիրս վասն մեր և այս ինչ.
 Եթէ գինեաւ միայն առանց ջրոյ խառնման մա-
 տուցանեն զպատարագն. և յաղագս այսորիկ, բա-
 զում էին մեզ բանք ասել. 'ի վկայութենէ գրոց,
 զոր վասն համառօտելոյ զբանս, աւելորդ հա-

մարեցաք զնել զամենայնն՝ բայց 'ի սակաւուց: Առաջինն զի 'ի Լուսաւորչէն մերմէ՝ 'ի սրբոյն Գրիգորէ ունիմք զայս աւանդութիւն, որպէս ընկալաւ նա 'ի նախնեաց սրբոց հարցն որ յառաջ քան զնա: Դարձեալ զի և Քրիստոս որ մատոյց զինքն խորհրդեամբ պատարագ 'ի վերնատունն, զինի միայն գրեալ է. զի առ 'ի ձեռս և ասաց. այս է իմ արիւն. և անուն ջրոյ ոչ բընաւ յիշատակի, որպէս և ասաց իսկ, յետ խորհրդոյս կատարման. թէ յայսմ հետէ՝ ոչ ևս արբից 'ի բերոյ որթոյ, և որթն՝ զինի և ոչ ջուր ծնանի, որպէս ասէ Յոհան Ոսկեբերանն յաւետարանին մեկնութեանն: Իսկ՝ եթէ վասն ջրոյն և արեան որ ել 'ի կողիցն՝ ասէք արկանել ջուր 'ի բաժակն, զայս դարձեալ նոյն ինքն Յոհան Ոսկեբերան 'ի սոյն բանի աւետարանին մեկնութեանն, որ ըստ Յոհանու, զջուրն 'ի խորհուրդ մկրտութեան մերոյ ասէ, և զարիւնն 'ի սուրբ պատարագին: Նա և այլ բազումք 'ի վարդապետաց եկեղեցւոյ զսոյն ասեն. և մեք նոցին բանից և աւանդութեանցն գոլով հետևողք. վասն այնորիկ ոչ արկանեմք ջուր, այլ անապակ զինեալ՝ զանապական արեանն Քրիստոսի կատարեմք զխորհուրդ. բայց եթէ այնպէս՝ և եթէ այս, միայն մաքուր հոգւով պարտ է սպասաւորել Աստուածային խորհրդոյն. և ամենայնն 'ի հաճոյս Աստուծոյ կատարեսցին: Իսկ անմաքուրն և պիղծն,

թէ անապակ բաժակաւ առնէ, և թէ ջուր արկանելով, բարկացուցանէ զընդունող պատարագին զԱստուած, փոխանակ հաշտեցուցանելոյ:

Գարձեալ էր 'ի գիրս և ծիծաղական իրս. թէ զխաչս իւրեանց, յամենայն ամի նորոգ մըկրտեն և օրհնեն. և այս ոչ 'ի գիտնոց եղեալ է յազգս մեր, և ոչ 'ի տգիտաց. զի մի անգամ է օրհնութիւն խաչին, և ոչ բազում անգամ, որպէս գրեալս էիք. և օրհնութիւն խաչի ոչ 'ի մէնջ եղեալ է, այլ՝ յառաջին հարցն ձերոց, զոր նախնիքն մեր թարգմանեալ ետուն մեզ, որպէս այժմ գտանեմք յարևելս Յունարէն գրով 'ի հին գիրս. ոչ առաւել՝ և ոչ նուազ քան զմերըս, զի գրեալ է լուանալ զնորոգ խաչն նախ ջրով, և ապա գինւով 'ի խորհուրդ երկուց վրտակացն, որ 'ի կողիցն Քրիստոսի ելին. և աւել սաղմոս ըստ խորհրդոյն, և ընթեռնուլ բանս մարգարէականս և առաքելականս, և աւետարանս խորհրդականս, և յետ այնորիկ աղօթս քահանայականս, խնդրել յԱստուծոյ տալ այնմ խաչի՝ զշնորհս և զզօրութիւն առաջնոյ խաչին, յորոյ վերայ ինքն բեռեցաւ, որպէս զի զդևս հալածեսցէ, և զախտս 'ի մարդկանէ սրբեսցէ, և զցասումն՝ որ վասն մեղաց մերոց իջանեն 'ի վերուստ, դադարեցուցէ, և թէ բնակեալ 'ի սմա միշտ՝ որպէս յառաջին խաչն քո, և արա՛ զսա լինել քեզ տաճար, և աթոռ, և զէն

զօրութեան, զի երկրպագութիւն մեր առաջի
սորա, ոչ նիւթեղէն արարածոյ, այլ քեզ միայ-
նոյ աներևութիդ Աստուծոյ մատուցի, և որ
այլ ևս այսպիսի պաղատանաց բանք. և ապա
առեալ զօրհնեալ խաչն զայն, կանգնեմք յարե-
ւելս, և երկրպագեմք նմա, միանգամ միայն
օրհնելով, ոչ բազում անգամ, որպէս և գրեալս էր:

Եցոյց մեզ գրեալքս և զայս ինչ. թէ լուաք
յոմանց 'ի նոցանէ ասել. թէ Քրիստոս՝ մարմին
համագոյակից մեզ, թանձր, մահկանացու, չար-
չարելի, երկրային ապականացու, և եղանելի,
ոչ էառ 'ի կուսէն, այլ անապական, անօսր ան-
չարչարելի, և անեղանելի, և թէ երևեցաւ
մարդ որպէս կամեցաւ, եկեր՝ էարբ իբրև առ
Աբրահամու, և այսոցիկ բանից պատասխանի
ունին կատարելապէս. առաջին գրեալքդ առ 'ի
մէնջ բանք, բայց ասացուք փոքր ինչ և առ
այժմ դարձեալ: Ասեմք զՔրիստոս՝ Աստուած և
մարդ, ըստ Աստուածութեանն համագոյակից Հօր՝
և ըստ մարդկութեան համագոյակից մեզ. և նոյն
ինքն մի Աստուածութիւնն և անբաժանելին, ըստ
Աստուածային բնութեանն երկնային՝ պարզ՝ ան-
չարչարելի և անմահ: Իսկ՝ ըստ մարդկային բնու-
թեանն, երկրաւոր՝ թանձր՝ չարչարելի, և մահկա-
նացու, բայց ոչ ոմն, և ոմն ըստ Նեստորի կար-
ծեացն, որ տաճար ասաց բանին՝ զմարմինն,
քանզի յետ միաւորութեանն բարձան երկուու-

թիւնքն, որպէս և բարձրագոյնքն, և Աստուածայինքն, երբեմն Աստուածութեանն, և է երբեմն զի մարմնոյն ասին 'ի գիրս' համագոյակցին մերոյ: Ըստ որում և զանօրինական անուանան Տեառն մերոյ՝ յատուկ Աստուածութեանն զնէ առաքեալն, ասելովն Յիսուս Քրիստոս. երէկ և այսօր, նոյն և յաւիտեան. երէկ՝ զմշտնջենաւոր Աստուածութիւնն որ ընդ շօր էր ասէ, և այսօր զմարդեղութիւնն. և նոյն և յաւիտեանս զանվախճանութիւնն զի թէ բաժանումն զիտէր առաքեալ 'ի մարդկութիւնն և յԱստուածութիւնն' պարտ էր ասել. թէ բանն Աստուած երէկ, և Յիսուս Քրիստոսն այսօր. բայց ոչ երբէք ցուցին բաժանման եղանակ, յետ միաւորութեանն. ոչ առաքեալ, և ոչ վարդապետք եկեղեցւոյ, որպէս և Յոհանէս աւետարանիչն՝ զմարմինն շօշափելով, զբանն ասաց շօշափել. ձեռք մեր ասէ շօշափեցին 'ի վերայ բանին կենաց: Իարձեալ և զմարմնոյն յատուկքն, է զի Աստուածութեանն տան, որպէս Աստուած խաչեալ. և արիւն Աստուծոյ և շարշարանս և մահ, ըստ Աստուածաբանին Քրիզոստի և այլոց սրբոցն, և այսօրիկ զի՞նչ այլ, եթէ ոչ զանճառ միութիւնն և զանբաժանելին մի գոլ նշանակեն, վասն որոյ և մեք խոստովանիմք զմարմինն՝ համագոյակից մեզ, զի 'ի զանգուածոյն էր Աղամայ, և թանձր, և ոչ առ աչս երևեալ ձև միայն մարմնոյ, որ-

պէս Աբրահամու երևեցաւ. և այս ոչ միայն յա-
 ռաջ քան զյարութիւնն, այլ՝ յետ յարութեանն.
 որպէս և ինքն իսկ ասաց. շօշափեցէք զիս և
 տեսէք. զի ես նոյն եմ, զի ոգի՝ մարմին և ոս-
 կերս ոչ ունի, որպէս զիս տեսանէք՝ զի ունիմ:
 Թէպէտ և ըստ Աստուածային զօրութեանն, յոր-
 ժամ կամէր՝ թեթևացուցանէր զմարմինն, որ-
 պէս գնալովն ՚ի վերայ ծովուն, և ելանելովն ՚ի
 կնքեալ գերեզմանէն, և դրօքն փակելօք մտա-
 նելովն առ աշակերտսն. զի ոչ թէ ինքն բնու-
 թեան օրինացն ծառայէր, որպէս մեք. այլ օ-
 րէնք բնութեան նմա ծառայէին, որպէս արար-
 չի. ըստ որում և ՚ի կուսական ծննդենէն, և յայ-
 լոց գերագունից սքանչելեացն, է իմանալ. եթէ
 ոչ էր թանձր մարմին, ՚ի խաչին զո՞վ բևեռեցին.
 և կամ որպէս զմեռեալ ՚ի գերեզմանի ելին. և
 Թովմաս զո՞վ յետ յարութեանն շօշափէր, և եթէ
 ոչ էր շարշարելի, զիմրդ շարշարեցաւ, եւ եթէ
 չէր մահկանացու մարմնով զիմրդ խոնարհեցու-
 ցեալ զգլուխն, աւանդէր զհոգին. սակայն կա-
 մաւ կրէր զամենայն, և իշխանութեամբ, և ոչ
 ակամայ և տկարութեամբ՝ ըստ իւր ինքեան ա-
 սելոյ. իշխանութիւն ունիմ դնել զանձն իմ, և
 իշխանութիւն ունիմ առնուլ զսա: Իսկ ապակա-
 նացու ասել զմարմինն, թէ յաղագս կամաւոր
 կրից ոք ասիցէ. քաղցին և ծարաւոյն, և արտա-
 սուելոյն, և արեան հոսելոյ ՚ի վերայ խաչին՝

որով կենդանացաք, խոստովանիմք և մեք զայս: Ապա թէ վասն ակամայ և անգոսնելի կրից, ապականացու ոք ասիցէ զնա, այսինքն կերակրոց և ըմպելեաց ախտաբար հոսմանց, այսմ ոչ հաղորդիմք. քանզի ապականութիւն մեղաց է ծնունդ. և որ մեղս ոչ արար, ոչ տիրեաց նմա և ապականութիւն: Դարձեալ զի վկայի 'ի զիրս, թէ զկիրս ոչ ակամայ, այլ կամաւոր կրեաց. և այս կիրք ապականութեան ոչ կամաւոր, այլ ակամայ՝ և բռնութեամբ ներգործի 'ի բնութիւնս. և որ զայս ասէ, յայտ առնէ, թէ ոչ կիրքն նմա, այլ ինքն կրիցն ծառայէր. և թէ այսպիսում ապականելի կրից հնազանդէր ակամայ, յայտ է, թէ և մեղաց, որ հայրն է ապականութեան, ներքոյ անկեալ էր. զոր մի լիցի իմանալ, կամ ասել ուղիղ հաւատացելոց: Իսկ՝ եթէ առ 'ի հաստատութիւն մարդկութեանն ոք ասիցէ զայս լինել, բաւական են յայտնի կիրքն, և անանգոսնելիքն որ գրեալն են, հաւատարիմ առնել. թէ ճշմարիտ մարդ եղև, և անգրելոցն ոչ կարօտանայ, և վատթարագունից, այն որ ճշմարիտ Աստուած խոստովանի զնա:

Գրեալ էր վերստին զմէնջ, թէ վասն այնորիկ մի բնութիւն ասեն Քրիստոսի, որպէս թէ ամենևին ընկղմեցաւ մարդկութիւնն, յԱստուածութիւնն անդր ըստ օրինակի, զի կաթիլ մի քացախոյ, կամ մեղեր, 'ի ծով անկեալ

աներևութանայ և այսմ ևս՝ առաջինդ որ 'ի մէնջ քանք՝ ունին զպատասխանի, այն զոր զրեցաք՝ թէ 'ի միաւորութեանն՝ մարդակային թանձր և յօդական բնութիւնս ոչ փոխեցաւ յանյօդ, և պարզական բնութիւնն Աստուծոյ՝ և ըզիւրն կորոյս թանձրութիւն, և ոչ պարզ և անմարմնական բնութիւնն Աստուծոյ խառնելովն ընդ բնութեան մարմնոյ, փոխեցաւ, կամ այլայլեցաւ յիւրն յաւէտ պարզութենէ. քանզի քացախ կամ մեղր՝ այլայլին և ապականին անկեալք 'ի ծով, որպէս ջուր և գինի. ոչ այսպէս է միաւորութեան եղանակ Աստուածութեանն և մարդկութեանն. զի այսոքիկ մարմինք գոլով, յիրաւի ապականին, խառնելովն 'ի միմեանս: Իսկ՝ մարմին և անմարմին, խառնին և միանան անճառաբար, և ոչ շփոթին 'ի միմեանց, կամ այլայլին, որպէս և մարդկայինս հոգի և մարմին, և թէ արարած բնութիւնս այսքան, քանի՞ և՛ս է իմանալ առաւել հրաշափառագոյն զարարչական բնութեանն միաւորութիւն ընդ արարածոյս:

Ասասցուք և փոքր ինչ և վասն առաջաւորացն՝ 'ի մէնջ անուանեալ պահոց, զոր հայհոյէք տգիտաբար, Սարգսի ուրումն ասելով, կախարդի էջ և սկունդ ունողի: Ի յապատամբելոցն 'ի հաւատոյս մերոյ, առասպելաբանելով զանազան իրս՝ վասն նորին, և պատմելով ստայօդ

քանիւ առաջի ձեր: Բայց առ մեզ յիշատակ այս-
 պիսում Սարգսի անգոյ է, առաւել քան զեղջե-
 րուաքաղսն ասացեալ. զի նա թէև գոյութիւն
 ոչ ունի, անուան պատահեցաւ: Իսկ Սարգիսս այս՝
 ոչ գոյութիւն ունի յազգս մեր, և ոչ անուն.
 զոր եթէ է ոք ուրեք, թէպէտ և մեզ անյայտ
 է, նզովէ զնա կաթուղիկէ եկեղեցի, և զէջ նորա
 և զսկունդ և զգիտողս նորա, և զընդունողս, զի
 զանուն նորա չէ ոք լուեալ յազգս մեր. բայց
 'ի Հոռոմոց՝ որ ասեն զրպարտելով զմեզ: Այլ՝
 մեք վկայութեամբն Աստուծոյ, յայտնապէս գը-
 րեսցուք զճշմարտութիւնն վասն սորին իրաց,
 զի մի ոք տգիտութեամբ հայհոյեսցէ, և վնաս
 գործեսցէ հոգւոյ իւրոյ: Արդ՝ առաջաւորք ասի
 սա, վասն զի առաջին պահք է Հայաստանեայց-
 և պատճառն է այս ինչ: Սուրբն Գրիգոր Լու-
 սաւորիչն մեր, յորժամ ել 'ի վիրապէն, և ժո-
 դովեցան առաջի նորա թագաւորն Հայոց՝ Տրդա-
 տիոս՝ պատուհասեալ յԱստուծոյ, 'ի կերպա-
 րանս վարազի եղեալ, և իշխանքն ամենայն և
 զօրքն՝ այսահարեալք. եդ ամենեցուն առհասա-
 րակ պահս հինգօրեայ անսուադութեամբ. զի մի
 ինչ ճաշակեսցեն որպէս Նինուէացիքն, որով եղև
 բժշկութիւն նոցա՝ 'ի ձեռն նորա. և զայս պահս
 որ վասն այսր պատճառի յառաջագոյն եղաւ 'ի
 սրբոյն Գրիգորէ, նոյն ինքն Լուսաւորիչն աւան-
 դեաց յեկեղեցիս Հայոց, զնոյն պահել վերստին,

յամենայն ամի շրջագայութեան, որպէս զի մի մոռացին երախտիքն Աստուծոյ, եղեալ առ նոսա. և պատշաճ համարեցան խառնել զպահս զայս, որով Հայք ընկալան զփրկութիւն, ընդ պահոցն նինուէացւոց՝ որով նոքա ազատեցան ՚ի սպառնալեաց մահուանէն. զոր և պահեն մինչև ցայժմ՝ ազգ Ասորւոց և Եգիպտացւոց: Իսկ՝ զի ասի սա, և յանուն սրբոյն Սարգսի, մի վասն հոմանութեանն գայթակղեսցի ոք. քանզի այս Սարգիս՝ որոյ տօնս է, իշխան էր բարեպաշտօն ՚ի Կապադոքովկիայ, յաւուրս մեծին Կոստանդիանոսի և որդւոց նորա: Իսկ յորժամ թագաւորեաց ամբարիշտն Յուլիանոս՝ հալածեալ ՚ի նմանէ զընաց ՚ի Պարսս՝ առ Շապուհ արքայ: Եւ անդ զբազումս ՚ի զօրացն Պարսից դարձուցեալ ՚ի քրիստոնէութիւն, ընկալաւ զվճիռ մարտիրոսութեան հանդերձ որդւով իւրով, ՚ի նոյն իսկ արքայէն Պարսից Շապուհ. և քանզի օր վախճանին պատահեցաւ լինել յերեսունն Յունվարի ամսոյ, վասն այնորիկ հաստատեցին տօնել զյիշատակ նորա՝ յաւուր շաբաթուն, որ յետ պահոց առաջաւորացն: Որպէս և զսրբոյն Թէոդոսի՝ զկնի առաջին շաբաթուն պահոց քառասնորդացն, տօնեն ամենայն եկեղեցիք: Եւ Աստուծով ասացեալ՝ այս է պատճառ պահելոյ մեր զայս պահս՝ անուանեալ առաջաւորք: Արդ՝ ըստ խնդրոյ աստուածասիրութեան խոհեմագունիդ անձին, ով

պատուական գլուխ, և 'ի մանկական հասակի
 ունող զիմաստութիւն ծերոց, որպէս զՍողովմոն
 և զԴանիէլ, եղաք առաջի պատուականութեան
 ձերոյ՝ համառօտ բանիւ, գեկեղեցւոյ Հայաստա-
 նեայց զճշմարիտ դաւանութիւն. և եթէ վասն
 մարդկան հաճոյից, կամ երկիւղի և պատկառա-
 նաց աղագաւ, ծածկեցաք 'ի մերոց դաւանու-
 թեանց, և ոչ գրեցաք: Կամ թէ աւելի ինչ գրեցաք
 զոր ոչ ունիմք, որպէս զի ընդունելի լինել առ
 'ի ձէնջ, ընդ անհաւատիցն և հերձուածողացն
 ընկալցուք զդատաստան առաջի ատենին Քրիս-
 տոսի. քանզի հաւատ ծածկեալ, կամ կեղծաւո-
 րեալ, ոչ է հեռի յանհաւատութենէ. որ ոք յետ
 զայսոսիկ լսելոյ 'ի մէնջ գայթակղեսցի դարձեալ
 'ի մեզ՝ ոչ հաւատարով ասացելոցս, ինքն տացէ
 պատասխանի Քրիստոսի, յաւուր դատաստանին
 նորա, իբրև զպառակտող անդամոց նորին: Իսկ
 այն՝ որ զոր միանգամ լսէ և հաւատայ, և ոչ դատի,
 որպէս ասաց քննօղն սրտից, ընդճշմարիտ հաւա-
 տացելոց ընկալցի վարձս բարեաց 'ի Քրիստոսէ
 Աստուծոյ մերմէ, որում փառք և զօրութիւն յա-
 լիտեանս ամէն:

—

Զայս իբրև ընթերցան, գովեցին զհաւա-
 տրս Հայոց ամենայն իմաստունքն Յունաց: Եւ
 զի յամենայնի հանճարեղ էր Ներսէս, արար և
 առակս խորհրդաբար 'ի գրոց, զի փոխանակ

առասպելեաց՝ զայն ասասցեն 'ի գինարբուս և 'ի հարսանիս. և էր ինքն հեզ ամենայնիւ և պարկեշտ, արժանաւոր այրն Աստուծոյ:

Եւ յետ նորա յաջորդէ զաթոռն Գրիգոր ամս քսան. սա շինեաց զգեղապաճոյճ եկեղեցին 'ի Կլայն և զարդարեաց զնա մեծապէս. և ապա Գրիգորիս մի ամ, Տղայն կոչեցեալ, քուերորդի նոցունց. և էր նա հասակաւն գեղեցիկ և բարիոք տեսանելով. քանզի մախողք բազում էին նորա, արկին բարուրս 'ի վերայ նորա եպիսկոպոսք նախանձոտք և մատնեցին զնա ստութեամբ Լևոնի թագաւորին. և նա հրամայեաց արգելուլ զնա 'ի բերդ մի, մինչ քննութիւն լիցի ճշմարտութեամբ վասն նորա, և ինքն գրեաց թուղթ յԱրևելս յաշխարհն Հայոց առ վարդապետս և եպիսկոպոսս, եթէ զինչ կամք լիցեն վասն այնր, և մինչև պատասխան ընկալեալ, վախճանեցաւ կաթուղիկոսն այսպիսի մահուամբ. յաւուր միում տեսին զնա անկեալ ընդ պարիսպ բերդին, ունելով կտաւ մի զմիջաւ իւրով, այնպէս մեռեալ: Եւ զայս ոմանք ասէին, եթէ մախողքն նորա ընկեցին եպիսկոպոսքն, որ ակն ունէին ժառանգել զաթոռն, յորոց մի ասէին զՅովհաննէս, որ յետ նորա կալաւ զաթոռն, և զԱնանիա, որ եղև հակառակաթոռ 'ի Սևաստ յիշխանութեան Սուլտանին Հոռոմոց, և այլք յեպիսկոպոսաց անտի, արք վեց: Եւ կէսք ասէին

Թէ 'ի գիշերի կամեցաւ փախչել 'ի բերդէ անտի, հնարեցաւ իջանել ընդ պարիսպն կտաւովն, և կտրեալ կտաւոյն, անկաւ և մեռաւ. զճշմարիտն մեք ոչ գիտեմք. այս արդարադատին Աստուծոյ է գիտելի, որոյ ծածուկքն մարդկան յայտնի են նմա: Եւ ապա տէր Գրիգոր Ապիրատն ամս եօթն: Եւ այնուհետև սկսան մախողքն Գրիգորիսի զմիմեամբք ելանել. Թէ ո՞նստիցի յաթոռն հայրապետական, և Յոհաննէսն՝ զի ընտանի էր թագաւորին Լևոնի, բռնացաւ և կալաւ. իբրև ետես զայն միւս եպիսկոպոս Անանիա, չոգաւ նա առ Սուլտանն Հոռոմոց, և ետ նմա կաշառս՝ և նստաւ կաթուղիկոս 'ի Սեւաստ. զի ասէր զինքն յազգէ կաթուղիկոսին Պետրոսի, որ կայ թաղեալ անդէն. և այսպէս բաժանեցաւ աթոռ սրբոյն Գրիգորի երիս, մի բունն՝ զոր էառ Յոհանէս, որ 'ի Հոռոմկլայն, և միւսն 'ի Սեւաստ՝ զոր ապստամբեցաւ Անանիայ, և միւս ևս 'ի կղզւոջն՝ որ կոչի Աղթամար, Դաւիթ անուէն:

Իսկ յետ Ալէքսի կայսեր թագաւորէ Կալոթանն. և յետ նորա Մանուէլն: Արդ՝ 'ի շծը թուականի հայոց, ազգն Հոռոմայեցւոց զօրաժողով լեալ բիւրք բիւրուց, դիմեցին յայս կոյս Ովկիանոսի ընդ նոյնն ընդ Թիրակ ըստ առաջին անցիցն, զոր նշանակեցաք 'ի շխզ թուականին, և մոռացան զանհնարին նեղութիւնսն, զոր եցոյց

որդին բելիարայ Ալէքսն, ոչ իմացան զխարդախ խաբէութեան նորա, համարելով զնա հաւատակից և պաշտօնեայ Քրիստոսի: Վասն այնորիկ և սոքա աստանօր, զի շխշեցին զանցս աղետիցն, ինքեանք առաւել խաբեալք և պատրեալք 'ի նորին թոռնէն, որոյ անուն ըստ նեռինն դերաքրիստոս կոչի, սոյնպէս և սորայս՝ տարորոշ և հեռի ամենայնիւ 'ի գործս և 'ի կրօնս էմանուէլի, Մանիլ անուն, որ դժբեաց զճոռմայեցիսն մահարար կերակրօք և ըմպելեօք: Բայց յաւուրս հաւուն նորա Ալէքսի կոմս ոմն եկն յերուսաղէմէ յԱնտիօք. և իբրև եմուտ 'ի տաճար սրբոյն Պետրոսի առաքելոյ, և հաղորդ եղև պաշտամանն, երևեցաւ նմա սուրբ առաքեալն Պետրոս և ասէ՝ 'ի պատուհան եկեղեցւոյդ թաղեալ կայ գեղարդն, որով խոցեցին զՓրկիչն մեր, առեալ տարցես յաշխարհն քո: Եւ նորա առեալ խնդութեամբ, եկն 'ի կոստանդնուպօլիս. և լուեալ Ալէքսի կայսեր, մեծարանս արար նմայոյժ, և ետ նմա զանձս բազումս. և խնդրեաց 'ի նմանէ զգեղարդն, և եթող առ նմա կոմսն, և զնաց զճանապարհս իւր:

Իսկ ոյզ թուականին յարեաւ բռնակալ ոմն՝ Քուրդ ազգաւ, Սալահատին անուն, 'ի Մասեաց ոտնէ, ծառայ լեալ Սուլտանին Մերտինայ և Հալպայ: Սա զօր կազմեալ բազում յոյժ, շոգաւ 'ի վերայ քաղաքին Երուսաղէմի:

Եւ ել թագաւորն Երուսաղէմի, Փռանգ ազգաւ,
 ընդդէմ նորա զօրու ծանու, և նենգ գործեցին
 նմա զօրքն իւր ծովեզերեայ. զի տէրն Տրապո-
 լեայ, բարեկամ լեալ ընդ թշնամիսն, մատնէ
 զթագաւորն ի ձեռս նոցա այսպիսի եղանակաւ.
 Էր տօթ յոյժ ժամանակն, և տեղին յանջրդի.
 և խորհրդակից լեալ Կոմսին ընդ թագաւորին
 առնուլ իւրեանց կայանս զապառաժն յանջրդի:
 Իսկ թշնամիքն կալան զեզրն Յորդանանու: Իբրև
 խմբեցաւ պատերազմն ՚ի միջօրէին, երիվարք
 զօրուն քրիստոնէից, քանզի պասքեալ էին ՚ի
 ծարաւոյ, իբրև տեսին զշուրն, քարշեալ զհե-
 ծեալսն՝ ընկեցին ՚ի մէջ թշնամեացն, և նոցա
 սուր ՚ի գործ արկեալ, յանխնայ կոտորեցին:
 Իսկ թագաւորն Երուսաղէմի այր քաջ էր, զբա-
 զումս կոտորեաց ի թշնամեացն անձամբն իւ-
 րով. և ետես զի անհնար է նմա զերծանիլ, զի
 սպանաւ երիվար նորա, կամաւ ետ զինքն ՚ի
 ձեռս նոցա. և նոքա երդուին պահանջեալ ի նմա-
 նէ, զի մի այլ հանցէ նոցա սուր՝ թողին զնա.
 և զնաց յաշխարհն Հռոմայեցւոց, և ինքեանք
 չոգան ՚ի վերայ Երուսաղէմի, և առին զնա, և
 որ շուրջ զնովաւ քաղաքք, և կոտորեցին զամե-
 նեսեան. և խաւարեցաւ արեգակն զյուլով ժամս:
 Եւ տիրեցին Սալահատեանք Պաղեստինի և Եզիպ-
 տոսի և Միջագետաց, և մեծ մասին Հայոց աշ-
 խարհիս, ինքեանք թոռունք իւրեանց, որ կոչին

Ետլեանք. յորոց էին Մելիք Քեմլ, և Մելիք Աշ-
րափն, և այլ սուլտանք՝ որ տիրեցին բազում
աշխարհաց:

Իսկ Կիւրիկէ Բագրատունի, որ 'ի Լօռէ քա-
ղաքի, զամենայն ժամանակս իւր կացեալ ընդ-
դէմ Վրաց, 'ի հաստատութեան պահէր զհայրե-
նիս իւր. և յետ մահուան նորա որդիք իւր՝
դաւեալք 'ի Վրաց, ելեալք 'ի տանէ հայրենեաց,
զնացին 'ի Պարսիկս, Դաւիթ և Աբաս անուն,
առնուն 'ի նոցանէ 'ի ժառանգութիւն զՏաւուշ
և զՄաճնաբերդ և զայլ տեղիս: Ապա յետ
աւուրց՝ առնուն դարձեալ Պարսիկք 'ի նոցանէ
զՏաւուշ. և նոքա բնակին 'ի Մաճնաբերդ, և
Դաւիթ և Ապաս՝ մահուամբ փոխին յաշխարհէս:
Եւ յաջորդէ զտեղի հօր իւրոյ Դաւիթ որդի նո-
րա Կիւրիկէ, այր բարեբարոյ և կատարեալ 'ի
գործս առաքինութեան, քան զհարս իւր. և բար-
ւոք փոխեալ յաշխարհէս, թողու ժառանգակալ
զորդի իւր զմանուկն Աբաս երկոտասանամեայ:
Սա առնու իւր կին զդուստր Սարգսի բարեպաշտ
իշխանի, որդւոյ Չաքարիայ, որդւոյ Վահրամայ,
զքոյր մեծամեծ իշխանացն Չաքարէ և Իւանէ,
Ինանայ անուն. սոցա զործք յոլով են, յիւրում
տեղւոջն նշանակեսցուք. և կացեալ Աբաս ամս
երկու ընդ ամուսնոյն իւրոյ, վախճանի ամաց
ըննից և տասանց. սորա զաւակ ոչ գոյր 'ի կնո-
ջէն իւրմէ: Իբրև ետես քոյր նորա, Բիւրինայ

անուան, եթէ բնաջինջ եղաք յազգէ՝ անհնարին սգով վարանէր: Ապա ասացին նմա, եթէ է կին մի, որ ունի մանուկ մի ստնդիայ յեղբօրէն քու մմէ, ապա զուարթացեալ կնոջն, առնու զմանուկն և սնուցանէ, և անուանեաց զանուն նորա Աղսարթան, որ եղև ժառանգակալ Մածնաբերդոյ. այր աստուածապաշտ և քահանայասէր: Սա որ եհաս յաւուրս մեր, սորա 'ի ծերութեանն ցաւեցին ոտք. ընդ սախաբէութեամբ վարեցաւ Դաւիթ իշխան նոր բերդին, զի էր և նա յազգէ Բազրատունեաց, հայրն Վասակայ իշխանի, որ շինեաց զեկեղեցին հրաշագան 'ի վանքն՝ որ Անապատն կոչի, հուպ 'ի նոր բերդն առաջնորդութեամբ և ձեռնադրութեամբ արքեպիսկոպոսին Յոհանիսի Տուեցոյ քաղաքին Շամքորոյ, և Գարգմանայ, և Երգեվանիցն, և Տէրունականին, և Տաւշոյ, և այլ կողմանց իշխանութեան Վահրամայ իշխանի: Եւ եղև աւարտումն եկեղեցւոյն, որ օծաւ և կնքեցաւ յանուն սրբոյ Աստուածածնին 'ի ոճթ թուականին Հայոց: Այր սուրբ և առաքինի և բարեգործ էր եպիսկոպոսն Յովհանէս, որ յոլով քառասունս անսուաղ պահէր: Իսկ Դաւիթ իշխան նոր բերդին խաբեաց զմանուկն Աղսարթան և փեսայացոյց զնա 'ի գուստր իւր. և ինքն տիրեաց Մածնաբերդոյ, և ապա եհան զգուստր իւր 'ի նմանէ: Իսկ Աղսարթանայ իւր արարեալ զբնակիչս իւր բերդին,

յանկարծակի յեղակարծ ժամու ըմբռնեալ զԴա-
ւիթ հանդերձ ամենայն ընտանեօքն հանին ար-
տաքս 'ի բերդէն. և ետուն զբերդն յԱղսարթան:
Եւ նա յետ ժամանակաց կենդանութեամբ իւ-
րով ետ զիշխանութիւնն իւր յորդին իւր Կիւ-
րիկէ, և ինքն կրօնաւորացաւ 'ի վանքն, որ կոչի
Գեատակիցք: Եւ Կիւրիկէին եղեն որդիք. անուանք
նոցա՝ միոյն Բահլաւան, և միւսոյն Թաղիադին,
և երրորդին Աղսարթան:

Վասն թագատրութեանն Լեւոնի, որ 'ի կողմանս
յԱրեւմտից:

Որ ինչ մինչև ցայս վայր էր պատմութիւնս՝
երկօք աշխատութեան հաւաքեալ 'ի նախագրե-
լոց: Իսկ որ առաջի կայս մեզ ասպարէզ պատ-
մութեանս՝ է որ ականջալուր, և է որ ակա-
նատես. քանզի իբրև մեծ իշխանն Թէոդորոս
մեռաւ, որդին Լեւոնի, որդւոյ Կոստանդիայ՝ որ-
դւոյ թագաւորագինն Ռուբենայ յաշխարհին Կի-
լիկեցւոց, էառ զիշխանութիւնն եղբօր որդի
նորին, Ռուբէն անուն, որդի Ստեփանեայ, զոր
սպան Անդրոնիկոս նենգիւ զօրավարն Հոռոմոց.
և յետ սակաւ՝ ժամանակաց, վախճանեցաւ և նա,
և էառ զիշխանութիւնն Լեւոն, այր քաջ և պա-
տերազմող: Սա ընդ տիրելն իսկ ընդարձակեաց
զսահմանս տէրութեանն իւրոյ, զի ետ նա պա-

տերազմ ընդ շուրջանակի յազգսն և յաղթեաց քաջութեամբ ըստ անուանն, առիւծաբար, զի Հևոնն՝ առիւծ կոչի: Իբրև տեսին զյաջողութիւն նորա բռնակալքն Թուրքաց և Տաճկաց, որ Սուլտանք անուանին, ժողովեցաւ ՚ի վերայ նորա Սուլտանն, որ իշխէր Հալպայ և Դամասկոսի, անթիւ գորու և գինու: Եւ լուեալ Հևոնի իշխանաց իշխանի զգիմումն ՚ի վերայ իւր այլազգւոյն, աճապարեալ հաւաքեաց զգորս իւր և յանկարծակի եհաս ՚ի վերայ նոցա, որպէս զարծուիս սլացմամբ՝ յերամս հաւուց, և եհար զնոսա ՚ի հարուածս մեծամեծս. և Սուլտանն փախստական լեալ, մազապուրծ զերծաւ ՚ի նմանէ. այն որ խրոխտանօք գայր ՚ի վերա նորա, ծառայեցուցանէր զնա: Եւ զայն գործ քաջութեան նորա տեսեալ շրջակայ ազգացն Տաճկաց, դողային ՚ի նմանէ, և հարկէին նմա. և այսպէս բռնացաւ ՚ի վերայ ամենեցուն: Եւ իբրև ետես յաջողեցաւ նմա տէրութիւնն առաւել քան զնախնիս իւր, խորհեցաւ այնուհետև ընդ իշխանսն իւր և ընդ մեծամեծս՝ թագաւորել: Եւ առաքեաց ՚ի տիեզերահոչակ քաղաքն Հռոմայեցւոց առ ինքնակալ կայսրն և առ Պապն, զի տացեն նմա հրաման և թագ թագաւորական, զի ոչ կամեցաւ նա, թէ այլ ումեք ազգի երևեսցի նա հնազանդ վասն թագի, բայց թէ ազգին Ֆռանգաց. միանգամայն և պարծանս իւր վարկաւ

զսուրբ առաքեալսն զՊետրոս և զՊօղոս, որկան
 ՚ի Հռոմայեցւոց քաղաքին, որպէս թէ ՚ի նոցունց
 առեալ զօրհնութեան պսակն: Եւ առաքեն նմա
 կայսրն և Պապն Հռոմայեցւոց թագ ազնիւ՝ զա-
 ռաջին թագաւորացն, և Արծուէս մի սլատուա-
 ւոր՝ այսինքն արքեպիսկոպոս, դնել զթագն ՚ի
 գլուխ նորա, երիս իրս պահանջել ՚ի նմանէ.
 տօնել զտօն Տեառն՝ և ամենայն սրբոց, յորում
 աւուր հանդիպի, և միշտ յեկեղեցւոջն կատարել
 զաղօթսն տուրնջեան և գիշերւոյ, զոր ՚ի վա-
 ղուց հետէ ոչ առնէին Հայք ի հինահարութեանցն
 Իսմայէլի, բայց միայն ՚ի ժամ սուրբ պատա-
 րագին. և ոչ լուծանել զճրագալոյցսն ծննդեան
 և յարութեանն, բայց միայն ձկամբք և ձիթով.
 և յորժամ առնիցէք զայդ ոչ ինչ փոյթ մի առ-
 նիցէք զտրոց և զընծայից կայսերն և Պապին
 վասն թագիդ. ապա թէ ոչ առնիցէք՝ հրաման
 ունիմ, ասէ, անշափ զանձս առնուլ ՚ի ձէնջ
 ոսկւոյ և արծաթոյ և ականց պատուականաց:
 Իսկ Լևոնի կոչեալ զկաթուղիկոսն և զեպիսկո-
 պոսունսն հարցանէր. թէ զինչ պատասխանի տա-
 ցէ պատգամին Հռոմայեցւոց, և նոքա ոչ հաւա-
 նեցան առնուլ զխնդիրն. և ասէ ցնոսա Լևոն՝
 դուք մի ինչ հոգայք վասն այդորիկ, ես հա-
 ճեցից զմիտս նոցա առ անգամ մի կեղծաւո-
 րութեամբ: Եւ պատասխանի արարեալ Լևոնի,
 ասէ ցեպիսկոպոսն Հռոմայեցի. զոր ինչ հրա-

մայէ ինքնակալ կայսրն և մեծ Պապն անյապաղ առնեմք զամենայն: Եւ նորա երդումն պահանջեալ 'ի նոցանէ երկոտասան եպիսկոպոսաց, և հաւանեցոյց Լևոն գեպիսկոպոսունսն յանձն առնուլ զերդումն: Եւ արարին եպիսկոպոսքն զբան երդմանն, յորոց մի էր ներսէս եպիսկոպոս Տարսոնի Լամբրօնեցի, զոր վերագոյն յիշեցաք. և Յովսէփ կողմանցն Անտիոքու առաջնորդ վանացն, որ կոչի Յեսուանց. և Յոհանէս՝ որ եղև կաթուղիկոս, և Անանիա՝ որ եղև հակառակաթոռ 'ի Սևաստ, և այլք ընդ սոսա: Ապա եղև ժողով բազմութեան յոյժ զօրապետաց և զօրաց ազգաց ազգաց պատրիարզն Յունաց՝ որ նստէր 'ի Տարսոնի, և կաթուղիկոսն Ասորւոց՝ որ նստէր 'ի վանս սրբոյն Պարսուճայի և 'ի սահմանս Մելտենւոյ, և կաթուղիկոսն Հայոց ամենայն եպիսկոպոսօք, և թագաւորեցուցին զԼևոն, և եղեն ընծայաբերք նորոգ թագաւորին կացելոյ շրջակայ ազգքն:

Եւ լուեալ կայսերն Յունաց, եթէ ետուն Ֆռանգք թագ Լևոնի, առաքեաց և նա ընծայս և թագ գեղեցիկ, ոսկւով և ակամբք պատուականօք ընդելուզեալ, և ասէ՝ զթագն Հռոմայեցւոց մի զիցես 'ի գլուխ քո, այլ զմերդ՝ զի առ մեզ հուպ ես քան զՀռոմ: Իսկ թագաւորն Լևոն, այր իմաստուն էր, ոչ խոտեաց և ոչ զմի ոք յերկոցունց թագաւորացն զՀռոմայն կամ զկոստանդ-

նուպօլսեայն, այլ ըստ կամաց նորա արար պատասխանի, և սիրով ընկալաւ զեկեալսն. ետ տուրս մեծամեծս բերողաց թագին, և եղև պրասակեալ յերկոցունցն. և էր նա բնութեամբ բարի, ողորմած, աղքատասէր, սիրող եկեղեցեաց և պաշտօնէից Աստուծոյ. կարգէր վանորայս ընդ ամենայն կողմանս տէրութեան իւրոյ և բազմացուցանէր զպիտոյս նոցա, զի մի իւր կարօտիցին ըստ մարմնոյ բաւականին. այլ զի միայն պաշտաման և աղօթից պարապեսցին, յորոց մի է 'ի վանորայիցն, Ակներն կոչեցեալ վանք, զոր կարգեաց նա հռչականուն, որ մինչև ցարդ ևս վարին նովին կարգադրութեամբ, զոր նայն կարգեաց, զամենայն աւուրս շաբաթուն պահօք կատարել, և միայն լուծանել զշաբաթ և զկիւրակի ձկամբք կամ կթեղինօք:

Եւ այսպէս բարեկարգութեամբ հաստատէր զիւր թագաւորութիւնն բարեպաշտն Լևոն, և էր նա ամենայն իրօք բարերագոյն, բաց միայն միով մասամբ. զի էր նա իգասէր, և եթող նա զկինն իւր զառաջինն՝ զոր ունէր յիշխանութեանն, և էառ զդուստր արքային Կիպրոսի, Փռանգ ազգաւ, զի լիցի նմա թիկունք և օգնական:

Դէպ եղև զի շոգաւ նա 'ի Կիպրոս կղզի 'ի տեսութիւն աներաց իւրոց: Եւ լուեալ զայն թըշնամեաց նորա, որք 'ի ցամաքի, ոչ ինչ կարէին ազդել նմա, պատրաստեցին նաւս բազումս, զի

'ի ծովու նենգեսցեն զնա: Եւ լուեալ զայն արքային Լևոնի, դարձաւ անդրէն յետս 'ի Կիպրոս, զի էր 'ի ճանապարհի 'ի վերայ ծովուն. և առ իւր նաւս պատերազմականս, և եկեալ 'ի դարանն, որ գործեալ էր նմա նաւաց բազմաց. և զի այր իմաստուն էր, ծանեալ թէ, յորում նաւուցն իցէ գլխաւորն, եհար զնա արագաթև' նաւովն և ջրասոյգ արար զամենեսեան, և մնացեալ նաւքն փախեան, և անկաւ ահ նորա 'ի վերայ ամենեցուն հեռաւորաց և մերձաւորաց:

Եղև երբեմն, զի Սուլտանն որ տիրէր կողմանցն Հալպայ, զօրաժողով եղև 'ի վերայ նորա յաւուրս զատկացն, և յղեաց առ Լևոն արքայ պատգամս այսպէս. եթէ ոչ հնազանդեալ հարկեսցիս ինձ ծառայութեամբ, բազմութեամբ զօրաց իմոց 'ի սուր սուսերի մաշեցից զամենայն բնակիչս երկրի քո, մայր առ մանկանն, և զտօնդ ձեր՝ յորում ուրախանայք քրիստոնեայքդ պատուելով զդա, որպէս թէ յարութիւն Քրիստոսին ձերոյ իցէ, դարձուցից զդա 'ի սուգ ձեր, և արարից զի զպատրաստեալ կերակուրդ ձեր վասն տօնիդ, ուտիցէք զայդ 'ի վերայ ձիոյ: Եւ իբրև առաքեաց զայս՝ յինքն առեալ զբազմութիւն զօրաց իւրոց, բանակեցաւ առ սահմանօք նոցա, մնայր գալստեան պատգամին: Իբրև գիտաց արքայն Լևոն զգալ պատգամին և զզօրաժողով լինել այլազգեացն, հրամայեաց

զդեսպանսն յայլ կողմ շրջեցուցանել աշխարհին
 պատճառանօք, որպէս թէ արքայ անդ իցէ. և
 ինքն աճապարեալ ժողովեալ զգօրս իւր, և ընդ
 այլ կողմ ել 'ի վերայ նոցա. և յեղակարծ ժա-
 մու անկաւ 'ի վերայ նոցա, և եհար զնոսա
 հարուածս մեծամեծս, և մագապուրծ փախեաւ
 Սուլտանն: Եւ Լևոնի արքայի առեալ զաւար
 բանակին այլազգեաց, հանդերձ վրանօք նոցա,
 և զգերիսն ամենայն, եկն բանակեցաւ յաշխար-
 հին իւրում առ ամին գետոյն, և հրամայեաց
 զօրաց իւրոց կանգնել զխորանս այլազգեացն, և
 զիւրաքանչիւր դրօշս կանգնել 'ի դուռն խորանի
 իւրոյ. և ապա հրամայեաց կոչել զդեսպանսն.
 և իբրև եկին՝ տեսին զվրանս և զխորանս զօ-
 րացն իւրեանց և զնշանակ դրօշից իւրաքանչիւր
 զնդից, և զարմացան հիացմամբ մեծաւ, զի ոչ
 զիտէին զեղեալսն: Ապա իբրև իմացան, դիմեցին
 յոտս թագաւորին, և զապրուստ անձանց խընդ-
 րէին: Իսկ արքայ մարդասիրեալ առ նոսա, շնոր-
 հեաց նոցա կեանս, և առաքեաց զնոսա առ տէրն
 իւրեանց, զնոյն հարկ զոր պահանջէր Սուլտանն
 յարքայէն, զնոյն և ևս յաւելեալ եղ 'ի վերայ
 նորա. և ծառայեցոյց զայլազգիսն. և եղև թա-
 գաւորելն նորա ոխզ թուականին Հայոց:

Վասն իշխանացն ող յԱրևելս Հայաստանեայց
 Զաքարէին եւ Իւանէի եղբօր նորին:

Յաւուրս ժամանակաց թագաւորութեանն
 Լևոնի Հայոց արքայի էին յԱրևելս երկու եղ-
 բարք, որդիք Սարգսի բարեպաշտ իշխանի, որդ-
 ւոյ Վահրամայ, որդւոյ Զաքարիայ, որ հատուա-
 ծեալ 'ի Քրթաց 'ի Բաբիրական խելէն, անուն
 առաջնոյն Զաքարէ, և երկրորդին Իւանէ, արք
 քաջք և ճոխք իշխանութեամբ, պատուեալք 'ի
 թագուհւոյն Վրաց, որ թամարն կոչէր, դուստր
 Գէորգեայ քաջի, որդւոյ Դեմետրէի: Եւ Զաքարէ
 էր գորավար Վրաց և Հայոց՝ որ ընդ ձեռամբ
 թագաւորին Վրաց: Իսկ Իւանէ՝ Աթաբակութեան
 պատուով, սոքա բազում մարտս քաջութեան ցու-
 ցին. քանզի զբազում աշխարհս Հայոց՝ զոր ու-
 նէին Պարսիկք և Տաճիկք, առին 'ի նոցանէ
 յինքեանս, զգաւառսն՝ որ շուրջ զծովովն Գե-
 դարքունոյ, զԱրտաշիր, և զԱյրարատ, և զԴուին, և
 զԱնբերդ, և զԱնի քաղաք, և զԿարս, և զՎայոյ
 ձոր, և զաշխարհն Սիւնեաց, և որ շուրջ զնովաւ
 են բերդք, և գաւառք. հարկատուք արարին և
 զՍուլտանն Կարնոյ քաղաքին, աւերեցին և ըզ-
 բազում գաւառս Պարսից, և զԱտրպատական,
 ընդարձակեցին զսահմանս իւրեանց յամենայն
 կողմանց: Այսպէս և միւս իշխանն, Զաքարէ ա-
 նուն, և եղբայր իւր Սարգիս, հայրն Շալուէի

և Իւանէի, ազգականք մեծ իշխանացն, ձեռնառու-
ութեամբ նոցին, առին և նոքա բազում գաւառս
'ի Պարսից, և զբերդս ամուրս զԳարդման, զԲար-
հերձ, և զԵրզելանք, զՏաւուշ, զԿաժարեթ,
և զՏէրուհականն, զԳագ, և զՇամքոր քաղաք 'ի
նեղ էարկ, զոր յետոյ էառ որդի նորա Վահրամ,
հայր Սաղապուղին, պապն Վահրամայ, և Զաքա-
րէի և Իւանէի:

Եւ այսպէս յաջողեցաւ նոցա 'ի վերուստ
յաղթութիւն նոցա, զի համբաւ քաջութեան
նոցա ել ընդ բազում գաւառս, և բազում ազգք
հարկէին նոցա, որ սիրոյ աղագաւ, և որ
յերկիւղի, շինեցան բազում վանորայք, որ
'ի վաղուց ժամանակէ անտի աւերեալ էին
'ի հենիցն Իսմայէլի, վերստին նորոգեցան եկե-
ղեցիք, և պայծառացան դաշտք պաշտօնէից,
շինեցան և նոր վանորայք և եկեղեցիք, որ 'ի
հնոցն չեւ էին լեալ վանք, ընդ որս և հոշա-
կաւոր վանքն՝ որ Գետիկն կոչի, 'ի գաւառին
Կայենոյ, զոր շինեաց սուրբ վարդապետն Մխի-
թար, զոր Գոշն կոչէին, շինեալ հրաշագան եկե-
ղեցի զմբեթայարկ երկնանման, և կնքեալ զեկե-
ղեցին, և օծեալ յանուն սուրբ Աստուածածնին,
տաճար փառաց Տեառն՝ բնակարան բանաւոր
հօտին Քրիստոսի:

Եւ իբրև այսպէս յաջողեցաւ նոցա իշխա-
նութիւնն, զի հարին զՍուլտանն, որ շահի Ար-

մէն կոչիւր: Ապա կամեցան առնուլ և զհոյակապ քաղաքն Բզնունեաց՝ զՍլաթն, և զօր գումարեալ պաշարեցին զնա՝ և մերձ էին յառնուլ: Ապա ելեալ իշխանն Իւանէ, եղբայր զօրավարին, զբօսանաց ինչ աղագաւ ՚ի զննին պարսպին և յանիմաստ շրջին՝ գթեաց ոտք երիվարին ՚ի խորխորատն՝ որ թագուցեալ էր, և ընկեց զնա յերկիր. և տեսեալ արանց քաղաքին, յարեան ՚ի վերայ նորա, և ձերբակալ արարեալ, տարան զնա ի քաղաքն. և եղև ի քաղաքին մեծ ուրախութիւն. և իսկոյն ազդեցուցին Սուլտանին զըմբռնումն նորա. ընդ որ կարի յոյժ ուրախացեալ, հրամայեաց առ ինքն ածել: Եւ լուեալ զօրավար Ջաքարիայի, յղեաց առ քաղաքացիս բանս սպաննալեաց և ասէ. եթէ հանէք զեղբայրդ իմ ՚ի քաղաքէդ յայդմանէ, և կամ կորուսանէք՝ զհող երկրիդ՝ ՚ի կողմանս Վրաց տամ տանել, և անմարդ արարից զձեզ: Եւ երկուցեալ նոցա՝ ոչ ետուն տանել առ Սուլտանն, որք էին ՚ի կողմանս Դամասկոսի և յեգիպտոսի. որոց անուանքն էին Կուզ և Մելիք Քամլ և Աշրափ, յազգէ Սալահատնին, որ առ զՆրուսաղէմ: Ապա արարեալ սէր ընդ միմեանս, խնդրեցին զղուստր Իւանէի ՚ի կնութիւն. եղև որպէս խնդրեցին. առին պատանդս և արձակեցին զԻւանէ: Եւ նորա երթեալ ՚ի տուն իւր, առաքեաց զղուստր իւր, որ եղև կին Կզոյն, և յետ նորա Աշրափին: Բազում օ-

գուտ եղև գալ կնոջն 'ի տուն Սուլտանացն, զի
 դիւրեցին քրիստոնէիցն, որ ընդ իշխանութեամբ
 իւրեանց էին, ևս առաւել երկրին Տարօնոյ. զի
 վանորայքն՝ որ անդ էին, ընդ հարկիւ էին, թե-
 թևացուցին զսակ հարկին, և կիսոց զամէնն իսկ
 թողին. և հրամայեցին այնոցիկ, որ ընդ իշխա-
 նութեամբ իւրեանց են, ոչ զրկել կամ նե-
 դել զճանապարհորդս, որք աղօթից աղա-
 գաւ երթային յԵրուսաղէմ, ևս առաւել ըն-
 դարձակեցին ազգին Վրաց. զի Իւանէ խոտորե-
 ցաւ յաղանդն Քաղկեդոնի, յոր կործանեալ էին
 Վիրք. զի սիրեաց նա զփառսն մարդկանց ա-
 ռաւել քան զփառսն Աստուծոյ, հրապու-
 րեալ նա 'ի թագուհւոյն՝ որ թամարն կոչէր,
 'ի դստերէն Գէորգեայ: Իսկ Չաքարէ յուղղա-
 փառութեանն եկաց, զոր դաւանեն Հայք, վասն
 այսորիկ առաւել մեծարէին զՎիրս. զի անհարկ
 էին նոքա յամենայն քաղաքս նոցա և յԵրուսա-
 ղէմ ևս. և էր անուն կնոջն թամթայ: Եւ այս-
 պէս եղև սէր և միաբանութիւն ընդ թագաւո-
 րութիւնն Վրաց և ընդ իշխանութիւն Սուլտա-
 նաց:

Վասն ժողովոյն զոր արար Չաքարիայ վասն
 խնդրոյ ինչ իրաց:

Յետ այսորիկ իբրև խաղաղացուցին զաշ-
 խարհս իշխանութեան իւրեանց յամենայն հե-

նից, և բազմացան վանորայք, և պայծառացան
 պաշտամունք եկեղեցւոյ, այլ ինչ էսծ զմտաւ
 իշխանն Ջաքարէ. զի տեսանէր զգօրս վրաց, որ
 ընդ թագաւորին իւրում, զիւրաքանչիւր ոք 'ի
 նոցանէ ունէր ընդ իւր քահանայս, և յամենայն
 տեղիս մատուցանէին պատարագ. և ինքն ոչ
 ունէր եկեղեցի 'ի ճանապարհի, զի չէր սովորու-
 թիւն Հայոց 'ի բազում ժամանակաց հետէ, յոր-
 մէ բարձան իշխանքն Հայոց մեծամեծք 'ի Պար-
 սից և յԻսմայէլացւոց բռնութենէն: Եւ նա-
 խատէին վիրք զՀայք, ոչ ունել եկեղեցի 'ի ճա-
 նապարհի, և անհաղորդ մնալ նոցա, և ոչ տօնել
 զտօնս վկայիցն Աստուծոյ յիւրաքանչիւր աւուր
 կատարման. վասն այսորիկ կարի յոյժ ցաւ էր
 նմա: Ապա հարցանէր զմեծ վարդապետն Մխի-
 թար, որ Քոչն կոչէին, զշինող վանիցն Գետկայ,
 որ էր հայր խոստովանութեան նմա, և ասէր թէ
 ոչ երբէք եղեալ է թագաւորացն մերոց, կամ
 իշխանացն 'ի պէտս ճանապարհաց եկեղեցի, տե-
 ղի պաշտաման և պատարագի, հարցանէր և զայլ
 վարդապետաց, և նոքա ասացին նմա զայն, որ
 առ մեծագօր արքային Տրդատաւ վրանն և սե-
 դանն, զոր շրջեցուցանէին յարքունական բանա-
 կին, և որ առ սրբովք Վարդանամբք, որք ըզ-
 մկրտութիւնն և զհաղորդութիւնն կատարէին 'ի
 մէջ բանակին, և զայն զոր գրեցին սուրբ վկայքն
 Հիպերիքոս և Փիլոթէոս առ Յակոբոս երէց, եթէ

առեալ ընդ քեզ զսպասս պատարագիդ և զեղջիւր
 իւղոյդ, եկեսցես առ մեզ. և այլ բազումք, որ
 նման են սոցին: Ապա ասէ ցնոսա մեծ զօրա-
 վարն. տո՛ւք և ինձ հրաման. զի և ես շրջեցու-
 ցից զկնի իմ քահանայս և վրանս պատարագի:
 Ասէ ցնա մեծ վարդապետն. մեք ո՛չ կարեմք
 առնել զայդ առանց հրամանի կաթողիկոսին
 Հայոց, և թագաւորին Լևոնի: Ապա գրէ թուղթ՝
 և առաքէ դեսպանս առ կաթողիկոսն Հայոց,
 Յոհանէս անուն, որ ընդ այն ժամանակս ապս-
 տամբ էր ՚ի թագաւորէն Լևոնէ ի Հռոմկլայն վասն
 իրիք պատճառանաց: Նմանապէս գրէ և առ Լևոն
 թագաւորն, և ծանուցանէ նմա զխնդիրն: Եւ նա նրս-
 տուցեալ էր զտէր Դաւիթ կաթողիկոս փոխանակ
 Յոհանիսի, որ ապստամբն էր յաշխարհէն Կիլիկեց-
 ւոց ՚ի վանքն, որ կոչի Արքակաղին: Ապա ժողովեալ
 արքային Լևոնի զվարդապետս և զեպիսկոպոսս
 իւրոյ իշխանութեանն, հարցանէր վասն խնդրոյն
 Ջաքարէի: Եւ նոքա յանձն առին, զի մի ելցէ
 նա արտաքոյ ուղղափառ հաւատոյն, որպէս զեղ-
 բայր իւր. գրեն թուղթ յԱրևելս այսպէս. Մեծ
 սպարապետ և շահնշահ արևելեան կողմանցն Ջա-
 քարիայ, ՚ի խնդիր եղեալ եղծեալ և աղաւաղեալ
 կարգաց քրիստոնէից, որ ՚ի ստրկութենէ այլա-
 սեռից՝ ժողով արարեալ վարդապետաց և եպիս-
 կոպոսաց, և հարց, և երիցանց, որ քննեալ զտին
 զխնդիրս նորա համաձայն Աստուածային գրոց:

Ապա առաքեաց առ Քրիստոսապսակ արքայն
Հայոց Լևոն, որ 'ի կողմանս Արևմտից, յաշխար-
հին կիւլիկեցւոց: Եւ նորա ժողով արարեալ 'ի
մայրաքաղաքն Սիս զկաթողիկոսն Դաւիթ հան-
դերձ վարդապետօք և եպիսկոպոսօք և ճգնաւոր
միանձամբք, գտին զխնդիրս նորա համաձայն
առաքելական կանոնաց, և ոչ արտաքոյ: Վասն
որոյ գլուխս կանոնաց դրոշմեալ առաքեցին թուով
ութ, որ են այսոքիկ. Առաջին մատուցանել ըզ-
պատարագն սուրբ դպրաւ և սարկաւագաւ, որ-
պէս օրէնն է: Երկրորդ տօնել զտօն աւետեաց
սրբոյ Աստուածածնին 'ի վեց Ապրիլ ամսոյ, յոր-
ում աւուր և հանդիպի. և զտօն փոխման նո-
րին տասն և հինգն Օգոստոսի ամսոյ, յորում
աւուր և հանդիպի. և զտօն սրբոյ խաչին տասն
և չորս Սեպտեմբերի ամսոյ, յորում աւուր և
հանդիպի: Նոյնպէս և զայլ տօնս վկայից, յորում
աւուր և հանդիպի ըստ իւրաքանչիւր յիշատակի:
Երրորդ պահել զճրագալոյց սուրբ յայտնութեանն
և զյարութեանն մինչև ցերեկոյն պահօք, և ոչ այլ
իւրիք լուծանել, բայց միայն ձկամբք և ձիթով: Չոր-
րորդ ընդունել զնկարագրութիւն պատկերի Փրկ-
չին, և ամենայն սրբոց. և մի խոտել զնոսա իբրև
զպատկեր հեթանոսաց: Հինգերորդ պատարագ մա-
տուցանել և կենդանեաց: Վեցերորդ կրօնաւո-
րաց՝ միս ոչ ուտել: Եւթներորդ ձեռնադրել դը-
պիր, և ապա յետ բազում աւուրց սարկաւագ,

և 'ի կատարել հասակի ապա քահանայ: Ութերորդ միաբան կալ 'ի վանսն, և առանձին իրս ոչ ստանալ: Չայսոսիկ, և որ նման սմին գրեցին ժողովն յԱրևմտից, և առաքեցին յԱրևելս առ Չաքարիայ: Իսկ կաթողիկոսն Յովհանէս՝ որ 'ի Կլայն Հռոմայական, վասն ընդ միտ մտանելոյ իշխանացն Արևելից, առաքեաց վրան մի գմբեթայարկ եկեղեցաձև, կազմողս և յօրինողս նմին, և սեղան մարմարեայ, և այլ սպասս պատարագաց, և եպիսկոպոս մի, Մինաս անուէն, և սարկաւազ և դպիրս, և քահանայս գեղեցկաձայնս, ասացողս պատարագին. որք եկեալ յանդիման եղեն Ամիր սպասալարին 'ի քաղաքն Լօռէ, և առաջի կացուցին նմա գհրամանս կաթողիկոսին և զթողթս նորին և զընծայան: Նրմանապէս և յարքայէն Լևոնէ, և 'ի կաթողիկոսէն Դաւթէ եկին դեսպանք և հրամանաբերք: Ընդ որ յոյժ ուրախացեալ Չաքարիայ, ժողով հրամայեաց առնել 'ի Լօռէ քաղաք գեպիսկոպոսն Հաղբատայ՝ զԳրիգորէս, զիւրեանց ազգական, և գեպիսկոպոսն Անւոյ, և գեպիսկոպոսն Բջնոյ, և զԴիմայ, և զԿարուց, և զայլս որք դիպեցան: Նոյնպէս և զվարդապետս և զառաջնորդս վանորէից հանդերձ քահանայիւք և այլ աշխարհական ամբոխիւ, կամէր կանգնել զվրանն և պատարագ մատուցանել:

Եւ էին 'ի ժամանակին յայնմիկ վարդա-

պետք երևելիք, որ Գոշն կոչիւր, շինող վանացն Գետկայ, այր իմաստուն և հեզ, և վարդապետն ուսմամբ հռչակեալ Իգնատիոսն, և Վարդան, և Դաւիթ Քորայրեցին 'ի Հաղբատայ, Յովհաննէս հայր Սանահնին, որ զկնի մահուան Գրիգորոյ, զոր Տուտայ որդին կոչէին, սնուցող նոցուն իշխանացն, Գրիգոր՝ զոր Մոնոնիկն կոչէին, 'ի Կեչառուաց, Տուրքիկն 'ի Թեղինեաց, որ բարւոք կարգաւորեաց զվանքն, զամենայն ինչ հասարակաց լինել, և առանձին ինչ ոչ ստանալ: Եղիայ 'ի Հաւուց թառոյ, այն՝ որ գեղեցիկ կարգաւորեաց զպաշտօն վանից իւրոց, որպէս թէ ամենեցունց ընդ մի բերան հնչել. եթէ բարձր և թէ ցած. և ոչ հարստահարել ընկեր զընկեր. Գրիգոր Դիւացին. Սարգիս միակեացն 'ի Սևանայ. այսոքիկ այրք երևելիք և այլք բազումք. Գրիգորէս եպիսկոպոս Հաղբատայ, Վրթանէս Բջնոյ և Դիւայ, Սարգիս աթոռակալ Անուոյ, Յովհաննէս Կարուց, և այլք յոլովք աստի և անտի, հանդերձ երևելի քահանայիւք վանաց և քաղաքաց և զիւղից:

Իսկ իբրև գիտացին և լուան զհրամանս կաթողիկոսին և Գրիգորին, ոմանք հաւանեցան, և կէսք ոչ, և այսպէս անմիաբանք լեալ, քակտեցան 'ի միմեանց. ոմանք զիշերի գաղտագողի գնացին միմեանց մեղադրելով: Իսկ իշխանն Չաքարէ առաքեաց 'ի վանորայսն որ ընդ իւրեանց

իշխանութեամբ, և տայր բոնութեամբ առնել
 զտօն փոխման Աստուածածնին, և վերացման
 սուրբ խաչին, ոչ 'ի կիրակէի՝ որպէս սովորն
 էին, այլ զպատկերն զինչ օր և էր. բազում
 անմիաբանութիւնք և կռիւք էին յեկեղեցիս, և
 լինէր փոխանակ ուրախութեան՝ տրտմութիւն.
 և փոխանակ սիրոյ՝ որ ընդ միմեանս, ատելու-
 թիւն. մինչև 'ի սուր ևս մտաբերել միմեանց:
 Ապա առաքեաց Չաքարիայ զեպիսկոպոսն Մի-
 նաս, որ եկեալ էր 'ի կաթողիկոսէն 'ի Հաղ-
 բատ իւր պաշտօնէիւքն. զի և անդ զնոյն արաս-
 ցեն. և մինչ գայր նա հուպ 'ի վանքն, առաքեաց
 Գրիգորէս եպիսկոպոս Հաղբատայ արս՝ որք
 սաստիկ հարին զնա բրօք, և զպաշտօնեայս նո-
 րա սաստիկ. և վէրս 'ի վերայ եղեալ թողին
 կիսամահ, և զջորիսն՝ որք էին ընդ նմա բեռ-
 նակիրք, գահավէժ արարեալ՝ սատակեցին, և
 բարձեալ զեպիսկոպոսն մահձօք տարան առ Չա-
 քարէ: Եւ նորա տեսեալ բարկացաւ յոյժ 'ի վե-
 րայ Գրիգորիսի, և հրամայեաց ըմբռնել զնա՝
 մահու շափ սպառնացեալ 'ի վերայ նորա: Եւ
 նա փոխաստական զնացեալ յաշխարհն Կարնոյ 'ի
 վանքն Գետիկ առ մեծ վարդապետն Մխիթար,
 ապաւինելով 'ի նմա, զի գիտէր թէ մեծ հա-
 մարձակութիւն ունի նա առ Չաքարէ, և ճողոպ-
 րեցաւ այն անգամ 'ի ձեռաց նորա. և յետոյ
 ըմբռնեալ զնա 'ի Կեչառոս, և եղ զնա 'ի բան-

տի, և զՅոհաննէս կացոյց փոխանակ նորա եպիսկոպոս Հաղբատայ. այն՝ որ յառաջ եթող զաթոռն, և գնաց 'ի Սաշէն: Եւ այր առաքինի էր Յոհաննէս, և բազում գործս արժանի յիշատակի գործեաց նա 'ի Հաղբատ, ընդ որս և զհռչակաւոր գաւիթն եկեղեցւոյն շինեաց, որ հիացուցանէ գտեսողսն. և այսպէս շփոթումն ունէր զեկեղեցիս Արևելից. քանզի 'ի բազում ժամանակաց հետէ չէին սովոր առնել, զոր խնդրէր նա. ոչ գտօնս իւրաքանչիւր աւուր, զի մի պատճառաւ տօնին լուծցին պահքն, և զպատարագն սուրբ ոչ մատուցանէին սարկաւազաւ. այլ միմեանց քահանայքն սպասաւորէին, կարծեմ թէ զայս սովորութիւն էին կալեալ 'ի բրոնութենէն Տաճկաց, որ ոչ տային համարձակ պաշտել զպաշտօնս իւրեանց քրիստոնէից. այլ և ոչ զգրուս եկեղեցեաց իշխէին թողուլ 'ի բաց 'ի ժամ սոսկալի խորհրդոյն, զի մի ոճիոս ինչս գործեսցեն այլազգիքն. և ոչ զայլսն զոր նա ախորժէր:

Իարձեալ ժողով հրամայէր առնել 'ի մայրաքաղաքն յԱնի, որ 'ի Շիրակ գաւառի, և ժողովեցան վերոյգրեալ եպիսկոպոսքն և վարդապետքն և ևս յուրվք: Գրեաց Զաքարիայ առ վարդապետն Մխիթար, զի և նա գայցէ 'ի ժողովն: Իսկ նա պատճառեաց զհիւանդութիւնն և զանկարութիւնն, և գրեաց պատասխանի այս-

պէս. եթէ գոր ինչ առնեն դոքա և կամին, համաձայն եմ և ես այնմ, և աղաչեմ զքեզ՝ մի ինչ աւելի աշխատ առնելը զիս, զի չեմ կարող: Իսկ Չաքարէ կոչեաց զժողովն, և խնդրէր ՚ի նոցանէ ձեռագիր՝ զի արասցեն՝ գոր խնդրէր նա. և նոքա ասեն. անհնար է մեզ՝ առանց մեծ վարդապետին առնել զայդ. զի այսպէս կոչէին զնա սակա պատուոյ. և նա ցուցեալ զթուղթն, ասէ՝ աւասիկ նա. այս ձեռագիր նորա է և նա սա, և զթուղթն ոչ ետ ցնոսա, եթէ զի՞նչ գրեալ էր նամակս: Իսկ ժողովն խնդրեաց ՚ի նմանէ ներումն, մինչ ինքեանք առաքեսցեն առ նա, զալ նմա ՚ի ժողովն. և առաքեցին առ վարդապետն Մխիթար, և աղաչէին զնա զալ ՚ի ժողովն. զի միաբան պատասխանի արասցեն զօրավարին. և գրեցին թէ զանկարութիւն մարմնոյ մի ինչ պատճառեր, եթէ ՚ի ճանապարհի հասանէ քեզ վախճան ընդ առաջին սուրբ վարդապետացն եկեղեցւոյ կարգեսցուք զյիշատակս քո: Եւ իբրև ընթերցաւ զթուղթ ժողովոյն, վաղվաղակի յարեաւ և զնաց զկնի կոչնականացն. և էր աւուրքն ձմեռնային, և տօն ծննդեան և յայտնութեան Յիսուսի Քրիստոսի մերձեալ: Իբրև զիտաց զօրավարն, եթէ գայ նա, առաքեաց իշխան մի ՚ի քաղաքին դուրս. զի յորժամ գայցէ՝ մի թողացուցեն զնա երթալ ՚ի ժողովն, այլ առ ինքն տարցեն: Եւ նախ քան զգալն նորա, կէսք

հաւանեալ էին առնել զխնդիրն, այնոքիկ, որ
 եպիսկոպոս էին յիշխանութեանն. զի մի անկ-
 ցին յաթոռոյն. և կէսք ոչ: Իբրև եկն վարդա-
 պետն, առեալ իշխանն զերասանակս երիվարի
 նորա, տարաւ զնա առ զօրավարն: Իբրև զի-
 տացին ժողովն, եթէ ոչ թողին զնա առ ին-
 քեանս, առաքեցին զվարդապետն ներսէս՝ այլ
 առաքինի և ողջախոհ, որ յետոյ առաջնորդ ե-
 կաց կեչառուաց զկնի մահուան վարդապետին
 Գրիգորի, որ Մոնոնիկն կոչիւր, զի երթեալ ա-
 սացէ նմա. նախ 'ի ժողովն գալ, զի խորհեա-
 ցին 'ի միասին, թէ զի՞նչ պարտ իցէ առնել, զի
 հանդերձեալ էր զօրավարն աքսորել զնոսա: Եւ
 նա երթեալ հանդիպի նմա յայնմ տեղւոջ, զի
 մօտ էր նմա մտանել յապարանս զօրավարին. և
 արտաքուստ ձայնեաց առ նա և ասաց զպատ-
 գամս ժողովոյն: Իսկ իշխանն ստիպելով տա-
 րեալ եմոյծ զնա 'ի ներքս. և զօրավարն եկեալ
 ընց առաջ նորա, ողջոյն ետ նմա և ասէ, ո-
 րովհետև եկիր դու, ինձ ոչ ինչ փոյթ է զնո-
 ցանէ: Եւ լուեալ զբանս զայս ժողովն, նախան-
 ձարեկ եղեն. և յաշաղելով ասէին՝ զայս ամե-
 նայն, զոր գործէ զօրավարս ընդ մեզ, խրատու
 նորա գործէ. մեք իբրև զանասուն համարեալ
 եմք յաչս նորա. և այլ բազում բանիւք բամբա-
 սէին զնա: Իսկ նա իբրև իմացաւ զկիրսն, որ
 եղեալ էին առ ժողովն, մեղադիր եղև առ զօրա-

վարն. թէ իշխանարար ոչ էր սլարտ առնել զայդ-
 պիսի իրդ. և առաքեաց առ ժողովն և ասէ. դուք
 հողայք վասն ազգիս, զի մի այդպիսի սովորու-
 թեամբ խառնեացին ընդ Վիրս, և ես հողամ
 վասն զօրավարիդ, զի մի լիցի սա Վրացի, իբ-
 րև զեղբայր իւր, որում սպասեն Վիրք: Արդ՝
 թէ այսպէս է, ապա զի մեղադրէք ինձ, զի հրա-
 ման ունի 'ի Կաթուղիկոսէն և 'ի թագաւորէն
 Լևոնէ առնել զայս. և մեք թէ կամիմք և թէ ոչ, սա
 ոչ դադարէ յառնելոյ զայդ: Արդ դարձջիք յիւրա-
 քանչիւր բնակութիւնս և մեք աղաչեսցուք զսա
 ոչ հանել զձեզ յեկեղեցեաց ձերոց և 'ի տեղեաց.
 և մեք զպաշտօնն՝ զոր մինչև ցայսօր սլաշտեալ
 եմք՝ զնոյն սլաշտեսցուք: Իսկ Ամիր սպասա-
 լարն Ջաքարէ հրաման ետ դադանի առանց զի-
 տելոյ վարդապետին մերժել զնոսա յօտարու-
 թիւն, զոր իմացեալ վարդապետին՝ զբազումս
 'ի նոցանէ թափեաց դառնալ 'ի տեղիս իւրեանց,
 և զայլսն յետ սակաւ ինչ աւուրց իւանէ եղ-
 բայր զօրավարին հրաման ետ դառնալ 'ի տե-
 դիս իւրեանց: Իսկ Ջաքարիայ զամենայն ժա-
 մանակս կենաց իւրոց որչափ եկաց՝ նոյնպէս
 վարեցաւ, որպէս կամէր, բայց եկեղեցիքն ա-
 մենայն առաջին սլաշտամարքն վարեցան:
 Ջբովանդակ իրս՝ զբան և զգործ այսմ ժողովոյս
 գրեաց մեծիմաստ և առատամիտ վարդապետն
 Վանական յիւրում պատմութեանն, զի ականա-

տես էր նա իրացն եղելոց, և ականջալուր, յաշակերտի կարգի գոլով յայնժամ առ մեծ վարդապետին: Այս և այլ յոլով իրք գտանին 'ի գիրս նորա, որք կամին մտապիւրութեամբ ուսանել.

Վասն կաթողիկոսին Աղուանից զայոյ առ մեծ իշխանսն:

Ի բազում վշտաց և 'ի նեղութեանց, զոր կրեաց առ հասարակ ամենայն աշխարհ, յագագացն հարաւայնոց, յորդւոցն Իսմայէլի, և՛ս առաւել աշխարհս Հայոց և Աղուանից, զի բնաջինջ եղաք 'ի թագաւորաց և յիշխանաց. կաթողիկոսքն Աղուանից այսր անդր յաժելով, վասն ոչ ունելոյ հաստատուն տեղի աթոռոյ: Դէպ եղև նոցա գալ 'ի քարայր մի 'ի սահմանս բերդին՝ որ կոչի Չարեք, և անդ դադարիլ, և անդուստ հովուել զհօտ իւր, մի ոմն 'ի նոցունց կաթողիկոսացն, Բեժգէն անուն, եթող զկարգ իւր, և առ կին, և ստացաւ որդիս, և մերժեն զնա յաթոռոյն, և ձեռնադրեն փոխանակ նորա զտէր Ստեփաննոս:

Սորա էր քոր եպիսկոպոս մի՝ Սարկաւազ անուն. դէպ եղև նմա երթալ 'ի քաղաքն Փանձակ, ժողովել զմուտսն ընդ մտանելն յերիցանց և 'ի քրիստոնէից որ անդ: Ջնա տեսեալ Ամի-

րայի քաղաքին՝ որում անուն էր Կուրճի Բատ-
 րատին, եհարց զնա՝ թէ ո՞յր էս. և իբրև ասաց՝
 թէ կաթուղիկոսին. ասէ ցնա՝ լուեալ է իմ, թէ
 քրիստոնեայք մեծապէս խնդութիւն անեն, յոր-
 ժամ օրհնեն զՂուրն, արդ՝ աւասիկ տօն ձեր
 մերձեալ է, կոչեա՛ զկաթուղիկոսն ձեր իւրովք
 պաշտօնէիք, որպէս սովորութիւն է ձեր, և
 օրհնեցէք Ղուր ՚ի քաղաքիս, զի և մեք բերկրեա-
 ցուք ընդ ձեզ: Իսկ քոր եպիսկոպոսն երթեալ
 պատմեաց կաթուղիկոսին զհրամանս Ամիրային.
 և նորա ուրախացեալ յոյժ, զի ոչ երբէք իշխէք
 կաթուղիկոս կամ երևելի ոք յայտնապէս մտա-
 նել ՚ի քաղաքն, կամ շրջիլ անդր, զի Պարսիկք
 ունէին զքաղաքն՝ արք ծարաւիք արեան քրիս-
 տոնէից. քանզի բազում վիշտս կրեալ էին ՚ի
 բնակչացն Սաչենւոյ, որք աւազակաբար կրելով
 զբազումս սպանանէին ՚ի Պարսիցն, և կողոպտէին
 զքրիստոնեայսն՝ որք ընդ ձեռամբնոցա. նմանա-
 պէս և թագաւորն Վրաց և զօրք նորա, և վասն
 այսր պատճառի թշնամիք էին ամենայն քրիս-
 տոնէից: Իսկ կաթուղիկոսն ժողովեալ զեպիսկո-
 պոսս և զվարդապետս իւրոյ վիճակին՝ զնաց
 նոքօք ՚ի կոչ Ամիրային: Եւ տեսեալ յոյժ ու-
 րախացաւ Ամիրայն, և հրամայեաց մեծաւ ճոխու-
 թեամբ և հանդիսիւ երթալ խաչվառօք և ժա-
 մահարօք և մեծաձայն պաշտամամբք օրհնել ըզ-
 Ղուրն, և ինքն հեծեալ յերիվարն՝ զօրօք բազմօք

գնաց 'ի տես՝ գբօսանաց աղագաւ, դղրդեցաւ և քաղաքն ամենայն բնակչօքն հեթանոսօք, գնացին և նոքա 'ի տես: Եւ իբրև արկին զիւղն սուրբ 'ի ջուրն, ասեն Պարսիկք. «Աւասիկ զամենեւեան քրիստոնեայ արար Ամիրայա, զի զինչ աւելի առնեն քրիստոնեայքն, բայց թէ մկրտեն և օծանեն, և մեք ամենեքեան ըմպեմք 'ի ջրոյս յայսմանէ, և լուանամք 'ի սմանէ, ամենեքեան մեք անհաւատք եմք յայսմ հետէ և դենակորոյսարդ՝ եկայք հնարեսցուք ինչ»: Յայնժամ ամբոխ յոյժ արարեալ՝ կալան զկաթուղիկոսն և եղին 'ի բանտի, և դրդեցան զկնի Ամիրային, և արկին գնա 'ի բերդն, և ինքեանք գրեցին առ Աթապակն՝ որ նստէր յԱսպահան, եթէ «այս Ամիրայա զմեզ զամենեւին եհան 'ի հաւատոց մերոց. զի զիւղն խոզի արկանել ետ 'ի ջուրս մեր՝ գլխաւորին քրիստոնէից. արդ՝ 'ի բանտի կան երկոքեանն. զինչ կամք քո հրամայեսցեն՝ այն եղիցի»: Եւ հրաման ետ՝ զԱմիրայն լուծանել յիշխանութենէն և առ ինքն ածել: Իսկ 'ի կաթուղիկոսէն բազում գանձս առեալ ոսկւոյ և արծաթոյ՝ թողցեն գնալ, ուր և կամեսցի: Եւ նա գերծեալ 'ի վտանգէն՝ չոգաւ 'ի կողմանս Սահենւոյ, և այլ ոչ իշխէր մտանել 'ի սահմանս Գանձակայ: Իսկ վանորայքն՝ որ ի՛ կողմանս քաղաքին, և երիցունք գաւառացն, իբրև տեսին՝ թէ ոչ իշխէ գալ տէր Ստեփաննոս յայն կողմն,

և ոչ նոքա իշխէին երթալ առ նա, առեալ զԲեթ-
զենն զայն կարգընկէց, տան 'ի նա զձև և զկարգ
քահանայութեան. զոր լուեալ տէր Ստեփաննոս,
ընդ բանիւ կապանաց անդ զնոսա և զնա. և ինքն
այսր անդր կացեալ մինչև մեռաւ 'ի Հերզ գաւառի:

Իբրև տեսին վարդապետք և եպիսկոպոսք
կողմանցն Աղուանից, եթէ բարձաւ թագաւորու-
թիւնն 'ի նոցանէ, և ոչ կայ յազգէն յայնմանէ
եպիսկոպոս կամ քահանայ, բայց միայն մանուկ
մի սարկաւագ, առեալ զնա տարան 'ի Բջնի
առ եպիսկոպոսն Վրթանէս, և տան ձեռնադրել
զնա քահանայ, և առեալ բերեն զնա 'ի քա-
ղաքն Գանձակ առ իշխող քաղաքին, որում ա-
նունն էր Ամիր Օմար, և աղաչէին զնա՝ զի
հրաման տացէ ձեռնադրել զնա կաթողիկոս: Եւ
նա ասէ՝ կարի մանուկ է տիօք. դուք՝ որ կա-
տարեալքդ էք հասակաւ՝ ընդէր ոչ լինիք կա-
թողիկոս: Եւ նոքա ասեն՝ վասն զի սա է յազ-
գէ կաթողիկոսացն, և սմա անկ է աթոռն: Եւ
հրաման տայ ձեռնադրել զնա. և էին անդ եպիս-
կոպոսք սակաւ, որ ձեռնադրեցին զնա: Եւ իբրև
ձեռնադրեցաւ՝ հեծոյց զնա Ամիրայն յազնիւ երի-
վար, և արկ 'ի վերայ ազնիւ կտաւ 'ի պատիւ
նմա, և փողահարս առաջի և զկնի, և հրամայեաց
շրջեցուցանել զնա ընդ փողոցս քաղաքին:

Եւ այսպէս կալաւ զաթոռն Աղուանից տէր
Յովանէս զամս բազումս: Սա հաստատեաց զա-

Թոռ իւր 'ի սահմանս Չարեքին 'ի քարի անդ՝
 զոր ասացաք վերագոյն: Սա նեղեալ յայլագգեացն՝
 դիմեաց գալ յաշխարհս Հայոց առ մեծամեծ իշ-
 խանսն առ Չաքարէ և Իւանէ եղբայր նորա: Եւ
 նոքա մեծաւ պատուով ընկալան զնա. և բնա-
 կեցոյց զնա Իւանէ 'ի գաւառն Միափոր 'ի վանքն՝
 որ կոչի Խամշի: Սա սկսաւ շինել անդ եկեղեցի
 մեծ և հրաշալի. և մինչչև աւարտեալ էր՝ խափա-
 նումն եղև, զի եկն Սուլտանն Խորասանայ՝ Չա-
 լալատինն կոչեցեալ, և եհար զթագաւորութիւնն
 Վրաց, և խոստացաւ մի զկնի միոյ գալ զօրաց
 այլագգեաց, և աւերել զաշխարհս Հայոց՝ Աղուա-
 նից և Վրաց:

Վասն վարդապետացն երեւելեաց՝ որք էին 'ի
 կողմանս Վասսուրականի:

Ընդ այնոսիկ աւուրս ժամանակաց էին վար-
 դապետք առաքինիք և լուսաւորք, որք փայլէին
 յաշխարհի իբրև զլուսաւորս. Ստեփաննոս՝ որդի
 Յուսկանն, այր սքանչելագործ և սուրբ, որ և
 գերեզման նորա յետ մահուան բժիշկ էր ամե-
 նայն ախտացելոց. և Գէորգն Կարենեցի, այր
 իմաստուն և գիտնաւոր. և միւս ևս այլ՝ Տիրա-
 ցոյ անուն նորա, որ և զաստիճան եպիսկոպո-
 սութեան ընկալաւ. և Աստուածատուր՝ զոր Աղ-
 բրկայ որդի կոչէին, յԱրճէշ քաղաքէ: Զամանէ

բազում ինչ առաքինութիւն պատմէին՝ որք տե-
սողք լեալ էին: Էր սա որդի մեծատան, յոյժ
ողորմած և աղքատասէր. իբրև ասացին նմա՝ թէ
մեռաւ մայր քո ըստ մարմնոյ, գոհացաւ զԱս-
տուծոյ. և գնացեալ ՚ի թաղումն նորա, առեալ
ոսկի և արծաթ՝ արկանէր ՚ի ձեռս մօր իւրոյ,
և կոչէր զաղքատս՝ առնուլ ՚ի ձեռաց մօրն, որ-
պէս թէ ինքն իսկ իւրովք ձեռօքն իցէ տուեալ:
Եւ իբրև հայրն վախճանեցաւ, առեալ զինչսն՝
բաշխեաց կարօտելոց: Եւ կուղպակք էին նորա
բազումք. զայն ետ ՚ի վարձու, և յամենայն ամի
առեալ զգինսն՝ գնէր նօքօք մորթս ոչխարաց և
կտաւս, և ձեռօք իւրովք կարէր հանդերձս, և
տայր աղքատաց: Եւ տեսեալ զբարեգործութիւն
նորա բազումք ՚ի Տաճկաց՝ զային առ նա, և
մկրտեալ ՚ի նմանէ՝ լինէին քրիստոնեայք: Եւ տե-
սեալ անհաւատիցն, եթէ նա է պատճառք այնմ
ամենայնի՝ կամէին սպանանել զնա, և յայտնի
նչ իշխէին վասն բազմութեան ժողովրդոցն: Խոր-
հեցան զնել նմա գաղտնի որոգայթ, և կալեալ
զմի ՚ի ծառայից իւրեանց՝ խեղդեցին, և բերեալ
գիշերի ընկեցին առ դուրս վանիցն, և վաղվա-
ղակի ընդ առաւօտն եկեալ պաշարեցին զվանքն՝
զի սպանցեն զամենեսեան, որպէս թէ նոքա գոր-
ծեցին զայն: Եւ լուեալ քրիստոնէիցն՝ ժողո-
վեցան անթիւ բազմութիւնք մեռանիլ ամենե-
ցուն, և ապա տալ զնա ՚ի ձեռս: Իսկ սուրբ այրն

Աստուծոյ տեսեալ զգաղտնի որոգայթս թշնամ-
 ւոյն՝ թէ 'ի պատճառս նորա զբազումս կամին
 սպանանել, զի Պարսիկք ունէին զիշխանութիւն
 քաղաքին, ասէ ցնոսա. «Ներեցէք ինձ զմի գի-
 շեր, և 'ի վաղիւն, որպէս կամք է ձեր՝ այնպէս
 արարէք, տո՛ւք 'ի մեզ զմեռեալդ»: Եւ հրամայեաց
 զիշերապաշտօն առնել և խնդրել յԱստուծոյ զի
 զերծցին 'ի զրպարտութենէն. և ինքն առանձ-
 նացուցեալ զինքն՝ մեծաւ հառաչանօք խնդրէր
 յԱստուծոյ զայցելութիւն. և 'ի վաղիւն բացեալ
 զդրունս վանիցն՝ կոչեաց զամենեւեան 'ի ներս
 զհաւատացեալս և զանհաւատս, և ինքն առեալ
 զնշանն Տէրունական՝ ասէ բարձր ձայնիւ 'ի լուր
 ամենեցուն. «Քեզ ասեմ, այր դու, արի կաց
 յանուն Յիսուսի Քրիստոսի, որ հաստատեաց զա-
 րարածս յոչընչէ, և ասն առաջի ամենեցուն՝ թէ
 ո՛վ սպան զքեզ»: Եւ նա յարեալ վաղվաղակի, և
 նայեցաւ յամբօխն, ետես զսպանողն իւր, և ասէ.
 «այրն այն սպան զիս»: Յայնժամ ասէ ցնա սուրբն
 Աստուծոյ. «դարձեալ դիր զգլուխդ և ննջեան
 մինչև 'ի հասարակաց յարութիւնն», և իսկոյն
 մեռաւ: Եւ այսպէս զերծեալք 'ի մահուանէ, փա-
 ռաւորեցաւ անունն Քրիստոսի Աստուծոյն մերոյ:

Վասն մահուան Զաքարէի Զօրավարի

Յետ բազում քաջութեանց և յաղթութեանց՝
 զոր արարին մեծամեծ իշխանքն Զաքարէ և Իւա-
 նէ, շոգաւ զօրօք բազմօք՝ ի քաղաքն Մարանդ,
 և առին զնա և աւերեցին զգաւառսն՝ որ շուրջ
 զնոքօք. և ապա զնացին յԱրտաւիլ քաղաք. նմա-
 նապէս առին զնա, և աւերեցին զգաւառսն՝ որ
 շուրջ զնոքօք. և բազումք ՚ի նոցանէ հանդերձ
 աղօթկոչօքն իւրեանց՝ զոր Մուրշի անուանեն,
 ապաստանեալք էին յաղօթարանն իւրեանց. հրա-
 մայեաց Զաքարիայ բերել խոտ և ցօղուն, և ար-
 կեալ զնովաւ ձէթ և նաւթ, և բորբոքեալ հրով,
 այնպէս այրեաց զնոսա, և ասէ. «Իշխանքն և
 աշխարհականքն՝ փոխանակ իշխանացն Հայոց,
 զոր այրեցին ՚ի Նախշաւանի Տաճիկք, և Կու-
 ռայքն՝ փոխանակ Հայոցն քահանայից Բազուանայ՝
 զոր մորթեցին, և զարիւնն արկին զպարսպով
 եկեղեցւոյն, որ մինչև ցայսօր սևացեալ երևի
 տեղին»։ Եւ ինքն դարձաւ յաշխարհն իւր, և ՚ի
 ճանապարհին հիւանդացաւ. զի ելին վէրք ան-
 բժշկելիք յանդամս նորա, զի յողջանալ միոյն՝
 բուսանէր միւս ևս. և այսպէս վտանգեալ զնա,
 յետ սակաւ աւուրց վախճանեցաւ, և եղև սուգ
 ամենայն բրիստոնէից։ Եւ տարեալ թաղեցին զնա
 ՚ի Սանահինն ՚ի մեծ եկեղեցւոջն առաջի դրաց
 խորանին յահեակ կողմանէ։ Եւ սուգ մեծ զգե-

ցաւ թագաւորն Վրաց Գիօրգի, մականունն Շալայ՝
որդի Սօսլանայ և Թամարին, թոռն Գիօրգեայ
մեծի թագաւորին. և եղբայրն իւր Իւանէ ամե-
նայն զօրօքն Վրաց: Եւ մնաց որդի մի Զաքարէի՝
մանուկ տիօք, Շահնշահ անուն նորա, զոր սնոյց
Իւանէ ընդ որդւոյ իւրում Սարգսի, զոր Աւապն
կոչէին, մինչև յարբունս հասակի. և ապա տի-
րեաց հայրենի իշխանութեանն:

Վասն Հելոնի արքային եւ վախճանի նորին:

Իսկ բարեպաշտ և յաղթագգեաց արքայն
Հայոց Հեոն՝ ի վերայ բազում քաջութեանցն՝
զոր արար, հնազանդեցոյց զՂրջակայ ազգան,
եկն և ապստամբ կաթուղիկոսն Հայոց Յովհան-
նէս, որ ՚ի Կլայն Հռոմայական, և հաշտեցան
ընդ միմեանս, իբրև վախճանեալ էր տէր Դա-
ւիթ, որ Արքակաղնին:

Ապա հիւանդացաւ և արքայն Հեոն, որ և
մեռաւ: Եւ կոչեալ առ ինքն զկաթուղիկոսն
Յովհաննէս, և զամենայն զօրագլուխս զօրօք իւ-
րեանց, և զի որդի ոչ ունէր, բայց միայն դուստր
մի, զոր յանձնեաց ՚ի կաթուղիկոսն և յիշխանսն
ամենայն թագաւորեցուցանել զնա փոխանակ
իւր, և կալ նմա հնազանդ, և ամուսնացուցա-
նել զնա զուգապատիւ առն, և ետ զնա ՚ի ձեռս
կաթուղիկոսին և երկու մեծամեծ իշխանացն՝

Կոստանդնի ազգականին իւրոյ, և Սիրատանայ՝
որ էր Հոռոմ դաւանութեամբ, և ինքն հանգեաւ
խաղաղական մահուամբ 'ի ոկլլ թուականին Հա-
յոց, կալեալ զթագաւորութիւնն ամս քսան և
չորս յաղթութեամբ և բարի անուամբ: Եւ յոյժ
սգացին զվախճան քաջին ամենայն աշխարհն իւր
և ամենայն զօրքն առ հասարակ, զի յոյժ սի-
րելի էր ամենեցուն Քրիստոսասէր արքայն: Եւ
յետ օրինաւոր սգոյն կազմեցին զմարմինն առ
'ի թաղել, և եղև հակառակութիւն, զի կէսքն
ասէին թաղել զնա յարքայական քաղաքին 'ի
Սիս, և այլքն 'ի վանքն՝ որ կոչի Ակներ, զի
յոյժ սիրէր զնա վասն բարւոք կարգաւորութեան
նոցա և հաճոյական աղօթիցն: Իսկ ոմանք ոչ
համարեցան պատշաճ, զի եզր էր տեղին այն, և
թշնամիք բազում էին նորա յայլազգեացն, գուցէ
ասեն եկեալ հանիցեն և այրեսցեն զգա հրով
վասն բազում քինոյն՝ զոր ունին ընդ դմա: Ապա
միաբանեալ ամենեցուն, տարեալ զմարմինն նո-
րա թաղեցին 'ի Սիս քաղաքի, և զսիրտն և ըզ-
փորոտին տարան 'ի վանքն՝ որ կոչի Ակներ:
Այսպէս հանգեաւ 'ի բարեպաշտութեան քաջն և
յաղթողն ամենայնի Լևոն արքայ:

Եւ կաթուղիկոսն և իշխանքն բերին զորդի
Անդիոքայ՝ զոր Բրինձն կոչէին, և ետուն ըզ-
դուստր Լևոնի արքայի 'ի կնութիւնն նորա, և
թագաւորեցուցին զնա, և էր անուն պատանւոյն

Փիլիպպոս, և անուն թագուհւոյն Զապէլ: Իսկ նա իբրև եկաց յարքայութեանն զամս չորս, խաբեաց զնա հայրն իւր, և առ 'ի նմանէ զթագն Լևոնի արքայի, և զպաղատն արքունական, զոր յերևելի յաւուր կանգնէին, և այլ զանձս ոսկւոյ և արծաթոյ: Իբրև տեսին իշխանքն՝ եթէ ոչ է միամիտ այրն յարքայութեան անդ, ըմբռնեալ զնա՝ արարին յարգելս, մինչև բերցէ զթագն և զգանձն՝ զոր տարաւ: Իսկ հայրն նորա ոչ ետ և ոչ զմի, այլ և ոչ օգնել ինչ կարաց որդւոյ իւրում. և թողին զնա անդ, մինչև 'ի նմին մեռաւ:

Եւ իշխանն մեծ Կոստանդին հաւանեցոյց զկաթուղիկոսն, և զայլս ոմանս 'ի մեծամեծացն, թագաւորեցուցանել զորդի իւր զՆեթում, մանուկ տիօք առոյգ մարմնով, և գեղեցիկ տեսանելով: Իսկ թագուհին ոչ հաւանէր լինել կին մանկանն, չոգաւ ապստամբեցաւ 'ի Սելևկիա առ Փռանգսն՝ որ անդ. զի մայր նորա Փռանգ էր ազգաւ 'ի Կիպոս կղզոյ: Եւ առեալ Կոստանդնի զգօրս ամենայն՝ պաշարեաց զքաղաքն, մինչև յոչ կամաց ետուն զթագուհին 'ի ձեռս նորա. և տարեալ ամուսնացոյց զնա որդւոյ իւրում. և եղեն 'ի նմանէ որդիք: Եւ յոյժ բարեպաշտ էր կինն այն և ողջախոհ, սիրող ամենայն երկիւղածաց Աստուծոյ և աղքատասէր, պահօք և աղօթիւք հանապաղ ճգնէր:

Իսկ մեծ իշխանն Կոստանդին իբրև առ
 զիշխանութիւնն թագաւորութեանն որդւոյ իւ-
 րում Հեթմոյ, զամենայն հոգս արքայութեան
 յանձն առեալ՝ իմաստաբար կարգաւորէր. զկէսսն
 հնազանդէր սիրով, և զոչ հնազանդեալսն բառ-
 նայր 'ի միջոյ՝ զոմանս փախստական առնելով,
 և զայլս մահուամբ: Արար սէր և միաբանու-
 թիւն ընդ Սուլտանի Հոռոմոց՝ որում անուն էր
 Ալադին, որ ունէր զբազում աշխարհ ընդ ձե-
 ոամբ իւրով: Այսպէս առնէր ընդ շրջակայ ազգսն,
 և յամենայն կողմանց խաղաղացոյց զաշխարհսն:
 Կարգեաց և զանդրանիկ որդին զՍմբատ՝ զօրա-
 վար. և զմիւսն՝ իշխան թագաւորութեանն. և
 զամենայն վանորայս երկրին անհոգս առնէր յա-
 մենայն կողմանց, զի ինքն տայր զամենայն պի-
 տոյս նոցա, զի նոքա աղօթից և պաշտաման
 պարապեացին: Լցաւ և երկիրն ամենայն բազ-
 մութեամբ մարդկան անարուեստից և արուես-
 տաւորաց, որք ժողովեցան յամենայն կողմանց
 փախուցեալք յաւերմանէ թաթարին. որ եկեալ
 յԱրևելից հիւսիսոյ տապալեցին զաշխարհս ամե-
 նայն:

Յետ այսորիկ մեռաւ և կաթուղիկոսն Յո-
 հաննէս՝ կալեալ զամս ութ և տասն: Եւ նստու-
 ցանէ մեծ իշխանն հանդերձ թագաւորաւն զտէր
 Կոստանդին յաթոռ սրբոյն Գրիգորի, այր առա-
 քինի և հեզ, սուրբ վարուք կեցեալ. և անձին

իւրում բարւոք առաջնորդեալ, որպէս յարդա-
 րեաց զկարգ եկեղեցւոյ ուղղափառութեամբ: Չսա
 պատուէին ամենայն ազգք՝ ոչ միայն քրիստո-
 նեայք, այլ և ազգն Տաճկաց: Դէպ եղև երից
 Սուլտանացն գալ ՚ի սահմանս Հոռմկլայն կոչե-
 ցեալ քաղաքի, ուր էր աթոռ կաթուղիկոսու-
 թեանն ՚ի վերայ Եփրատ գետոյն. զնաց կա-
 թուղիկոսն ՚ի տես Սուլտանացն, իբրև գիտացին
 զգալուստ նորա՝ ինքեանք իսկ ընթացան ընդ
 առաջ նորա. և բերեալ զնա ՚ի բանակն մեծաւ
 պատուով՝ կանգնեցին նմա խորան ազնիւ ՚ի մէջ
 խորանաց իւրեանց. ՚ի մի կողմանէ խորան Մե-
 լիք Քելիմին, որ իշխէր կողմանցն Եգիպտոսի,
 և ՚ի միւս կողմանէն՝ խորան Մելիք Աշրափին,
 որ իշխէր մեծ մասին Հայոց աշխարհիս և Մի-
 ջագետաց, նմանապէս և խորան եղբօր որդւոյ
 նոցա, որ իշխէր կողմանցն Դամասկոսի: Եւ այս-
 պէս մեծապատիւ արարեալ զնա զյորով աւուրս՝
 արձակեցին զնա մեծաւ պարգևօք, գեղօք և դաս-
 տակերտօք. զի Աստուած զփառաբանիչս իւր
 փառաւորէ աստ և ՚ի հանդերձեալն: Եւ եղև
 սկիզբն թագաւորութեանն Հեթմոյ՝ ՚ի ոհգ թուա-
 կանին Հայոց. և Քրիստոսի փառք յաւիտեանս
 ամէն:

Համառօտ հիստուածք պատմութեանց կողմանցն
Աղուանից, ընդ ներգոյս զրուցատրարան

Սկիզբն առաջնոյ պատմութեանն եղաք
զսուրբ Լուսաւորիչն Հայոց, զառաքեալ և զմար-
տիրոս, և զաթոռակալ երից սուրբ առաքելոցն՝
Թադէոսի և Բարդուղիմէոսի և Յուդայի Յակո-
բեան, զսուրբն Գրիգորիոս, և աղօթիւք նորա
հասաք մինչև ցոյս վայր: Իսկ երկրորդ հա-
տուածիս դիցուք զլուս զլուսաւորիչս կողմանցն
Աղուանից, որպէս զազգայնոց և զհաւատակցաց
մերոց: Մանաւանդ զի և առաջնորդ նոցա հա-
յալեզուք հայերէնախօսք յոլովք էին, թագա-
ւորքն՝ հնազանդք թագաւորացն Հայոց՝ ընդ ձե-
ռամբ նոցա լեալք, և եպիսկոպոսքն՝ ձեռնա-
դրեալք ՚ի սրբոյն Գրիգորէ և յաթոռակալաց նո-
րա, և ազգն՝ ուղղափառութեամբ ընդ մեզ կա-
ցեալ ՚ի կրօնս, վասն այնորիկ արժան է ՚ի միա-
սին լինել յիշատակ երկուց ազգացս: Եւ մեք
համառօտիւք սկսցուք ասել զառաջնորդս նոցա
մինչև ցոյս վայր՝ որ թողաւս:

Արդ առաջին պատճառ լուսաւորութեան
կողմանցն Արևելից ասեն զսուրբն Եղիշէ զաշա-
կերտ մեծին Թադէոսի առաքելոյն, որ յետ մա-
հուան սրբոյ առաքելոյն գնացեալ յԵրուսաղէմ
առ Յակոբոս եղբայրն Տեառն, և ՚ի նմանէ ձեռ-
նադրեալ եպիսկոպոս, զայ ընդ աշխարհն Պար-

սից, և հասանէ յաշխարհն Աղուանից. գայ նա 'ի տեղի մի անուանեալ Գիս, և անդ շինէ եկեղեցի, և ինքն կատարի անդէն նահատակութեամբ անյայտ՝ թէ յուժմէ, և եղև ընկեցեալ 'ի ջրհոր մի ընդ այլ բազում դիականց. և անդ եկաց մինչև յաւուրս բարեպաշտ արքային Վաչագանայ վերջինս:

Եւ այս են թագաւորք Աղուանից 'ի դարմից Հայկայ յազգականութենէն Առանայ, զոր կարգեաց Վաղարշակ Պարթև վերակացու և իշխան կողմանցն այնոցիկ: Առաջին Վաչագան, Վաչէ, Ուռնայր: Սա եկեալ առ մեծ արքայն Հայոց Տրդատ, և առ սուրբն Գրիգորիոս, մկրտի 'ի նմանէ: Եւ ձեռնադրէ սուրբ Գրիգոր գայր մի ի սպասաւորաց իւրոց եպիսկոպոս, որ եկեալ էր ընդ նմա 'ի Հոռոմոց, և տայ զնա Ուռնայրի արքայի. Յաւղագան, Միրհաւան, Սաստրասաէս, Վաղեն: Յաւուրս սորա արար գիր Մեսրոպ երանելի Հայոց, Վրաց և Աղուանից: Վաչէ, գաս բռնութեամբ մոգ արար Ազկերտ արքայ, որ կոտորեաց զսուրբ Վարդանանքն. և յետոյ թողեալ զմոգութիւնն, ընդ նմին և զթագաւորութիւնն, կրօնաւորեալ եկաց խստակրօն վարուք, և հաշտեցոյց զԱստուած, որում մեղաւն: Եւ ապա Վաչագան բարեպաշտ՝ զոր յիշեցաք 'ի վերոյ: Սա լուաւ՝ թէ զսուրբն Եղիշէ ընկեցին 'ի գուրն, հրամայեաց հանել զամենայն ոսկերսն՝ որ 'ի գբի

անդ, և հանեալ կուտեցին զնա շեղջս շեղջս: Յա-
 դօթս եկաց բարեպաշտ արքայն առ Աստուած՝ զի
 յայտնեսցէ զոսկերս սրբոյն Եղիշէի. և ել հողմ
 սաստիկ, և ցանեալ ցրուեաց զամենայն ոսկերսն
 ընդ երեսս դաշտին, բաց յոսկերաց սրբոյն Եղի-
 շէի: Եւ բարձեալ արքայի մեծաւ պատուով, գո-
 հանալով զԱստուծոյ բաշխեաց ամենայն երկրին
 իւրոյ: Ապա սուրբն Շուփհաղիշոյ եկաց եպիս-
 կոպոս: Բայց վասն առնս այսորիկ յառաջ կար-
 գելով երկմտութիւն զոյ մեզ. զի որ գրեաց
 զպատմութիւն Աղուանից, զայս անունս կարգէ
 յաւուրս Վաչագանայ բարեպաշտի լեալ. և այսմ
 վկայ օրէնքն՝ զոր եղ Վաչագան արքայ ամե-
 նայն եպիսկոպոսօքն Աղուանից, և գրէ այսպէս.
 «Ես Վաչագան արքայ Աղուանից, և Շուփհաղի-
 շոյ արք եպիսկոպոս՝ Պարտաւայ», և յետ այ-
 սորիկ այս անունն ո՛չ գտանի ՚ի կարգ համարոյ
 եպիսկոպոսացն, այլ մեք որպէս և գտաք՝ եղաք:
 Եւ ապա տէր Մատթէ, տէր Սահակ, տէր Մով-
 սէս, տէր Պանտ, տէր Ղազար: Եւ ապա սուրբն
 մանուկն Գրիգորիս, որին մեծին Վրթանայ, եղ-
 բայր Յուսկանն, թոռն սրբոյն Գրիգորի, զոր
 առաքեաց մեծ արքայն Հայոց Տրդատ, և սպա-
 նեալ եղև ՚ի դաշտին Վատնայ վասն վկայու-
 թեան Աստուծոյ, և բերեալ թաղեցաւ յԱմարաս:
 Յետոյ նշխարքն գտեալ եղև յաւուրս Վաչագա-
 նայ, ընդ որս և նշխարք սրբոցն՝ Զաքարիայի

հօրն Յովհաննու մկրտչի, և Պանդալէիմոնի մեծ վկային Քրիստոսի, որ վկայեաց 'ի Նիկոմիդեա քաղաքի յաւուրս Մաքսիմիանոսի, զոր տարեալ էր սուրբն Գրիգորիս ընդ իւր: Եւ ապա տէր Զաքարիայ. տասն՝ տէր Դաւիթ. մետասան՝ տէր Յովհան՝ որ և Յոնացն եղև եպիսկոպոս. երկոտասան՝ տէր Երեմիայ: Յաւուրս սորա արար Մեսրոպ գիրս Աղուանից մեծաւ ձայնիւ. *) երեքտասան՝ տէր Աբաս: Առ սա գրեցին 'ի ժողովոյն Դիմայ՝ ասել զսուրբն Աստուած՝ անմահ և խաչեցար, և ասել՝ մի բնութիւն Աստուածութեան և մարդկութեանն. չորեքտասան՝ տէր Վիրոյ ամս երեսուն երեք: Սա զբազում ամս 'ի դիպահոջ լեալ 'ի դրան Խոսրովու Պարսից արքայի, և յետ մահուան նորա ազատեալ, եկն յերկիր իւր: Սա թափեաց զգերեալսն Հայոց՝ վրաց և Աղուանից 'ի Շաթախազրէ, յորդւոյն Զերուխաբօնայ՝ որ գերեաց զաշխարհս: Սա շինեաց քաղաքս հինգ յանուն Շաթայ՝ զՇաթառ, զՇամբառ, զՇաքի, զՇրուան, զՇամախի, զՇապօրան: Տէր Զաքարիայ ամս հնգետասան: Սա աղօթիւք իւրովք ապրեցոյց զմեծ քաղաքն Պարտաւ 'ի գերութենէ: Տէր Յոհան՝ ամս քսան հինգ. տէր Ուխտանէս՝ ամս երկոտասան: Սա անէծ զնախարարս Աղուանից վասն ազգաշաղախ խառնութեան, և սատակեցան ամենեքեան: Տէր Ե-

*) Ծան. ա. Հր. — Գուցէ՛ ջանիւ:

զի ազար՝ ամս վեց. տէր Ներսէս ամս՝ եօթն և
 տասն: Սա մինչև եպիսկոպոս էր Դարդմանայ՝
 հաւանեցոյց զկին ոմն, Սպրամ անուն, կին իշ-
 խանին Աղուանից՝ զի զամենայն ինչ ըստ կա-
 մաց նորա գործեսցէ. և էր կինն խմորեալ յա-
 դանդն Քաղկեդոնի, և աղաչեալ կնոջն զեպիս-
 կոպոսունս, ետ ձեռնադրել զՆերսէս Բակուր ՚ի
 կաթուղիկոսութիւն Աղուանից: Իբրև անցին ժա-
 մանակք ինչ, երևեցոյց զադանդն՝ զոր յղացեալ
 ունէր. իբրև յանդիմանեցաւ յեպիսկոպոսացն և
 յերիցանցն, հալածական արար զբազումս. և ժո-
 դովեալ առաջնորդացն Աղուանից՝ նզովեցին զնա,
 և գրեցին առ կաթուղիկոսն Հայոց Եղիայ օգնել
 նոցա: Եւ գրեաց Եղիայ առ գլխաւորն Տաճկաց
 Ապտլմելիք, թէ առաջնորդն Աղուանից, և կին
 մի, կամին ապստամբեցուցանել ՚ի քէն զաշ-
 խարհն, զի զՅունօք թեակոխեն: Եւ հրամայէ
 Եղիայի գնալ յաշխարհն Աղուանից և ընկենուլ
 զնա յաթոռոյն, զնա և զկինն ՚ի միասին կապել
 զոտս նոցա և արկանել զուղտով որպէս զբեռն,
 և տանել ՚ի դուռն արքունի, զի նշաւակ վիցի
 ամենայն զօրուն: Եւ գնացեալ Եղիայի և ներ-
 քինւոյն արքայի ՚ի քաղաքն Պարտաւ՝ արարին
 զհրամանն արքունի. և մինչ այնպէս անարգանօք
 ձաղէին զնա, ՚ի նեղասրտութիւն անկեալ Ներսէսն՝
 յետ ութ աւուր վախճանեցաւ դառնապէս: Եւ
 մուրհակ ետուն ամենայն նախարարքն Աղուա-

նից և ամենայն եպիսկոպոսունքն առաջի ներ-
 քինւոյն՝ հրամանաւ և մատանեաւ արքունի, զի
 առանց հրամանի կաթուղիկոսին Հայոց ոչ ձեռ-
 նադրեացեն կաթուղիկոս Աղուանից: Եւ ձեռնա-
 դրէ Եղիա յաթոռն Աղուանից գտէր Սիմէօն, որ
 զպղտորումն ներսէսի եբարձ, կացեալ ամ մի և
 կէս, և եղ կանոնս եօթն տուն: Տէր Միքայէլ
 ամս երեսուն և հինգ. սա կոչեաց զՄաքենաց-
 ւոց հայրն Սողոմոն, և անէծ գտեարսն Աղուա-
 նից, որ զերից ազգաց զճնունդսն ամուսնացու-
 ցեալ էին, որք բարձան 'ի միջոյ առ հասարակ-
 նզովեցին և զթալիլէ վրաց առաջնորդն, զի նա
 հրաման տայր անօրէն ամուսնութեանն: Տէր
 Անանիա ամս չորս: Տէր Յովսէփ ամս տասն և
 եօթն: Ի սորա հինգերորդ ամին լցաւ երկերիւր
 ամ թուոյ Հայոց: Տէր Դաւիթ ամս չորս, սա
 թափեաց զհող և զսպաս սրբութեանն, և դեղա-
 կուր եղեալ մեռաւ: Տէր Դաւիթ ամս ինն, սա
 վաճառեաց անօրինաց զԴաստակերտն և զՍահ-
 մանախաչ: Տէր Մատթէոս ամ մի և կէս, և սա
 ևս դեղ մահու արբեալ վախճանեցաւ: Տէր Մով-
 սէս ամ մի և կէս: Տէր Ահարոն ամս երկուս:
 Տէր Սողոմոն, տէր Թէոդորոս ամս չորս: Տէր
 Սաղոմոն ամս մետասան և կէս: Տէր Յովանէս
 ամս քսան և հինգ. սա փոխեաց զկաթուղիկո-
 սարանն 'ի Բերդակ՝ որ էր իւրեանց հովոցաց-
 տեղի, յորժամ հանաւ 'ի Պարտաւայ: Տէր Մով-

սէս կէս ամ: Տէր Դաւիթ ամս քսան և ութ. սա սահմանեաց զանօրէն ամուսնութիւնն Շաքոյ տեառն և նորին իշխանին. եղբայրն աշխարհական հարցեալ ասէ ցնա. «ուստի՞ գաս տէր». և նա ասէ. «'ի տանէ եղբօր քո». և ասէ իշխանն. «լեզուդ որ օրհնեաց մի՛ խօսեսցի, և անշո՞ւրասցի». և առժամայն եղև. և ոչ բժշկեցաւ, մինչև 'ի մահ: Տէր Յովսէփ ամս քսան և հինգ. 'ի սորա երրորդ ամին լցաւ թիւս Հայոց 1: Տէր Սամուէլ ամս հնգետասան. անձամբ առեալ սորա զպատիւն, և յետոյ լուծեալ 'ի Գէորգայ կաթողիկոսէ Հայոց, 'ի հարկէ առնու զերկրորդ ձեռնադրութիւնն 'ի Դուին: Տէր Յունան ամս ութ և կէս. սա էր դրան եպիսկոպոս Հայոց. և մինչդեռ 'ի գերութեան էր Գէորգ, սա գայ յԱղուանս, և անդէն ձեռնադրի առանց կամաց տեառն Գէորգայ. և իբրև գնեցին զտէր Գէորգ իշխանքն Աղուանից, լուծանէ զՅունան 'ի պատուոյն. բայց աղաչեալ գնա իշխանացն Աղուանից վասն երախտեացն՝ որ առ նա, կրկին ձեռնադրէ գնա ևս: Տէր Սիմէօն ամս քսան և մի: Տէր Դաւիթ ամս հինգ: Տէր Սահակ ամս ութուտասան: Տէր Գազիկ ամս երեքտասան. 'ի սորա չորրորդ ամին լցաւ թուականն Հայոց 2: Տէր Դաւիթ ամս վեց. սա ան զձեռնադրութիւնն յԱնանիայէ Հայոց կաթողիկոսէ: Տէր Պետրոս ամս վեշտասան: Տէր Մովսէս ամս վեց, յառաջնորդութենէն Փառխոսոյ

վանացն: Ապա տէր Մարկոս այրն Աստուծոյ, և յետ նորա Յովսէփ, և ապա միւս տէր Մարկոս և գլնի նորա տէր Ստեփանոս, ապա տէր Յովանէս ամս յիսուէն, և տէր Ստեփանոս ամ մի և կէս, 'ի տիս պատանեկութեան վախճանեալ 'ի շօղ ամի թուականին Հայոց:

Յաւուրս տեառն Գրիգորիսի մեծի Հայոց կաթողիկոսի առաջնորդ ոչ գոյր տանն Աղուանից զամս քսան և հինգ: Ապա մանուկ մի էր յազգէ կաթողիկոսացն Գագիկ անուէն, որդի Գէորգեայ, զոր սնուցին և ուսուցին, և իբրև 'ի չափ հասաւ մանուկն, ապա գրեն թուղթ մաղթանաց Գրիգոր վարդապետն՝ որդին Թոքակերի, և Դաւիթ՝ որդի Ալօկայ, և այլ աշխարհն Աղուանից, առ մեծ հայրապետն Հայոց Գրիգորիս, որ ընդ այն ժամանակս էր 'ի կողմանս Արևմտից, և այր մի ընդ թղթոյն առաքելով, զի ձեռնադրեսցէ զնա եպիսկոպոս, առաքեսցէ և ինքն եպիսկոպոս մի յիւրոցն, և տացէ հրաման ձեռնադրել զմանուկն Գագիկ յաթոռն Աղուանից. զի մի անառաջնորդ կորիցէ աշխարհն: Իսկ հայրապետն ձեռնադրեաց զառաքեալն, հրաման ետ և եպիսկոպոսին Կարնայ՝ զնալ յաշխարհն Աղուանից, և ձեռնադրել կաթողիկոս Աղուանից: Ապա եկեալ եպիսկոպոսին Կարնայ Սահակայ և միւս եպիսկոպոսն, ձեռնադրեն այլ ևս եպիսկոպոսս երկոտասան՝ ըստ հրամանի զրոց, և ապա

ձեռնադրեցին զՔաղիկն կաթուղիկոս, և անուանեցին Քրիզորէս ըստ անուան կաթուղիկոսին Հայոց:

Ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ եղև յանկարծակի մէգ և մառախուղ, և լցաւ առ հասարակ լեռն և դաշտ, և եղև շարժ ահագին, և կործանեցաւ մայրաքաղաքն Քանձակ. և շնորհօքն Աստուծոյ ապրեալ եղև նորրնծայ կաթուղիկոսն, բայց մեռաւ 'ի շարժմանէն մեծ վարդապետն Քրիզոր՝ հանդերձ այլ բազմութեամբ արանց և կանանց և մանկտոց, որոց ոչ գոյ թիւ, զոր սպանին շինուածքն անկեալ 'ի վերայ: Եւ եկն թագաւորն Վրաց Դեմետրէ, և աւար էառ զամենայն ինչսն, տարաւ և զգրուես քաղաքին յիւր աշխարհն. փլաւ և լեռնն Ալհարակ, և կապեաց զձորակն որ անցանէր ընդ մէջ նորա, և եղև ծով, և է մինչև ցայսօր ժամանակի: Եւ յետ ութ ամի երևեցաւ աստղ մի գիսաւոր լի լուսով, որ նշանակ եղև սովոյ և՛ սրոյ և՛ գերութեան, որ կալաւ զաշխարհս:

Եւ յորժամ եղև այր կատարեալ կաթուղիկոսն Քաղիկ լի իմաստիւք Աստուածայնովք, փոխեցաւ յաշխարհէս. և դարձեալ խաւար եղև այնոցիկ կողմանցն: Եւ ապա տէր Բեժգեն որ եթող զկարգն և առ կին, և յետ նորա տէր Ստեփանոս ամս քառասուն, և զկնի նորա տէր Յովհաննէս ամս քառասուն, որ շինեաց եկեղեցի մի հրաշալի 'ի գաւառն Միափոր 'ի վանքն՝ որ կոչի

Խամշի. սա եհաս յաւուրս մեր. և ապա տէր
Ներսէս եղբայր նորին, այր հեզ և բարի բնու-
թեամբ, որ ձեռնադրեալ եղև 'ի ոճղ թուականին
Հայոց:

Վասն ելանելոյ Թաթար զօրուն ևւ փախստական
աննելոյ զթագաւորն Վրաց

Ի ոկթ թուականին, մինչդեռ հպարտացեալ
էին Վիրք յաղթութեամբն՝ զոր յաղթեցին Տաճ-
կաց, յինքեանս կորզելով զբազում գաւառս Հայոց՝
'ի նոցանէ, յանկարծակի յեղակարծ ժամու յո-
րով գունդս զօրու ծանու ամենայն կազմութեամբ
ելեալ ընդ դուռն Դարբանդայ ուժգին դիմեց-
մամբ, և եկեալ յաշխարհն Աղուանից, գալ ան-
ցանել յաշխարհս Հայոց և Վրաց, և զոր ինչ գը-
տանէր 'ի ճանապարհին՝ զամենեսեան սրոյ ճա-
րակ տայր՝ զմարդ և զանասուն, մինչև 'ի շուես
անգամ, և մեծագին հանդերձից և այլ ընչից
փոյթ ինչ ոչ առնէին, բաց 'ի ձիոյ. և փոյթ ընդ
փոյթ շոգան մինչև 'ի քաղաքն Տփլիս, և դարձեալ
եկին իջին յաշխարհն Աղուանից, 'ի սահմանս Շա-
քոք քաղաքիս. և համբաւ ստութեան գայր զնո-
ցանէ թէ մոգք են և քրիստոնեայ հաւատովք,
և նշանագործք. և եկեալ են 'ի վրէժխնդրութիւն
քրիստոնէից որ 'ի բռնութենէն Տաճկաց. և ա-
սէին՝ թէ ունին եկեղեցի վրանեայ և խաչ սքան-
չելագործ. և բերեալ կապիճ մի գարի՝ արկանեն

առաջի խաչին, և ամենայն զօրքն տանեն 'ի նրմանէ երիվարաց իւրեանց, և ոչ պակասի. այլ իբրև սպառին ամենեքեան 'ի տանելոյ, նոյնչափ կապճին անդէն մնայ: Նոյնպէս և կերակուրս մարդկան. և այսպէս համբաւով ստութեան լցաւ աշխարհս. վասն այսորիկ ոչ ամրացան բնակիչք աշխարհին, մինչև երէց մի աշխարհական, առեալ զժողովուրդ իւր, և խաչիւք վարելովք ընթացաւ ընդ առաջ նոցա. և նոցա սուր 'ի վերայ եղեալ՝ կոտորեցին առ հասարակ. և այսպէս անհոգս գրտեալ զբազումս՝ կոտորեցին, և աւերեցին զյուրով տեղիս. և ինքեանք ամրացուցին զաղիսս իւրեանց 'ի մօր և 'ի տղմուտ տեղիս, որ կայ 'ի մէջ երկուց քաղաքացն, Բարտաւայ և Բելուկունայ, յամրագոյն տեղիս, զոր Բեղամէջն կոչեն. և ինքեանք յանդուգն արձակամաբ աւերէին զբազում գաւառս:

Ապա զօրաժողով լեալ թագաւորն Վրաց՝ Շալայն, և մեծ հազարապետն Իւանէ, կալ ընդդէմ նոցա մարտիւ պատերազմի, և իջեալ 'ի դաշտավայր տեղիս, զոր Խուճանն անուանեն, քանզի անդ պատահէր գունդ թշնամեացն. և մարտուցեալք ընդ միմեանս, զառաջինն 'ի փախուստ դարձուցին զթշնամիսն. բայց քանզի դարան գործեալ էր, յարեան յետուստ կողմանէ և սկսան կոտորել զզօրսն Վրաց. դարձան ընդդէմ և փախուցեալքն, և աստի և անտի 'ի մէջ առեալ՝ մեծ

տագնապ հասուցին 'ի վերայ զօրուն քրիստո-
 նէից. և փախեալ թագաւորն և իշխանքն ամե-
 նայն. և ժողովեալ թշնամեացն զաւար զօրուն՝
 տարան 'ի բանակս իւրեանց: Դարձեալ միւս ան-
 գամ զօր ժողովեալ թագաւորն Վրաց և՛ս բազում
 քան զառաջինն, կամեցեալ տալ մարտ պատե-
 րագմի ընդ թշնամիան: Իսկ նոցա առեալ զկին
 և զորդիս և զամենայն ախն, կամեցան ելանել
 ընդ դուռն Դարբանդայ յաշխարհն իւրեանց: Իսկ
 զօրն Տաճկաց որ 'ի Դարբանդ՝ ոչ ետուն նոցա
 մուտ անցից. և նոցա՝ հատեալ զլեառն Կաւկաս՝
 ընդ անանց տեղիս 'ի վիհսն լնլով զփայտ և
 զքար և զախս իւրեանց և զերիվարս և զկազմած
 պատերագմական, անցին գնացին յաշխարհն իւ-
 րեանց: Էր անուն զլիսաւորին Սաբադա Պահա-
 տուր:

Վասն որ 'ի տահմանս Դանձակայ անկումն եղել
 զօրացն

Զկնի այսորիկ իբրև ժամանակ ինչ անցին
 ի վերայ, այլ զօր ել 'ի Հոնաց, զոր Խուչախն
 անուանեն. և եկեալ ընդ աշխարհն Վրաց առ
 թագաւորն Հաշայ, և առ հազարապետն Իւանէ,
 զի տացեն նոցա տեղի բնակութեան. և նոքա
 ծառայեսցեն նոցա միամտութեամբ: Իսկ նոքա
 ոչ առին յանձն լինել նոցա ասպնջական: Եւ

նոքա դէմ եղեալ գնացին առ բնակիչսն Գան-
 ձակ քաղաքի. և նոքա յօժարութեամբ ընկալան,
 քանզի էին 'ի մեծ նեղութեան 'ի զօրացն Վրաց,
 որք աւերէին զաշխարհս նոցա, և գերէին զմարդ
 և զանասուն. ետուն նոցա տեղի բնակութեան
 'ի սահմանս քաղաքին. օգնէին և այլ կերակրօք
 և ըմպելեօք. զի նոքօք կայցեն ընդդէմ թագա-
 ւորութեանն Վրաց: Իսկ զօրքն Հոնաց դադա-
 րեալք անդ և գետեղեալք, զօրաժողով եղև Ի-
 ւանէ և դիմեաց 'ի վերայ նոցա հպարտութեամբ.
 մեծամեծս փքայր բնաջինջ առնել զնոսա և ըզ-
 քաղաքն, 'ի բազմութիւն զօրացն յուսացեալ՝ և
 ոչ յԱստուած, որ տայ յաղթութիւն ում և կա-
 մի: Իբրև հարան ընդ միմեանս, ելին խուժքն
 հանգստեամբ յորջից իւրեանց. և զվաստակեալ
 և զլքեալ զօրսն Վրաց 'ի բերան սրոյ արկեալ,
 և զբազումս ձերբակալ արարեալ, և զմնացորդսն
 փախուցեալ, և մեծ բեկումն եղև յաւուր յայն-
 միկ զօրուն քրիստոնէից. և այնքան թողան 'ի
 ձեռանէ Աստուծոյ, մինչ զի մի վատ այր զբա-
 զում քաջ արս և անուանիս եղեալ 'ի պատե-
 րազմունս, իբրև հովիւ զհօտ առաջի անցու-
 ցեալ բերէին. զի եբարձ տէր զօգնութիւն 'ի
 սրոյ նոցա. և ոչ ընկալաւ զնոսա 'ի պատերազ-
 մի. բերէին զարս պատուականս և վաճառէին
 ընդ դոյզն հանդերձից կամ ընդ կերակրոյ. և
 Պարսիցն գնեալ զնոսա՝ անհնարին նեղութեամբ

կեղէին զկեանս նոցա. և այնքան պահանջէին 'ի նոցանէ կշիռս ոսկոյ և արծաթոյ, մինչև անհնարին լինել հատուցանել. և բազումք մեռան անդէն 'ի բանտի.

Անդ ըմբռնեցան ընդ այլսն և Գրիգոր որդի Հաղբակայ եղբայր Վասակայ քաջի, և Պապաքն նորուն եղբօր որդի, զի երեք որդիք էին Վասակայ՝ Պապաքն, Մկտէմ, Հասան, զոր Պռօշն կոչէին, արք քաջք և անուանիք, որ յահէ նոցա դողայր ամենայն զօրն Տաճկաց. զՊապաքն սպանին 'ի պատերազմին: Իսկ զԳրիգոր ձերբակալ արարեալ, նեղէին բազում խոշտանգօք, զի ուրասցի զՔրիստոս, և նա ոչ առ յանձն, այլ առաւել ևս անարգէր զմուլար օրէնսդիրն նոցա զՄահմետ, և զգարշելի օրէնս նոցա. և բարկացեալ նոցա՝ քարշեցին զնա մերկ 'ի վերայ երկրի, և փշով քանցեցին զամենայն մարմինս նորա. և այնքան տանջեցին զնա, մինչև 'ի գանելն աւանդեաց զոգի իւր, և ընկալաւ 'ի Քրիստոսէ զվկայական պսակն: Սոքա գաւառաւ Սաշենեցիք էին, յերևելի ազգէ, հաւատով քրիստոնեայք ուղղափառք, և ազգաւ Հայ:

Եւ զայլ բազումս 'ի գերելոցն անօրէն Պարսիկքն զանազան տանջանօք նեղէին, քաղցիւ և ծարաւով և մերկութեամբ: Իսկ քրիստոնեայքն որ էին 'ի քաղաքին Գանձակ, բազում բարեգործութիւնս ցուցին առ գերեալսն, զոմանս զնե-

լով և ազատելով, և զկէսս կերակրով, և կիսոցն հանդերձս զգեցուցանելով, և զվախճանեալսն թաղելով. և այսպէս յամենայն կողմանց զբարեգործութիւնս ցուցանելով: Բայց յետ աւուրցինչ անցանելոյ, դարձեալ զօր ժողովեաց մեծ հազարապետն Իւանէ երթալ առնուլ զվրէժ յայնցանէ՝ որք կոտորեցին զգօրն նորա. և դիմեալ ՚ի վերայ նոցա յեղակարծում ժամու՝ եհար սատակեաց զխուժադուժսն բերանով սրոյ. և զաւար նոցա և զմանկունս գերի վարեալ՝ ան յաշխարհ իւր. և Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ փառք յաւիտեանս:

Վասն վարդապետին Մխիթարայ՝ թէ ուստի էր,
եւ կամ իրապիսի որ:

Հռչակաւորն այն և մեծիմաստն զխտութեամբ՝ էր ՚ի քաղաքէն Փանձակայ, քրիստոնեայ ծնողաց զաւակ, որք ետուն զնա յուսումն Քրոց սրբոց. և իբրև եհաս նա յարբունս հասակի, ձեռնադրեցին զնա քահանայ կուսակրօն: Եւ պաշտեալ զքահանայութիւնն յոլով ամս՝ ցանկացաւ հմուտ լինել Քրոց սրբոց, և առակաց խորոց՝ որ կան ՚ի նոսա: Եւ հանգիպեցաւ Յովանէս վարդապետի Տաւուշեցի անուանեալ, որ ՚ի ժամանակին յայնմիկ երևելի էր նա զխտութեամբ. զառաջին յաշխարհակեաց կեանս կա-

ցեալ սակաւ ինչ, և մնացեալ յամուսնոյն, կրօնաւորութեան հետևեալ, և հասու եղեալ Աստուածայնոց Գրոց՝ զվարդապետական պատիւ ժառանգեալ: Առ սմա կացեալ Մխիթար ամս յորովս, ուսման գրոց պարապեալ, և զի էր վարդապետն Յովանէս շրջագայ տեղւոջէ՝ ՚ի տեղի շրջելով, քարոզելով զբանն Աստուծոյ և ուսուցանելով զբարի վարս մարդկան: Սա բազում իրս կարգաւորեաց կարգաց և կրօնից քրիստոնէից. զի դեռ ցայն ժամանակն՝ ՚ի տեղիս տեղիս լուծանէին զշաբաթ և զկիրակէ սուրբ քառասնորդաց աղուհացիցն: Սա եղ օրէնս պահօք վճարել, որպէս զայլ աւուրս շաբաթուն, բայց միայն զի տօնեսցեն ՚ի շաբաթու վկայից Աստուծոյ, և ՚ի կիրակէի խորհրդոյ յարութեանն Քրիստոսի, և մատուցեն զխորհուրդ մեղսաքաւիչ մարմնոյ և արեանն Քրիստոսի: Եւ այսպէս հաստատութիւն կալաւ յամենայն տեղիս՝ զյիսներբեակն պահօք վճարել, զոր յառաջն կէսք պահէին, և կէսք ո՛չ: Կացեալ առ սմա Մխիթարայ, և առ այլ ոմանս, էառ նա զանուն վարդապետական, և այնու ո՛չ շատացաւ, այլ շոգաւ նա յԱրևմուտս կոյս յաշխարհն՝ որ կոչի Սև լեառն, առ վարդապետան՝ որք էին անդ ուսուցիչք, և զայն ինչ ո՛չ հանեալ ՚ի վեր՝ թէ իցէ նորա առեալ զայն պատիւ, այլ բազում ինչ օգտեալ ՚ի նոցանէ, եկն նա ՚ի Կարնոյ քաղաք, և անդ գտանէ զբարե-

պաշտ իշխանն զանուանեալն Քուրթ, և հաւատովն ըրիստոնեայ, որ ընդ այն ժամանակս անդ լինէր, սարտուցեալ 'ի թագաւորութենէ Վրաց. և եղեալ նմա ծանօթ, սիրեցաւ 'ի նմանէ իբրև զհայր: Եւ յետ այսորիկ դարձաւ նա յաշխարհ իւր. և ել համբաւ իմաստութեանն նորա ընդ ամենայն աշխարհս. և բազումք աշակերտէին նմա յուսումն վարդապետութեան: Եւ ապա նեղեալ 'ի Տաճկաց, 'ի սաղրելոյ կաթուղիկոսին Աղուանից Ստեփանոսի, և եկեալ նորա յաշխարհն Խաչենոյ առ Վաղթանգ իշխան շաթերքոյ, և առ եղբարս նորա՝ որք բազում պատուով պատուեցին զնա, և անդ դադարեալ ամս ինչ: Ապա դարձ եղև իշխանին Քրթին 'ի հայրենիսն իւր գալ յաշխարհն Կայենոյ և Մահկանաբերդոյ, և բազում մեծարանս եղ նմա թագուհին Վրաց՝ որ Թամարն կոչէր, դարձուցանելով 'ի նա զհայրենի տեղիսն, և այլս յոլովս: Սա է հայր Սաղունին և Դաւթի Պապշէր Բարիոքին հօր Սաղունին: Իսկ իբրև լուաւ վարդապետն Մխիթար, թէ դարձաւ իշխանն 'ի հայրենիս իւր, եկն նա առ նա վասն առաջին սիրոյն և միաբանութեանն որ առ միմեանս. և բնակեցաւ նա 'ի վանքն՝ որ կոչիւր Գետիկ, 'ի գաւառին Կայենոյ, 'ի վերայ գետոյն մեծագունի՝ զոր անուանեն Աղստևոյ գետ, յաջմէ կողմանէ գետոյն. և էր առաջնորդ վանիցն վարդապետն՝ որ Սարկաւագ անուանիւր, աշա-

կերտ նորին, որ բազում ուրախութեամբ ընկալաւ զնա, և ինքն սպասաւորէր նմա. և անդ դարեալ յոլով ժամանակս:

Ապա եղև շարժ սաստիկ, որ զբազում տեղիս կործանեաց և տապալեաց զբարձրաբերձ շինուածս, ընդ որս խախտեցաւ և եկեղեցին Գետկայ սաստիկ յոյժ. մինչ զի ոչ լինէր հնար վերստին նորոգել: Ապա երկմտեալ բնակչացն՝ կամէին ցրուել այսր և անդր, ոչ միայն վասն խախտելոյ եկեղեցւոյն, այլ զի նեղեալ էին ՚ի մերձակայիցն. քանզի մի ոմն յիշխանացն, Սարգիս անուն, փոխեաց զգիւղ իւր ՚ի տեղւոջէ իւրմէ, և բերեալ շինեաց մերձ ՚ի վանս. և այնուհետև բազում գժտութեամբ կային ընդ միմեանս. քանզի պարսաւադէտք էին հանապազօր: Իսկ վարդապետն սուրբ արգել զնոսա ՚ի խորհրդոյն յայնմանէ, ոչ թողուլ զմիմեանս և ցրուիլ, այլ ՚ի միասին կալ, և խնդրել իւրեանց տեղի բնակութեան: Ապա շոգան միաբան առ մեծ իշխանն Իւանէ, եղբայր զօրավարին Վրաց Ջաքարէի, որդիք քեռ բարեպաշտ իշխանին Քրթին, որ ընդ այն ժամանակս իշխէր բերդին Կայենուոյ և գաւառին, և ցուցին նմա զխնդիրս իւրեանց՝ զի տացէ նոցա տեղի, ուր փոխեսցեն զվանս իւրեանց. և նա հրամայեաց նոցա տեսանել, թէ ո՞ր տեղի պատշաճ իցէ. և նոքա շրջեալ գտին տեղի մի բարեվայելուչ և զոգաձև առ ստորոտս

երկուց լերանցն՝ որ կայ 'ի գլխոյ նորա, գոր
անուանէին գտեղին Տանձուտայ ձոր. և էր 'ի
նմա գիւղ. և ձորակ մի փոքրագոյն անցանէր
ընդ մէջ նորա. և միւս ևս յորդագոյն յաջմէ
կողմանէ, տեղի փայտաւէտ և ջրաւէտ. անդ
համարեցան, թէ պատշաճ իցէ գետեղիլ:

Վասն շինութեան վանացն Նորն Գետկայ

Սկսաւ այնուհետև վարդապետն սքանչելի
հանդերձ միաբանօք իւրովք ձեռն 'ի գործ ար-
կանել շինութեան վանիցն և եկեղեցւոյ 'ի վե-
րասացեալ ձորն տանձուտայ՝ հրամանաւ մեծ
իշխանին Իւանէի. և շինեցին եկեղեցի մի գե-
ղեցկաշէն փայտակերտ, և օծեալ կնքեցաւ յա-
նուն սուրբ Լուսաւորչին Գրիգորի: Էր 'ի տօ-
նախմբութեան եկեղեցւոյն և սուրբ վարդապետն
Սաշատուր Տարօնացի, առաջնորդ սուրբ ուխ-
տին՝ որ կոչի հաղարծին, այր սուրբ և առաքի-
նի, և գիտութեամբ հռչակեալ, մանաւանդ ե-
րաժշտական արուեստիւ: Սա պայծառացոյց
գսուրբ ուխտն՝ որում առաջնորդ էր ինքն, որ
յառաջ քան զգալն նորա՝ ամայի էր և խամբա-
ցեալ: Չսա պատուէր մեծապէս թագաւորն Վրաց
Գիօրգի, հայր թամարին: Եւ եկեղեցւոյն ձեռ-
նագրովն իւրով ետ գերկուս գեւղսն, զԱբասա-
ձոր և զՏանձուտն, և այգի մի 'ի միջնաշինին.

և եղ նզովս ամենայն սրբովք. զի մի ոք իշխեսցէ հանել զնոսա ի վանացն: Սա եբեր զխագն 'ի կողմանս յարևելից, զանմարմին եղանակսն 'ի մարմին ածել, զարարեալսն յիմաստնոց, որ ցայն ժամանակս չև՝ էր սփռեալ ընդ աշխարհս: Սա եկեալ գրեաց և ուսոյց բազմաց, և բազում հանգիստ եղև 'ի ծանր աշխատութեանցն, և անդ հանգեալ 'ի Քրիստոս ինքն, և կայ թաղեալ յարևմտից կուսէ եկեղեցւոյն:

Շինեցին 'ի Նորն Գետիկ և՛ս փոքրագոյն եկեղեցի մի յանուն սուրբ Կարապետին Յովաննուս 'ի գլուխ վանիցն: Եւ ապա սկսան հիմնարկել մեծափառ եկեղեցւոյն կոփածոյ վիմօք և գեղեցկաշէն արուեստիւ գմբեթայարկ երկնանրման, սխրալի տեսողաց, սկսեալ 'ի ոխ թուականին Հայոց, զկնի շորս ամաց առնլոյ զԵրուսաղէմ Սալահատնին, և կատարի յամս հինգ ի խանկար զատկին Յունաց:

Վասն այսր զատկի բազում հակառակութիւն և վէճ էր ամենայն ազգաց ընդ Հայոց, ևս առաւել Վրաց ազգին, զի լրբեալ ասէին զթիւրն՝ ուղիղ, զոր եղծեալ ապականեաց Իռիոն պիղծն՝ որ 'ի դրան ամբարշտին Յուստիանոսի, որ վասն ոչ կոչելոյ զնա 'ի ժողովն որ եղև յԱղեքսանդրիա վասն լրմանցն զատկաց և այլ տօնից՝ յետ վճարելոյ երկերիւրեկին Անդրէասի՝ զինն ամ խանգար եկաց տօնքն ամենայն, զի

ոչ կարացին ուղղապէս վարել զարուեստն նորա
 յետ վճարելոյն: Ապա իմաստասէր ոմն, էաս ա-
 նուն, ձայն արձակեալ առ ինքն կոչել յամենայն
 ազգաց զիմաստունս, զՓենեհէզ Հրեայ, զԳիզան
 յԱսորւոց, զԱդդէ 'ի Գամրաց, զԵլոզս 'ի Յու-
 նաց, և այլս յոլովս: Եւ սկսեալ ներքուստ 'ի
 վեր թուել զամսն, և գտեալ հաստատութեամբ՝
 կարգեցին զհինգ հարիւրեակ բոլորն՝ անտարա-
 կուսելի օրինակ յաւիտեան. զոր տարեալ առ
 Յուստիանոս կայսրն, նա հրամայեալ Իռիոնի, և
 նա նախանձաբեկ եղեալ վասն արուեստին մե-
 ծանձնութեան, և իւրն ոչ կոչեցելոյ, կամեցաւ
 եղծումն ինչ առնել իրացն. փոխեաց զԱպրիլի
 հնգետասան 'ի վեշտասան, և զվեց 'ի հինգ, բաղ-
 բաղայս եղեալ՝ թէ այլն ամենայն ճշմարիտ է.
 բայց յայսմանէ ոչինչ սխալ է: Իսկ այն հինգ
 'ի յիննսունուհինգ ամի հանապազ սխալէ զնո-
 սա՝ ընդ Հրեայսն առնելով զգատիկն 'ի ներքոյ
 լրմանն. քանզի շաբաթ ածէ 'ի նոցա հինգ. իսկ
 մեզ վեց կիրակէ, որպէս դիպեցաւ և աստ: Եւ
 վասն այսպիսի վիճման Հայոց և Վրաց առաքէ
 թագուհին Թամար, և սպարապետ Չաքարիայ,
 զմի ոմն 'ի մեծ իշխանացն Վրաց, նմանապէս և
 'ի Հայոց յԵրուսաղէմ, յառաջ քան զգատիկն,
 տեսանել զճշմարիտն. և այսոցիկ դատավճիռ
 լուցումն կանթեղին՝ որ 'ի սուրբ գերեզմանին
 Քրիստոսի, զոր ասեն խնդրուածքով սրբոյն Գրի-

գորի Հայոց Լուսաւորչի՝ առանց ձեռաց մարդոյ
 և զգալի հրոյ՝ լուցանիլ հրամանաւ Աստուծոյ
 յամենայն զատկի, որ լինի մինչև ցայսօր ժա-
 մանակի: Բայց զվերակացութիւն քաղաքին Տա-
 ճիկք ունէին. հարցին ցբրիստոնեայան. թէ երբ
 իցէ զատիկն ձեր. պատասխանեցին որ 'ի Յու-
 նաց և յայլոց ազգաց. թէ յայսմ կիրակի: Իսկ
 որ 'ի Հայոց էին, ասացին. ոչ յայսմ կիրակէի,
 այլ 'ի միւս կիրակէի: Իսկ որ Տաճիկ վերակա-
 ցուն էր քաղաքին՝ այր իմաստուն էր, հրամա-
 յեաց շիջուցանել զամենայն լոյս, որ էին 'ի տա-
 ճարի անդ. և փակեալ զդուրսն, կնքեալ մատա-
 նեաւ իւրով, և ոչ ումեք հրամայեաց մտանել
 'ի ներքս տեսանել: Եւ իբրև անց օրն այն և եղև
 երեկոյ, և սպասէին լուցման կանթեղին, հրա-
 մայեաց իշխանն անարգանօք հանել զամենե-
 սեան և գանիւ մեծաւ, իբրև զտգէտս և զսու-
 տրս, բաց 'ի Հայոց. և իբրև անց շաբաթն, և
 եկն միւս կիրակէն, զոր ասէին Հայք զատիկ:
 Մինչ դեռ 'ի պաշտաման և յաղօթս էին 'ի տա-
 ներորդ ժամուն՝ ազդումն եղև ամենեցուն, և
 վազվազակի լուցաւ կանթեղն առանց ձեռաց. և
 եղև ուրախութիւն մեծ Հայոց: Եւ առեալ զան
 հարին այլոց ազգաց, և գովէին ամենեքեան զի-
 մաստութիւն և զհաւասն Հայոց. և ս առաւել
 ազգն Տաճկաց, և անարգէին ձաղէին զՅոյսն յա-
 մենայն քաղաքս, որ ընդ իշխանութեամբ Տաճ-

կաց. տեսին զայն և անքն առաքեալք 'ի թագա-
ւորէն Վրաց, և 'ի գորավարէն, և եկեալ պատ-
մեցին զոր տեսին. և խնդաց մեծ գորավարն Չաքա-
րէ, և ամենայն Հայք՝ որ էին 'ի գորուն. և առա-
ւել ևս հաստատէին յուղիղ հաւատս Հայոց:

Յայսմ ամի եղև աւարտ հռչակաւոր և խրն-
դատես եկեղեցւոյն Գեաղայ, զոր շինեաց վար-
դապետն Մխիթար իւր միաբանօքն՝ ձեռնտու-
ութեամբ Վաղթանկայ Սաշենեցւոյ՝ տեսան Հա-
թերքոյ, և եղբարց իւրոց՝ Գրիգորոյ և Գրիգո-
րիսի և Սոյդանայ և Վասակայ, և այլոց իշխա-
նաց բարեպաշտաց՝ որդւոց Քրթին Դաւթի և
Սաղունին. նա և քոյր նոցա Արզու խաթուն,
կին Վաղթանկայ Հաթերքեցւոյ, սա բազում ինչ
օժանդակ եղև. արար և վարագոյր գեղեցիկ՝
գատերօք իւրովք՝ ծածկոյթ սուրբ խորանին,
զարմանալի տեսողաց, 'ի մագոյ այծից կակղա-
գունաց, ներկեալ պէսպէս և զանազան, զործ-
քանդակակերպ և նկարեալ պատկերօք, ճշգրտ-
տագոյն հանուածովք. տնօրինականօք փրկչին և
այլ սրբոց, որ հիացուցանէր գտեսողսն: Եւ որք
տեսանէին, օրհնութիւն տային Աստուծոյ, որ ետ
կանանց իմաստութիւն սստայնանկութեան և
հանճար նկարակերտութեան, որպէս առ Յորն
ասացաւ, որ ոչինչ ընդհատէր 'ի կազմուածոյ
խորանին՝ զոր արարին Բեսելիէլ և Ելիաբ, թէ
ոչ յանդգնութիւն է ասելս, զի նոյն հոգի էր՝

որ շարժէր զնոսա և զսոսա: Եւ ոչ այս եկեղեցւոյս (միայն) արար ծածկոյթ, այլ և այլոց եկեղեցեաց, Հաղբատայ և Մակարայ վանից և Դատի վանաց. քանզի յոյժ սիրող էր եկեղեցեաց բարեպաշտ կիինն. և արարին նաւակատիս եկեղեցւոյն մեծապէս խմբիւք: Անդ էր և եպիսկոպոսն Հաղբատայ՝ Յոհանէս, առաքինի և սուրբ այր, և այլ բազմութիւն քահանայից և պաշտօնէից. և օծեալ կնքեցաւ եկեղեցին յանուն սուրբ Աստուածածնին: Շինեցաւ և դաւիթ եկեղեցւոյն գեղազարդ և կոփածոյ վիմօք: Յուով ձեռնատու եղեն մեծ զօրավարքն Չաքարէ և եղբայրն իւր Իւանէ. քանզի նոքա ունէին զիշխանութիւն դաւառին, և զսուրբ վարդապետն յոյժ սիրէին. քանզի Չաքարէ խոստովանութեամբ որդի էր նորա հոգևոր, և ընծայեցին եկեղեցւոյն սահման ջրադարձովք լեռնէ՝ ի լեռն, և բով մի յԱբասաձոր և զԶօրոձոր՝ ի նահանգին Բջնոյ, և զԱշաւա՝ ի գլուխ վանացն: Շինեցին և ինքեանք գիւղ մի մերձ՝ ի ծովակն փոքրագոյն անհնարին խորութեամբ, և անուանեցին զգիւղն յանուն ծովակին Տզրկածով, քանզի բազումք կային ի նամօրասէր և տղմասէր սողուն. և այլ միւս ևս փոքրագոյն գեօղ ներքոյ վանիցն, զոր Ուռելանջ անուանեցին: Շինեցին և այլ մատրուեսս յանուն սրբոց առաքելոցն, և սրբոյն Հռիփսիմեայ: Եւ ինքն քանզի սիրէր զանապատ և զամայութիւն,

արար իւր տուն բնակութեան բացագոյն 'ի վանացն. շինեաց և անդ փոքրագոյն եկեղեցի մի փայտակերտ՝ յանուն սուրբ Հոգւոյն. և 'ի ժամանակի ծերութեան, 'ի գլուխ վանիցն յաջմէ կողմանէ շինեաց եկեղեցի մի շիրիմ գերեզմանի իւրոյ, կրով և վիմօք մածուցեալ սրբագործ, յանուն համբարձմանն Քրիստոսի Աստուծոյն մերոյ, օրհնելոյն յաւիտեանս ամէն:

Թ է ո՞յք էին որք երեւելիք էին յաշակերտսն նորա:

Բագումք էին որք աշակերտեցան 'ի նմանէ վարդապետական բանին. քանզի համբաւ իմաստութեան նորա հռչակեցաւ ընդ ամենայն տեղիս, և գային առ նա յամենայն կողմանց: Քանզի ըստ անուանն իւրոյ՝ մխիթարէր զամենեւեան: Քանզի էր նա մխիթարական որպէս Բառնաբաս, և նշանաւոր 'ի մէջ ժողովրդոց որպէս զԱնտոն, և բանք նորա արդիւնականք լի շնորհօք. և ամենայն ոք փափաքէր տեսանել զնա վասն այսպիսի համբաւոյ: Բագումք որ էին 'ի կարգի վարդապետաց ծածկէին զինքեանս և գային, 'ի կարգի աշակերտաց կալով՝ ուսանէին 'ի նմանէ, և առնուին վերստին հրաման. և բագումք յաշակերտաց նորա հասին 'ի պատիւ վարդապետական: Բայց երկու ոմանք 'ի նոցանէ իմաստնագոյնք

էին քան զայլսն, որք կարող էին և զայլս օգտեցուցանել, առաջնոյն թորոս անուն՝ ՚ի սահմանացն Մելտենու, Հայոց, հայր նորա հայկազն և մայր նորա Ասորի, այր հեզ և խոնարհ, առաքինի և աղքատասէր յոյժ, ասպնջական օտարաց և առատ ՚ի տուրս, որ զժամանակս կենաց իւրոց բարիոքապէս վարեալ, ՚ի ծերութիւնս պարարտութեան յաւելաւ առ հարս իւր, և կայ թաղեալ ՚ի հռչականուն վանքն Հաղբատ, ՚ի գլուխ վանացն, ՚ի գերեզմանս եպիսկոպոսացն և վարդապետացն, որոյ յիշատակն օրհնութեամբ եղիցի, և աղօթք նորա պարիսպ հաւատացելոց: Եւ երկրորդին Վանական անուն, այր սուրբ և պարկեշտ, և յամենայն գործս բարիս յառաջադէմ, ողջախոհ և զգաստ յամենայնի, և վարդապետական բանիւ քան զամենեւին՝ որ ՚ի ժամանակին էին գերազանցեալ, ծննդական մտօք և յարմար բանիւք: Վասն որոյ դեգերէին առ նա ուսման աղազաւ ոչ միայն վարդապետական բանի, այլ ամենայն կեանք նորա և շարժումն անգիր օրէնք էին տեսողացն: Եւ զայս ոչ թէ միայն ականջալուր ասեմ, այլ և ականատեսս իսկ եմ, զի բազում ժամանակս կացաք առ նա ՚ի վարժս կրթութեան ՚ի սահմանս Տաւուշ բերդոյ, յանապատի անդ՝ զոր ստացաւ իւր բնակութիւն, և աղբիւրաբար արբուցանէր ամենեցուն զբանն վարդապետական:

վասն վարդապետին վախճանի մեծին Մխիթարայ՝ որ Գոշն կոչի:

Նրանելիս այս՝ զոր վերագոյն ասացաք, զընթացսն կատարեալ, և զհաւատս պահեալ, եհաս 'ի խորին ծերութիւնն: Եւ իբրև ետես նա եթէ տկարացաւ 'ի զօրութենէ մարմնոյ, և հանդերձեալ է յաւելուլ առ հարսն իւր, կոչեաց նա զբնակիչս ուխտի վանացն Նորն Գետկայ, որ ընդ նմա ժուժկալեալ էին յամենայն աշխատութիւնս վանիցն և եկեղեցւոյն, և օրհնեաց զնոսա և զաշակերտսն իւր յանուն Տեառն. և զմի ոմն 'ի նոցանէ ընտրեալ, Մարտիրոս անուն նորա, որ աշակերտ և ընտանի էր նմա, կացոյց զնա առաջնորդ նոցա, մանուկ տիօք, բայց կատարեալ իմաստութեամբ, այր քաղցրաձայն յերգս պաշտամանն, և առատամիտ ընթերցող, և երագ 'ի զըշուժիւն. նմա հրամայեաց իշխել նոցա: Եւ զրեաց կտակ առ մեծ հազարապետն Իւանէ, եղբայր Չաքարէի, և յանձնեաց 'ի նա զվանսն և զառաջնորդն. և ինքն փոխեցաւ յաստեացս առ Քրիստոս, ալևորեալ և լի աւուրբք: Եւ վերակացու վանացն Մարտիրոս հանդերձ միաբանօքն գեղեցկապէս յարդարեաց զպատշաճս թաղմանն նորա հոգեկան և մարմնական պիտոյիւք, և տարեալ հանգուցին զնա առաջին զրան եկեղեցւոյն փոքրագունի, որ կայ 'ի գլուխ վանացն յարև-

մտից կողմանէ: Եւ մինչև ցայսօր գերեզման նորա օգնէ ցաւագնելոց, որք հաւատով ապաւինին յաղօթս նորա, և զհող տեղւոյն հանապազ տանեն 'ի պէտս հիւանդաց մարդոյ և անասնոյ, զի Աստուած զփառաւորիչս իւր փառաւորէ կենդանութեամբ և մահուամբ: Դէպ եղև երբեմն՝ զի պաշտօնեայք նորա գային գրաստօք՝ բարձեալ գինի 'ի պէտս վանիցն. Վրացի ոմն, Բասիլիա անուն, եկեալ՝ բռնութեամբ կամէր առնուլ 'ի նոցանէ 'ի գինւոյ անտի, զի գործակալ էր նա Իւանէի 'ի վերայ մայրոյն՝ որ պահէր զտեղի իջաւանի նորա. և պաշտօնեայքս ասեն ցնա. մի նեղեր զմեզ, քանի Գոշին եմք. զի այսպէս կոչէին զնա մականուամբ. քանզի հեղզագոյն եկին ալիք նորա: Իսկ թշուառականն անարգեաց զնոսա և զԳոշն հայհոյութեամբ. և իբրև եկն յայն տեղի՝ որ յիշէր զանուն նորա ձաղանօք, անդէն վաղվաղակի համրացաւ, և կապեցաւ լեզու նորա. և այնպէս եկաց զբազում աւուրս, մինչև հառաչանօք խնդրեաց թողութիւն. և ամենայն ոք որ տեսանէր զայրն, գովէին զծառայն Աստուծոյ: Եւ եթող նա յիշատակ և արձան գերեզմանի զիրս մտախորհս յօգուտ ուսումնասիրաց՝ համառօտ մարգարէութեանն Երեմիայի գեղեցկադիր կարգօք, և սուղ ինչ կանոնս վասն սպասաւորելոյ մարմնոյ և արեան Տեառն, թէ ո՞րպէս պատշաճ իցէ, կամ ո՞րպիսի կարգօք. և զիրք մի

ողբք 'ի վերայ բնութեանս՝ 'ի դիմաց Ազամայ
 առ որդիս նորա, և ի դիմաց Եւայի առ դստե-
 րըս նորա, և գիրք մի յայտարարութիւն ուղղա-
 փառութեան հաւատոյ ընդդէմ ամենայն հեր-
 ձուածողաց, 'ի խնդրոյ մեծ զօրավարին Չաքա-
 րէի և եղբօր իւրոյ, և այլ թուղթս խրատականս,
 և եղև վախճան նորա 'ի ուր թուականին:

Վասն որք յետ նորա կալան սռաջնորդութիւն:

Փառաւորեցաւ վանքն և հռչակեցաւ սուրբ
 վարդապետին՝ իմաստութեամբ Մարտիրոսի ա-
 ռաջնորդի. քանզի այր շինարար էր. շինեաց և
 այլ ժամատուն անտաշ վիմօք մածուցեալ կրով,
 հաստահեղոյս որմօք, փայտակերտ վերնայարկօք,
 որ յետ ժամանակաց փլաւ վերնայարկն: Շի-
 նեաց և գրատուն մի գեղեցկաշէն յարկօք, ա-
 րուեստաւոր ունելով զհիւսն Մխիթար, որ 'ի
 բազում իրս աշխատ եղև եկեղեցեացն և վանիցն:
 Եւ բազում եղբարք ժողովեցան վասն հռչակա-
 նուն տեղւոյն, և բազմաց եղև տեղի աննդեան և
 ուսման. որ և մեք իսկ անեալ և ուսեալ եղաք
 'ի նոյն վանս: Սկսան շինել և այլ եկեղեցի մի
 հինգ խորանօք, կոփածոյ և տաշած վիմօք, գլմ-
 բեթաւոր և գեղեցիկ շինուածով. և իբրև ընդ-
 միջեցաւ եկեղեցին՝ խափանումն եղև յովով ժա-
 մանակս. քանզի եկն Սուլտանն Խորասանայ, Չա-
 լալատինն կոչեցեալ, և եհար զգօրս Հայոց և

Վրաց, և աւերեաց զբազում գաւառս. վասն այսրր պատճառի և այլ յոլովից մնաց անաւարտ: Յետոյ այր ոմն, Գրիգոր անուն, Կապալեցի, որ յառաջն արդիւնաւորեալ էր 'ի շինումն եկեղեցւոյն, վերստին 'ի ձեռն առեալ՝ աւարտեաց զնա 'ի ող թուականին:

Վախճանեցաւ և Իւանէ, եղբայր Զաքարէի, և թաղեցաւ 'ի Պղնձահանքն 'ի դուռն եկեղեցւոյն՝ զոր շինեաց ինքն, առեալ 'ի Հայոց՝ Վրացի վանրս արար. և մինչ մեռանէր նա, յանձնեաց զորդի իւր և զտուն յիշխան ոմն իւր սնուցած՝ Գրիգոր անուն, զոր Տղայն կոչէին: Սա խնդրեաց յԱւագէն, յորդւոյն Իւանէի, զվանքն Գետիկ, իւր տեղի գերեզմանի. և վասն յոյժ սիրելոյ զնա՝ ետ նմա. զնեաց գիւղ մի 'ի նմանէ, Վաշխէ անուն, մերձ յԱղստե, ետ զայն 'ի վանքն, և այլ բազում արդիւնս, գրեանս և խաչս և անասունս: Շինեաց և հրաշագան եկեղեցի մի՝ երեքխորանի, մերձ 'ի գաւիթս եկեղեցւոյն, շինուած զարմանակերտ, և անուանեցաւ եկեղեցին յանուն սրբոյն Գրիգորի: Նա և այլ շինուածք յոլով եղեն 'ի նմա, և բազմացան քահանայք և պաշտօնեայք և մանկունք ուսումնականք. և կալեալ Մարտիրոս զառաջնորդութիւնն ամս քառասուն՝ եթող կամաւորաբար: Կալաւ յետ նորա Մխիթար ոմն. և այլ սն, և այլ նա, Յովասափն, և այլ սակաւորեայ, և Աբրահամ վարդապետն: Եւ ապա տէր

Յովհանէս Արմանեցին, որ և Հաղարծնին էր առաջնորդ, և ձեռնադրեցաւ եպիսկոպոս 'ի յութհարիւր հինգ թուականին: Սա շինեաց 'ի Հաղարծինն զսեղանատունն երևելի՝ սրբատաշ վիմօք. և ապա զնաց 'ի մեծ աթոռն Հաղբատ. և յութհարիւր երեք թուին Պաշատուր վարդապետն, և եղբայր իւր Բարսեղն, շինեաց եկեղեցի մի երեքխորանի, հանդէպ վանիցն, զմբէթաւոր, յանուն սրբոյն Գէորգեայ:

Վասն Սուլտանին Զալալադնին և կոտորելոյն զգօրսն Վրաց 'ի ոհո թուականին

Յառաջ ասացեալ ազգն հիւսիսոյ արևելից, որ թաթար անուանէր, 'ի նեղ էարկ զՍուլտանն Պորասանայ՝ զԶալալատին, և եհար զգօրս նորա, և տապալեաց զաշխարհս նորա. և հանին զնա փախստական ընդ աշխարհն Ադուանից. և եկն նա 'ի քաղաքն Գանձակ, և առ զնա. և կուտեաց իւր գօրս անթիւս 'ի Պարսից և 'ի Տաճկաց և 'ի թուրքաց. և եկն յաշխարհս Հայոց: Զայն տեսեալ Իւանէի, ազդ առնէ թագաւորին Վրաց, և ժողովէ գօրս բազումս կալ ընդդէմ Սուլտանին. և հպարտութեամբ մեծամեծս փքանային, և դաշինս եղեալ էին, թէ յաղթեսցեն նմա, զամենայն Հայ մարդ՝ 'ի կրօնս Վրաց դարձուցեն, որք ընդ իշխանութեամբնոցա. և զընդդիմացեալսն՝

սրով բարձրեն: Չայս խորհուրդ խորհեցան ոչ Աստուծով, և դաշինս կռեցին, և ոչ նորա հոգւով զայս խորհեցան, և զՏէր ոչ հարցին, որ տուիչն է յաղթութեան սւմ և կամի:

Եկն ապա Սուլտանն 'ի գաւառն Կուտայից. զնաց և Իւանէ զօրօքն Վրաց, և կայր հանդէպ նոցա 'ի վերոյ. և տեսեալ զնոսա զանգիտեաց, զետեղեալ 'ի տեղւոջն: Իսկ Սուլտանն՝ յառաջ վարեալ զզօրս իւր՝ գայր հանդէպ նոցա: Եւ իբրև զայն ետես իշխան մի յաւագացն Վրաց, Շարուէ անունն նորա, և եղբայր իւր Իւանէ, արքաջք և անուանիք, և յաղթողք 'ի պատերազմի, ասեն ցայլ զօրսն. «դուք կացէք՝ մնացէք վայր մի, և մեք երթեալ խառնեսցուք 'ի նոսա. եթէ դարձուսցուք 'ի նոցանէ զոմանս յետս, մեր է յաղթութիւն, եկայք և դուք. ապա թէ նոքա մեզ յաղթիցեն, փախերուք դուք, և ապրեցուցէք զանձինս ձեր»։ Եւ իբրև խառնեցան նոքա, սկսան կոտորելով զօրս Սուլթանին: Իսկ զօրն Վրաց այնմ ուշ ոչ եղին, այլ փախեան 'ի տեղւոջէ անտի, մինչև այր զընկեր 'ի փախուստ ոչ գիտէր. և երթեալք առանց ուրուք հալածելոյ ամենեքեան 'ի վախից 'ի վայր մղեալք, 'ի ձոր անդր լնուին 'ի գլուխս քաղաքագեղն Գառնոյ: Եւ իբրև տեսին զայն զօրքն Սուլտանին, զհետ մտեալ զբազումս կոտորեցին, և զայլս գահավէժ առնէին: Եւ եկեալ Սուլտանին 'ի գլուխ

ձորոյն՝ ետես զայն ողորմ տեսիլն. զի իբրև
 զբերդուկս քարանց կուտեալ կային անդ բազ-
 մութիւն մարդկան և երիվարաց, շարժեաց
 զգլուխ իւր և ասէ. «այս գործ ոչ մարդոյ է,
 այլ աստուծոյ միայն, որ կարողն է ամենայնի».
 և դարձաւ դիակասլուտ առնել զանկեալսն, և
 աւերել զբազում տեղիս. զնաց 'ի քաղաքն Տրփի-
 խիս, և ձեռնտու եղեն Պարսիկքն որ 'ի նմա, և
 առ զքաղաքն և զբազումս կոտորեաց, և զևս
 բազումս բռնադատէր թողուլ զքրիստոնէութիւն,
 և հաւանիլ խաբեբայ և մուլար ուսմանն Տաճկաց:
 Բազումք այնուհետև յերկիւղէ մահուանն զան-
 զիտեալ՝ փոխանակէին զճշմարտութիւնն ընդ
 ստութեանն և այլք յանձն առին զմահ քա-
 ջութեամբ քան զկեանս խղճիւ, զվկայա-
 կան անուն ժառանգեալ՝ ելին յաշխարհէս
 բարի անուամբ: Եւ ապա հրաման ետ, որք հա-
 ւանին և որք ոչ, ոչ հարցաքննութիւն առնել,
 այլ բռնութեամբ զամենեսեան թլփատել: Եւ
 այսպէս բռնաբար երկուց ոմանց կալեալ զձե-
 ոանէ մարդկան 'ի հրապարակի անդ, և միւսն
 առեալ սուր, հատանէր զմաշկ առնացի անդա-
 մոյն, և ընդ կանայսն խառնակէին զազրալից
 պղծութեամբ. և ընդ ամենայն տեղիս ուր և
 գտանէին խաչ կամ եկեղեցի՝ կործանէին և քա-
 կէին. զայս ոչ միայն 'ի Տփիխիս, այլ և 'ի Գան-
 ձակ, և 'ի Նախշաւան, և յայլ տեղիս զործէին:

Մի ոմն յաւագացն, որ և մայր Սուլտանին կին էր նորա, Օրդան անուռն, սա բազում չարչարանօք նեղէր զբնակիչս քաղաքին Քանձակայ՝ ոչ միայն զքրիստոնեայսն, այլ և զՊարսիկս հարկապահանջութեամբ բազմաւ. և սպանաւ ինքն 'ի նմին քաղաքի 'ի Մուհիտացն, որք սրով նենգութեամբ սպանանեն զմարդիկ. մատեան տռնա ոմանք՝ մինչդեռ գայր ընդ փողոց քաղաքին, իբր թէ զրկանս կրեալ իցէ նոցա յումեքէ, և առ նա մատեան տալ իրաւունս. ցուցին նմա թուղթ 'ի ձեռին ունելով՝ աղաղակեցին և ասեն. «դատ՝ դատ». և իբրև զտեղի առ նա՝ և կամէր հարցանել՝ թէ ո՞ իցէ նեղեալ զնոսա, նոքա աստի և անտի յարեան 'ի վերայ, և սրով՝ զոր ունէին 'ի ծածուկ, խոցեալ սպանին զնա: Եւ այսպէս բարձաւ չարն 'ի միջոյ. և զսպանողսն նորա հազիւ կարացին սպանանել նետիւք. զի զբազումս խոցեալ փախեան 'ի մէջ քաղաքին. զի այսպէս սովոր են առնել ազգն այն, որ բռնացեալ են յամուր տեղիս՝ զոր թուռն և թանջահ կոչեն. այլ և 'ի մայրիսն Լիբանանու առնուռն զգինս արեան իւրեանց յիշխանէն իւրեանց՝ զոր պաշտեն փոխանակ Աստուծոյ, և տան որդիս և կինս իւրեանց. և նոքա երթեալ ուր և առաքէ իշխան նոցա, բազում ժամանակս պեղերին 'ի կերպս կերպս եղեալ, մինչև պատեն ժամանակս զտցեն սպանման. և ապա սպանանեն զոր և կամին. վասն

այնորիկ երկնչին 'ի նոցանէ. ամենայն իշխանք
և թագաւորք տան հարկս նոցա, և սաստիկ կա-
տարողք են հրամանաց իշխանին իւրեանց, զոր
ինչ և ասէ՝ մինչ 'ի մահ անձանց իւրեանց ոչ
խնայել. և այսպէս զբաղում մեծամեծս սպանա-
նեն նորա, որք ոչ հարկին նոցա, որպէս և զայս
ամբարիշտ:

Վասն կորստեան Սուլտանին Ջալալադնի եւ ըստ-
նալոյ...

Յետ գործելոյ նորա զայս շարիս, զնացնա
'ի քաղաքն Խլաբոր աշխարհին Բզնունեաց. և էր
նա ընդ իշխանութեամբ Աշրաֆ Սուլտանին. և
ետ պատերազմ ընդ նմա, և առ զնա: է՛ր անդ
և կին Սուլտանին, դուստր Իւանէի, Թամթա
անուն, զոր վերագոյն յիշեցաք. առ զնա իւր 'ի
կնութիւն, չոգաւ և աւերեաց զբազում գաւառս
յիշխանութենէն Սուլտանին Հոռոմոց, զոր Ալա-
դինն կոչէին: Ապա միաբանեալք Սուլտան Աշ-
րափն և Քէմլ եղբայր իւր, որ իշխէր 'ի կող-
մանս Եգիպտոսի, և Ալադին, կոչեցին և իւ-
րեանց օգնական 'ի զօրացն Հայոց, որ յաշխար-
հին կիւլիկեցւոց, և 'ի Փռանգացն ծովեզերեայց,
և եկին տալ պատերազմ ընդ Խորազմեցւոյն
Ջալալադնի. և իբրև եկին մօտ առ միմեանս,
զանգիտեցին երկոքին կողմանքն. և ոչ իշխէին
խառնիլ ընդ իրեարս: Ապա բրիստոնեայքն՝ որ
'ի Հայոց և 'ի Փռանգաց, խրախուսեալք յԱս-

տուած, դիմեցին 'ի վերայ նոցա, և էին թուով
 սակաւք, պակաս քան զհազար մի, և զօրու-
 թեամբն Քրիստոսի հարին զգօրսն, և 'ի փա-
 խուստ դարձուցին: Եւ զայն տեսեալ զօրացն
 Տաճկաց՝ յարձակեցան և նոքա, և հարին կոտո-
 րեցին զբազումս, զի 'ի մուտս արևուն էր: Ապա
 հրամայեցին Սուլտանքն ո՛չ պնդիլ հգետ փախու-
 ցելոցն, իբր այն թէ հաւատակիցք նոցա իցեն,
 և դադարեցին 'ի պնդելոյ զհետ նոցա: Իսկ Սուլ-
 տանքն, զի արք բարեպաշտք էին, ո՛չ ապերախտ
 լինէին առ զօրն քրիստոնէից, զի գիտացին թէ
 'ի ձեռն նոցա ետ Տէր գյաղթութիւնն: Ապա
 դարձան մեծաւ ուրախութեամբ յաշխարհն իւ-
 րեանց, և ընդ որ անցանէին ընդ քաղաքս և
 ընդ գաւառս, ելանէին ընդ առաջ նոցա պարուք
 և ծնծղայիւք, և գովասացութեամբ ընդունէին:
 Իսկ Ալադինն իբրև եկն 'ի կեսարիա կապադով-
 կացւոց, ամենայն բազմութիւն քաղաքին՝ հան-
 դերձ քրիստոնէիւքն և քահանայիւք իւրեանց,
 խաչիւք և ժամահարօք, իբրև յաւուր միոյ ճա-
 նապարհ ելին ընդ առաջ նոցա: Իբրև մօտ եղև
 Սուտանն, բազմութիւն Տաճկաց ո՛չ տային թոյլ
 քրիստոնէիցն խառն ինքեանց հպիլ յերկրպագու-
 թիւն Սուլտանին, այլ յետս կոյս մղեցին ըզ
 նոսա: Եւ նոքա ելին 'ի բլուր մի հանդէպ բա-
 նակին, իբրև եհարց Սուլտանն՝ թէ ո՞յք են նոքա,
 և գիտաց՝ թէ քրիստոնէայք են, ինքն իսկ մեկ-

նեցաւ 'ի զօրէն միայն, և գնաց ի մէջ նոցա.
 և հրամայեաց հարկանել զժամահարսն, և պաշտել
 բարձրանձայն. և այնպէս եմուտ 'ի քաղաքն, և
 ետ նոցա պարգևս, և առաքեաց յիւրաքանչիւր
 տեղիս:

Իսկ Ջալալատին Սուլտանն դարձաւ մեծաւ
 ամօթով յաշխարհն Աղուանից 'ի բերրի և յար-
 դաւանդ դաշտն, որ կոչի Մողան. և անդ գետե-
 դեալ՝ կամէր զօր ժողովել. ապա թաթարն՝ որ
 եհան զնա յերկրէն իւրմէ փախստական, զհետ
 մտեալ նորա՝ տարեալ վարեաց զնա մինչև յԱմիթ.
 և անդ եհար զգօրս նորա սաստկապէս. կորեաւ
 և անօրէն իշխանն, թէ 'ի նմին պատերազմի, և
 թէ՛ որպէս ոմանք ասեն՝ երթայր հետիոտս փախս-
 տական, դիմեալ նմա առն միոջ, և դիտացեալ՝
 թէ նա է, սպան զնա փոխանակ արեան մեր-
 ձաւորի իւրոյ, զոր սպանեալ էր նա յայլում
 աւուր. և այսպէս բարձաւ շարն շարեաւ:

Թէ որպէս ել թաթարն սպականել զաշխարհս
 ամենայն:

Ամենայն բանք մերոյ պատմութեանս, և
 նախաշաւիղ՝ որ մինչև ցայս վայր էր, վասն
 ազգիս այսորիկ էր, զոր շնորհօքն Աստուծոյ
 հանդերձեալ եմք ձառել. կարծեմ թէ և յոլովք
 ևս զնոյնս պատմեսցեն, և ամենեքեան նուազեալ

գտանին յարժանաւորութենէն. զի յաճախ են քան զպատմութիւնս շարիքս՝ որ եկին կալան զաշխարհս ամենայն. զի ժամանակս 'ի վերջ հասեալ է, և կարապետք նեռինն գուշակեն զգալուստ որդւոյն կորստեան. երկեցուցանեն և զմեզ յայտնութիւնք սրբոց արանց և աստուածազգեստից, զոր Հոգին սուրբ եցոյց նոցա 'ի զգուշութիւն ապագայիցն, և մանաւանդ անսուտ հրաման փրկչին մերոյ և Աստուծոյ, որ ասէ «յարիցէ ազգ յազգի վերայ, և թագաւորութիւն 'ի թագաւորութեան»։ Այլ և սրբոյն Ներսէսի հայրապետին մերոյ, զոր մարգարէաբար ազդեաց վասն կործանման աշխարհիս Հայոց յազգէն Նետողաց, զոր աչօք մերովք տեսաք զաւեր և զտառապանս, զոր անցուցին ընդ աշխարհս ամենայն. և եղև պատճառ յելից նոցա այսպէս։ Քանզի յաշխարհին հեռաւոր հիւսիսոյ յարևելից՝ զոր կոչեն 'ի խժական լեզուն Ղարուղրում, 'ի սահմանս Ղատիայ, բարբարոս ազգացն բազմութիւն որ անդէն անգիտելիք և անթուելիք բազմաց։ Գլուխ թագաւորաց ունելով ազգն՝ որ կոչի թաթար, որում անուն էր Չանկզ Ղան, դէպ եղև մեռանիլ նմա. և յառաջ քան զվախճանն՝ կոչեաց զգօրսն ամենայն և դերիս որդիս իւր, զոր ունէր, և ասէ ցօրսն. «ես աւասիկ մեռանիմ. զմի յորդւոց աստի իմոց՝ զոր կամիք, ընտրեցէք ձեզ թագաւոր, փոխանակ իմ»։ և նորա

ետուն պատասխանի. «գոր միանգամ կամք քո
 ընտրեսցեն, նա լիցի մեր թագաւոր, և նմա
 ծառայեսցուք միամտութեամբ»: Յայնժամ ասէ
 ցնոսա. «ես ասեմ ձեզ զբարս և զգործս որդւոց
 իմոց երեսունց: Այս անդրանիկ որդիս իմ Չա-
 դատայ, սա այր պատերազմող է և զօրասէր,
 բայց հպարտ է բնութեամբ, և մեծ քան զպա-
 տահեալ բախտն: Իսկ երկրորդ որդին իմ, նմա-
 նապէս յաղթող 'ի պատերազմունս, բայց ուժդ
 է բնութեամբ: Իսկ կրսեր որդիս իմ, շնորհաւոր
 է 'ի մանկութենէ իւրմէ, և առատ բարոյիւք, և
 մեծատուր 'ի ձիրս, և յորմէ հետէ ծնաւ սա
 ինձ, օր ըստ օրէ յաւելաւ փառք իմ և մեծու-
 թիւնս. արդ անձ ասացի ձեզ զամենայն ստու-
 գութեամբ, ում և կամիք պագէք երկիր յերե-
 ցունց աստի»: Եւ նոքա մատուցեալ երկրպա-
 գեցին կրսերոյն՝ որում անուն էր Հոքթա Սա-
 դան, և հայրն եդ զթագն 'ի գլուխ նորա, և
 մեռաւ: Իսկ նա իբրև առ զիշխանութիւն թա-
 գաւորութեան, զօր գումարեաց անթիւ բազմու-
 թեամբ, իբրև գաւազ ծովու անհամար 'ի բազ-
 մութենէն. զի սեպհական ազգն, զոր Մուղալ
 Թաթարն անուանեն, և զՍազրաց, և զՀոնաց,
 և զՂատիացիս, և զԱնկիտանս և զայլ բազում
 ազգս բարբարոսաց, ախիւք և բանակօք, կանամբք
 և որդւովք իւրեանց և խորանօք, և բաժա-
 նեաց զնոսա յերիս յառաջս. զմինն ընդ կողմն

Հարաւոյ առաքեաց, գլխաւոր վերակացու կարգեաց յիւրոց հաւատարմաց և 'ի սիրելեաց. և զմիւսն ընդ Արեւմուտս, և զորդի իւր ընդ նոսա, և 'ի կողմանս հիւսիսոյ. և զերրորդն ընդ Արեւելս և 'ի հիւսիսի, և վերակացու կարգեալ յաւագացն զայր մի՝ որում անունն էր Չարմահան, այր խորագէտ և իմաստուն, և յաջողած 'ի գործ պատերազմի, պատուէր տուեալ նոցա, աւերել քանդել զամենայն աշխարհս և զթագաւորութիւնս տիեզերաց, և ոչ ևս դառնալ առ նա՝ մինչև բովանդակեսցեն զամենայն աշխարհս. և նուաճել ընդ տէրութեամբ նոցա. և ինքն անդէն դետեղեալ յաշխարհին, ուտելոյ և ըմպելոյ, զբօսանաց և շինութեան պարապեալ, անհոգ յամենայն կողմանց: Իսկ զօրացն նորա երթեալք ընդ կողմանս կողմանս աշխարհին՝ աւերէին զաշխարհս և զգաւառս, բառնային զիշխանութիւնս ազգաց, առնուին զինչս և զստացուածս, զկանայս նորահասակս, և զմանկունս գերի առեալ 'ի ծառայութիւն ստրկութեան, էր՝ զոր առաքէին անդէն 'ի հեռաւոր յօտարութիւն յաշխարհն իւրեանց առ Խաղանն թագաւոր իւրեանց, և էր՝ զոր առիւրեանս կալեալ, 'ի պէտս ծառայութեան ախից իւրեանց: Իսկ այս զօր՝ որ ել ընդ յարեւելս, որոց գլխաւոր էր Չարման Նուին, չոգաւ սա 'ի վերայ Ջալալադնին՝ որ իշխէր Խորասանայ և գաւառացն որ շուրջ գնովաւ,

եհար վանեաց զնա և զգօրս նորա. և արար զնա փախստական, որպէս ցուցաք վերագոյն. և ինքեանք կարգ առեալ՝ աւերեցին զամենայն աշխարհս Պարսից և զԱտրպատական և զԴիլմաց. կարգաւ սրբեցին զամենայն, որպէս զի մի՛ ինչ մնասցէ, և ոչ ընդ ոտն գայթակղութիւն նոցա, առին և զմեծամեծ քաղաքսն և զհոյակապ՝ ամենայնիւ լցեալ, զՌէ և զԱսպահան, և յիւրեանց անուն վերատին շինեցին. այսպէս առնէին ամենայն երկրի ընդ որ անցանէին: Եւ ապա եկին հասին յաշխարհն Աղուանից ամենայն ախիւք բազմութեամբ իւրեանց, և ՚ի բերրի և յարգաւանդ դաշտին՝ որ կոչի Մուղան, լի՛ ամենայն բարութեամբ, ջրով և փայտիւ և մրգով և որսով, անդ զետեղեալ՝ հարին զխորանս իւրեանց: Այսպէս առնէին զամենայն աւուրս ձմերայնոյն, և ՚ի ժամանակս գարնայինս սփռնէին ընդ կողմանս ասպատակաւ և աւերմամբ. և դարձեալ զառնային անդրէն բանակէին:

Վասն աւերման քաղաքին Գանձակայ:

Այս քաղաք, բազում ամբոխ լցեալ Պարսկօք, այլ սակաւ և քրիստոնէիւք, յոյժ թշնամի էր և սա Քրիստոսի և երկրպագուաց նորա, անարգիչ և հայհոյիչ խաչի և եկեղեցւոյ, այսպանիչ և նախատիչ քահանայից և պաշտօնէից:

Վասն որոյ իբրև լցաւ չափ մեղաց նոցա, եւ աղաղակ չարութեան նոցա առ Տէր. երևեցան յառաջագոյն նշանք աւերման նոցա երևիլ՝ որպէս 'ի վերայ Երուսաղէմի, յառաջ քան զաւեր նորա. նոյնպէս և այսմ քաղաքի. քանզի յանկարծ պատահեալ երկրի, և արտաքս ելեալ ջուր սեաւ, և ծառ մի Սօսի, զոր Անդարին կոչէին, մեծ յոյժ՝ հուպ առ քաղաքն. տեսին զնա յանկարծակի շրջեալ իւրովին. և 'ի տեսիլ նորա դղրդեցաւ ամենայն քաղաքն. և դարձեալ տեսին զնա կանգնեալ՝ որպէս յառաջն: Այս եղեալ երկիցս և երիցս, և ապա անկաւ, և ոչ կանգնեցաւ: Եւ սկսան իմաստունքն նոցա քննել վասն նշանիցն՝ թէ զինչ իցէ, և իմացեալ՝ թէ պատճառ աւերման է քաղաքին, սկսան այնուհետև զխաչսն՝ որ բևեռեալ էին 'ի վերայ ներքին սեմոց դրանց քաղաքին, հանել յանարգանացն. քանզի վասն այսպանելոյ կացուցեալ էին. զի կոխեսցեն ամենայն անցաւորքն. և յանկարծակի հասին զօրք Թաթարին, և պատեցին զքաղաքն յամենայն կողմանց, և մարտ եղեալ մարտնչէին ընդ նմա բազում մեքենայիւք, և հարին զայգեստանն՝ որ շուրջ զքաղաքաւն էին: Ապա փլուցին և զպարիսպ քաղաքին Փիլիկուանօք յամենայն կողմանց. և ոչ եմուտ 'ի քաղաքն 'ի թշնամեացն, այլ վառեալք զինուպահեցին զքաղաքն շաբաթ մի. իսկ բնակիչք

քաղաքին իբրև տեսին՝ թէ առաւ քաղաքն 'ի
թշնամեացն, մտեալ իւրաքանչիւր ոք 'ի տուն
իւր՝ այրեաց 'ի վերայ իւր զշինուածն. զի մի
անկցի 'ի ձեռս թշնամեացն, և այլք այրեցին
զամենայն որ ինչ ծախիւր 'ի հրոյ. և ինքեանք
միայն մնացին. և զայն տեսեալ թշնամեացն՝
առաւել ևս 'ի ցասումն բարկութեան բրդեցան,
և սուր 'ի գործ արկեալ՝ զամենեսեան ճարակ
սրոյ ետուն, զարս և զկանայսն և զմանկտի. և
ոչ ոք զերծաւ 'ի նոցանէ, բայց սակաւ գունդ
մի զօրու վառեալք զինու և ամենայն պատրաս-
տութեամբ, պատառեցին զկողմն մի գիշերի, և
զնացին փախստական. և այլ սակաւ ինչ սինլ-
քորք, զորս պահեցին և խոշտանգեցին՝ ցուցա-
նել զգանձսն ուր պահեալ իցեն. ապա գո-
մանս սպանին, և զկէսն գերի վարեցին. և
ինքեանք բրեցին զայրեալ տունսն, և հանին
զորս գտին թաքուցեալ. և զայս արարեալ 'ի
բազում աւուրս, զնացին 'ի բաց: Ապա յամե-
նայն գաւառաց շրջեցան 'ի վերայ նորա առ 'ի
բրել և յորոնել զինչսն և զանօթն, և գտանէին
բազում ինչս 'ի նմա ոսկւոյ և արծաթոյ, պղըն-
ձոյ և երկաթոյ, և այլ պէս պէս հանդերձից, որ
թագուցեալ էին 'ի դարանս և 'ի գետնափորս:
Եւ այսպէս ամայի եկաց քաղաքն զչորս ամս,
և ապա հրաման ետուն շինութեան քաղաքին,

և եկին ժողովեցան առ սակաւ սակաւ, և սկսան շինել զնա բաց 'ի պարսպէն:

Վասն աւերածոյ Հայոց աշխարհիս եւ Վրաց 'ի նոյն:

Զկնի անցանելոյ ինչ աւերման քաղաքին Քանձակայ, այս զօր մուկեկան և խորամանգ, իբրև վիճակաւ բաժանեալ զամենայն աշխարհս Հայոց, Վրաց և Աղուանից՝ իւրաքանչիւր գլխաւորի, ըստ մեծութեան և փոքրկութեան զքաղաքս և զգաւառս, զաշխարհս և զբերդս, առննլ, քանդել, աւերել. և շողան իւրաքանչիւր մասն բաժնի կանամբք և որդւովք և ամենայն ախիւ բանակին իւրեանց. և նստեալ յանհոգութեան՝ ապականել, ուտել զամենայն բոյսս դալարոյ ուղտօք և անասնօք իւրեանց: Ընդ այն ժամանակս թագաւորութիւնն Վրաց նուազեալ էր, զի էր ընդ ձեռամբ կնոջ՝ որում անունն էր Ռուզուզան՝ գուստր թամարին, քոյր Շալային, թոռն Գիորգայ, վաւաշ և կաթոտ, որպէս զբորբորիան Շամիրամ, որ անհաւան եղեալ արանց՝ զոր ածէին նամա, ընդ բազմօք անկեալ, և այրի մնացեալ, վարէր զիշխանութիւն թագաւորութեանն 'ի ձեռն զօրագլխացն Իւանէի, և որդւոյ իւրոյ Աւագին, և Շահնշահի որդւոյ Զաքարէի, և Վահրամայ, և այլոցն: Եւ զի յառաջ քան զսակաւ

ժամանակս մեռեալ էր Իւանէ, տարան թաղեցին զնա 'ի Պղնձահանքն՝ զոր իւր շինեալ էր վասն Վրաց, առեալ 'ի Հայոց. և զիշխանութիւն նորա վարէր որդի նորա, և ոչ էին կարող զգէմ ունել անհնարին բքոյն եկելոյ. վասն այսորիկ անձնապահ եղեն ամենեքեան, գաղթեալք յամրոցս, ուր և կարացին. և նոքա սփռեալք առ հասարակ ընդ երեսս դաշտաց, լերանց և ձորոց, իբրև զմարախ բազմերամ, կամ իբրև զանձրև յորդութեամբ տեղեալ 'ի վերայ երկրի: Եւ անդ էր տեսանել այնուհետև աղէտք տրամագինք, և աշխար արժանի ողբոց, զի ոչ երկիր թագուցանէր զմտեալսն, և ոչ վէմք և անտառք պահէին զապաստանեալսն, և ոչ ամրագոյն շինուածք բերդից և խոխոմք ձորոց, այլ ամենեքեան արտաքս վարէին զղօղեալս, լքանէր անձն՝ արի արանց, և լուծանէր ձեռք՝ կորովի աղեղնաւորաց, թաքուցանէին զսուրն, որք ունէին զնոսա. զի մի թշնամեացն տեսեալ, անողորմ սատակեսցեն. ձայնք թշնամեացն հալէին զնոսա, և տոփիւնք կապարճաց նոցա ահաբեկ առնէին զնոսա, անք իւրաքանչիւր գօրհասն իւր տեսանէր եկեալ, և սիրտք իւրեանց մեռանէին 'ի ներքուստ, մանկունք խուսափէին առ ծնողս յահէ սրոյն, և ծնողքն հանդերձ նոքօք անկանէին 'ի վախից, նախ քան զընկենուլ թշնամեացն: Անդ էր տեսանել զսուրս յանխնայ կոտորել զարս և զկա-

նայս, զերիտասարդս և զմանկունս, զծերս և
 զպառաւունս, զեպիսկոպոսս և զերիցունս, զսար-
 կաւագունս և զգպիրս. մանկունք ստնդիայք
 զքարի հարեալք, և խայտառակեալք կուսանք
 զեղեցիկք, և զերեալք: Ահագին էր տեսիլ կեր-
 պարանաց նոցա, և անգութ աղիք յորովայնի
 նոցա. մի և միոյ մօր արտասուաց՝ ոչ ողոր-
 մէին, և յալիս երբէք ոչ գթային, 'ի սպանու-
 թիւնս խրախուժեամբ ընթանային, իբր 'ի հար-
 սանիս, կամ 'ի գինարբունս: Լցաւ երկիրն ամե-
 նայն դիակամբք մեռելոց, և ոչ ոք էր՝ որ թա-
 դէր զնոսա. հատեալ էր արտօսը յաչաց սիրե-
 լեաց, և ոչ ոք էր՝ որ իշխէր լալ զանկեալսն յահէ
 անօրինացն: Սուգ զգեցաւ եկեղեցի, և բարձաւ
 պայծառութիւն զեղեցկութեան նորա, խափա-
 նեցան պաշտամունք նորա, և բարձան պատա-
 րագք 'ի սեղանոյ նորա, և ոչ ևս լինէր ձայն
 երգոց. իբրև խաւարեալ մածեալ էր ամենայն
 աշխարհ, և սիրէին մարդիկ զգիշեր առաւել քան
 զտիւ. երկիր թափուր մնաց 'ի բնակչաց իւրոց,
 և շրջէին 'ի նմա որդիք օտարաց. յափշտակեցան
 ինչք և ստացուածք, և ժլատութիւն բարուց նո-
 ցա ոչ երբէք յագեցաւ. խուղեցան տունք և սե-
 նեակք ամենայն, և ոչ ինչ մնաց, զոր ոչ առին.
 շրջէին այսր անդր արագութեամբ, իբրև զայծե-
 մունս, և կեղեքէին՝ պատառէին իբրև զգայլս.
 երիվարք նոցա ոչ վաստակէին յընթացս, և ոչ

նորա ձանձրանային 'ի ժողովել զաւարս: Եւ այս-
 պէս առ հասարակ դառնութիւն հասուցանէին
 բազում ազգաց և լեզուաց, զի բաժակ բարկու-
 թեան Տեառն էր հեղեալ 'ի վերայ երկրի 'ի
 վրէժխնդրութիւն գործոց մեղաց չարաց՝ զոր
 մեղաք առաջի նորա, և զարդար ցասումն նորա
 շարժեցաք. վասն այնորիկ եղև դիւրաւ մուտ
 նոցա յաշխարհս ամենայն, և իբրև առին, ժողո-
 վեցին զանասունս ամենայն, որ 'ի գաղթի և որ
 ոչ, և զինչս և զստացուածս և զգերիս բազմու-
 թեամբ՝ որ յարձակ վայրս: Սկսան այնուհետև
 մարտնչիլ ընդ ամրոցս ամենայն և ընդ քաղաքս
 բազումս, կանգնեալ մեքենայս բազումս և ազ-
 գիս ազգիս, զի յոյժ խորամանկ և հնարաւորք
 էին, և առին՝ քանդեցին զբազում ամրոցս և
 զբերդս. զի աւուրքն ամառնային էին և խորշակ
 յոյժ, և ամբարք ոչ հաւաքեալք, զի յեղակար-
 ծում ժամու եկին 'ի վերայ. վասն այնորիկ պաս-
 քեալ 'ի ծարաւոյ մարդ և անասուն, կամաւ և
 ակամայ ականէին 'ի ձեռս թշնամեացն առ վը-
 տանգի նեղութեանն, և նորա էր՝ զոր սպանա-
 նէին, և էր՝ զորս պահէին 'ի պէտս իւրեանց
 ստրկութեամբ ծառայութեան: Զնոյն անցս ան-
 ցուցանէին և ընդ քաղաքս բազմամարդս, շուրջ
 նստեալ պատեալ պաշարէին:

Վասն առման քաղաքին Շամքորոյ

Մի ոմն յաւագացն, որում անուն էր Մուլար Նուին, որոյ հասեալ էր բաժին կողմանքն այնոքիկ, մինչդեռ շարժէին 'ի տեղւոջէ իւրեանց, ուր բնակեալ էին. 'ի դաշտին՝ որ կոչի Մուղան, առաքեաց սակաւ զօր, իբրև արս հարիւրս, որք եկեալ նստան առ դրունս քաղաքին Շամքորոյ, և արգելին գելոդս և զմտոդս 'ի նա: Իսկ քաղաքն յայնժամ էր ընդ իշխանութեամբ Վահրամայ և որդւոյ իւրոյ Աղպուղային, զոր առեալ էին յառաջագոյն 'ի Պարսկաց և առաքեցին բնակիչք քաղաքին Շամքորոյ առ Վահրամ և որդի նորա, զի օգնեսցեն նոցա. և ասացին թէ սակաւք են: Իսկ նա ոչ օգնեաց, այլ և զորդին՝ որ կամեցաւ երթալ, խափանեաց, բանս 'ի բերանս դնելով, թէ բազումք են. այլ և ոչ քաղաքացեացն հրամայեաց մարտնչիլ ընդ նոսա: Իսկ զօրք այլազգեացն օր ըստ օրէ առաւելուին 'ի թիւն, մինչև եկն գլխաւորն իւրեանց՝ զոր Մուլարն կոչէին, և ետ պատերազմ ընդ քաղաքին, և զփոսն՝ որ շուրջ զպարսպով քաղաքին էր, ելից փայտիւ և ցօղնով, զի դիւրաւ ելցեն 'ի պարիսպն. և նոքա 'ի ներքուստ ընկեցեալ հուր 'ի գիշերի այրեցին զնա: Իսկ 'ի վաղիւն իբրև ետես զայն Մուլար Նուինն, հրամայեաց զօրացն բառնալ բեռն մի հող իւրաքանչիւր ումեք և արկանել 'ի փոսն. և

իբրև արկին՝ լցաւ հաւասար պարսպին, և դի-
 մեաց զօրն իւրաքանչիւր հանդէպ երեսաց իւ-
 րոց 'ի քաղաքն, և առին զնա և կոտորեցին զա-
 մենեսին բերանով սրոյ, և այրեցին զշինուածն
 որ 'ի նմա. և առին զոր ինչ գտան 'ի նմա. և
 ապա յարձակեցան 'ի վերայ այլ բերդիցն՝ որ
 ընդ իշխանութեամբն Վահրամայ, 'ի Տիրուհա-
 կանն և 'ի յՆրգեվանքն և 'ի Մածնաբերդ, զոր
 ունէր Կիւրիկէ Բագրատունի, որդի Աղսարթա-
 նայ, և 'ի Գարդման, և յայլ կողմանս. 'ի Չա-
 րեքն և 'ի Գետաբակս այլ ոմն գլխաւոր շոգաւ՝
 որում անուն էր Ղատաղան Նուին: Իսկ Վահ-
 րամ՝ որ էր յայնժամ 'ի Գարդման, գաղտագնաց
 եղեալ 'ի գիշերի փախեալ ուր և կարաց զեր-
 ծանիլ. իսկ զօրքն այլազգեաց մարտ եղեալ ընդ
 բերդիցն, որք 'ի ներքս էին, յակամայ ետուն
 զձի և զանասուն և այլ զինչ և խնդրեցին. և
 հարկ եղեալ 'ի վերայ նոցա՝ զնոսա թողին իւ-
 րեանց անուն: Բայց այնոքիկ որ առին զՇամ-
 քոր, եկին ամենայն ախիւն իւրեանց 'ի Տաւուշ
 և 'ի Կաժարեթ և 'ի Նոր բերդն և 'ի Գագ, և որ
 շուրջ զնոքօք. և 'ի նեղ արկեալ պաշարեցին
 զնոսա:

Վասն գերութեան վարդապետին վանականայ եւ
որոց ընդ նմա:

Ընդ ժամանակսն ընդ այնոսիկ մեծ վարդապետն, որ կոչէր Վանական, իւրովք աշխատութեամբ փորեալ էր իւր քարայրս 'ի կատարս քարձրագոյն քարի միոջ, որ կայ հանդէպ գեղջն՝ որ Ոլորուտն կոչի, 'ի հարաւոյ կողմանէ Տաւուշ բերդի. և շինեալ էր յայրի անդ եկեղեցի մի փոքրիկ, և անդ դադարէր գաղթութեամբ. իբրև աւերեցաւ առաջին վանք նորա, որ կայ հանդէպ բերդին Երգէվանից, 'ի Ջալալադին Սուլտանէն. և անդ կայր գետեղեալ՝ ժողովեալ բազում գրեանս, զի յոյժ ուսումնասէր էր այրն, մանաւանդ թէ աստուածասէր. և բազումք գային առ նա, և ուսանէին զբանս վարդապետականս 'ի նմանէ: Եւ իբրև շատացան մարդիկն, հարկ եղև նմա իջանել յայրէ անտի, և առ ստորոտս քարին շինեաց եկեղեցի և սենեակս, և անդ դադարեալ էր: Իբրև եղև այս կործանումն աշխարհի 'ի Թաթարէն, և եկն Մօլար Նուինն յայն սահմանս, բնակիչք գեղջիցն այնոցիկ յայր անդ դիմեցին, և լցաւ արամբք և կանամբք և մանկտօք. և եկեալ Թաթարն պաշարեաց զնոսա յայրի անդր. և նոքա համբարս ոչ ունէին և ոչ ջուր. և էր եղանակն ամառնային, և էր տօթ յոյժ. և սկսան տապիլ յարգելանի անդ՝ իբր 'ի

բանտի. և մանկուհիքն պապակէին 'ի ծարաւոյ,
 և մերձ էին 'ի մեռանել. և թշնամիքն ձայնէին
 արտաքուստ, թէ ընդէր մեռանիք, ելէք առ
 մեզ, և տացուք ձեզ վերակացուս, և թողցուք
 զձեզ 'ի տեղւոջս ձերում. և կրկնէին և երեք-
 կնէին երդմամբ: Ապա որք էին յայրի անդ, ան-
 կանէին առ ոտս վարդապետին, աղաչէին զնա
 և ասէին. «զնեա՛ զարիւն մեր ամենեցուն, և
 էջ առ նոսա, և արա սէր ընդ նոսա»: Իսկ նա
 ասէ ցնոսա. «ես զանձն իմ՝ ոչ խնայեցից վասն
 ձեր, թէ գոյ հնար փրկութեան. զի և Քրիստոս
 զանձն իւր 'ի մահ ետ վասն մեր, և փրկեաց
 զմեզ 'ի բռնութենէն սատանայի. ապա պար-
 տիմք 'ի վերայ եղբարց մերոց զնոյն սէր ցու-
 ցանել»:

Ապա առեալ վարդապետին երկու քահա-
 նայս 'ի մէնջ, անուն միոյն Մարկոս, և երկ-
 րորդին Սոսթենէս, որք ապա յետ այնորիկ ա-
 ոին զպատիւ վարդապետական 'ի նմանէ, զի անդ
 էաք մեք 'ի վարժս կրթութեան Գրոց սրբոց
 ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ, և էջ առ նոսա: Եւ
 գլխաւորն կայր հանդէպ այրին 'ի վերայ բլրա-
 կի միոջ, և հովանի ունէին 'ի վերայ գլխոյ նո-
 րա վասն տօթոյն, զի 'ի տօնի վարդավառին
 արգելին զմեզ: Իբրև մօտ եղեն 'ի զօրագլուխն,
 որք տանէին զնոսա՝ երիցս անգամ հրամայեցին
 երկիր պագանել նոցա 'ի վերայ ծնգաց իւրեանց,

իբրև ուղտ ՚ի ժամ ճգելոյն. զի այնպէս էր սո-
 վորութիւն նոցա: Եւ իբրև եկին առաջի նորա,
 հրամայեաց յարևելս կոյս երկիր պաղանել Սա-
 դանին՝ արքային իւրեանց, և ապա մեղադիր
 եղև, թէ «իմ լուեալ է զքէն, թէ այր իմաս-
 տուն և երևելի ես, և կերպարանք քո յայտ իսկ
 առնեն զքեզ». զի այր բարի էր տեսլեամբ,
 հանդարտ օրինակաւ, փառաւոր մորուօք, ծաղ-
 կեալ ալեօք. «դու իբրև լուար զհամբաւ գալոյ
 մերոյ ՚ի սահմանս ձեր, ընդ էր ոչ եկիր ընդ
 առաջ մեր սիրով խաղաղութեամբ, և ես հրա-
 մայէի պահել զամենայն, որ ինչ քոյ էր, ան-
 վասս՝ ՚ի մեծէ մինչև ՚ի փոքր»: Պատասխանի ետ
 վարդապետն և ասէ. «մեք զբարեմտութիւն ձեր
 ոչ գիտէաք, այլ երկիւղիւ և դողմամբ պաշա-
 րեալ էաք յահէ ձերմէ, և լեզուիդ անտեղեակ,
 և ՚ի ձէնջ ոչ ոք եկն առ մեզ կոչել զմեզ առ
 ձեզ, վասն այս էր դանդաղումս մեր. արդ իբրև
 կոչեցիք, եկաք առաջի ձեր. մեք ոչ զինուոր
 եմք և ոչ ընչից տեարք, այլ արք պանդուխտք
 և օտարականք, ժողովեալք յայլ և այլ աշխար-
 հաց վասն ուսման ինչ մերոյ պաշտամանս. արդ
 աւասիկ առաջի ձեր եմք, զոր ինչ կամ է ձեր՝
 արարէք ընդ մեզ, թէ կենօք և թէ մահուամբ»: Եւ
 Յայնժամ ասէ ցնա իշխանն. «մի երկնչիր». և
 հրամայեաց նոցա նստիլ առաջի իւր, և բազում
 հարցեալ զնա վասն բերդիցն և իշխանին Վահ-

րամայ, թէ ո՛ւր իցէ, զի կարծէր զնա, թէ մարմնական ինչ իշխան իցէ 'ի վերայ երկրին: Եւ իբրև ասաց՝ զոր ինչ գիտէրն, և զայն ևս՝ թէ գործակալ ո՛չ ինչ իցէ նա մարմնական, ապա հրամայեաց նմա, զի իջուսցէ զմարդիկն յամրոցէ անտի աներկիւղս, և խոտացաւ իւրաքանչիւր յիւրում տեղւոջ կեալ իւրովք վերակացուօք, և յանուն նորա շինել զգեօղսն և զազարակսն:

Ապա ձայնեցին առ մեզ երիցունքն, որք էին զհետ վարդապետին, թէ իջէք վաղվաղակի, և զոր ինչ ձեր է՝ բերէք ընդ ձեզ: Եւ մեր իջեալ դողութեամբ առ նոսա, որպէս գառինս 'ի մէջ գայլոց, երկուցեալք և զարհուրեալք, ակն ունէաք մահու, ասելով զհաւատոյ խոստովանութիւնն, որ 'ի սուրբ Երրորդութիւնն. յառաջ քան զիջանելն մեր յայրէ անտի հաղորդեալ էաք պատուական մարմնոյ և արեան Տեառն. և տարան զմեզ ի փոքրագոյն աղբիւր մի, որ կայր 'ի մէջ վանիցն, և ետուն մեզ ջուր, զի յոյժ ծարաւի էաք զաւուրս երիս. և ապա տարան արկին զմեզ 'ի տեղի ինչ յարգելանի և զաշխարհականս 'ի գաւիթս եկեղեցւոյն. և ինքեանք շուրջ զմեօք պահէին զմեզ զգիշերն, զի ընդ երեկս էր օրն, և 'ի վաղիւ անդր հանին զմեզ 'ի գլուխ վանիցն 'ի բարձրաւանդակ տեղի ինչ, և խուզեալ առին որ ինչ կայր առ ումեք,

որ պիտոյ էր նոցա. և որ ինչ յայրի անդ էր, և
 որ ինչ սպասք էր եկեղեցւոյն կամ շուրջառ,
 կամ այլ անօթ ինչ, կամ խաչ արծաթի, և եր-
 կու աւետարանս ընդելուզեալ արծաթով, զայն
 ետուն ցվարդապետն, զոր յետոյ առին 'ի մէնջ:
 Եւ ընտրեալ 'ի մէնջ արս, որք կարող էին շըր-
 ջիլ ընդ նոսա, և զայլսն հրաման ետուն տա-
 նել 'ի վանսն և 'ի գիւղ անդր, և վերակացու
 թողին ինքեանց, զի այլք մի խուզեսցեն զնոսա:
 Հրամայեաց և վարդապետին կեալ 'ի վանս անդր,
 և եղբօր որդի մի էր նորա քահանայ, Պօղոս
 անուն, նմա հրամայեաց զալ ընդ մեզ զկնի
 նորա: Իսկ վարդապետն սուրբ խնայեաց յեղ-
 բօր որդին իւր, զի մանուկ տիօք էր, ինքն եկն
 զկնի նորա, յուսացեալ թէ հնարիցէ և զմեզ
 գերծուցանել: Եւ շրջեցուցեալ զմեզ զկնի իւր
 աւուրս բազումս նեղութեամբ և տառապանօք,
 հետի և բոկ ևս, և որք կարգեալ էին պահել
 զմեզ, անք Պարսիկք էին՝ ծարաւի արեան քրիս-
 տոնէից, նոքա առաւել կեղեքէին զկեանս մեր
 ամենայն տառապանօք յուղեղնացութեան, այն-
 քան ստիպմամբ տանէին զմեզ՝ որպէս գերի-
 վարս յասպատակի: Եւ թէ դէպ լինէր ումեք վասն
 տկարութեան մարմնոյ, կամ խեղութեան սակաւ
 մի կասել 'ի գնացիցն, անխնայ ջարդէին զկա-
 ռափունսն, և ծեծէին զմարմինսն գանալից, մին-
 չև զի զփուշս անդամ ոչ կարէին հանել ոտիցն՝

թէ ելանէր ընդ նա, և ոչ ջուր ըմպել ոք կարէր վասն սախաղողացն: Եւ իբրև իջանէին, տանէին լնուին զմեզ 'ի տունս նեղս, և ինքեանք շուրջ նստեալ պահէին, և ոչ տային թոյլ ումեք ելանել յարտաքս 'ի պէտս կարեաց մարմնոյ, այլ 'ի նոյն տունս անցուցանէին զպէտսն, և 'ի նմին ագանէին զյուրով աւուրս: Վասն որոյ ոչ կարեմ ընդ գրով արկանել զամենայն նեղութիւնսն, որ անցին ընդ մեզ, և զվարդապետն ոչ թողին առ մեզ, այլ ուրոյն հեռի 'ի մէնջ յայլս ոմանս յանձնեցին զգուշութեամբ պահել: Ապա առին և զիս յընկերաց իմոց զկնի իւրեանց 'ի պէտս դրարութեան գրել թուղթ և ընթեռնուլ, զօրն զկնի իւրեանց շրջեցուցանէին, և երեկոյին հասելոյ բերէին՝ տային զմեզ 'ի վարդապետն երաշխաւորութեամբ, և դարձեալ գային առնուին հետի կամ մերկ 'ի վերայ տրմուղ գրաստոյ, և այսպէս առնէին զօրս բազումս:

Իսկ իբրև անցին աւուրքն ամարանի, և եկն եղանակն աշնանային, և հանդերձեալ էին հեռանալ նոքա 'ի ծանօթ յաշխարհէն մերմէ 'ի հեռաւոր օտարութիւն. ապա զանձինս 'ի մահեղին ամենեքեան, և սկսան առ սակաւ սակաւ փախչել 'ի գիշերի՝ ուր և կարասցեն զերծանիլ: Այսպէս եղև շնորհօքն Քրիստոսի ամենեցուն զերծանիլ՝ բաց յերկուց երիցանց, որք 'ի տուրնջեան կամեցան գաղտ երթալ, և ոչ կարացին

զերծանիլ, զոր ըմբռնեալ ածին 'ի բանակն և սպանին առաջի մեր յերկիւղ և 'ի զարհուրումն մեզ. զի այսպէս առնէին ամենայն փախուցելոց: Ապա յաւուր միում ասէ ցիս վարդապետն սքանչելի. Կիրակոս, և ասեմ՝ զի՞նչ հրամայես վարդապետ: Ասէ ցիս, որդեակ, զրեալ է թէ յորժամ 'ի նեղութիւնս անկանիցիք, համբերեցէք. արդ պարտ է մեզ զբանս զրոյն յանձինս մեր ցուցանել, զի ոչ լաւ եմք մեք քան զսուրբսն առաջինս զԴանիէլ և զԱնանիանսն և զԵզեկիէլ, որք 'ի գերութեանն իւրեանց զբարեպաշտութենէ բուռն հարին, մինչև Աստուած այց արարեալ, փառաւորեաց զնոսա 'ի գերութեան անդ. արդ և մեք կացցուք խնամոցն Աստուծոյ, մինչև ինքն այց արասցէ մեզ, որպէս և կամի: Եւ ասեմ. որպէս հրամայես, հայր սուրբ, այնպէս արասցուք:

'Իէպ եղև ապա յաւուր միում գալ իշխանին այնմիկ, որ գերեաց զմեզ 'ի տեղին՝ ուր էաք մեք 'ի պահեստի, և տեսեալ զմեզ՝ խոտորեցաւ առ մեզ. և մեր ընթացեալ ընդ առաջ նորա, ասէ ցմեզ. զի՞նչ պիտոյ է ձեզ. մի թէ քաղցեալ էք. տաց ձեզ միս ձիոյ 'ի պէտս կերակրոյ. զի ինքեանք անխտիր ուտեն զամենայն սուրբ և անսուրբ անասունս, այլ և զմուկն և զամենայն սողունս: Ասէ ցնա վարդապետն, մեք ձիոյ միս ոչ ուտեմք, և ոչ զայլ կերակուրս ձեր.

Թէ կամիս շնորհ առնել մեզ, արձակեալ զմեզ 'ի տեղի մեր, որպէս խոստացար. զի այլ ծեր եմ ես և հիւանդոտ, և ոչ եմ քեզ 'ի պէտս ինչ գործոյ զինուորութեան, կամ հովուութեան, կամ այլ ինչ 'ի պէտս ձեր: Ասէ ցնա զօրագլուխն. յորժամ եկեսցէ Չուչուղայն, հոգացից վասն այդորիկ. և էր Չուչուղայն այն վերակացու տանն նորա. և էր երթեալ ընդ զօրս նորա յաւար. այսպէս կացաք առաջի նորա երկիցս և երիցս, և նա զնոյն պատասխանէր: Ապա եկն այրն 'ի ճանապարհէն, և կոչեցին զմեզ 'ի դուռն իշխանին. և յղեաց նոյն այլ առ մեզ հանդերձ Թարգմանաւ, ոչ ապաքէն ասէք դուք, Թէ ինչս տալ մեռելոցն օգուտ է հոգւոյ նորա. արդ մեռելոցն օգնէ, զկենդանիս ընդէր ոչ փրկէ. տուր զոր ինչ ունիս, և գնեալ զոգի քո, և երթ' նիստ 'ի տան քո: Պատասխանի ետ վարդապետն և ասէ. մեր ինչքն այն էին, զոր ասէք դուք խաչքն և աւետարանքն. բայց յայնմանէ մեր այլ ոչ ինչ գոյ: Ասէ ցնա այրն. եթէ ոչ ունիս ինչս, և ոչ է հնար քեզ երթալ աստի: Պատասխանի ետ վարդապետն. ճշմարտութեամբ ասեմ քեզ, մեր ոչ ինչ կայ, և ոչ զին աւուր միոյ կերակրոյ. բայց Թէ կամք են ձեզ՝ առաքեցէք զմեզ 'ի մի 'ի բերդիցս յայսցանէ, որ շուրջ կան զմեօք, և քրիստոնեայքն որք կան 'ի նոսա, գնեն զմեզ: Իսկ նոցա հատեալ զինս ծանունս

'ի վերայ նորա, և դարձեալ թեթևացուցին յայնմանէ, և առաքեցին զնա 'ի բերդն, որ կոչի Քազ: Իսկ նա խնդրեաց զմեզ զնոյ, զի ընդիւրն և զմերն տացէ, և ոչ ետուն. ասեն՝ սա 'ի պէտք է մեզ թուղթ գրելոյ և ընթերցման, թէպէտ բազում գինս տայք, ոչ տամք զսա: Եւ բազում արտասուօք բաժանեցաք 'ի միմեանց. և ասէցիս. որդեակ, ես երթամ անկանիմ առ ոտս Սրբոյ Նշանին, որ յանուն սրբոյն Սարգսի, խնդրել նովաւ 'ի Տեառնէ վասն քո, և այլ եղբարցդ՝ որ կան 'ի ձեռս անօրինացդ. զի թերևս զերծուցէ և զձեզ Ասուած զթուլթեամբն իւրով: Զի էր 'ի Քազ խաչ մի սքանչելագործ առ ամենայն ներեալս, և մանաւանդ առ զերիս. զի որք ապաւինէին բոլորով օրաիւ, ինքն իսկ սուրբ վկայն Սարգիս բանայր զգուռն բանտից և արգելանաց, և լուծանէր՝ զերկաթն, և առաջնորդէր մարմնաւոր տեսլեամբ 'ի տեղիս իւրեանց. և համբաւ սքանչելեացն տարածեալ էր ընդ ամենայն ազգս, զոր կանգնեալ ասէին սրբոյն Մեսրոպայ վարդապետին մերոյ:

Եւ եղև, որպէս ասաց վարդապետն. զնեցին զնա ութսուն դահեկանի. և իբրև տարան զնա, 'ի նմին աւուր ասէ ցմեզ Մօլարն. մի տրամիր ընդ զնալ մեծ երիցուն. զքեզ վասն այնորիկ ոչ թողաք ընդ նմա, զի պիտանի ես մեզ. մեծացուցից զքեզ իբրև զմի 'ի մեծաց իմոց.

և թէ կայ քո կին, բերից զնա առ քեզ. և թէ ոչ՝ ՚ի մէնջ տաց քեզ: Եւ առժամայն ետ մեզ վրան մի, և երկուս պատանիս սպասաւորս մեզ, և ասէ. ՚ի վաղիւն տաց քեզ ձի, և ուրախ արարից զքեզ, միամիտ կացջիր. և զնաց ՚ի մէնջ: Եւ խնամօքն Աստուծոյ պատահեաց մեզ ի նմին գիշերի գաղտագնաց լինել ՚ի նոցանէ և զերծանիլ. և եկաք ՚ի տեղի սննդեան մերոյ ՚ի վանքըն՝ որ կոչի Գետիկ. և նա աւարեալ էր ի նոցանէ, և այրեալ շինուածքն որ ՚ի նմա, և անդ դադարեցաք:

Վասն աներման քաղաքին Լոռէոյ:

Ջորավարն զնդին հեթանոսաց, որում անունն էր Չաղատայ, լուաւ վասն ամբողջեան քաղաքին Լոռէոյ և յոլովութեան գանձուցն, որ ՚ի նմա էր տուն իշխանին Շահնշահի և գանձը նորա, առեալ ընդ իւր զընտիր սպառազէնս յոլով մեքենայիւք և ամենայն պատրաստութեամբ շոգաւ անդ. և նստեալ շուրջ զնովաւ պաշարեաց զնա: Իսկ իշխանն Շահնշահ առեալ զկինն իւր և զմանկունս, ել գաղտագողի ՚ի ձոր անդր, և ամբացաւ յայրիս ուրեք. և զվերակացութիւն քաղաքին տայ ՚ի ձեռս աներաց իւրոց: Իսկ նոքա՝ քանդի արք կանացիք էին, ուտելոյ և ըմպելոյ և արբեցութեան պարապեալ, յուսալով

յարմուժիւն պարսպացն, և ոչ յԱստուած: Եկեալ թշնամեացն, փորեցին ներքոյ պարըսպին և փլուցին զնա. և ինքեանք շուրջ նըստեալ պահէին, զի մի ոք փախիցէ: Իսկ բնակիչք քաղաքին իբրև տեսին թէ առաւ քաղաքն, սկսան մղիլ 'ի վախից, և 'ի ձոր անդր լնուին: Եւ զայն տեսեալ թշնամեացն սկսան և նոքա մտանել 'ի քաղաքն, և կոտորել յանխնայ զարս և զկանայս և զմանկունս. և աւար առեալ զինչս և զստացուածս նոցա, զտին և զգանձս իշխանին Շահնշահի, որ զրկեալ և կողոպտեալ էր զիւր հնազանդեալսն, և անդ կազմեալ տուն գանձուց ամրագոյն, զոր ոչ էր հնար ումեք տեսանել, զի նեղ արարեալ էր զբերան գբին, որ միայն արկելոյն էր բաւական, իսկ հանելոյ ոչ ևս: Սպանին և զաներսն Շահնշահին. և ինքեանք խոյզ արկեալ ամենայն ամրոցաց գաւառին, զոր պատրանօք՝ և զոր բռնութեամբ առին զբազումս. զի Տէր մատնէր 'ի ձեռս նոցա: Այսպէս արարեալ և ընդ այլ քաղաքսն, ընդ Դուրմանիս և ընդ Շամշոյլտէ և ընդ մայրաքաղաքն Տփլիս, առեալ զամենայն աւար և կոտորեաց, զասպատակ իւր սփռեալ ընդ ամենայն կողմանս յանխնայ արձակմամբ և յափշտակութեամբ և կոտորմամբ, զի ոչ ոք էր, որ ընդդէմ կայր նոցա, կամ պատերազմէր ընդ նոսա: Վասն այսորիկ աներկիւղ էին յամենայն կողմանց, զի փախստեամբ փա-

խեաւ թագուհին Վրաց, որ Ռուզուզանն կոչէր,
 ուր և կարաց զերծանիլ. այսպէս և ամենայն
 իշխանքն առանձնապահ եղեն 'ի նոցանէ:

Վասն անկանելոյ 'ի ձեռս նոցա իշխանին Աւագին

Իսկ իշխանն մեծ՝ որդին Իւանէի, զոր Աւագն կոչէին, իբրև ետես գամենայն բազմութիւն թշնամեացն, որք լցին զաշխարհս ամենայն, ամրացաւ և նա 'ի բերդն ամուր, որ կոչի կայան. եկին և ամենայն բնակիչք գաւառին, ամրացան և նոքա շուրջ զբերդաւն: Իբրև գիտացին զօրքն այլազգեաց, թէ անդ ամրացաւ իշխանն, մի ոմն 'ի նոցունց զլիաւորացն, որում անուն էր Իսուղատայ, առեալ զօրս բազումս, եկն պաշարեաց շուրջ զբերդաւն. և առհասարակ լցաւ աշխարհն 'ի զօրաց այլազգեաց. զի 'ի նմա գաղթեալ էր յամենայն կողմանց վասն ամրութեան վայրացն: Ածին շուրջ զատորոտով որմս յամենայն կողմանց, յղէին պատգամս առ Աւագըն գալ 'ի հնազանդութիւն ծառայութեան նոցա և մի երկնչիլ. և բազում անգամ յղէին, և զնոյն ասէին: Իսկ նորա կամեցեալ շահել զմիտս նոցա, տայ գողւտը իւր նոցա և ինչս բազումս. զի թերևս թուլացին 'ի պաշարմանէն: Իսկ նոցա առեալ զայն՝ և՛ ս պնդութեամբ խնդրէին զնոսա: Իսկ շուրջ զբերդաւն և որք 'ի ներքս, սկսան

նեղիլ 'ի ծարաւոյ: Ապա տարան զձի և զամե-
 նայն անասունս իւրեանց 'ի ձեռս Թաթարին,
 զի թողացուցեն 'ի նոցանէ երթալ բերել ջուր
 ախի իւրեանց. և նոցա յանձն առեալ. դիմեցին
 բազմութիւն մարդկան 'ի ջուր անդր. և նոցա
 արգելեալ զերթեալսն, և ոչ սպանին զոք, այլ
 ասէին նոցա իջուցանել զընտանիս իւրեանց. և
 եկեալ 'ի մէջ նոցա, և նոցա առ վշտին ակամայ
 իջուցեալ զնոսա, և նոցա արբուցեալ ջուր, ար-
 գելին 'ի մէջ իւրեանց և առին զկանայս՝ որոց
 ցանկացան, և սպանին զարս նոցա. և զկէսս թո-
 զին առ արս իւրեանց:

Իսկ Աւագն իբրև ետես թէ ոչ թուլանան
 նոքա 'ի պաշարմանէ և 'ի կոտորելոյ, կամեցաւ
 զանձն իւր տալ 'ի ձեռս նոցա, զի թերևս սա-
 կաւիկ մի դիւրութիւն լիցի մարդկան. և առա-
 քեաց զԳրիգորն, զոր Տղայն կոչէին, զգուանօք
 յազատացն Սաչենոյ զվերակացու տանն իւրոյ,
 յառաջ քան զինքն երթալ հանդիպիլ զլիսաւորի
 նոցա, զոր Չարմա Ղանն կոչէին, որ հարեալ էր
 զխորանն իւր առ ափն ծովուն Գեղարքունոյ.
 զոր իբրև լուաւ մեծ նուինն, ուրախ եղև յոյժ,
 և առաքեաց վաղվաղակի առ Իտուղատայն, որ
 պաշարեալ էր զնա, փութով առ ինքն հասու-
 ցանել, և այլ մի նեղել զբնակիչս բերդին և զա-
 լառացն: Եւ նոքա առեալ զԱւագն վաղվաղակի
 հասուցին առ նա. և իբրև ետես զնա, ասէ ցնա.

դո՛ւ ես Աւագն. նա պատասխանի ետ՝ թէ ես եմ: Ասէ ցնա մեծ զօրապետն. և ընդ էր ո՛չ եկիր վաղվաղակի առ իս, իբրև եկի ես ՚ի սահմանս երկրի քո: Պատասխանի ետ իշխանն և ասէ. մինչդեռ հեռին էիր, և կենդանի էր հայր իմ, նա ծառայեաց քեզ պատարագօք. և իբրև մեռաւ հայր իմ, ես ծառայեցից քեզ ըստ իմու՛մ կարողութեան. և այժմ իբրև մտեր յաշխարհս իմ, աւասիկ եկի առաջի քո, որպէս հաճոյ է քեզ՝ արա՛ ընդ իս: Ասէ ցնա զօրապետն. ասեն ՚ի խօսս առակաց. թէ յերդն եկի՝ չեկիր, ՚ի դուռն եկի՝ ապա եկիր. և հրամայեաց նմա նստիլ քան զամենայն մեծամեծացն ներքոյ, որ նստէին առաջի նորա. և հրամայեաց ճաշ մեծ առնել ՚ի պատիւ նմա, և բերին յօլո՛վութիւն մսոց ՚ի սրբոց և յանսրբոց, անդամ անդամ յօշեալ և եփեալ, և խմուզս ՚ի կաթանէ ձիոյ ըստ սովորութեան իւրեանց բազմապատիկս, և արկին առաջի, և սկսան ուտել և ըմպել: Իսկ Աւագն և որք ընդ նմա, ո՛չ ուտէին և ո՛չ ըմպէին: Ասէ ցնա զօրապետն. վասն ո՞րոյ ո՛չ ուտէք, և ո՛չ ըմպէք: Ասէ ցնա Աւագն. քրիստոնէից ո՛չ է սովորութիւն ուտել զայս կերակուր, և ըմպել զայս ըմպելիս. այլ միս ՚ի սուրբ կենդանեացն մեր զենեալ, և զինի առ ՚ի յըմպել. և հրամայեաց զայն տալ նոցա, զոր և խնդրեաց: Եւ ՚ի վաղիւն նստոյց զնա ՚ի վերոյ յօլովից մեծամեծացն.

և օր ըստ օրէ յաւելլ 'ի պատիւ նմա, մինչև 'ի
բուն մեծամեծացն կարգի նատուցանել զնա: Եւ
հրամայեաց ամենայն զօրուն ոչ մարտնչիլ ընդ
բերդան և ընդ քաղաքան, որ ընդ իշխանութեամբ
նորա էին. և բազում գիւրութիւն եղև յաշխարհ
հի նորա, և բազում գերիս ազատս արձակեցին
վասն նորա. և զամենայն աշխարհ նորա էտ նմա,
և այլ ևս աւելի, և անքակ սէր հաստատեաց
ընդ նմա. և առեալ զնա և զամենայն զօրն՝ չո-
գաւ 'ի վերայ քաղաքին Անուոյ:

Վասն քաղաքին Անուոյ, թէ որպէս մատնեաց
Տէր 'ի ձեռս նորա:

Քաղաքս այս Անի լցեալ էր բազմութեամբ
մարդկան և անասնոց, և պարսպեալ ամրագոյն
պարսպօք. և եկեղեցի բազում կայր 'ի նմա,
մինչ 'ի կարգ խօսից երդման այսպէս երդնու-
ին. Անուոյ հազար և մի եկեղեցին. և յոյժ վար-
թամ էր քաղաքն ամենայն իրօք: Վասն որոյ
յղփութիւնն՝ յամբարտաւանութիւն ան զնոսա,
և ամբարտաւանութիւնն՝ 'ի կորուստ, որպէս
սովոր է առնել յիսկզբանց և այսր: Առաքեաց
Չարմա Ղանն դեսպանս առ նոսա զալ նմա 'ի
հնազանդութիւն, և որք զլխաւորքն էին 'ի քա-
ղաքին՝ ոչ իշխեցին պատասխանի առնել պատ-
գամին առանց հարցանելոյ զիշխանն. Եսհնչահ:

քանզի ընդ իշխանութեամբ նորա էր քաղաքն: Իսկ ամբոխ քաղաքին և ռամիկքն սպանին զայստգամաւորոն, և զայն տեսեալ զօրքն այլ-տգգեաց, 'ի բարկութիւն զրդեցան. և պաշարեալ զքաղաքն յամենայն կողմանց, կանգնեցին փիլիկուանս բազում արուեստգիտութեամբ, և մարտուցեալ ընդ քաղաքին զօրեղապէս՝ առին զնա: Այլ և ոմանք յիշխանաց քաղաքին ձեռնատու եղեն առ թշնամիսն, զապրուստ անձանց շահելով. և նոցա կոչեալ արտաքս 'ի քաղաքէն բազմութիւն, խոստացան ոչինչ առնել նոցա չար. և իբրև ելին արտաքս առ նոցա ամենայն բազմութիւնն, բաժանեցին զնոսա յինքեանս, և սուր 'ի վերայ եղեալ կոտորեցին առհասարակ անողորմաբար, սակաւ կանայս և մանկուսս թողեալ, և արս արուեստաւորս, զոր վարեցին 'ի գերութիւն: Եւ ապա մտեալ 'ի քաղաքն, առին զինչոն և զստացուածս նոցա, և կողոպտեցին զամենայն եկեղեցիս, և աւերեալ քանդեցին զամենայն քաղաքն, եղծին և ապականեցին զփառս վայելչութեան նորա:

Անդ էր տեսանել տեսիլ ողորմագին. առ հասարակ կոտորեալք ծնողքն՝ և ծնունդք ընդ նոսին զիզեալք 'ի վերայ միմեանց՝ իբրև զբերդուկս քարանց կուտեալք. բահանայք և պաշտօնեայք ցիր և ցան անկեալք ընդ երեսս դաշտացն. արբեալ երկիրն յարենէ և 'ի ճարպոյ

վիրաւորելոցն. փափուկ մարմինք՝ աճառովք լուա-
ցեալք, սևացեալք և այտուցեալք. և այնոքիկ՝
որ ոչ ելեալ յարտաքս քան զդուռն քաղաքին,
բոկ և հետի ընթացեալք ՚ի գերութիւն. և որք
հաղորդէին ՚ի պատուական մարմնոյ և յարենէ
որդւոյն Աստուծոյ, ուտէին զմիս անսուրբ և
հեղձուցիկ, և ըմպէին ՚ի կաթանէ ձիոց պղծոց.
կանայք պարկեշտք և ողջախոհք մատնեալք ՚ի
խայտառականս ճակաճան և վաւաշ մարդկան.
կուսանք սուրբք, որք ուխտեալ էին Աստուծոյ
սրբութեամբ պահել զմարմինս և անախտ զհո-
գիս, պղծեալք պէսպէս պոռնկութեամբք և ա-
պականեալք անկարգութեամբ, և այսպէս եղև
զրաւ գործոյն:

Վասն անբաժին կարուց:

Այս քաղաք՝ իբրև ետես, զոր ինչ գործեաց
Թաթարն ընդ բնակիչսն Անւոյ, փութացաւ և
աճապարեալ տարաւ զբանալի քաղաքին ընդ ա-
ռաջ նոցա. զի թերևս խնայեսցեն ՚ի նոսա: Իսկ
նոքա՝ քանզի խանձեալ էին աւարաւ, և ոչ յու-
մեքէ ունէին երկիւղ, զնոյն անցս և ընդ նոսա
անցուցին, որպէս ընտանի յափշտակութեամբ
ընչից և ստացուածոց, և կոտորմամբ բնակչացն,
և աւերմամբ քաղաքին, անզարդացուցեալ զվա-
յելչութիւն նորա, և գերի վարեալ զբնակիչս:

նորա: Եւ սակաւ սինլքորս թողեալ՝ գնացին 'ի
 բաց, զոր յետոյ եկեալ զօրք Սուլտանին չո-
 ոումոց զգերծեալսն 'ի Թաթարէն վատնեցին 'ի
 գերութիւն և 'ի սուր անողորմաբար. ընդ գրե-
 ցելումն՝ թէ ան, գոլբ և որոգայթք 'ի վերայ
 ձեր. բնակիչ երկրի՝ որ փախիցէ յահէն, անկցի
 'ի գոլբն. և որ ելանիցէ 'ի գբէն՝ ըմբռնեսցի
 յորոգայթն, և որ փախիցէ յայնմանէ՝ հարցէ
 զնա օձ. այսպէս եղև բնակչաց տառապելոց
 կարուց: Նոյնպէս և զօրքն առին զքաղաքն սուրբ
 Մարի, զոր սակաւ ամօք յառաջ առեալ էր զնա
 'ի Տաճկաց Շահնշահի և Աւագին. և դեռ ևս
 կարկատեալ էին, յանկարծակի եհաս 'ի վերայ
 նոցա մի ոմն յաւագաց զօրօք բազմօք, որում
 անուն էր Ղարապահատուր, և վաղվաղակի առ
 զնա. և զոր ինչ եգիտ 'ի նմա՝ յափշտակեաց:
 Եւ իբրև այս այսպէս գործեցաւ ընդ աշխարհս
 ամենայն, ապա հրաման ետուն մնացորդացն՝ որ
 ապրեալ էին 'ի սրոյ անտի և 'ի գերութենէ,
 զնալ յիւրաքանչիւր տեղիս, 'ի գիւղս և 'ի քա-
 ղաքս, և շինել յիւրեանց անուն, և ծառայել
 նոցա. և սկսաւ երկիրն առ սակաւ սակաւ զշի-
 նութիւն առնուլ:

Բայց Աստուած որպէս սովոր է 'ի ժամա-
 նակի բարկութեան զողորմութիւն յիշել, զոր և
 աստ արար, զի ոչ ըստ մեղաց մերոց արար
 մեղ, և ոչ ըստ անօրէն՝. զի ժամանակս ամառ

նային էր, յորում ասպատակեցին նոքա 'ի մեզ,
 վաստակն չև՛ ևս էր հնձեալ, կամ ժողովեալ 'ի
 շտեմարանս. և նոքա եկեալ ուղտօք, կերան և
 կոխեցին զամենեւեան: Իսկ մերձ յեղանակն
 ձմերային՝ իբրև գնացին նոքա 'ի դաշտն, որ
 կոչի Մ. ուղան, յաշխարհն Աղուանից, քանզի անդ
 կային զձմերային ժամանակն, և ապա գարունն
 սփռէին ընդ կողմանս կողմանս. մարդիկն՝ որ
 մնացին 'ի սրոյ անտի, մորկք էին և աւանց
 կերակրոյ 'ի հասկից անտի անկելոց և կոխելոց
 լնուին զպէտս իւրեանց. և ձմեռն ոչ ցուրտ
 եղև սաստիկ, որպէս յայլ ժամանակս, այլ կա-
 կուղ. և զի ոչ ունէին եզինք՝ որ գործէին գեր-
 կիր, և ոչ սերմանք՝ զոր ցանէին, 'ի գալ գար-
 նան 'ի հրամանէն Աստուծոյ երկիրն բուսոյց
 ինքն եկս, որ բաւական էր լնուլ զպէտս մարդ-
 կան. այլ և ընդ ամենայն կողմանս լիութիւն
 եղև հացի, որով ապրէին փախուցեալքն 'ի տե-
 դիս. այլ և անողորմ ազգն Վրաց բազում գութս
 և խնամս ցուցանէին երթելոցն առ նոսա պան-
 դխատանալ. և այսպէս ողորմածն Աստուած մխի-
 թարեաց զվշտանգեալսն:

Վասն յուղարկելոյ զիշխանն Աւագ առ Խաղանն
 յԱրեւելս:

Իբրև սակաւ ինչ ժամանակք անցին 'ի վե-
 րայ, առաքեցին զԱւագն առ արքայն իւրեանց,

զոր Ղանն կոչէին, ընդ հեռաւոր ճանապարհս
 յարևելս հիւսիսոյ. քանզի այսպէս առնէին զա-
 մենայն մեծամեծս, զոր կամէին պատուել, առ նա
 առաքէին, և հրամանաւ նորա առնէին՝ զոր ինչ և
 զործէին. քանզի սաստիկ հրամանակատարք էին
 արքային իւրեանց. այլ և ինքն իշխանն յօժարեաց
 զնալ, զի թերևս ինչ զիւր լիցի իւրն և երկրին.
 և ամենայն ոք աղօթս մատուցանէր նմա առ
 Աստուած խաղաղութեամբ դարձուցանել զնա
 այսրէն. զի ինքն բարի էր բնութեամբ և առա-
 ւել ևս զի յուսային, թէ գալստեամբն նորա
 շահեսցին ինչ: Իսկ նորա երթեալ՝ յանդիման
 լինէր մեծի արքային, և ցուցանէր նմա զգիրս
 զօրագլխաց իւրոց, և յիշեցուցանէր զպատճառս
 գալոյն առ նա. թէ ՚ի ծառայութիւն եկեալ է
 նմա: Իբրև լսէր զայն մեծ արքայն, սիրով ըն-
 դունէր զնա. տայր նմա և կին ՚ի թաթար ազ-
 գէն, և ուղարկէր զնա յիւր աշխարհն, զրէր և առ
 զօրավարն իւր տալ ՚ի ձեռն նորա զիւր աշխարհն,
 և նովաւ նուաճել զամենայն ապստամբսն, որ
 եղև իսկ. զի իբրև եկն նա յաշխարհն իւր,
 արարին զօրագլուխքն զհրամանս արքային իւր-
 եանց, եկին ՚ի հնազանդութիւն ծառայութեան
 նոցա Շահնշահ՝ որդի Զաքարէի, և Վահրամ իշ-
 խանն, և որդին իւր Աղպուղայն, և Հասան, որ
 Զալալն կոչէին, իշխան կողմանցն Սաչենոյ, և
 այլք բազումք. և զիւրաքանչիւր երկիր տային

նոցա, և առ ժամանակ մի ներումն. և ապա
 սկսան հարկապահանջութեամբ և երթեւեկու-
 թեամբ և զինուորութեամբ նեղել զնոսա. սա-
 կայն թէպէտ այսու ամենայնիւ, և որ առաւել
 քան զայս էր, նեղէին զնոսա, բայց ոչ սպանա-
 նէին: Եւ իբրև անցին ամբ ինչ, նեղացաւ 'ի
 նոցանէ իշխանն Սւազ, զի կարի ժլատք էին, և
 ոչ կարէր զամենեսին ընդ միտս նոցա հաճել,
 զի ոչ միայն բաւականային ուտելով և ըմպելով,
 այլ և պահանջէին երիվարս և հանդերձս մեծա-
 գինս, զի կարի յոյժ ձիասէրք էին: Վասն այսորիկ
 և քաղեցին զձի յամենայն երկրէն, և ոչ ոք իշխէր
 համարձակ պահել ձիս՝ կամ ջորիս, բայց եթէ 'ի ծա-
 ծուկ ուրեք վասն հարկի զինուորութեան. զի ուր և
 գտանէին յափշտակէին և աւելի ևս, յորում գտա-
 նէին զնշանն իւրեանց. զի զամենայն անասուն
 իւրեանց, և զոր առնուին, իւրաքանչիւր զօրա-
 գլուխ իւրով նշանով կնքէր, խարելով 'ի մի ան-
 դաման, և թէպէտ զնէին 'ի նոցունց, և այլ ոք
 հանդիպէր յայլմէ զնդէ, առնուին 'ի նոցանէ, և
 պատժէին զնոսա, իբրև զգողս: Եւ զայս ոչ
 միայն մեծամեծքն առնէին, այլ և փոքունքն
 ևս, և մանաւանդ աւելի ևս առնէին զայս,
 յորժամ մեռաւ զօրավարն զօրուն, որում անուն
 էր Չաղատայ. քանզի սպանին զնա զիշերի, որ
 Մուլհիտք անուանէին. և վասն այսորիկ կոտո-
 րած սաստիկ եղև գերոյն, որ էր 'ի զօրսն, և

այրս այս բարեկամ էր Աւագին: Իբրև մեռաւ նա, բազում թշնամիք յարեան 'ի վերայ նորա. յաւուր միում 'ի տան Աւագին ոմն 'ի նոցունց ոչ 'ի կարի աւագացն եկն 'ի խորանն, ուր նրստէր Աւագն. և իբրև ոչ վաղվաղակի յարեաւ ընդ առաջ նորա, վարոցօք երիվարին՝ որ էր 'ի ձեռին նորա, ծեծեաց զգլուխ նորա: Չայն տեսեալ սպասաւորաց իշխանին, բարկացեալ ընդ անարգանս իշխանին տեսոն իւրեանց, յարեան հարկանել զայրն. և իշխանն արգել զնոսա, թէպէտ զայրացեալ էր: Եւ գնացեալ այրն, որում անուն էր Ջոշպուղա, առեալ ընդ իւր և այլ ընկերս, կամեցաւ 'ի գիշերին սպանանել զիշխանն. և նորա գիտացեալ՝ փախեաւ մագապուրծ առ թագուհին Վրաց, զի դեռ ևս ապստամբ էր նա, գաղթեալ յամրագոյն տեղիս աշխարհին Վրաց: Եւ առաւել ևս զայսպիսի անկարգութիւնս վասն այն գործէին, զի մեծ զօրավարն, որ գլուխն էր ամենեցուն, զոր Չարմա Ղանն կոչէին, համրացեալ էր 'ի դիւէ և 'ի ցաւոցբայց զիշխանութիւնն ոչ էին բարձեալ 'ի տանէ նորա, զի կին նորա և որդիք՝ հանդերձ գործակալօք տանն նորա, վարէին զիշխանութիւնն. զի Սաղանն այսպէս հրամայեաց, թէ և մեռանի, զոսկերս ևս շրջեցուցանել ընդ զօրսն. զի կարի յոյժ աջողած է այրդ և շնորհաւոր:

Եւ իբրև փախեաւ Աւագն, տրտմեցան մե-

ծամեծքն, և մեղադիր եղևն անն աշնմիկ, և
 յղեցին դեօպանս զկնի նորա մի ապտտամբիլ
 'ի նոցանէ, և երդնուին նմա ոչինչ առնել նմա
 չար, և ետուն զաշխարհս նորա 'ի ձեռն Շա-
 հրնշահի, իբր թէ եղբայր նոցա իցէ. և զայս
 առնէին վասն առաւել հաւատարմութեան: Իսկ
 Աւագն զրեաց թուղթ առ Թադանն, թէ 'ի ծա-
 ռայութենէ քումմէ ոչ եմ ելեալ, այլ 'ի սպան-
 մանէ փախուցեալ եմ, և անսամ քո հրամանիդ.
 և մինչ նա յամէր զգալն, և մնայր պատասխան-
 ւոյ մեծ թագաւորին, սոքա զգանձն նորա՝ որ
 թագուցեալ կայր 'ի բերդորայսն, զամենեւեան
 հանին՝ խոյզ արկեալ. և դարձեալ պատգամս
 յղէին մի զկնի միոյ առ Աւագն զալ առ նոսա,
 զի երկնչէին յարքայէն իւրեանց: Եւ իբրև եկն
 Աւագն 'ի զօրն, իսկոյն եհաս հրաման 'ի Թա-
 դանէն առ զօրսն իւր, զի մի որ իշխեսցէ չար
 ինչ առնել Աւագին, և թուղթ առ Աւագն, և
 պարգևս նմա, զալ համարձակ և մի երկնչիլ:
 Ապա մեծարանս արարեալ նմա, հանին արտաքս
 'ի զօրէն զարսն՝ որք կամէին սպանանել զնա, և
 զոմն մի գլխաւոր՝ Տօնդուս Ադա անուն՝ ընդ
 նմա, որ եկեալ էր հարկս պահանջել յամենե-
 ցունց հրամանաւ Ղանին առ թագուհին Վրաց
 Ռուզուղան զալ 'ի հնազանդութիւն մեծի ար-
 քային, որոց երթեալ առ նա՝ յորդորեցին զնա
 կալ 'ի հնազանդութեան մեծ արքային և մի

երկնչիլ: Եւ առեալ 'ի նմանէ զօրս՝ եկին առ
 առաքիչսն պայմանաւոր սիրով խաղաղութեամբ
 թագաւհւոյն կեալ 'ի հնազանդութեան հանդերձ
 որդւոյն Գաւթաւ, զոր նորընծայ թագաւորեցու-
 ցեալ էր մանուկ տիօք, և նոցա ոչ սաել ուխտին:

Վասն կոտորածին որ 'ի կողմանս Խաչենոյ, եւ
 վասն քարեպաշտի իշխանին Չալալին:

Տուցաք սակաւիկ մի համառօտիւք, որ ինչ
 գրեցաւ ընդ աշխարհս 'ի մտեկան զօրացն՝ որ
 թաթարն կոչի: Ասասցուք արդ և վասն կողմանցն
 Աաչենոյ, և որ ինչ անդ գործեցաւ. քանզի ընդ
 ամենայն կողմանս սխտեալ էին զասպատակս
 իւրեանց, այլ և վիճակաւ ևս բաժանեալ, հասին
 անդ 'ի գլխաւորացն զօրու ծանու և զինու և ա-
 մենայն ախիւ բանակին, գերեցին և սպանին
 զբազումս՝ որ յարձակ վայրսն: Ապա մարտիւք
 մարտեան և ընդ գաղթականսն, և որ յամուր
 վայրսն, զոմանս խաբէութեամբ և զկէսս բռնու-
 թեամբ իջուցին, էր՝ զոր սպանին, և էր՝ զոր
 գերեցին. բայց յարովքն այն էին, որ ամրացեալ
 կային յանկասկած վայրս, զոր վասն դժուարու-
 թեան տեղւոյն հաւախաղաց կոչէին, որք ապաս-
 տանեալ յամուրսն, անկասկած կային:

Բայց քանզի 'ի Տեառնէ էր բեկումն, յեղա-
 կարծում ժամու դադաագողի եղեալ՝ մտին յա-

մուրան, և սրոյ ճարակ ետուն զբազմութիւնն,
 և զկէսն գահավէժ արարին. և 'ի բազմութենէ
 անկելոցն ծածկէր երկիրն, և արիւնն առու ե-
 դեալ՝ իբրև զջուր երթայր, և յոչ ոք խնայեցին.
 և ոսկերքն յետ բազում ժամակաց իբրև զբեր-
 դուկս քարանց կուտեալ երևէին: Չոգան և 'ի
 վերայ բարեպաշտի իշխանին Հասանայ, զոր Ջա-
 լալն կոչէին. սա քուեր որդի էր մեծամեծ իշ-
 խանացն Ջաքարէի և Իւանէի, այր բարեպաշտ
 և աստուածասէր, հեզ և հանդարտ, ողորմած և
 աղքատասէր, ճգնող յաղօթս և 'ի խնդրուածս
 իբրև զայնս՝ որ յանապատն կային. զպաշտօն
 տրւընջեան և գիշերոյ անխափան կատարէր,
 ուր և լինէր՝ իբրև զվանորայսն, և զյիշատակ
 յարութեան Փրկչին յաւուր միաշաբաթուջ յո-
 տանաւոր տքնութեամբ անցուցանէր անքուն. և
 էր յոյժ քահանայասէր և ուսումնասէր և ընթեր-
 ցող աստուածային կտակարանացն: Այլ և բա-
 րեպաշտ տիրուհի մայր նորա, յետ մահուան առն
 իւրոյ Վախթանկայ, զոր Տանկիկն կոչէին, կար-
 գաւորեաց գերեսին որդիսն իւր զՋալալն և ըզ
 Ջաքարէ և զԻւանէ, չոգաւ նա 'ի սուրբ քա-
 դաքն Երուսաղէմ, և զամս բազումս անդ կա-
 ցեալ մեծաւ ճգնութեամբ, զարմացուցանէր զա-
 մենայն տեսողսն և զլսողսն. քանզի ծախեալ զա-
 մենայն գոյս իւր՝ զոր ունէր՝ յաղքատսն և 'ի
 կարօտեալսն՝ նման Հեղինեայ կնոջն Աբգարու,

Վասն եկեղեցւոյն զոր շինեաց:

Շինեաց եկեղեցի մի գեղեցկազարդ յօրինուածով գմբեթայարդ երկնանման տաճար փառացն Աստուծոյ, ուր հանապազ պատարագի Քրիստոս գառն Աստուծոյ, որ բառնայ զմեղս աշխարհի, 'ի վանքն՝ որ կոչի Գանձասար, հանդէպ Սօխանայ բերդոյ 'ի տեղի շիրմի իւրեանց. և յօրով ամս աշխատ եղեն 'ի նմա: Եւ իբրև առ զաւարտումն, արար նաւակատիս մեծահանդէս առ 'ի յօրհնել գեկեղեցին. անդ էր և կաթուղիկոսն Աղուանից տէր Ներսէս բազում եպիսկոսոսօք. այլ և մեծ վարդապետն Վանական, յօրով ըսբունիք. անդ էին և սուրբ վարդապետքն Սաշենոյ Գրիգորիս և տէր Եղիայ հարազատք միմեանց. զոր զարգարեալ էր Աստուած երկուց մարդով, և փոխեցան յաստեացս առ Քրիստոս, և կան 'ի պահեստի յաստուածափառ տանն Սահայի առաջնոյն, 'ի թուիս ոճէ, և բազում քահանայիւք որ ասէին զթիւ երիցանցն եօթն հարիւր. Եւ իբրև կնքեցաւ օծմամբ, ճաշ մեծ յօրինեալ. ինքնին իսկ ձեռօք իւրովք պաշտէր զբազմեալսն, և տալս տուեալ ըստ իւրաքանչիւր պատուոյ աստուածեամբ, արձակէր զամբոխն. և եղև այս 'ի ոճի թուին Հայոց, յաւուր մեծի տօնի Վարդապետին: Շինեաց և կին նորա Մամբան զգուիթն հրաշարի 'ի դուռն եկեղեց-

ւոյն, և ինքն զանձն ամենայն առաքինութեան
տուեալ, ճգնէր հանապաղ պահօք և աղօթիւք և
ընթերցասիրութեամբ, և կայր 'ի պատուիրանս
Տեառն 'ի տուէ և 'ի գիշերի ըստ գրեցելումն:

Վասն ցուցման կերպարանաց Թաթարին քացա-
յայտնութիւն սակաւուք:

Վասն զի յօժարեցաք մեք յիշատակ թողուլ
յազգս՝ որ գալոց են, քանզի ական ունիմք մեք
յուսով փրկութեան 'ի նեղութենէ աստի՝ որ պա-
շարեալս է զմեզ, սակաւիկ մի ցուցցուք քննա-
սիրաց զկերպարանս և զխօսս նոցա: Էին տես-
լեամբ կերպարանաց դժոխատես և ահագնալուր,
մօրուս ոչ ունելով, քայց սակաւ ոմանց թուե-
լով մազս ունելով 'ի շուրթն կամ 'ի կլափն, ական
նեղ և արագատես, ձայն նուրբ և սուր, բազ-
մակեացք և տեւողք: Յորժամ անկանէր յաճախ
ուտէին և ըմպէին անյազ, յորժամ ոչ անկանէր,
ժուժկալք էին. ուտէին զամենայն կենդանիս՝
զսուրբս և զանսուրբս, և զմիս ձիոյ առաւել մե-
ծարէին, անդամ անդամ յօշեալ և եփեալ, կամ
խորովեալ առանց աղի, և ապա մանր կտրեալ և
թացեալ յաղաջուր, այնպէս ուտէին. ոմանք 'ի
գուճս ըստ նմանութեան ուղտուց, և կէսք նըս-
տելով ուտէին, և յուտելն հասարակ բաշխէին
տէրանց և ծառայից, և յըմպելն զղմուզ կամ

զգիինի, առեալ մի ոմն մեծ ամանով՝ ի ձեռս իւր,
 և փոքր բաժակաւ առեալ՝ ի նմանէ, ցանէին յեր-
 կինս, և ապա յարեմուտս, ՚ի հիւսիս և ՚ի հա-
 րաւ. և ապա իւր իսկ ցրուողին զայն սակաւ մի
 ըմպեալ ՚ի նմանէ, մատուցանէր աւագագունին:
 Եւ թէ ոք բերէր նոցա կերակուրս ինչ կամ ըմ-
 պելիս, նախ բերողին տային ուտել և ըմպել, և
 ապա ինքեանք ուտէին և ըմպէին. զի մի մա-
 հացու դեղոց ինչ դժրիցին: Որչափ և կամէին՝
 կանայս առնէին. բայց զպոռնիկս ամենևին ոչ
 ապրեցնուցանէին, որ ընդ իւրեանց կանայս, բայց
 ինքեանք ուր և հանդիպէին այլազգեաց, անխտիր
 խառնակէին, և զողոթեան ատելիք էին. մինչ
 զի չարաչար մահուամբ սպանանէին: Եւ պաշ-
 տօն ինչ ոչ գոյր առ նոսա, կամ երկրպագու-
 թիւն, բայց ստէպ զանուն Աստուծոյ յիշէին
 յամենայն իրս. զայս՝ թէ զէջն Աստուծոյ գոհա-
 նային, և կամ թէ զայլ ոմն Աստուած կոչէին՝
 մեք ոչ գիտեմք, և ոչ ինքեանք ևս: Բայց
 սովորաբար զայս ասէին. զի զարքայն իւրեանց
 ազգակից Աստուծոյ, զերկինս առեալ Աստուած
 իւր բաժին, և զերկիրս տուեալ Սաղանին. զի
 ասէին զՉանկզ Ղանն, զհայր Սաղանին, ոչ ծնեալ
 ՚ի սերմանէ առն, այլ լոյս իմն եկեալ յաներե-
 ւութից, և մտեալ ընդ յերդ տանն, և ասացեալ
 մօրն, թէ յղասջիր և ծնցիս որդի ինքնակալ երկ-
 րի. և յայնմանէ ասէին ծնեալ զնա:

Զայս պատմեաց մեզ Գրիգոր իշխանն որդի
 մարգարանին՝ եղբայր Ասլան պէկին Սարգսի և
 Ամիրային, յազգէ Մամիկոնէից, զոր իւր իսկ
 լուեալ էր ՚ի մեծ յառնէ միռջէ ՚ի կարի աւա-
 գացն, որում անուն էր Ղութու Նուին, յաւուր
 միում յուսուցանել նոցա զմանկագոյնսն: Եւ
 յորժամ ոք մեռանէր ՚ի նոցանէ, կամ սպանա-
 նէին, էր զոր բազում աւուրս շրջեցուցանէին
 ընդ իւրեանս, քանզի մտեալ դիւի՝ խօսէր ան-
 դուստ բազում բարբաջմունս, և էր զոր այրէին. և
 զկէս թաղէին յերկրի խոր փոսիւք, և ընդ նմին
 դնէին զզէնն և զհանդերձ, և զոսկի և զարծաթ,
 որ ինչ բաժին իւր էր: Եւ թէ ՚ի մեծաց ոք լի-
 նէր, ՚ի ծառայից և յաղախնեաց ևս դնէին ընդ
 նմա ՚ի գերեզմանի, զի սպաս կալցի պսէին նմա.
 այլ և ձիս, զի ասէին անդ պատերազմ սաստիկ
 լինել. և զոր յիշատակ կամէին առնել մեռելոց,
 ճեղքէին զփոր ձիոյն, և քարշէին ընդ այն զա-
 մենայն միսն առանց ոսկեր. և ապա զփորոտին
 և զոսկերսն այրէին հրով, և կարէին զմորթ
 ձիոյն, իբրև թէ զամենայն մարմինն ունիցի:
 Սրեալ փայտ մի մեծ, հարեալ ընդ որովայնն և
 հանեալ ընդ բերանն, այնպէս վերացուցանէին
 ՚ի ծառ, կամ ՚ի բարձրաւանդակ տեղւոջ:

Այլ և կանայք նոցա կախարդք էին, և զա-
 մենայն ինչ հմայէին. և առանց հրամանի կա-
 խարդացն և դիւթիցն ոչ երթային ՚ի ճանա-

պարհ ուրեք, բայց թէ նոքա հրամայէին: Այլ և
 խօսք նոցա խժականք և անձանօթք 'ի մէնջ.
 քանզի կոչէին զանուն Աստուծոյ՝ Թանգրի, և
 զմարդն՝ հարերեան, և զկին՝ աիջի, և զանուն
 հօր՝ էշկան, և զմայր՝ աքա, և զեղբայր՝ աղա՝ և
 զքոյր՝ աքամի, և զգլուխս՝ թիրօն, և զաչս՝
 նիտուն, և զականջսն՝ շիքին, և զմօրուս՝ սախալ,
 և զերես՝ յիօզ, և զբերան՝ աման, և զատամն՝ սխուր,
 և զհաց՝ օթմակ և զեզն՝ աքար, և զկով՝ ունէն,
 և զոչխար՝ դոյնա, և զգառն՝ դուրդան, և զայծ՝
 իման, և զձի՝ մօրի, և զջորի՝ լօսա, և զուղտ՝
 թաման, և զշուն՝ նօխա, և զգայլ՝ շինա, և զարջ՝
 ախորու, և զաղուէս՝ հօքան, և զնապաստակ՝
 թապղայ, և զհաւ՝ թախեսա, և զաղաւնի՝ կօկաշա,
 և զարծուի՝ դուշ, և զջուր՝ ուտուն, և զգինի՝ տա-
 րասու, և զծով՝ տանկըզ, և զգետս՝ ուլանսու, և
 զթուր՝ խօլտու և զաղեզն՝ նմու, և զնետ՝ որմու,
 և զթագաւոր՝ մելիք, և զմեծ պարոն՝ նուին, և
 զերկիր՝ էլ, և զերկինք՝ զօզայ, և զարեգակն՝
 նսառան, և զլուսին՝ սարա, և զաստեղս՝ սաղրա,
 և զլոյս՝ օտուր, և զգիշեր՝ սոյնի, և զգրագիր՝
 քիթիքչի, և զսատանայ՝ քառահունէ, և զայլ այս-
 պիսի խժական անուանս, զոր 'ի բազմաց մեզ
 անձանօթ. իսկ այժմ ահամայ ծանուցեալք: Եւ
 գլխաւորք երևելիք՝ որք յառաջագէմք էին, այսո-
 քիկ են. Առաջինն և՛ մեծ և՛ գլուխ՝ որ հրա-
 մանատուն էր զօրուն, Չարմա Դան Նուինն,

այր իրաւարար և դատաւոր. և որք աթոռակիցք
 նորա՝ Իսրայր Նուինն, Առթուն Նուինն, Տու-
 թուն Նուինն, և Չաղատայն, որ զօրավարն էր
 զօրուն, զոր սպանին Միհիտքն. և այլ բազում
 գլխաւորք էին, և անթիւ զօրք:

Վասն Ռպանին Ասորոյ:

Նախախնամօղն Աստուած, որ զամենեցուն
 կեան կամի, նա մարդասիրութեամբն իւրով ե-
 րևեցոյց ՚ի մէջ նոցա այր մի երկիւղած և աս-
 տուածապաշտ, Ասորի ազգաւ, որ հայր անուա-
 նեալ էր արքային նոցա, զոր Սաղանն կոչէին,
 անուն նորա Սիմէօն, զոր Ռպան Աթա կոչէին:
 Իբրև լուաւ զանխնայ կոտորումն քրիստոնէից՝
 որ ՚ի զօրաց Թաթարին, մատուցեալ առ Սա-
 ղանն՝ խնդրեաց ՚ի նմանէ թուղթ առ զօրսն իւր,
 զի մի այնպէս առ հասարակ կոտորեացեն զան-
 մեղ մարդիկ, որք ոչ պատերազմին ընդ նոսա,
 այլ թողուլ զնոսա, զի ծառայեացեն նմա: Իսկ
 նա զնոյն ինքն առաքեաց մեծ և երևելի շքով,
 գրեալ հրովարտակ առ զօրագլուխս իւր, զի
 ամենեքեան անսայցեն հրամանի նորա: Եւ նա
 եկեալ, բազում ինչ նպաստ եղև քրիստոնէից,
 թափելով ՚ի մահուանէ և ՚ի գերութենէ. շի-
 նեաց և եկեղեցիս ՚ի քաղաքս Տաճկաց, ուր ոչ
 իշխէին անուանել զՔրիստոս, ևս առաւել ՚ի

Թարվեժ և 'ի նախճավան քաղաքի, ուր առաւել
 թշնամիք էին քրիստոնէից, զի ոչ իշխէին
 յայտնի երևել կամ շրջիլ քրիստոնեայք. թող թէ
 եկեղեցի կամ խաչ կանգնել: Իսկ նորա կան-
 գնեալ խաչ և եկեղեցի, և ժամահար հնչեցու-
 ցանել 'ի տուէ և 'ի գիշերի, և յայտնապէս տա-
 նել զմեռեալս 'ի թաղումն խաչիւ և աւետանա-
 նաւ և պաշտամամբ, որպէս օրէն է քրիստոնէ-
 ից, և զընդդիմացեալսն մահու վախճանէր. և ոչ
 ոք իշխէր հակառակիլ հրամանի նորա, այլ և
 ամենայն զօրք թաթարին զնա որպէս զարքայն
 իւրեանց ունէին, և առանց նորա ոչինչ խոր-
 հէին կամ առնէին. և մարդիկ նորա վաճառա-
 կանք, որք ունէին զտամղա նորա, այսինքն
 զնշան և զգիր, համարձակութեամբ շրջէին ընդ
 ամենայն աշխարհս, և ոչ ոք իշխէր մերձենալ
 առ այնոսիկ, որք ասէին զանուն Ռապանին:
 Այլ և ամենայն զօրագլուխք թաթարին ընծայ
 մատուցանէին նմա յաւարէ իւրեանց. և ինքն
 էր այր պարկեշտ վարուք, նոյնպէս 'ի կերա-
 կուրս և յըմպելիս, յաւուրն միանգամ ճաշակէր
 ընդ երեկս սակաւ ինչ կերակուր: Այսպէս այց
 արար Աստուած ժողովրդեան իւրում 'ի նեղու-
 թեան անտի 'ի ձեռն առնս այսորիկ. և զբազումս
 մկրտեաց նա 'ի թաթարէ անտի, և ամենայն ոք
 վասն սքանչելի վարուց նորա և մեծաշուք պա-
 տուոյն զարհուրէր և դողայր 'ի նմանէ: Եւ յոր-

ժամ եղև այս գծագրութիւնն, որ յայսմ վայրի,
 'ի ող թուականին, 'ի Հայոց թագաւորութեանն՝
 որ 'ի կողմանս Կիւլիկեցոց, Հեթմոյ բարեպաշ-
 տի, և 'ի գորավարութեանն եղբօր իւրոյ Սըմ-
 բատայ քաջի, և իշխանաց իշխանի Կոստանդնի
 հօր նորա, և 'ի կաթուղիկոսութեան սուրբ աթո-
 ոոյն Գրիգորի Կոստանդնեայ ծերունւոյ և առա-
 քինւոյ, որ նստէր 'ի Կլայն Հոռմէական, և
 յարքեպիսկոպոսութեան տեառն Բարսղի, եղ-
 բօր թագաւորին Հեթմոյ, զոր պահէին փո-
 խանորդ սուրբ աթոռոյն կաթուղիկոսութեան,
 և յԱղուանից կաթուղիկոսութեան տեառն Ներ-
 սէսի հեզոյ և մարդասիրի, որ յաւուրս նըս-
 տէր 'ի վանքն՝ որ կոչի Սամշի, 'ի գաւառն
 Միափորի. և յարքեպիսկոպոսութեան եղբօր
 որդւոյ նորա Յովանիսի՝ նոր ձեռնադրելոյ, և 'ի
 բռնակալութեան հանուրցս Թաթարին, և 'ի ժա-
 մանակի կենաց մերոց ամս քառասուն պակաս
 կամ աւելի:

Վասն աւերման Թէոդուսիօլեայ:

Արդ 'ի սկսանել ո՞՞ժ թուականին Հայոց,
 գայր հասանէր հրովարտակ 'ի Սաղանէն առ զօրս
 և զօրագլուխս, որ յարևելս, զօրավար և առաջ-
 նորդ կացուցանել փոխանակ Չարմաղուին՝ որ
 համրացեալ էր, զոմն մի 'ի զօրացն Բաշուղուր-

չի անուէն նմա, անկեալ վիճակն առաջնորդութեան. քանզի հմայիւք վարէին. Արդ իբրև առ նա զիշխանութիւնն, իսկոյն զօր գումարեաց յամենայն ազգաց՝ որ ընդ ձեռամբ նորա, և զնաց յաշխարհն Հայոց, որ ընդ իշխանութեամբ Սուլտանին Հոռոմոց, և հասեալ ՚ի կարին գաւառ, պաշարեաց զԹէոդուլօլիս, որ այժմ կոչի կարնոյ քաղաք, և նստեալ շուրջ զնովաւ, առաքեաց առ նոսա դեսպանս գալ նոցա ՚ի հնազանդութիւն, և նոքա ոչ կամեցան գալ, այլ անարգանօք դարձուցին զպատգամաւորսն, և ինքեանք ելեալք ՚ի պարիսպն, նախատէին զնոսա: Իսկ նոքա իբրև տեսին եթէ ոչ ողջունեցին զխաղաղութիւն, յամենայն կողմանց բաժանեալ զպարիսպ քաղաքին զլիսաւորացն, զի փլուսցեն առ հասարակ. և նոցա փոյթ յանձինս կալեալ, կանգնեցին Փիլիկուանս բազումս, և կործանեցին զպարիսպն, և մտեալ ՚ի ներքս, սրոյ ճարակ զամենեսին տուեալ անողորմաբար, և յափշտակեալ զինչսն և զստացուածսն, հրով այրեցին զքաղաքն: Եւ զի յոյժ բազում ամբոխ էր ՚ի ժամանակին յայնմիկ, քաղաքն, լցեալ քրիստոնէիւք և Տաճկօք, այլ և ամենայն գաւառն անդր հաւաքեալ էր, անթիւ գոյին անդ կտակարանք աստուածային գրոց՝ մեծամեծաց և փոքունց. զայն առեալ այլազգեացն, ծախէին քրիստոնէիցն՝ որ ՚ի զօրուն էին. զյաճախագիրն ընդ գոյզն զնոց, և նոցա խնդութեամբ առեալ, տանէ-

ին յիւրաքանչիւր գաւառ, բաշխելով յեկեղեցիս
 և ՚ի վանորայս: Այլ և ՚ի գերելոց անտի զբա-
 զուամս գնեցին զարս և զկանայս և զմանկտի, զե-
 պիսկոպոսս և զքահանայս և զսարկաւազուսս՝ որ-
 քան հնար էր գնեցին իշխանքն քրիստոնեայք՝
 Աւագն և Շահնշահն և Աղուպղան որդին Վահրա-
 մայ, և Գրիգոր Խաչենեցի Դօփին որդի, որ էր
 այր երկիւղած. և զօրք նոցին, որոց վարձահա-
 տոյց Քրիստոս եղիցի, և զամենեսեան ազատ ար-
 ձակեցին, թողլով ՚ի կամս անձանց ուր և կայ-
 ցեն: Եւ ոչ միայն թէ զքաղաքն Կարնայ աւե-
 րեցին, այլ և բազում գաւառս յիշխանութենէ
 Սուլտանին Հոռոմոց. և Սուլտանն ոչինչ կարաց
 օգնել. քանզի ղօղեալ թագուցեալ էր յերկիւղէ
 նոցա. այլ և վախճանեալ ևս ասէին զնա: Իսկ
 զօրքն Թաթարին, իբրև գործեաց նա զայս իր,
 դարձաւ բազում աւարով և խնդութեամբ յաշ-
 խարհն Աղուանից ՚ի կայս ձմերոցի իւրոյ, յար-
 դաւանդ և ՚ի բերրի դաշտն. որ կոչի Մաղան,
 և անդ ձմերեաց:

Վասն պատերազմին՝ որ եղև ընդ Սուլտանն եւ
 ընդ Թաթարն

Մինչդեռ զետեղեալ յապահովս նստեալ կայր
 զօրն Թաթար ընդ դաշտս ամենայն Հայոց և Ա-
 ղուանից, զայր դեսպանս ՚ի Ղիաղատին Սուլ-

տանէն խրոխտ և սպառնական բանիւք, որպէս սովորութիւն է Տաճկաց. եթէ այսպէս համարեցիք դուք աւերամբ քաղաքի իմոյ, եթէ յաղթեցաք նմա և զօրութեան նորա. քաղաքք իմ անթիւք են 'ի բազմութենէ, և զօրաց իմոց չիք համար. արդ կաց' մնա՛ դու, ուր ես, և ես ինքնին եկեալ տեսից զձեզ մարտիւք պատերազմաց. և այլ բազում բանիւք՝ որ նման է սոցին, մեծամեծս փքայր. և զայս ևս ասէր պատգամաւորն եթէ հանդերձեալ է Սուլտանն զձմեռն, որ գալոց է զկնի ամարանս, 'ի դաշտի աստ ձմերիլ կանամբք և զօրօք: Իսկ նոցա լուեալ, ոչ ինչ ըմբոստացան, կամ խրոխտս ինչ խօսեցան ընդդէմ նոցա, այլ միայն զայս պատասխանի ետ դիտաւորն նոցա Բաշու Նուինն. եթէ մեծամեծս բարբառեցայք. սակայն եթէ ո՛ւմ Աստուած տացէ նորա լիցի յաղթութիւն. և այսպէս մի զկնի միոյ դային դեսպանքն փութացուցանել զնոսա՝ 'ի մարտ: Իսկ նոցա ոչինչ շտապեալ, այլ մեղմով գումարեալ զզօրս իւրեանց, և որք ընդ ձեռամբ նոցա, եկեալ յաշխարհս Հայոց 'ի խոտաւէտ վայրս ամենայն ախիւ, գիրացուցեալ գերիվարս, և ապա՛ մեղմով մօտ հասեալ, ուր էր բանակ Սուլտանին. քանզի և նա՝ 'ի վեր էր եկեալ 'ի տեղւոջէ իւրմէ յաշխարհն Հայոց, որ ընդ իւրով իշխանութեամբ, հուպ 'ի քաղաքագեղ մի՛ գոր, ասի, Չմանն կատուկ անուանեն, անթիւ բազմութեամբ

կանամբք և հարձիւք, ոսկւով և արծաթով, և որ ինչ սպասք էին նորա մեծութեանն, զամենեւեան ընդ իւր բարձեալ բերէր. այլ և զբօսանաց աղագաւ սնուցեալ էրէս վայրի և յայլոց սողնոց բազումս, մինչև 'ի մկուսս և 'ի կատուս, զի այնպէս աներկիւղ կամէր զինքն ցուցանել զօրացն: Իսկ զօրավարն Բաշու՝ ըստ խորագէտ իմաստութեանն իւրեանց, բաժանեալ զգօրս իւր բազում յառաջս 'ի ձեռս գլխաւ որաց քաջաց, և զեկամուտ զօրսն՝ որ յազգաց ազգաց, 'ի նոսա ցրուեալ, զի մի նենգ ինչ գործեսցեն, և ընտրեալ յամենեցունց զարիսն և զքաջսն, յառաջապահս կարգեալ ինքեանց, որք երթեալք հանդիպեցան զօրաց Սուլտանին, և մարտուցեալք 'ի փախուստ դարձուցին զնոսա: Փախեալ և Սուլտանն մազապուրծ, թողեալ զկահ և զկարասի անդէն 'ի տեղւոջն. և սոցա զհետ մտեալ, կոտորեցին անխնայ զգօրսն, սրոյ ճարակ տուեալ. և ապա դարձան 'ի կապուտ անկելոցն: Իբրև եկն 'ի բուն բանակն, տեսին զի փախուցեալ էր Սուլտանն, և հարեալ զօրք նորա. ապա սկսան ասպատակ սփռել ընդ կողմանս, յաւարի առնուլ 'ի քանդել զբազում դաւառս, և ժողովել ոսկի և արծաթ, և հանդերձս մեծագինս, և ուղտս և ձիս, և ջորիս, և անթիւ անասունս: Եկին պատեցին զքաղաքն Կեսարիա Կապադոկիացւոց, և պատեալ պաշարեցին զնա. զի ոչ եղեն ձեռնատու

բնակիչքն, առեալ բռնութեամբ. 'ի սուր սուսերի մաշեցին զբնակիչսն, և յափշտակեալ որ 'ի նմա, և թողեալ ամայի զքաղաքն եկին 'ի Սերաստիա. զի յառաջագոյն ձեռնտու էին լեալք բնակիչք քաղաքին առ նոսա, և ընդ առաջ երթեալ ընծայիւք և պատարագօք, մարդոյ ինչ ոչ մեղան, այլ յափշտակեալ յաւարէ քաղաքն ինչ, յիւրեանց անուն գրաւեալ զքաղաքն, վերակացուս դարձուցեալ զքաղաքն դարձան: Եւ եկին պաշարեցին զՆորնկայն, և բազում մարտիւք մարտեան ընդ նմա. և բնակիչք քաղաքին բազում հարուածրս հասուցեալ 'ի վերայ զօրացն Թաթարին: Ապա սկսան խաբէութեամբ արտաքս կոչել սիրոյ աղագաւ, և նոցա հաւանեալ եկին. քանզի ոչ ունէին ուստեք օգնական. որոց սուր 'ի վերայ եղեալ, կոտորեցին առ հասարակ զարս և զկանայս, և սակաւ մանկունս և աղջկունս ապրեցուցեալ՝ վարեցին 'ի գերութիւն. և այսպէս բազում գաւառս և զաշխարհս աւերեալ և գերեալ, եկին 'ի քաղաքն՝ որ կոչի Տիւրիկէ: Իբրև գիտացին բնակիչքն, եթէ անհնար է զգէմ ունել նոցա պատերազմաւ, կամաւ ձեռնտու եղեն նոցա. յորոց առեալ ինչս բազումս, թողին զքաղաքն առանց վնասու, և դարձան բազում աւարաւ և մեծաւ խնդութեամբ 'ի կայս ձմերոց իւրեանց, որ 'ի Հայս և որ յԱղուանս, ողջանդամ և առանց վնասու. զի 'ի Տեառնէ էր խորտա-

կուսմն ամենայն ազգաց, և կործանուսմն նոցա: Բայց քրիստոնեայքն՝ որք էին ընդ նոսա զինուո-
րեալք, զբազուսմն ազատեցին՝ ի գերելոցն՝ որ յայտ-
նի, և որ՝ ի ծածուկ, զքահանայս և զկրօնաւորս, մա-
նաւանդ մեծամեծ իշխանքն՝ Աւագն և Շահնշահն,
Վահրամ և որդի իւր Աղպուղէն, և Խաչենեցիքն,
Ջալալն Հասան, և զօրք իւր, և ազգականքն, և
Գրիգոր Դովին որդի, մօրաքուեր որդի Ջալա-
լին, և այլ իշխանքն և զօրք նոցին ըստ կարի
իւրեանց. և այս եղև ՚ի ողբ թուականիս Հայոց:

Վասն թագաւորին Հայոց Հեթմոյ եւ զոր ինչ
գործեցաւ:

Իբրև այս գործեցաւ Հեթում արքայ՝ որ աշ-
խարհին կիւլիկեցւոց և այնոցիկ նահանգաց իշխէր,
յորժամ ետես՝ եթէ պարտեցաւ Սուլտանն առաջի
նոցա, առաքեաց առ նոսա դեսպանս և պատարագս
արժանաւորս դնել նոցա ընդ նմա ուխտ խաղաղու-
թեան, և նմա կալ նոցա ՚ի հնազանդութեան. որք
եկեալ ՚ի մեծ դուռն, յանդիման եղեն Բաչու Նուի-
նին, և ելթինա Սաթուենին կնոջ Չարմարուին, և այլ
մեծամեծ աւագանւոյն միջնորդութեամբ իշխա-
նին Ջալալին: Եւ իբրև լուան զպատգամս արքա-
յին, տեսին և զընծայան, խնդրեցին ՚ի նմանէ
տալ ՚ի ձեռս նոցա զմայր Սուլթանին զկին և
զդուստր, որք գաղթականութեան աղագաւ անդ

փախուցեալ էին: Եւ իբրև լուաւ արքայ շեթում,
յոյժ տրամեցաւ և ասէ. «լաւ էր ինձ եթէ զոր-
դի իմ զԼևոն խնդրեալ էին յինէն, քան թէ զնո-
սա»: Այլ քանզի երկնչէր 'ի նոցանէ, զի մի մեծ
չարեաց պատճառ լիցի այն, յակամայ կամաց
եստ 'ի ձեռս նոցա, այլ և ընծայս բազումս այ-
նոցիկ՝ որ եկեալ էին տանել զնոսա, որք եկեալ
ցուցին Բաշուին և այլոց գլխաւորացն: Որք իբ-
րև տեսին՝ ուրախ եղեն, և մեծարանօք յարգե-
ցին զգեսպանսն արքայի, և կարգեցին նոցա ռո-
ճիկս և երիվարաց նոցա զժամանակս ձմերանն,
զի 'ի լինել գարնան ընդ նոսին երթիցեն յաշ-
խարհն իւրեանց: Հաստատեցին և սէր ընդ ար-
քայի, ետուն և գիր ընդ դենին իւրեանց՝ զոր
Ելտամդայն կոչէին. և այսպէս սպասէին, մնա-
լով եղանակին գարնան, որ միւսանգամ երթի-
ցեն 'ի վերայ Սուլտանին և աշխարհի նորա:

Վասն Կոստանդեայ իշխանի Լամբրոնին, եւ զոր
ինչ գործեաց նա ընդ աշխարհն Կիլիկեցոց:

Արքայն Լևոն մինչ կենդանի էր, բերդ մի
'ի նորա աշխարհին յոյժ անառիկ, որում անուն
էր Լամբրոն, և իշխանն՝ որ տիրէր բերդոյն,
ապստամբեաց 'ի նմանէ, որում անուն էր շե-
թում, և նա բազում անգամ ջանացեալ, ոչ կա-
րէր նուաճել զապստամբն. ապա յետոյ խորա-

մանկութեամբ խաբեալ զնա խնամութեան աղագաւ, որպէս թէ տացէ զդուստր եղբօր իւրոյ՝ որդւոյ նորա Օշնի 'ի կնութիւն, ըմբնեալ զնա և զորդիս նորա շարշարեալ, ետուն 'ի նա զամբոցն. և նորա առեալ ետ զնա ցմայր իւր տիկնաց տիկինն, և գրեաց նզովս ոչ ևս այլ տալ զնա ումեք իշխանի, բայց միայն արքունի լիցի. զի հանապազ ասէ տեարքն նորա ապստամբ են լեալ վասն ամրութեանն: Իբրև վախճանեցաւ Լևոն, և թագաւորութեանն իշխէր դուստրն նորա Զապէլ, Կոստանդին իշխանաց իշխանն ընդ իւր միաբանեալ զկաթուղիկոսն Յոհանէս և զայլ իշխանսն, թագաւորեցոյց զորդին իւր զՀեթում մանուկ տիօք, ածեալ զնա այր դատերն Լևոնի փոխանակ որդւոյ Բրնձին, զոր ըմբռնեալ եղին 'ի բանտի: Կամեցաւ թիկունս օգնութեան իւր առնել զորդին Հեթմոյ՝ զԿոստանդին համանուն իւր, զորդին Հեթմոյ զաներ իւր, և տայ 'ի նա զԼամբրօն զսեպհական իւրեանց, և եղ զնա թագադիր որդւոյ իւրոյ: Իսկ նա յետ աւուրց ըստ հայրենի սովորութեանն իւրեանց ապստամբեաց 'ի քուեր որդւոյ իւրոյ յարքայէն Հեթմոյ. և թէպէտ շատ ջանաց Կոստանդին հայրն արքայի, և ինքն իսկ արքայ, ոչ կարաց ածել զնա 'ի հաւանութիւն հնազանդութեան. զի ձեռն ետ նա 'ի Սուլտանն Հոռոմոց. և այսպէս կայր ապստամբ: Իբրև փախեաւ Սուլտանն Հոռոմոց 'ի թաթա-

րէն, արքայն դամենայն գիւղս և զանդաստանս
 Լամբրոնի արար 'ի ներքոյ հրամանաց իւրոց, և
 միայն մնաց նա 'ի բերդն, յոր ապստամբեալ էր:
 Ապա յղեաց Կոստանդին դեսպանս առ արքայ
 խնդրել զհաշտութիւն, և տալ զորդիս իւր 'ի
 ծառայութիւն, և ինքն մնալ 'ի բերդին. և արքայ
 ոչ կամեցաւ. երկիցս և երկիցս յղեաց, և արքայ
 և հայր իւր նմանապէս ոչ կամեցան: Ապա գնա-
 ցեալ Կոստանդին 'ի Կօնն, առեալ զօրս Սուլ-
 տանին Հոռոմոց, որք յայնժամ թշնամիք էին
 արքայի, զի ետ զմայր Սուլտանին Հոռոմոց 'ի
 Թաթարն, գայ յեղակարծ ժամու, մինչ ցրուեալ
 էին զօրքն արքունի յիւրաքանչիւր տեղիս, և
 մտեալ յաշխարհն՝ աւարեաց զբազում աւանս և
 զագարակս այրմամբ և սպանմամբ և գերու-
 թեամբ, բազում քրիստոնեայս կոտորեալ և կո-
 ղոպտեալ. և այսպէս բազում չարիս անցուցեալ
 ընդ աշխարհն քինահանութեամբ: Իսկ արքայ
 իբրև ետես զայն չարիս, ժողովեալ զզօրս իւր,
 արիութեամբ հասեալ 'ի վերայ բազմութեանն,
 սրոյ ճարակ ետ զամենեսին. և փախեալ միայն
 ապստամբ իշխանն, և սակաւք ընդ նմա: Այս-
 պէս եօթն անգամ հարաւ 'ի նմանէ. ապա եմուտ
 յամրոց իւր, և ոչ իշխէր համարձակիլ յաջ կամ
 յահեակ:

Վասն թագաւորութեանն Դաւթի

Բազմահնար և խորամանգ ազգն Նեառղաց յոլով անգամ յղեցին առ թագուհին Վրաց Ռուզուղան գալ առ ինքեանս, կամ տալ զորդի իւր զԴաւիդ մանուկ զօրօք առ նոսա: Իսկ նա զայս ոչ արարեալ՝ տայ սակաւ զօրս, և ՚ի ձեռն աւագ որդւոյն Իւանէի՝ որ էր ընդ թաթար զօրուն, յղէ առ նոսա ասելով. «մինչ չև է եկեալ դեսպանն իմ՝ զոր յղեցի առ Սաղան արքայն ձեր, ոչ կարեմ գալ առ ձեզ»: Իսկ նոքա իբրև հարին զՍուլտանն Հոռոմոց՝ զփեսայ նորին, և առին զյոլովս ՚ի քաղաքաց նորա, առաքեցին առ նա պատգամաւորս զիշխանն Վահրամ գալ նոցա ՚ի հնազանդութիւն: Եւ նա ՚ի գալն եբեր ընդ իւր զորդի Գիորգեայ Շալայի թագաւորին Վրաց, զեղբօր որդի Ռուզուղանայ թագուհւոյ, զոր յղեալ էր զհետ դստերն իւրոյ առ Սուլտանն Հոռոմոց դաւով, զի կորուսցէ զնա. զի մի նենգ ինչ գործեսցէ թագաւորութեանն. և էր առ Սուլտանին յարգելս. և բերեալ Վահրամայ, ծանոյց թաթար զօրուն, թէ որդի արքայի մերոյ է, և տարապարտ զրկեալ է ՚ի տէրութենէ իւրմէ: Իսկ նոքա հակառակ հօրաքեռ իւրոյ թագաւորեցուցեալ զնա՝ հրամայեցին ըստ օրինի քրիստոնէից օծանել զնա, և կալ ամենայն իշխանաց հօր նորա նմա ՚ի հնազանդութեան. և նստեալ ՚ի Տփիսիս

քաղաքի: Եւ առեալ զնա մեծամեծ իշխանացն,
որք էին հնազանդ թաթարին, Աւագին՝ որ զօ-
րավարն էր, և Շահնշահի՝ որդւոյ Չաքարիայի,
և Վահրամայ և որդւոյ իւրոյ Աղպուղին, տա-
րեալ 'ի Մեծխիթա, կոչեցին և գկաթուղիկոսն
Վրաց, և օծին զնա թագաւոր. և էր անուն նո-
րա Դաւիթ: Իսկ հօրաքոյր նորա Ռուզուզան՝
իբրև լուաւ զայն, փախեալ յԱփխազէթ և 'ի
Սոնէթ որդւովն իւրով միւս Դաւթաւ. և յղեաց
դեսպանս առ միւս զօրագլուխ թաթարին, որում
անուն էր Բաթու, ազգական Ղանին, որ իշխէր
'ի վերայ այնց զօրաց, որք էին 'ի Ռուզք, և
յՕսեթք, և 'ի Դարբանդ, քանզի նա էր յետ Ղա-
նին, կալ նմա հնազանդ: Եւ նա հրամայեաց նմա
նստել 'ի Տփխիս. և սորա ոչ ընդդիմացան, քան-
զի ընդ աւուրս ընդ այս մեռեալ էր Ղանն:

Վասն կոչելոյն 'ի մեծ դոտն գկաթուղիկոսն Աղուա-
նից զտէր Ներսէս

Մինչդեռ զետեղեալ նստեալ կայր զօրն թա-
թար 'ի ձմերոցս 'ի դաշտս Հայոց և Աղուանից,
Ռաբանն Ասորի, զոր վերագոյն յիշեցաք, լուաւ
վասն կաթուղիկոսին Աղուանից, և ծանոյց ել-
թինա թաթուհին՝ կնոջ Չարմաղուին, որ վարէր
գիշխանութիւնն նորա յետ համրանալոյն, եթէ
գլխաւոր քրիստոնէից կողմանցս այսոցիկ դադ-

Թուժեամբ նստեալ կայ, և ոչ տեսանէ զմեզ, յղեցին առ նա, եթէ ընդ էր դու միայն ոչ տեսանես զմեզ, եկ վազվազակի առ մեզ, եթէ կամաւ զայդ ոչ առնես, յակամայ ածցուք զքեզ նախատանօք: Իսկ նա, քանզի նստէր 'ի գաւառին 'ի Միափորի վանքն՝ որ կոչի Յամշի, և էր ընդ իշխանութեամբ Աւագին, առանց զնա հարցանելոյ ոչ իշխեաց երթալ, զի մի ծանր թուեացի երթն նորա: Թաքեալ 'ի նոցանէ, և ասաց պաշտօնէիցն պատճառել թէ ոչ է 'ի տան, այլ երթեալ է առ Աւագն. և նոքա երկիցս և երիցս յղեցին սպառնալեօք զալ առ նոսա: Ապա հրաման առեալ յԱւագէն, շոգաւ առ նոսա 'ի դաշտն Մուղան ընծայիւք ըստ կարին, բայց ոչ հանդիպեցաւ անդ Ռպանն: զի գնացեալ էր նա 'ի Թարվէժ. այլ գնացեալ 'ի մեծ դուռն, յանդիման լինի ելթինա Յաթուհի. և նորա սիրով ընկալեալ զնա, մեծաւ մեծարանօք պատուեաց, 'ի վերոյ նստուցեալ ամենայն մեծամեծացն, որք հաւաքեալ էին առ նա յաղագս հարսանեաց որդւոյ նորա Բասրա Նուհինի. քանզի առեալ էր նորա զդուստր ուրումն մեծի, Աութան Նուհն կոչեցելոյ, կին որդւոյ իւրոյ. և զդուստր իւր տուեալ էր միւսաւագագուհի, Ուսուռ Նուհն կոչեցելոյ. և տօն մեծ էին առ նոսա աւուրքն այնոքիկ ուրախութեամբ հարսանեացն: Վասն որոյ ասէ ցկաթողիկոսն. «'ի շնահաւոր աւուր եկիր», և նա իմաս-

տաբար պատասխանեաց. «Թէ և ես իսկ ընտրեցի զաւուրս զայսոսիկ ուրախսւթեան ձեր, և ապա եկի»: Իսկ նա յանձնեաց զնա և զպաշտօնեայս իւր յեղբարս իւր 'ի Սաղեղ Աղայն և 'ի Գորգոզն, որք էին քրիստոնեայք հաւատով, նորոգ եկեալ յաշխարհէն իւրեանց. մինչ ինքն հոգասցէ զհոգս հարսանեացն զաւուրս ուրախսւթեան. որք առեալ մեծաւ պատուով պատուէին զնա: Եւ իբրև սակաւ մի պարապեցաւ 'ի հոգոցն, ետուննմա պարգևս և էլտամղայս, զի մի ոք նեղեացէ զնոսա. ետուննմա Մողալ Թաթար առաջնորդ, որ տարեալ շրջեցոյց զնա յաշխարհն Աղուանից 'ի վիճակ իւր. զի յուրով ժամանակք էին, որ ոչ նա, և ոչ որք յառաջ քան զնա, ոչ իշխէին շրջիլ ընդ վիճակեալս իւրեանց յաղագս արիւնարբու և կատաղի ազգին Տաճկաց: Իսկ նորա շրջեալ ընդ վիճակեալսն, դարձաւ անդրէն խաղաղութեամբ 'ի տեղի իւր 'ի վանս Խամշի:

Վասն ասպատակելոյ նորա ընդ կողմանս Վասպուրականի 'ի վերայ ըագում՝ գաւառաց

Դարձեալ 'ի մտանել ամին երկրորդի փախուցանելոյ զՂիադատինն Սուլտան, խաղացին զնացին ընդ կողմանս Բզնունեաց 'ի քաղաքն Խլաթ, և առեալ զնա՝ տան 'ի ձեռս Թամթեայ քուեր Աւագին, որ էր յառաջ տէր լեալ քաղա-

քին, մինչ կին էր նա Աշրափ Մելիքին, և գերեցաւ 'ի Խորազմեցի Սուլտանէն Ջալալազնէն. և 'ի նոցունց դարձեալ առաւ գերի և առաքեցաւ առ Ղանն. և եկաց անդ գյուղով ամս: Եւ իբրև առաքեաց թագուհին Վրաց Ռուզուդան զիշխանն Համադուլայ դեսպան առ Ղանն, և 'ի դարձին իւրում Համադուլայն խնդրեաց 'ի Ղանէն զթամթի, և եբեր ընդ իւր հրովարտակօք ի Ղանէն. զի զոր ինչ լեալ իցէ նորա, մինչ կին էր Մելիք Աշրափին, տայցեն 'ի նա. և նոքա արարեալ զհրամանս արքային իւրեանց, տան 'ի ձեռս նորա զԽլաթ և զգաւառսն՝ որ շուրջ զնովաւ. և ինքեանք ասպատակ սփռեալ ընդ կողմանս կողմանս 'ի Միջագետս Ասորոց, յԱմիթ և յՈւրհայ և 'ի Մծբին և 'ի Շամբին երկիրն, և յայլ բազում գաւառս, դարձան յունայն. զի թէպէտ ոչ ոք ել ընդ նմա պատերազմաւ, սակայն վասն տօթոյն ամարայնուոյ բազումք 'ի նոցանէ խորշակահար լեալ մեռան՝ մարդ և երիվար. և եկեալ 'ի տեղի իջաւանի իւրեանց, դադարեցին զաւուրս ձմերայնոյն. և տան հրաման վասն շինութեան քաղաքին Կարնոյ, թէոդուպօլեայ: Եւ ժողովեցան ցրուեալքն և զօղեալքն և գերծեալքն 'ի գերութենէ, կոչեցին զեպիսկոպոս քաղաքին զտէր Սարգիս, զոր եբեր իշխանն Շահնշահ՝ որդին Ջաքարէի, և շոգաւ. և սկսան վերստին շինել զաւերեալ և զկործանեալ քաղաքն:

Վասն կանոնական հրամանաց կաթողիկոսին Հայոց Կոստանդնի

Իսկ առաքինի կաթողիկոսն Հայոց Կոստանդին իբրև ետես դաւեր աշխարհիս Հայոց և գտառապանսն, զոր կրէին 'ի հարկահանացն և 'ի զօրաց թաթարին, և մտախոհ եղեալ իմացաւ՝ եթէ մեղքն են այսմ ամենայնի պատճառ, զի ամենայն մարդ խնամով 'ի շարիս խոկայր գործել զհաճոյս կամաց իւրոց: Զի կարգ ամուսնութեան սուրբ օրինացն բարձաւ, և հեթանոսօրէն արիւն ընդ արիւն խառնէին, զազգականսն առնելով. և զոր կամէին թողուին, և զոր կամէին առնուին, և պարկեշտութեան պահոց փոյթ ինչ ոչ առնէին. ընդ հեթանոսս խառնակէին անխտիր, նա և որ մեծն է քան զամենայն շարիս, զի եպիսկոպոսք արժաթով առնէին ձեռնադրութիւն, զպարգևսն Աստուծոյ անարժանից ծախելով. և զմանկունսն և զտգէտսն՝ որ ոչ մարթէին ուղղակի խօսել առաջի մարդկան, միջնորդ ընդ Աստուած և ընդ մարդիկ կացուցանէին, ե անարժան քահանայք և պոռնկեալք և յայտնի բոզս նստուցեալ, առնէին քահանայագործութիւն և այլ բազում շարիս, զոր գործէին 'ի մեծամեծաց մինչև ցփոքունս. ըստ այսմ թէ քահանայքն և ժողովուրդքն 'ի միասին յիմարեցան, կշտամբիչ ոչ ոք: Վասն այսր պատճառանաց փութացաւ գրել թուղթս

շրջաբերականս և կանոնս համաշխարհականս: Առաքեաց ընդ թղթոյն և զիմաստուն և զհանճարեղ վարդապետն զՎարդան, որ աղօթականութեան աղագաւ երթեալ էր յերուսաղէմ երկրպագել սուրբ տեղեացն. և եկեալ յաշխարհն Կիւլիկեցւոց առ քրիստոսապսակ արքայն Հեթում, և առ նորին եղբարս, չոգաւ և առ կաթուղիկոսն, զոր տեսեալ ուրախացաւ յոյժ, և առ իւր պահեալ յորով ժամանակս, սիրով կապեալ ընդ նմա, և զոր ոչ կամէր երբէք մեկնիլ 'ի նմանէ: Վասն այսր պիտոյիցս արձակեաց զնա, և յիւրոց սպասաւորացն ընդ նմա, գրեալ յամենայն քաղաքս և յաւանս և 'ի վանորայս երևելի և յիշխանս փառաւորս, զի մի անփոյթ առնիցեն զսահմանացն եղելոց, որ վասն հոգւոց նոցա փրկութեան. և զի ծերացեալ էր նա, զվարդապետն փոխանակ ընդ իւր ընդունեցին. և գրեալքն 'ի նմանէ էին այսոքիկ:

Թուղթ տեսանն Կոստանդեայ շրջաբերական

Ազգամաբ խնամոց ամենակալ Հոգւոյն Աստուծոյ այս զիւր ձեռին իմոյ Կոստանդեայ ծառայի Քրիստոսի և շնորհօք նորին կաթուղիկոսի ամենայն Հայոց, զոր գրեցի յուսով հոգւոյ իմոյ առ Հայաստանեայսզ ընդհանուր լրման կողմանցդ արևելից: Նախ առ սրբազան եպիսկոպոսունսդ,

և ապա առ երկնագուժար վանորայսդ, և առ մենաստանսդ ճգնաւորացն քրիստոսագգեցից՝ առ Բանին սպասաւորսդ, և զգուշակենցադ առաջնորդսդ, և միայար եղբայրութիւնսդ այլ և քրիստոսասէր իշխանսդ, և ազնուական ազատսդ, և որ ընդ ձեռամբ ձեր են պատուական քահանայսդ, և քրիստոսագարդ ժողովրդականսդ, արս և կանայս, ծերս և տղայս, և առ ամենեսեան հասարակ հօտդ Աստուծոյ, որ էք ընդ իշխանութեամբ գաւազանի սրբոց առաքելոցն Թադէոսի և Բարդողովմէոսի, և մեծավաստակ նահատակին Լուսաւորչին մերոյ Գրիգորի, զորս ետին ձ ողորմութիւն Աստուծոյ յորդեգրութիւն հոգևոր և պարգևական գաւազս, զորս և ողջունեմ երկնաւոր պարգևօք, եռափափաք կարօտիւ և ծնողական սիրով՝ ի հովանիս խնամոց ամրապահ սրբոյ Երրորդութեանն, և զօրութեամբ աստուածընկալ սրբութեանցս և շնորհաց հայրապետական աթոռոյս, այլ ընդ իս առաւել գամենայն սուրբս ՚ի բարեխօսութիւն աղօթեմ առ Աստուած արտաքոյ լինել ձեզ ամենայն անախորժելի պատահարաց կրկին տեսակօք: Գիտութիւն լիցի ձեզ, զի պարտական զթովք հոգամք զձեզ զտիւ և զգիշեր, և հաղորդիմք կրից ձերոց խնդականացս ըստ հայրենի օրինաց և հրամանաց սրբոց պատուիրանաց, որ և ըստ յաճախելոյ յանցանաց մերոց ՚ի վաղ ժամանակաց, յաճախեաց տրամա-

կանն մասն 'ի հարուածս գաւազանի ցասմանն Աստուծոյ, և արքոյց մեզ Տէր մրուր ուշաբարձ, և արտասոււս չափով 'ի վիշտն, զոր կրեաց աշխարհդ այդ կոտորումն, կողոպուտ եկեղեցեաց հոգևոր գանձուց, մարմնական տանց և գոյից, մանաւանդ 'ի գերութիւն գառանցն Քրիստոսի, մերոց աղեաց և անդամոց, յորոց վերայ կարօտացաք գետաբուղիս արտասոււաց և խաւարատան սենեկաց, թափել զդառն կսկիծ վիրին մեր 'ի խորոջ ժողովեալ: Եւ քանզի տեառն էր պատուհասն, որոյ բազում են գթութիւնք նորա, ոչ ըստ մեղաց մերոց արար մեզ Տէր, և ոչ ըստ՝, այլ պահեաց զմեզ գիտութիւն նորա՝ զմնացորդ աշխարհ յիշատակի և սերմն գաւակի աճման Հայկական զարմից, և ճիւղ օրհնութեան ողկուզաց հայրատունկ որթոյն՝ քրիստոսարկու ուռոցն. որոց համբաւ աճման և զարգացման որդեկաց մեր մնացելոց, և կարկատման և վերստին շինուածոյ աւերեալ տեղեացդ առ սակաւ սակաւ թափէ զտրրամութիւն մեր, և փարատէ զմութ ոգւոյն ձեր 'ի դիմաց մերոց. և կազդուրեալ մխիթարիմք, և կանգնեալ գոհանամք զԱստուծոյ, հարկանողի և բժըշկողի ձեռին նորա տալով օրհնութիւն յաւիտեանս: Բայց և երկիւղ կասկածանաց առաջիկայ ժամանակին ոչ թողու զիս. քանզի նոյն նիւթ բարկութեանն Աստուծոյ մեղքն մեր 'ի մեզ հաստատեալ է յեկամուտ շարեաց որոմանցն ցանո-

դի, գտանելով առ մեզ, յեկեղեցի, և յիշխանս, և
 յիշխեցեալսն. և գտանիմք արտաքոյ կանոնաց՝
 սահմանաց հարցն մեր առաքելոց և հայրապետաց,
 և վասն այս հարկի մեծագունի ցանկացելոյս
 խնդրել ճանապարհ, և անձամբ գալ, և զգուշութիւն
 առնել հօտիդ իմոյ, Քրիստոսի Աստուծոյ յիս վստա-
 հացեալ ժողովրդեանդ աղաչանօք և քանադրու-
 թեամբ և սպառնալեօք և ամենայն հնարիւք հա-
 նել 'ի ձէնջ գտեսակ ատելի դիմաց չարին, որ
 են մեզք. երկնեալ դձեզ վերստին ցաւօք, մինչ-
 չև նկարեացի Քրիստոս 'ի ձեզ: Ունէի և այլ
 պատճառս հարկաւոր գալստեան իմոյ, զի այր
 ծեր եմ ես, և հասեալ 'ի դուռն գերեզմանի, և
 կարօտիմ 'ի կատարածի կենաց իմոց տեսանել
 զորդեակսդ իմ 'ի Տէր, տալ ձեզ զյետին օրհնու-
 թիւն, և պահանջել 'ի ձէնջ աղօթս և պատարագս
 թոշակ ճանապարհի իմոյ առ Քրիստոս, և լինել
 ձեզ ինձ յիշատակ բարի, անուանի վարուք և ան-
 սխալ կրօնիւք առաջի Աստուծոյ. և քանզի ժամա-
 նակս այս կասկածոտ և սխալական, այսմ ինչ ոչ նե-
 րեաց անձամբ գալ և կատարել զբաղձանս իմ:
 Ապա այլոք հնարիւք հաստատեաց Աստուած
 զսիրտ իմ զարհուրիլ, և առաքեցի զարդիւնական
 վարդապետդ զՎարդան փոխանակ անձին իմոյ,
 զոր ետ ինձ նախախնամութիւնն Աստուծոյ, ձգե-
 լով առ իս 'ի կողմանց ձերոց 'ի հինգ ամաց
 հետէ, զոր իբրև տեսի և ճանաչեցի ըստ կարի.

կապեցի զգա միջնորդութեամբն Աստուծոյ ընդ
անձին իմոյ կենօք և մահու, մեծաւ հարկիւ և
սիրով բնեռեալ ընդ իս յաւիտեան: Իսկ վասն
մեծ և հարկաւոր կարեաց երկոցունց՝ զոր գրե-
ցի վերագոյնն, առաքեցի զգա առ ձեզ յուսովն
Աստուծոյ լնուլ զտեղի իմ ոչ 'ի դորա կամաց
և խնդրոյ, այլ յիմմէ սրտէ և 'ի կամաց յօժա-
րեցուցեալ և 'ի հրամանէ հարկեալ. և որպէս
անգամ 'ի մարմնոյ կենդանւոյն հատեալ ցաւօք,
որ ունի զիմ սիրտ և զբան յամենայն իրս 'ի
պատեն պատուիրանացն Աստուծոյ, և զայ՝ բե-
րէ առ ձեզ սահման չափաւոր և դիւրագործ,
քաղեալ 'ի կանոնաց և 'ի հրամանաց հարցն սրբոց
'ի պէտս եկեղեցականաց և աշխարհականաց,
զոր աղաչեմ բարեխօսութեամբ սրբոց, և փո-
խանակ ասեմ զանձն իմ, զի ընդունիցիք զգա
սիրով, զհրամայեալսն զրոց սրբոց, և կատարի-
ցէք 'ի փրկութիւն ձեզ և յանդատապարտութիւն
ատենին Աստուծոյ: Իսկ եթէ ստուգանիցէ ոք և
ոչ ընկալցի, և կատարեսցէ մեղս, է աններելի.
և արիւն իւր և կործանումն աշխարհի պահան-
ջեսցի 'ի նմանէ առաջի ատենին ահաւորին և
մեծի:

Բայց մեծ յուսով եմ յԱստուած չընդդիմա-
նալ ումեք իւրում կենաց և փրկութեան, և 'ի
հաւանելոցդ պահանջեմ աղաչանօք փոխել իւրա-
քանչիւր ումեք զթուղթդ կանոնական, և պահել

զգուշութեամբ յաւիտեան, և ամենայն ումեք
 գիտելի առնել. և զիմ առաքեալ թուղթդ ձեռ-
 նագրել ամենայն եպիսկոպոսացդ և առ իս առա-
 քել ձեռօք իմոյ վարդապետիդ: Այլ և ամենայն
 պաշտելի և երկրպագելի սրբութիւնդ իմովս երե-
 սօք ընկալցին զերկրպագութիւն և աղօթս դիմօք
 վարդան վարդապետիդ իմ, և ձերովդ: Նոյնպէս
 ընկալարձօք և դուք՝ որպէս յիմմէ սրտէ և ՚ի
 հաւատոց, բերանով դորա զհայցուածս աղօթից
 և պատարագաց, զոր մաղթեմ յուսալով ՚ի մե-
 ծէ և ՚ի փոքուէ ՚ի քաւութիւն պարտեաց յան-
 ցանաց իմոց. քանզի որպէս հարք պարտին որ-
 դոց գութ և օրհնութիւն, նոյնպէս և որդիք
 օրէնս ունին զպարտս հօրն վճարել. և ես լի
 հաւատով, տարածմամբ ձեռաց իմոց խնդրեմ
 յԱստուծոյ միջնորդութեամբ կենսակիր սրբոցն
 և աղօթիւք երանուհւոյ Աստուածածնին և ամե-
 նայն սրբոց, զի ամենայն աստուածաշարժ պար-
 գեք և օրհնութիւնք և շնորհք, զոր ետ հայրն
 երկնաւոր Որդւով և սուրբ Հոգւովս աշխարհի և
 եկեղեցւոյ, և եկն ի հարց յորդիս, և այն ամենայն
 եկեսցէ և հանգիցէ յոգիս ձեր, և յեկեղեցիս ձեր և
 յաշխարհդ և յիշխանութիւնդ, և ՚ի հոգիս ննջեցելոց
 ձերոց ՚ի հանգիստ նոցա, և կենդանեաց ՚ի փրկու-
 թիւն հոգւոյ և մարմնոյ, յաճումն և ՚ի բազմանալ նո-
 րոյս Իսրայէլի քրիստոսական հօտիդ՝ առաւել
 քան զբազմութիւն և զպայծառութիւն աստեղաց

օրհնեսցին երկիր շնորհօք ամենայն գոյք ձեր
կայուն և գնայուն, և պարարտացին և պրտ-
ղաբերեսցին անդաստանք ձեր, և այգեստանք
ձեր և ամենայն պտղաբերք երկնաւոր ցօղովն և
շնորհօք Աստուծոյ լցելովք, յորոյ վերայ ասաս-
ցեն ամենայն մերձաւորք Աստուծոյ երկնաւորք
և երկրաւորք՝ եղիցի. ողջ լերուք, և անյարմար
գրոյս անմեղադիր. զի փափաքեցի իմով ձեռամբ
դրել առ ձեզ: Գրեաց և միւս թուղթ կանոնա-
կան եկեղեցականաց, և առաքեաց ընդ շրջաբե-
րականին 'ի ձեռս նոցունց՝ այսպէս:

Սահմանք կանոնաւանք Տեսոն Կոստանդեայ Հա-
յոց կաթողիկոսի

Կոստանդին ծառայ Քրիստոսի, և շնորհօք նո-
րին կաթողիկոս ամենայն Հայոց, օրհնութեամբ
և ողջունիւ և սիրով Աստուծոյ ծանուցանեմ
լրման եկեղեցւոյդ Հայաստանեայց, վիճակելոց
ընդ իշխանութեամբ գաւազանի սրբոց առաքե-
լոցն Թադէոսի և Բարդուղիմէոսի, և մեծավաս-
տակ նահատակին Գրիգորի, և մերում կրսերու-
թեանս: Հրաման է այս առաքելադիր, որ 'ի
տարւոջն երիցս անգամ առաջնորդք եկեղեցւոյ
ժողովով տեսանեն զկարգս եկեղեցւոյ, թէ որ-
պէս ունիցին զսահմանս եկեղեցւոյ յաւիտենա-
կանս՝ զոր Հոգին սուրբ հաստատեաց, զպակա-

սեալն լնուլ, և զեկամուտ որոմն խլել, և այս պատուիրան 'ի բազում ժամանակաց խափանեալ եղև յաղազս ազգիս ցիր և ցան լինելոյն, և հեռաւորութեան, և մուխատրայ ճանապարհաց: Այլ զի իրաւունք արդար դատաստանին Աստուծոյ յիշատակ արար անկարգութեան և անիրաւութեան աշխարհի, յետ բազում երկայնամտութեան և ներողութեան արբոյց զբաժակ բարկութեան իւրոյ յոլովից ազգաց և ժողովրդոց, ընդ որս և մեք գտաք դատապարտք, և տուաք տոկոսիս ազգակցօքն մերովք և հոգևոր ուստերօք և դատերովք: Քանզի աշխարհ, որ լի էր մեղօք և անիրաւութեամբ և արտասուօք և զիակոյտ ոսկերօք կոտորուածոց՝ դազանակուր եղելոց, և մնացեալքն 'ի սրոյ անընդել ճանապարհաւ վաճառակուր եղեն յաղազս հեռաւորս, և փափուկքն մեր և ազատք որդիք Սիօնի, և գառինքն Քրիստոսի, զուգակշիռքն ոսկւոյ և արծաթոյ և ականց պատուականաց, իբրև զաղբ անպիտան և ընկեցիկք և արհամարհք և անծանօթք եղեն: Այլ և երկրպագելի նշանք և սպասք անարգացն և անարժանից ձեռօք յանարժան պէտս վարելով՝ հանդերձ տապալմամբք քաղաքաց և ամայութեամբ գաւառաց, զորս ոչ ոք կարէ զբովանդակն պատմել, և արժանապէս ողբալ: Բայց քանզի ողորմութիւնն Աստուծոյ եթող մեզ տակաւին սերմն կենաց, և զաւակ յուսոյ յաշխար-

հիդ Արևելից 'ի յիշատակ առ մեզ երախտեացն
 Աստուծոյ, որ վասն աղօթից նախնեացն մերոց
 սրբոց 'ի մխիթարութիւն մեզ վասն բազում
 գթութեան իւրոյ, և էք դուք ժողովրդապետք
 այսօր և ժողովուրդք, վանորայք և բաղաքք և
 գաւառք, յետ բազմադիմի վշտացն՝ զոր կրե-
 ցէք, և գայ 'ի ձեզ օրհնութիւն և յոյս աճման
 և վերացման 'ի փառսն առաջինսն. և էք Քրիս-
 տոսի և մեր սեպհական ժառանգութիւն և պար-
 ծանաց գաւաղք, և յանձնեալք մեզ 'ի պէտս հո-
 գևորս: Վասն որոյ 'ի վերայ բազում արտա-
 սուլացն՝ զոր հեղաք վասն ձեր 'ի բեկման ա-
 լուրսն և՛ յաւերման և՛ կոտորման մեղսաբեր
 սրոյն, և այսօր մխիթարիմք ձեօք մնացելովք, և
 գոհանամք զԱստուծոյ, այլ և միշտ զարհուրիմք
 և դողամք յերկիւղ կասկածանաց նոյն անցիցն
 զոր կրեցաք. քանզի և նոյն պատճառք բարկու-
 թեան Աստուծոյ գտանին այսօր առ բազումս,
 որ է կեանք, և վարք արտաքոյ կամացն Աս-
 տուծոյ, և կանոնաց հրամանաց: Վասն որոյ յա-
 ռաջ քան զերիս ամս գնացաք մեր դրան սպա-
 սաւորացս լրմամբ հանդերձ ամենայն մերձակայ
 գաւառաց եպիսկոպոսօք յաշխարհն Կիւլիկեցւոց
 առ բրիստոսապսակ թագաւորն մեր Հեթում, և
 մերով հրամանաւ և նորին ձեռնասուլթեամբ ժո-
 դովեցաք զեպիսկոպոսունս և զվարդապետս և
 զմիանձունս և վանաց առաջնորդս, և զիշխանս և

զիշխեցողս, անբերեցիս, և արարաք հանդէս
 մեծ, քննեցաք զպատուէր և զհրամանն Աստու-
 ծոյ, և Աստուծոյ մերձակայից առաքելոց և հայ-
 րապետաց, և գտաք զմեզ բազում մասամբք մո-
 լորեալք և դատապարտք և անպատասխանիք. և
 որքան կարացաք՝ աւաղեցաք զմեզ և ողբացաք:
 Ձկնի յոլով քննութեանն՝ ամենեցուն կամակցու-
 թեամբ և ձեռնագրով, գրեցաք սահման և կա-
 նոն շափաւոր և դիւրընթաց և կարելի գործե-
 լոյ, ՚ի գորութենէ գրոց հաւաքեալ. և ուխտե-
 ցաք առաջի Աստուծոյ և՛ հրեշտակաց և՛ մարդ-
 կան յանձն առնուլ ամենայն կարողութեամբ
 զեղեալ սահմանս. և եղաք զյոյս մեր յօգնու-
 թիւնն Աստուծոյ, և մնացաք ժամանակի, թէ
 հնար գոյ գալ անձամբ, և այդր լնուլ զփա-
 փաք կարօտութեան իմոյ առ ձեզ, և պահանջել
 ՚ի ձէնջ ձեռնագիր սահմանիդ եղելոյ, որպէս և
 մեք: Եւ զի չեղև հնար, առաքեցաք զնոյն սահ-
 մանեալ կանոնսդ շափաւոր քարտիսիւ, և պա-
 հանջեմ ՚ի ձէնջ վկայութեամբն Աստուծոյ, և
 շնորհիւ և գորութեամբ առաքելական աթոռոյս,
 և աստուածընկալ սրբութեանցս, և առաջի ա-
 ռաքելոցն սրբոց, և սրբոյ Լուսաւորչին մերոյ,
 զոր առնիցէք անթերի. և եղեալ սահմանն այս
 է. ա. Ամենայն ձեռնագրութիւն յեկեղեցի՝ որ է
 պարզևք Հոգւոյն սրբոյ, զոր տայ արժանաւո-
 րացն, առանց արժաթոյ լիցի՝ ըստ կանոնաց. զի

այն ախտ Յուդայի և Սիմոնի կախարդի է, որ խոտեցան, և ոչ միաբանեցաւ ընդ նոսա շնորհն, որ 'ի տեղիս տեղիս վասն աղքատութեան լուծեալ է և տգիտութեան: Այսուհետև արժանաւորքն միայն և գիտունքն առցեն զաստիճան եպիսկոպոսութեան մեծաւ քննութեամբ և՛ վկայութեամբ և՛ թեմին կամակցութեամբ առանց կաշառաց, հասակաւ մի պակաս քան զերեսուն ամն: ը. Իսկ առաջին գործ եպիսկոպոսին, որ զուսուցիչսն և զուսումնականսն ուսման եկեղեցւոյ ինքն սահմանեսցէ մեծաւ զգուշութեամբ և հոգաբարձութեամբ, անգայթագղ և գիտունք ուսուցիչք եղիցին տղայոց: գ. Ապա եկեալսն 'ի շափ հասակաւ և՛ ուսմամբ և՛ սրբութեամբ ածցէ յաստիճան վկայութեամբ անձանց իւրեանց և սնուցողացն առանց արժաթոյ, տիօք մի պակաս քան զքսան եօթն ամն երէցն և սարկաւազն: ղ. Իսկ քահանայքն զպսակն և զկնունքն նօթութեամբ արասցեն յեկեղեցիս և հաղորդեսցեն. բայց թէ մահու երկիւղ իցէ երախային, յորժամ և իցէ՝ արասցէ առանց զրամի: ե. Ամենայն քահանայագործութիւն՝ կնունք և պսակ և թաղումն երկիւղիւ եղիցի՝ առանց զրուցի և ծաղու, մեծաւ յուսով և աղօթիւք մերձակայից: գ. Աւագանն հաստատուն լիցի և անշարժ, և վարագուրաւ ծածկած. զի մեծ է խորհուրդն: է. Չպսակն ընտրութեամբ արասցեն՝ վեց ծննդովք

հեռացեալ յազգակցութենէ արեան. փեսայն մի պակաս քան զչորեքտասան ամն, և հարսն քան զերկոտասան: ը. Օտար յաշխարհէ եպիսկոպոս կամ վարդապետն կամ երէց, կամ գերոյ տէր առանց թեմին եպիսկոպոսին մի շքեացին, կամ շինեացեն. այլ նորա հրամանաւ ըստ պատշաճի: թ. Գրոց դասասացքն բազմաց վկայութեամբ լիցի, որ գիտունք լինին, և ամենայն գրոց վարժ և տեղեակ, և փորձ ամենայնիւ. նմանապէս և գրոց աշակերտ ընտրութեամբ նորին և առաւել փորձիւ և վկայութեամբ կատարելոց: ժ. Եւ հրամայէ եպիսկոպոսն զսուրբ գիրս եկեղեցւոյ գրել արուեստաւորաց և ուղղափառաց և գիտնոց: ժա. Երկիցս անգամ շքեացի եպիսկոպոսն ՚ի տարւոջն յիւր թեմն, և հանդէս արասցէ իւր հօտին, և սուրբ գիտուն քորեպիսկոպոս ղիցէ, որ գեկեղեցւոյ դատաստանն ըստ կանոնաց առնել մարթացէ, երկիւղած և անագահ: ժբ. Մեր և գիտուն խոստովանահայրս կարգեացեն, որ յամենայն կիրակէի առանց դրամի ՚ի խոստովանութիւն կոչեացէ շաբաթուն յանցանաց. և քահանայքն խոստովանահարցն հրամանաւ զիւրեանց ժողովուրդն զարժանաւորսն հաղորդեացեն առանց դրամի: ժգ. Չհաղորդն առանց բուրվառի և մոմեղինի մի տարցին առ հիւանդն, այլ մեծաւ երկիւղիւ. իսկ ժողովուրդքն չեն յիւրեանց հրա-

մանքն, ում կամին ծուխ լինել. այլ որպէս եպիսկոպոսն հրամայեսցէ: Ժդ. Առաւել ջան տարցեն եպիսկոպոսք և քորեպիսկոպոսք զպոռնիկսըն և զշնացողսն, զհմայս և զամենայն յանցաւորսն գեհենին երկիւղիւ 'ի դարձ ածել: Իսկ զանդարձսն մարմնաւոր պատուհասիւ և հոգևորաւ խրատել և տուգանել. մանաւանդ զայնպիսիսն, որ այր և կնոջ մէջ մտցեն, կամ բոզ ունիցին կին, կամ զկին թողուն զօրինաւոր և առ բոզս երթան, կամ ատելութեան պատճառաւ թողուն զկանայսն առանց բանի պոռնկութեան. զայսպիսիսս անողորմ տուգանօք խրատեսցեն. և թէ պատուաւոր մարդ է, և ընդդէմ ասէ եկեղեցւոյ օրինաց, թագաւորն խրատեսցէ յատնի զմեղքն. և իշխանք մեղադրանօք, եթէ ոչ առնեն զայս, և նզովք. և թէ կին լրբի և մարդ խաբէ կանամբի կամ ազապ, խրատ առցէ յերեսն: Ժն. Ամենայն պահք ըստ կանոնաց առանց ձկան և ձիթոյ և գինոյ, բաց 'ի հարկէ հիւանդութեան, առաւել աղուհացիցն, և ուրբաթին և չորեքշաբթին, որ Քրիստոսի շարշարանաց աւուրքն են, որ զայս լուծանէ, տուգանեսցեն և յաղքատս տայցեն, և պահօք վճարեսցին յԱստուծոյ: Նախ քան զայս և յառաջ քան զամէնն զայս եմք հոգացեալ առաջի արքային Հեթմոյ և հօր իւրոյ Կոստանդեայ և ամենայն իշխանացն, և բանադրանօք բանադրեալ յամենոյ վերայ, որոյ օգնական լինին

եկեղեցւոյ, և յամենայն տեղիս 'ի մեծ և 'ի
 փոքր յիշոց, աւագ դնեն 'ի դարպաս, 'ի քաղաք,
 'ի գիւղս և յագարակս, և զանօրէն յիշոցա-
 սացան, զբարկութիւն Սատուծոյ շարժողան, և
 զաններելի անօրէնան, որ անարգեն զհաւատան,
 զստեղծող, զկնուէք, զհրեշտակ, զքահանայ, զբե-
 րան, զերես, զգերեզման, և զայլ այսպիսիս զնոր
 բուսեալ շարիսդ, զայնպիսեացն զլեզուան հատ-
 ցեն, և կամ ծակեսցեն, և լար 'ի ներս անցեն,
 և նախատանօք 'ի շուրջ անցեն օր մի, և ըստ
 գոյին տուգանս առցեն, և յաղքատս տայցեն: Ժգ.
 Թէ քահանայ գտանի 'ի վերոգրեալ մեղսդ, կրկին
 պատիժ ընկալցի և տանջեսցի կարգաւն հան-
 դերձ: Ժէ. Քահանայ որ զատ յեկեղեցւոյ գոր-
 ծոյ, այլ գործս առնէ՝ նօտարութիւն կամ որ-
 սորդութիւն, զժողովուրդան 'ի բաց առցեն 'ի
 նմանէ. նմանապէս զանուսուժն երիցանց, մինչ
 լաւ ուսցին, և զանարժանիցն ևս առցեն: Ժը. Քա-
 հանայն 'ի տարւոջն յեկեղեցին ժողովեսցէ զարան
 առանձինն, և զկանայսն առանձինն, և որիշ զկու-
 յան աղջկունան, և որիշ զտղայսն, զմանրէրան
 և ըստ իւրաքանչիւր պատշաճի խրատեսցէ աղա-
 չանօք և սաստիւ. և իմացի իւրաքանչիւրօցն
 զվարքն, և դիտեսցէ հանապազ. և թէ ինքն չէ
 բաւական, 'ի ձեռն այլ կատարելոյ արասցէ, որ-
 պէս ասէ սուրբն Աթանաս յիւր կանոնքն: ԺԺ.
 Ժողովրդականքն յօժարութեամբ և աղաչանօք

տացեն զհասս քահանայիցն յամենայն արմատոց պտուղս, և զկարգեալ բաժին մատաղին, և պսակին ընծայիւք, և թաղմանն հանդերձ, և ժամու դրամ՝ ոչ գին պատարագին, այլ երիցուն հանդերձի և կերակուրի. որ աղօթից և պատարագի պարապի յեկեղեցին: Ի. Երիցունք ըստ ժողովրդեանն ծառայեսցեն եպիսկոպոսին, սահմանեալ հասիւն, և ընծայիւք ըստ պատշաճին: ԻԱ. Եպիսկոպոսունք ծառայեսցեն զհայրապետական աթոռն կարգեալ հասիւն և ընծայիւք արժանաւորիւ ըստ կանոնաց. զի սուրբ Լուսաւորիչն գրեալ է թէ քահանայքն զժողովուրդն տասանորդեսցեն, և եպիսկոպոսք զքահանայս, և հայրապետք զեպիսկոպոսունս. արդ եթէ զայն չառնէք, ապա զչափաւորսն և զպակասն՝ զոր գրեցաք, խնդութեամբ տո՛ւք, իբրև զօրհնութիւն և մի իբրև զագահութիւն. այլ աթոռքն հաստատ և անկարիք մնայ, և եկեղեցիքն պայծառ, և Աստուծոյ օրհնութիւնն խառնի յարդիւնս արդարութեան ձերոյ. զի զայն Աստուծոյ կուտայք, և ոչ մարդոյ: ԻԲ. Չայն երկու աղօթքն, յորոյ վերայ սուրբ Աստուած ասեմք՝ զփառք 'ի Հայր և յՈրդի և 'ի սուրբ Հոգին, մի աւարտէք. զի մի յերրորդութեան վերայ թուեսցի խաչն. զկատարած լուր ձայնիցն ասել պիտի, զոր միշտ 'ի բարձունս առաքեսցուք ամենազօր տէրութեանդ՝ Քրիստոս Աստուած. անժամ և՛:

Զգոհանամքին վերջքն՝ լիցուք տաճար և բնակա-
 րան աստուածային շնորհացդ, և գոհութեամբ
 փառաւորեսցուք զքեզ Քրիստոս. անժմ՝: իզ. Ի
 Փռանգաց գրեալ են առ մեզ, թէ գտեառն եղ-
 բօր հրամանն ընդէր ոչ առնէք. զհիւանդն ՚ի
 ժամուն մահու օրհնել, ձիթով օծանել, որ թէ
 մեռանի՝ օծումն լինի թաղմանն, և թէ ապրի՝
 լինի ՚ի քաւութիւն մեղացն և պատճառ առող-
 ջութեանն. և գիտէք, որ Օձեցին Յոհան՝ որ գա-
 տեալ է զմեզ յազգացդ, գրեալ է՝ որ առնէք. և
 պարտ է առնելն, և արարէք ստուգիւ. միայն
 զգուշացի քահանայն, և զձէթն սակաւ օրհնես-
 ցէ, որ աւելի չգայ, և նզովք առցէ յԱստուծոյ
 և ՚ի մէնջ. և լինի պատճառ գայթակղութեան.
 զայս պատեն տեսաք, և գրեցաք յետոյ, և հար-
 կաւոր. ողջ լիջիք տէրամբ:—Որ զայս չափա-
 ւոր բանքս գրէ և պահէ և հասկացնէ և դործովք
 կատարէ, պահեսցէ նմա Աստուած զգութ և զո-
 դորմութիւն իւր. և որ անգոսնեսցէ և արհա-
 մարհէ, յանցաւոր լիցի առ մեզ և առ արքայ,
 և Աստուծոյ ատենին պատասխանի տացէ ամե-
 նայնի: Եւ եկեալ վարդապետն Վարդան, և որք
 ընդ նմա առաքեալքն ՚ի կաթուղիկոսէն յԱրևելս,
 և շրջեալ ընդ գաւառս Հայոց, յեպիսկոպոսս և ՚ի
 վանորայս և յիշխանս, և տուեալ ամենեցուն զհրա-
 մանս կանոնականս, և պահանջեալ յամենեցունց
 ձեռագիր հաւանութեան սահմանին եղելոյ: Եւ զի

ամենայն ոք խոտորեալ էր 'ի ճշմարտութենէն, ըմբռնեալք ախտիւ ազահութեան և արծաթսիրութեան, ծանր թուեցաւ հրամանն. բայց սակայն ո՛չ իշխեցին արհամարհել, այլ 'ի վերին երեսս մեծարեցին, և ետուն ձեռագիր երդմամբ և նզովիւք առնել զհրամանն— Եպիսկոպոսն Կարնոյ քաղաքի Սարգիս, և եպիսկոպոսն Կարուց Յակոբ, և եպիսկոպոսքն Բջնոյ՝ Վանականն և Գրիգոր, և եպիսկոպոսն Անբերդոյ Մկրտիչն, և եպիսկոպոսն Հաղբատայ Համազասպ, և այլ եպիսկոպոսքն, որ 'ի կողմանս կողմանս, և զլիսաւոր վանորայքն՝ Սանահինն, և Գետիկ, և Հաւարծինն, և Կեչառուս, և Հաւուց թառ, և Այրի վանք, և Յոհանու վանք, և Հոռոմոսի վանք, և որ շուրջ զնոքօք։ Նա և կաթողիկոսն Աղուանից տէր Ներսէս, և եպիսկոպոսն Յոհանէս, զոր Տուեցին կոչէին, և մեծ հռչկաւոր վարդապետն Վանական, և իշխանաց իշխանն Աւագն, և այլ իշխանքն։ Եւ առեալ զայս գիր հաւանութեան իմաստնոյ վարդապետին Վարդանայ, առաքէ առ կաթողիկոսն Կոստանդին 'ի Կլայն Հոռոմէական, և ինքն եկեալ 'ի Կայանոյ 'ի միայնարանն իւր, զոր սուրբ Անդրէ կոչէին, հանդէպ անառիկ բերդին Կայանոյ, և անդ դադարեալ յուսուցանել զբազումս, որք աշակերտէին նմա, վարդապետական բանին։ Եւ 'ի գալ ամին երկրորդի, յորժամ ողզ էր թուականս Հայոց, առաքինի կաթողիկոսն Կոս-

տանդին առաքէ եկեղեցեացն արևելից ընծայա՝
մետաքս առէջս 'ի կերպասուց պէսպէս գունով
մեծագինս, նափորտս 'ի սպասս պատարադին
սրբոյ 'ի ձեռն թէոդոսի սպասաւորին իւրոյ 'ի
պատուաւոր վանորայս, — և շրջաբերական նամակ
շիրմի առաքելոյն թագէոսի տալ նմա զքաղաքս
և զվիճակն, շրջակայ գաւառսն և յուրվս 'ի շի-
նութիւն գաւթին, զոր շինէր վարդապետն Յով-
սէփ, յետ աւերածոյն՝ որ 'ի թուրքաց, և 'ի հէ-
նիցն վրաց. քանզի յուրով ժամանակս անբնակ
էր 'ի մարդոյ և ամայի: Եւ Յովսէփայ երթեալ
առ զօրագլուխ մի թաթարին, որոյ անունն էր
Անագուրակ Նուին, որոյ իջաւանքն իւր յա-
ւուրսն ամարայնոյ հուպ էր 'ի գերեզմանն սուրբ
առաքելոյն թագէոսի, և նորա հրամանաւ սրբեալ
գեկեղեցին և նաւակատիս կատարեալ, շինեաց
զվանսն, և ժողովեաց 'ի նա կրօնաւորս բազումս:
Եւ այրն թաթարն ընդարձակեաց զճանապարհն
յամենայն կողմանց աներկիւղ գալ ուխտականացն
ընդ մէջ զօրաց նորա, պատուէր հրամանի տուեալ
սաստկութեամբ՝ մի զոք զգուել և նեղել, որ կամի-
ցին գալ, և ինքն սիրով խոնարհէր առ նոսա. և բա-
զումք 'ի նոցունց գային և մկրտէին զուստերս և
զղստերս իւրեանց. և բազում այսահարք և հի-
ւանդք բժշկէին. և փառաւոր լինէր անուն տեառն
մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի: Այլ և ամենայն զօրքն
թաթար ոչ էին թշնամի խաչի և եկեղեցւոյ:

այլ և յոյժ պատուէին, և ընծայս մատուցանէին.
քանզի նախանձ հակառակութեան առ նոսա ոչ
գտանիւր:

Վասն հարկահանացն՝ որք եկին 'ի Ղանէն

Իբրև առ զմեծ թագաւորութիւնն թաթար
զօրուն՝ որ յաշխարհն իւրեանց Ղանն Գիուտ, իս-
կոյն առաքեաց արս հարկապահանջս 'ի զօրս իւր,
որ 'ի կողմանս և յաշխարհս՝ զոր հնազանդեցին
նոցա, առնուլ տասանորդս յամենայն ստացուա-
ծոց զօրուն, և հարկս 'ի գաւառաց և 'ի թագա-
ւորացն՝ որք նուաճեալ էին նոցա, 'ի Պարսից և
'ի Տաճկաց և 'ի Թուրքաց, 'ի Հայոց և 'ի Վրաց և յԱղ-
ուանից և յամենայն ազգացն՝ որ ընդ նոքօք, որոց
գլխաւորք էին հարկահանացն արք խիստք և յա-
փրշտակողք, անուն միոյն Արղուն, որ ամենիցն
իշխէր, և երկրորդին Բուղա, որ չարագոյն ևս
էր քան զայն Բուղայն, որ յաւուրս Չափրի
Իսմայէլականին ել 'ի Հայս և աւերեաց բազում
աշխարհս: Նմանապէս և այս Բուղա եկեալ 'ի
զօրսն թաթար, մտանէր 'ի տունսն աւագանւոյն,
և զոր ինչ ախորժ թուէր իւրն՝ առնոյր անխնայ.
և ոչ ոք իշխէր ասել ինչ նմա. զի ժողովեալ էր
իւր արս սրիկայս 'ի Պարսից և 'ի Տաճկաց, որք
անխնայ զործէին զգործ խակութեան, և թըշ-
նամիք էին առաւել քրիստոնէից: Վասն որոյ

չարացուցին զնա 'ի վերայ բարեպաշտ իշխանին
 Հասանայ, զոր Ջալալն ասէին, որ ըմբռնեաց
 զնա 'ի մեծ դրանն առաջի ամենայն աւագան-
 ւոյն, և ընդ բազում պատժօք զնա արկեալ, քա-
 կեաց զանմատչելի բերդս նորա, զոր Սոյա-
 կանայ բերդ կոչէին, ըստ Պարսկական բարբա-
 ուոյն, և զԴեզն և զԾիրանաքարն, և զայլ ամ-
 բոցս նորին. և այնպէս յատակեաց զնոսա, մին-
 չև հետք անգամ ոչ երևէին, թէ բնաւ շէն լեալ
 իցէ. և բազում ոսկի և արծաթ առեալ 'ի նմանէ,
 հազիւ զերծաւ 'ի նմանէ. և մեծամեծ աւագա-
 նին ոչինչ կարաց օգնել նմա. այսպէս ահարկու
 ամենայն տեսողացն: Կամեցաւ և զիշխանաց իշ-
 խանն Աւագն նոյնպէս ըմբռնել 'ի տանջանս և
 'ի ձաղանս, և ազդեցուցին նմա մեծամեծ աւա-
 գանին, թէ մի երկնչիր, այլ զամենայն զօրս քո
 ժողովեալ և այնպէս երթ 'ի տեսութիւն նմա.
 և թէ գէպ լիցի ըմբռնել զքեզ, կալջիր դու և
 զնա. և այնպէս արարեալ՝ չոգաւ առնա բազում
 զօրօք: Զոր տեսեալ Բուղայն՝ երկեաւ, և ասէ
 ցնա. զի՞նչ է այդ բազմութիւն զօրաց. մի՞թէ
 ապստամբ իցես 'ի Ղանէն, և եկիր սպանանել
 զմեզ: Եւ ասէ ցնա Աւագն. և դու ընդէ՞ր ժո-
 ղովեցեր զբազմութիւն արանց չարագործաց
 Պարսից, և եկիր նենգիւ ըմբռնել զմեզ: Եւ իբ-
 րև զիտաց Բուղայն՝ թէ յայտնի է նմա նենգու-
 թիւն նորա, խօսեցաւ ընդ նմա 'ի խաղաղու-

թիւն. բայց հանապազ 'ի մտի իւրում խորհէր
 նմա 'ի չարութիւն գտանել 'ի դիպող ժամանա-
 կի կատարել զկամս չարութեան. և մինչդեռ
 զայսպիսի չարիս խորհէր, ժամանեցին նմա ար-
 դար դատաստանքն Աստուծոյ, ել վէրս 'ի փողս
 նորա յանկարծակի և հեղձամղձուկ սատակեցաւ
 չարն չարեաւ. և այսպէս վերացաւ ամբարիշտն
 և ոչ ետես զփառսն Աստուբոյ:

Վասն թագաւորին Վրաց երթալոյ առ Ղանն

Թագաւորութիւնն Վրաց յայսմ ժամանա-
 կի նուազեալ էր, որ յառաջ քան զսակաւ մի
 ճոխ էր, եմուտ ընդ լծով ծառայութեան Թաթար
 զօրուն, որ յաւնելս, որոց գլխաւոր Բաշու
 Նուինն՝ յետ մահու Չարմաղուին: Եւ էր 'ի ժա-
 մանակս յայսմիկ թագաւոր Վրաց կին մի՝ Ռու-
 զուգան անուն, որ զօղեալ ամբացաւ յանառիկ
 վայրս Սուանեթոյ: Եւ գային առ նա դեսպանք
 յերկուց կողմանց՝ 'ի զօրաց Թաթարին 'ի մեծ
 զօրավարէն՝ որ 'ի կողմանս հիւսիսոյ, որում
 անուն էր Բաթու, մօտաւոր ազգական Ղանին,
 որ ամենից իշխէր, այլ և Ղանն առանց նորա
 հրամանի ոչ նստէր յաթոռն. և 'ի միւս զօրա-
 վարէն՝ որ 'ի կողմանս Հայոց, որ Բաշուն կո-
 շէր, գալ առ նոսա սիրով խաղաղութեամբ, և
 իշխել տէրութեան իւրոյ՝ նոցուն հրամանաւ: Իսկ
 նա քանզի կին գեկեցիկ էր, ոչ իշխեաց առ մի

ոք 'ի նոցանէ գնալ. զի մի խայտառակեսցի 'ի
 նոցունց, այլ զորդի իւր մանուկ տիովք թագա-
 ւորեցուցեալ, որում անուն էր Բաւիթ, առա-
 քեաց առ Բաթոյն զօրավար: Իսկ այս գլխաւորքս՝
 որ ընդ Բաշու նուին էին 'ի կողմանս արևելից,
 որ ըմբռնեալ էին զամենայն աշխարհ իշխանու-
 թեան նորա, և իշխանքն նորա առ նոսա կային,
 իբրև տեսին՝ թէ ոչ եկն առ նոսա թագունին և
 զորդին իւր առաքեաց առ Բաթոյն, դժկամակ
 եղեալ ընդ իրան, առաքեն առ Ղիաթատին Սուլ-
 տանն Հոռոմոց և բերեն անտի զեղբօրորդին
 Ռուզուզանայ՝ զորդին Շալայ Գիորգեայ Վրաց
 թագաւորին, զոր նոյն Ռուզուզան առաքեաց
 զհետ դստերն իւրոյ, որ էր կին Ղիադատին
 Սուլտանին, և նա եղ գնա յարգելս, զի մի դաւ-
 լիցի զոքանչին իւրոյ վասն թագաւորութեան:
 Եւ սոցա ածեալ գնա անդուստ, տան զիշխանու-
 թիւն նորա 'ի ձեռս նորա, և առաքեն գնա առ
 արքայն իւրեանց Ղանն հաստատել գնա յիշխա-
 նութեանն. և ինքեանք դեսպանս առաքեն ստի-
 պով մի զմիոյ կնի առ թագունին Ռուզուզան
 գալ առ նոսա կամայ և ակամայ: Նոյնպէս և Բա-
 թոյն առաքեաց զորդի նորա առ Ղանն, և յինքն
 կոչէր զՌուզուզան երթալ առ նա: Եւ նորա
 նեղեալ յերկոցունց կողմանց, իւրովի դեղ մա-
 հացու էառ և վճարեցաւ 'ի կենացս. և գրեաց
 գիր կտակի առ իշխանն Աւագ, և յանձնեաց 'ի

նա զորդին իւր, եթէ դարձցի 'ի Ղանէն: Իսկ նո-
 ցա գնացեալ առ Ղանն Գիուզ, և նա սիրով ըն-
 կալաւ գնոսա: Եւ սահմանեաց նոցա ըստ կարգի
 ունել զթագաւորութիւնն. նախ որ աւագն էր 'ի
 նոցունց Դաւիթ, որդի Շալային Գիորգեայ. և
 յետ վախճանի նորա, թէ կենդանի իցէ միւս
 Դաւիթ, որդին Ռուզուդանայ՝ նորին հօրաքեռ
 որդին: Եւ զգանձս թագաւորութեան յերիս բա-
 ժանեալ, զթաղթն պատուական և զանգին, և
 զթագն հրաշալի, զոր ոչ ունէին այլ թագաւորք,
 զոր ասէն Սոսրովու լեալ հօրն Տրդատայ մեծի,
 Հայոց արքայի, և անդ մնացեալ գաղթականու-
 թեամբ վասն ամրութեան տեղւոյն, և 'ի թա-
 գաւորսն վրաց անկեալ, և մնացեալ մինչև ցայ-
 սօր. զայն և զայլ պատուականս 'ի գանձուցն
 առաքել Ղանին, և զայլսն բաժանել 'ի վերայ
 ինքեանց. զոր եկեալ արարին այնպէս միջնոր-
 դութեամբ Աւագին՝ որդւոյն Իւանէի: Եւ նստէր
 Դաւիթ որդի Շալային 'ի Տփլսիս քաղաքի, և
 միւս Դաւիթն 'ի Սուանեթ:

Վասն երթալոյ առ Ղանն Սմբատայ զօրավարին
 Հայոց եւ որդոյ Ղիաթատնի Սուլտանին

Արքայն Հայոց Հեթում, որ 'ի Կիլիկիա,
 առաքեաց զեղբայր իւր Սմբատ զօրավարն առ
 Ղանն երևելի պատարագօք. և նորա երթեալ խա-

դադուլթեամբ զերկայնութիւն ճանապարհին, և
 և յոյժ մեծարեալ 'ի նմանէ, դարձաւ երևելի
 փառօք, և հաւատարիմ հրովարտակօք տուեալ
 նմա գաւառս բազումս և բերդս յոլովս, զոր յա-
 ռաջ լեալ էր Լևոնի արքայի, և զկնի մահուանն
 առ 'ի նոցունց Ալադին Սուլտանն Հոռոմոց: Մե-
 ռաւ Աիաթատին Սուլտանն, և մնացին նորա որ-
 դիք երկուք մանուկ տիովք. և ընդ հակառակս
 լեալ նոցա, շոգաւ մինն 'ի նոցանէ առ Աանն,
 և առ 'ի նմանէ զիշխանութիւն հօր իւրոյ, և դար-
 ձաւ ընդ Սմբատայ զօրավարին Հայոց. և եկին
 առ Բաշու Նուինն և առ այլ աւագանին. և նոցա
 հաստատեալ զհրամանս արքային իւրեանց, տան
 զօրս զկնի նոցա տանել զնոսա յերկիր իշխանու-
 թեան իւրեանց: Եւ իբրև հասին 'ի քաղաքն,
 որ կոչի Եզնկայ, լուան եթէ եղբայրն Աիաթա-
 տին Սուլտանին փեսայացուցեալ Լեշքարեայ Հո-
 ռոմոց Սուլտանին, որ յԵփեսոս, և նորին օգնա-
 կանութեամբն Սուլտանացաւ 'ի Կաւնն. և եղ-
 բայր նորին տղայն Յալայիայ, 'ի բուն ակոռն,
 երկեաւ երթալ անդր, այլ անդէն դադա-
 րեաց յԵզնկայն, տեսանել թէ զի՞նչ լինիցի վախ-
 ճան գործոյն, Եւ զօրավարն Սմբատ եմուտ յեր-
 կիր իւր առ եղբայր իւր արքայ Հեթում:

Վասն կոտորածին՝ զոր արար զօրն Թաթար յաշխարհին Վրաց

Մինչդեռ սակաւ մի կազդուրեալ երկիրս՝ ի հէնից և յասպատակելոյ, բորբոքեալ աշխարհակալ հրոյս և մարդիկ՝ ի սոսա ապաստանեալ էին առաւել քան յԱստուած, իշխանքն զրկէին և կողոպտէին զաղքատս, և ՚ի զրկանաց անտի գնէին հանդերձս մեծագինս և ագանէին. ուտէին և ըմպէին և մեծամեծս փքանային, որպէս է սովորութիւն ամբառտաւանութեան Վրաց, թոյլ ետ Աստուած խոնարհիլ ՚ի բարձրութենէն և ճանաչել զՀափ տկարութեանց, որք առաջնովն ոչ խրատեցան: Յարոյց նոցա սատանայ գնոսա, յորս նոքա յուսային, յանկարծակի խորհուրդ արարեալ ամենայն աւագանին Թաթար զօրուն, և վառեցան զինու, և կազմեցան առ հասարակ կոտորել զամենայն աշխարհ Հայոց և Վրաց՝ զհնագանդեալս իւրեանց, վասն այսպիսի պատճառի. թէ ապստամբիլ կամի թագաւորն Վրաց ամենայն իշխանօքն, և զօրաժողով են գալ կոտորել զնոսա. քանզի երևէր իսկ զօրաժողով են ամենայն իշխանքն առ թագաւորն Վրաց Դաւիթ ՚ի Տփիսիս. և մինչ ըմպէին զինի, բարձրացան սիրտք իւրեանց, և ասացին ՚ի նոցանէ արք խակ. ընդէր ծառայեմք մեք սոցա, ունելով զայսքան բազմութիւն զօրաց. այլ եկայք յանկարծակի անկ-

ցուք 'ի վերայ նոցա, և կոտորեալ ջնջեսցուք զնոսա, և մեք կալցուք զաշխարհս մեր: Եւ խափանեաց զայս խորհուրդ մեծ իշխանն Աւագ. և 'ի Թաթար զօրուն պատահեալ 'ի տեղւոջն՝ լուան զայն և ազդեցուցին գլխաւորացն. և իբրև ցրուեցան զօրք իշխանացն յիւրաքանչիւր տեղիս, ապա նոցա այսպէս զինեալ կամէին առ հասարակ կոտորել զամենեսին. և յիշխանացն՝ զորս գտան առ իւրեանս, 'ի կալանս արարին. և որք ոչ էին անդ, հրաւիրակս առաքեցին փութով առ իւրեանս կոչելով: Իսկ ողորմածն Աստուած ոչ ետ թոյլ խապառ լինիլ իրին, խափանեաց այսպիսի պատճառաւ. մի ոմն յաւագ գլխաւորացն, որ զօրավար էր ամենայն զօրուն, Չաղաթա անուն նորա, որ բարեկամն էր Աւագին, եկաց 'ի մէջ վառեալ զօրացն, և ասէ ցնոսա. մեք ոչ ունիմք հրաման 'ի Ղանէն կոտորել զայնոսիկ, որ հնազանդեալ են մեզ, և կան մեզ 'ի ծառայութիւն, և հարկատուք են Ղանին. և իրք ապատամբութեան նոցա ճշմարտեալ. արդ եթէ կոտորէք զնոսա առանց պատճառի, դուք տայք պատասխանի Ղանին. և լուեալ զայս, զազարեցին ստուգել զիրն: Եւ գնացեալ առ նոսա մայրն Աւագին, որում անունն էր Սոշաք, երաշխաւոր լինէր վասն որդւոյն իւրոյ միամտութեան առ նոսա. և թէ ինքն իսկ ընդ հուպ գալոց է առ նոսա, որ եղևն իսկ. զի եկն վաղվաղակի իշխանն Աւագ, և եցոյց

զիւր մտերմութիւնն առ նոսա բազում վկայիւք: Եկն և թագաւորն Դաւիթ, և այլ իշխանքն, և կապեալ զամենեւեան ուժգին ըստ օրինի իւրեանց զձեռս և զոտս բարակ շուանօք, և թողեալ այնպէս աւուրս կապեալ՝ ձաղէին և անարգէին զնոսա վասն հալարտութեանն և ապստամբ խորհրդոյն, և ապա առեալ զամենայն երիվարս և զգինս գլխոց նոցա, թողին զնոսա, և ինքեանք յարձակեցան ՚ի կողմանս Վրաց ՚ի վերայ բազում գաւառաց, որք ապստամբ, և որք ոչ, և զբազումս կոտորեցին, և զևս բազմազոյնս գերի վարեցին, զարս և զկանայս և զմանկունսն գետամոյն առնէին անթիւ ՚ի բազմութենէ. և այս գործեցաւ ՚ի ողջ թուականին Հայոց: Յետ այսորիկ մեռաւ իշխանաց իշխանն Աւագ, և թաղեցաւ ՚ի Պղնձահանքն ՚ի գերեզմանի հօր իւրոյ Իւանէի: Եւ ետուն զիշխանութիւն նորա Չաքարէի որդւոյն Շահնշահի, հօր եղբօր որդւոյ Աւագին. զի Աւագն որդի ոչ ունէր. բայց միայն զուսոր մի երեխայ, և ՚ի պոռնկութենէ որդի մի երեխայ, զոր յետ մահու նորա ասացին թէ ՚ի նմանէ է. զոր առեալ քոյր նորա սնուցանէր. և ապա հանեալ ՚ի Չաքարէէ ետուն կնոջ Աւագին, որում անուն էր Գոնցա:

Վասն Դավթի Մոլեցուցչի

Կատարած աշխարհիս մօտեալ է, և վասն
այնորիկ կարապետք նեռինն բազմացան, որպէս
յառաջագոյն ասաց կենարարն. «մերձ 'ի կատա-
րածն յարիցեն սուտ քրիստոսք և սուտ մարգա-
րէք տալ նշանս և արուեստս դիւականս, մինչև մո-
լորեցուցանել, թէ հնար ինչ իցէ և զընտրեալսն»։
Արդ 'ի ողթ թուականիս Հայոց եղև այսպիսի
ինչ. համբաւ հանին թէ 'ի սահմանս Սաշենոյ
կարկուտ եկն, և խառն ընդ կարկտին ձկուէք
բազումք անկան յերկիր, շափ թզոյ միոյ։ Աչօք
մեր ոչ տեսաք, բայց բազումք էին՝ որ հաւա-
տարմացուցանէին, թէ ականատես լեալ եմք։
Ընդ այնոսիկ և միւս ևս յօդուած բանի հան-
դոյն առասպելեաց ասէին՝ թէ յեզր ծովուն Քե-
ղամայ աւան մի է, Կոթ անուն. 'ի սահմանս
այնր գեղջ հուպ 'ի լեառն գտին մարդ մի հակա-
յաձև՝ մեռեալ և կիսաթաղ, նոր հանդերձ ունե-
լով, և կօշիկս նորս, և հանդէսլ սրտին ծակ, որ-
պէս թէ խոցած աշտէիւ, և 'ի վերայ սակաւ մի
բամբակ. և յորժամ առնուին զբամբակն, սաս-
տիկ արիւն վիժէր 'ի նմանէ, և իբրև դնէին դար-
ձեալ 'ի վերայ զբամբակն, արգելոյր զարիւնն.
և թէ այլ նոր բամբակ դնէին՝ և ոչ զիւրն, նոյն-
պէս հոսէր արիւնն, մինչև դնէին զառաջինն.

զայսոսիկ յոլովք շաղակրատէին, թէ ճշմարիտ է՝ և թէ սուտ, մեք ոչ գիտեմք:

Բայց այս եղև ստուգութեամբ, զի 'ի սոյն ամի յարեալ մոլար ոմն, Դաւիթ անուն, դիւական հոգևով շարժեցեալ՝ հանգոյն Յուդայի և Դեթային մոլորեցուցչաց: Գիւղ մի է 'ի սահմանս Գեղարքունոյ ծովուն, 'ի կողմ Խաչենոյ հուպ 'ի բերդն, ուր Զերմուկն է: Ծար անուն, 'ի նմա էր այս շար 'ի շքաւորաց և 'ի տնանկաց, պահէր զջրաղացս նոցա, և յայնմանէ կերակրէր ինքն և կինն իւր և որդիք: Եւ 'ի գիշերի միում երևեալ նմա սատանայ 'ի կերպ լուսոյ, և իշխեաց ասել թէ ես եմ քրիստոս, և եկի առնուլ զքեզ ինձ քարոզ, և ածից առ քեզ յամենայն կողմանց զմարդիկ, և որք գան առ քեզ 'ի պէտս բժշկութեան, համարձակ դիր զձեռս քո 'ի վերայ նոցա, և առ զգերան ձիթահանաց գեղջն, և արա խաչ, և կանգնեա 'ի դուրս եկեղեցւոյն, և զայլ ամենայն հնարս խորամանկութեան ուսոյց նմա: Եւ նա սկսաւ քարոզել թէ քրիստոս երևեցաւ ինձ և ասաց. թէ դարձո՞ զաշխարհս, և բժշկութիւնս կատարեա՞. և յարեցան 'ի նա այլք, և նոքա սկսան համբաւել զնա, և կոչէին նմա Դաւիթ միայնակեաց և սքանչելագործ: Եւ առեալ բռնութեամբ զգերան ձիթահանացն 'ի տեառնէ իւրմէ, արարին խաչ բարձրաբերձ, և կանգնեցին զնա 'ի դուռն եկեղե-

ցւոյն, և զենին նմա զուարակս, և տալին 'ի մսոյն
 և յոսկերաց զուարակին, և 'ի տաշեղէ խաչին և
 'ի հատէ կորեկին՝ որ 'ի ջրադացքն, որպէս նըշ-
 խարս օրհնութեան ամենայն ուխտականացն,
 որք գալին յամենայն կողմանց: Քանզի նոյն
 բանսարկուն՝ որ յորդորեաց զնա, դրդեաց գա-
 մենայն գաւառս երթալ 'ի համբաւն յայն, անք
 և կանայք և մանկտի. նա և երիցունք ևս, և
 ազատ մարդիկ, և ամենայն ախտացեալք և ցա-
 ւագնեալք: Եւ նա գառաջինն կեղծաւորեալ ըստ
 նմանութեան դերաքրիստոսին՝ այսպէս քարո-
 զէր. «ո՛վ եմ ես աղքատ և մեղաւոր. բայց քրիս-
 տոս հրամայեալ է ինձ քարոզել. զշաբաթ օրն
 պահեցէք, և յիշոցք մի ասէք, և եկայք՝ համ-
 բուրեցէք զիս, և թողեալ լիցին մեղք ձեր, և
 ազգի ձեր, մինչև յեօթն ազգս»: Եւ յորժամ
 դիւահարքն գալին, առնոյր բիր մի հաստ, և հար-
 կանէր անխնայաբար, և կոխէր ոտիւք զփողսն, և
 ասէր. «Ել շուն, ել շուն, Գաւիթ միայնակեացն
 հրամայէ քեզ». և ասէր ցայրն այսակիր. «ահա
 այլ մի երկնչիր. բժշկեցար»: Եւ նա երթայր՝
 ունելով զնոյն չար ևս բազմացեալ 'ի նմա. և
 ուր երթայր և հարցանէին, ո՛չ իշխէր ասել, թէ
 ո՛չ բժշկեցայ. քանզի պատուէր տայր, թէ յոր-
 ժամ ասես՝ թէ ո՛չ բժշկեցայ, առժամայն լլկիս
 'ի դիւէն: Եւ նա թէպէտ ո՛չ իշխէր ասել՝ թէ ո՛չ
 բժշկեցայ, արդ ինքն իսկ յայտ առնէր, որ հանա-

պաղ լլկէին. որ յառաջն ամով և շաբաթով կրէին
 զնեղութիւնսն, յետ զնալոյն առ նա յամենայն
 աւուր շարշարէին. և լեկրորդք՝ որ երթային առ
 նա, ասէր՝ թէ խաղացէք առաջի իմ, և պարե-
 ցէք. և նոքա առնէին զայս յօժարութեամբ,
 քանզի այս ազգ դիւաց ախորժեն զխաղ, և զպար.
 և ասէր՝ եկայք՝ համբուրեցէք զիս և զկին իմ, և
 երթայք, և այլ մի երկնչիք: Եւ գողեացն ասէր.
 «Մատուծոյ հրաման չկայ այդ ցաւոյդ բժշկել.
 բայց զմեղս քո թողում, զի երկիր առիս». և
 զկարկամեալսն և զկզացեալսն հրամայէր արանց
 շորեցունց ունել երկուցն զգլուխն, և երկուցն
 զոտսն, և ասէր. «ձգեցէք և պարզեցէք». և նո-
 ցա ձգեալ ուժգնակի, ճարճատէին ամենայն յօ-
 դուածքն մարմնոյ. և այրն վայէր ուժգնակի առ
 վտանգի ցաւոցն. և նա ելեալ կոխէր զթիկունսն
 և զմկանուկսն, և ցաւագնեալն անշնչտնայր իբ-
 րև զմեռեալ, և կամ մեռանէր իսկ: Եւ նա ասէր
 վասն այնոցիկ, որ մեռանն. «եթէ չափ ժամա-
 նակի դորա լցեալ էր, և չէր մարթկեալ դորա. բար-
 ւոք է՝ զի մեռաւ, որ հանգչի ՚ի վշտացն». և
 որք ապրէինն կիսամահ և ոչ բժշկէին, ասէր.
 «ոչ ունին կատարեալ հաւատս առ մեղս, վասն
 այնորիկ ոչ բժշկին»: Եւ դիւահարացն, զորոց
 զփողսն կոխէր և նոքա մեռանէին, ասէր. «սա
 վաղուց է. և այն, որ շրջեցուցանէր զդա, զին
 էր, զոր հանի այժմ»: Եւ կուրացն ասէր. «լաւ

է քեզ այն բանամ՝ զաչս քո, թէ թողում զմեղա
քո. և ես գիտեմ՝ զի քո ժամանակդ կարճ է,
վաղվաղակի մեռանիս» . և նա ասէր. «Թէ այդ-
պէս է, լաւ է ինձ՝ որ թողուս զմեղս իմ» . և
ասէր ցնա. «Թողեալ եմ զմեղս քո» : Եւ այսպէս
զամենեցուն միտս յինքն ձգէր. մինչև այնքան
լինէր առ նա ժողով բազմութեան, մինչև տե-
ղիք վայրացն ոչ բաւէին տանել. և զի ամառ-
նային էր ժամանակն, 'ի մարգս և 'ի սարսելեալ՝
անդ ապանէին և գործէին զամենայն չարիս. զի
կանայք՝ որք ոչ իշխէին 'ի տան իւրեանց յա-
րանցն և 'ի ծնողացն և յորդւոցն շնալ և պոռն-
կիլ, ելանէին ուխտի պատճառաւ, և շնային հա-
մարձակ ընդ որս և կամէին : Նոյնպէս և արքն
չարք զնոյն առնէին, որոց ցանկային. և գնային
բազում պատարագօք՝ ոսկւով և արծաթով և
գուարակաւ և ոչխարօք. և որք երթայինն և գա-
յին, զայնոսիկ՝ որք ոչ իշխէին երթալ, կշտամ-
բէին և գարշէին 'ի նոցունց, որպէս 'ի մեղա-
ւորաց և յանարժանից նորա տեսութեանն : Այլ
և երիցունք եկին և յարեցան 'ի նա ընչից և զօ-
շոտութեան աղագաւ. և կային նմա 'ի սպասու-
լուանալով զոտս նորա, և զջուրս ցանէին յին-
քեանց վերայ. և ժողովեցին բազմութիւն. և
ինքն կեղծաւորեալ՝ ինչ ոչ առնոյր յումեքէ, այլ
'ի ձեռն քահանայիցն և արբանեկաց իւրոց առ-
նոյր և տէր գեղջն, քանզի Պարսիկ էր, առնոյր

զբաժինն իւր յընչիցն. քանզի յոյժ բազումս տանէին, և յօժարութեամբ տային: Եւ թէ ոք 'ի վարդապետաց կամ յերիցանց արգելոյր կամ խափանէր զնոսա յերթալոյ, հայհոյէին և բամբասէին՝ իբրև զնախանձոտս և զյաշաղկոտս, թէ ինքեանք ոչ կարեն գործել զգործս նորա և չկամին զբարեգործութիւն սրբոյն այնորիկ:

Ապա զիր սաստից և մեղադրանաց զրեաց մեծ վարդապետն Վանական, որ բնակէր 'ի վանս Խորանաշատոյ՝ հանդէպ Երզնկայից բերդին, «թէ ընդէր զերևումն դիւին Քրիստոսի համարիք, ովքրիստոնեայք. զի և սատանայ սովոր է կերպարանիլ 'ի հրեշտակ լուսոյ», և բանադրեաց զայնոսիկ, որ 'ի պիղծ մսոյ անտի կերեալ էին, և կամ ունէին նշխար 'ի տաշղէն և 'ի կորեկոյն. մի քառասունք պահք և հինգ հարիւր ծունր եղ 'ի վերայ նոցա, և ապա արժանի լինել սուրբ խորհրդոյն: Գրեցաք և մեք նմանապէս նովին սաստիւ և բանադրանօք, և առաքեցաք 'ի յոլով տեղիս: Նոյնպէս զրեաց և եպիսկոպոսն Հաղբատայ տէր Համազասպ: Եկն և Թաթի վանից եպիսկոպոսն տէր Գրիգորէս, և վարդապետն Վարդան՝ զոր Յօժար որդին կոչէին, բազում քահանայիւք 'ի գիւղն յայն, քանզի 'ի նոցա վճակին էր, խաչիւ և աւետարանօք. և արարեալ գիշերապատօն, և կանգնեցուցեալ զայրն խաբեալ 'ի միջին, զի թերևս ելցէ 'ի նմանէ ոգին պիղծ: Եւ

յորժամ հարցանէին՝ «թէ զի՞նչ տեսանես», ասէր՝ «թէ անկանիմ՝ ՚ի վերայ երկրի, բերանս՝ ՚ի վայր յերկրէ աստի երևի ինձ, և խօսի ընդ իս»։ Ապա ձեռն արկեալ եպիսկոպոսին և երիցանցն, կամէին կործանել զխաչն, զոր կանգնեաց մուարն։ Յարեաւ ամենայն ամբոխ բազմութեանն սրովք և բրովք, կամէին սպանանել զնոսա. և նոցա արտաքս ելեալ յամբոխէն, անիծեցին սաստիւք նզովիւք զյանդգնեալսն։ Ապա ոմանք՝ ՚ի նոցանէ զղջացեալք, շոգան աղաչեցին զեպիսկոպոսն և զերիցունսն արձակել զնոսա՝ ՚ի կապանաց անիծիցրն. և զայրն ետուն՝ ՚ի ձեռս նոցա։ Եւ մինչ տանէին նոքա, հանդիպեցան նոցա արք Քառնեցիք, որ զային՝ ՚ի մեծ դրանէն. աղաչեաց այրն զնոսա, զի խնդրեսցեն զնա յեպիսկոպոսէն. քանզի ասէր զինքն ազգակից նոցա և ՚ի Քառնոյ. զի այսպէս ասէր նա յառաջագոյն ժողովրդեանն. «թէ յԱրշակունեաց ազգէն եմ՝ ես, և պարտ է որդւոց իմոց լինել միոյն թագաւոր, և միւսոյն կաթուղիկոս. և սրբոյն Սահակայ տեսլեանն մարթէ՝ ՚ի վերայ նոցա կատարիլ»։ Ապա ետ զնա եպիսկոպոսն ցնոսա, և երգումն պահանջեալ, զի մի այլ մուրրեցուսցէ զմարդիկ. և այսպէս հազիւ շիջաւ չարն երևեալ։

վասն զիւին՝ որ ՚ի կերպարանս կնոջ լեալ, խառնակէր ընդ այր մի

Պատմեաց մեզ վարդապետն Յովսէփ, որ շինեաց զվանսն՝ որ ՚ի գերեզման սրբոյ առաքելոյն Թադէոսի է, յԱրտազ գաւառի՝ յետ աւերածոյն և ամայի լինելոյն. «Թէ չոգայ ես ՚ի գաւառն Գողթան ՚ի պէտս ինչ իրաց, ասացին ինձ ՚ի գիւղ մի, թէ է աստ այր մի, որ ունի կին դե. և մեր անհաւան լեալ ասացելոցն, չոգաք ՚ի տուն առն, և ոչ տեսաք զդէն: Եւ իբրև հարցաք զառն, նա ասաց զպատճառն ստուգութեամբ. թէ կին ունէի ես և մեռաւ, և եթող ինձ մանկունս մանրունս, և ես նստեալ լայի, թէ ո՞ սնուցանէ զոսա: Եւ ահա յանկարծակի երևեցաւ կին մի և ասէ. մի լար, ես եղէց քեզ կին, և սնուցից զմանկունսդ: Եւ յայնմ հետէ հանապազ է ՚ի տան իմում, և առնէ մեզ կերակուր, և զամենայն պէտս մեր չնու, և սաստիկ սիրով հարեալ եմ ՚ի սէր նորա, և հանապազ խառնակի ընդ իս, և զշաբաթն ամենայն անգործ կայ, և յաւուր հինգշաբաթի առնէ մանած երեք լիտր: Եւ իբրև հարցի՝ թէ ո՞ւր է այժմ, և նա մատամբքն եցոյց, թէ աւանիկ է, և երևի ինձ և մանկանց իմոց, և ոչ այլ ումեք. և յուով ժամանակք են զի բնակիմք ՚ի միասին: Եւ ես յարեայ աղօթել, և աւետարան ընթեռնուլ, զի

Թերևս հալածեսցի ոգին մեղսասէր և պիղծ: Իսկ նորա ոչինչ փոյթ արարեալ զայնմանէ, այլ նստեալ ծիծաղէր. և մեր ոչ տեսեալ զնա, ելեալ զնացաք»:

Վասն խնորոյն՝ որ ևնել 'ի մէջ քրիստոնէից վասն Հոգւոյն Աստուծոյ, թէ 'ի Հօրէ միայն պարտ է ասել, թէ 'ի Հօրէ եւ յՈրդւոյ.

Ի Հռոմայեցւոց ազգաց շարժեցաւ այս խնդիր 'ի մէջ քրիստոնէից. քանզի գրեաց Պասլն Հռոմայ առ մեծ կաթողիկոսն Հայոց տէր Կոստանդին, որ յայնմ ժամանակի նստէր 'ի Կլայն Հռոմայական, քանզի անդ էր աթոռ սրբոյն Գրիգորի 'ի ժամանակաց Գրիգորի և Ներսէսի՝ երկուց եղբարցն սրբոց, որք էին յԱրշակունեաց ազգէն, արք գիտնականք և վրէժխնդիրք օրինացն Աստուծոյ, «Թէ ո՞րպէս խոստովանիք դուք զամենասուրբ Հոգին Աստուծոյ, 'ի Հօրէ միայն բղխեալ և երևեալ, թէ 'ի Հօրէ և յՈրդւոյ»։ Նմանապէս գրեցին և առ Թագաւորն Հայոց Հեթում, և պատասխանի պահանջէին: Եւ նոցա ժողովեալ զիմաստունս իւրեանց աշխարհին 'ի քաղաքն Սիս՝ որ 'ի Կիլիկիա, Հայոց և Յունաց և Ասորոց և այլ ազգաց քրիստոնէից՝ որք գտան անդ: Յոյնք՝ 'ի Հօրէ միայն ասացին, և յԱսորւոց ոմանք՝ այլ: Իսկ Հայոցն ժողով գրեցին 'ի կողմանս Արևելից 'ի Մեծ Հայք, և առ գիտնական

վարդապետն Վանական, քանզի 'ի ժամանակին երևելի էր, և առ Վարդան վարդապետն, և առ Յովսէփ, և առ այլս, թէ նոքա զի՞նչ ասեն. և ապա պատասխանի արասցեն Հռոմայեցւոցն: Եւ նոցա քրննեալ զԱստուածաշունչ զիրս առաքելոց և մարգարէից և սրբոց վարդապետաց եկեղեցւոյ, որք մաքրեցին զեկեղեցի 'ի հերձուածողաց, ըստ պիտոյիցն վարեցեալ երկոքումք ձայնիւք և ուղղակի զհռոմայեցւոց խոստովանութիւնն. և լի են ամենայն Աստուածաշունչ զիրք այնպիսի ձայնիւք: Որպէս գրեաց վէմն հաւատոյ երանելի առաքեալն Պետրոս, որ վասն ճշմարիտ հաւատոցն երանեցաւ 'ի Տեառնէ, թէ յորում և յորպիսի ժամանակի գուշակէր 'ի նոսա հոգին Քրիստոսի: Եւ Յովհանէս աւետարանիչ. «Որ զհոգին Քրիստոսի ոչ ունի, նա չէ նորա»: Եւ մեծն Պօղոս. «Առաքեաց Աստուած զհոգի որդւոյ իւրոյ 'ի սիրտս մեր, որ աղաղակէ Աբբա հայր»: և այլ բազում այսպիսիս 'ի զիրս առաքելոցն: Իսկ սուրբ Լուսաւորիչն Փրիգորիոս, որ ուսոյց մեզ զհաւատոյ խոստովանութիւնն, այսպէս ասէ. «Հայր յինքենէ, Որդի 'ի Հօրէ, սուրբ Հոգին 'ի նոցունց էութենէ»: Իսկ յաղթող սպառազէնն Քրիստոսի Աթանաս ընդդէմ Արիանոսացն այսպէս քարոզէր և ուսուցանէր. «Անսկիզբն Հայր ոչ յումեքէ, Որդի 'ի Հօրէ, և Հոգին սուրբ 'ի նոցունց էութենէ», զոր երկրորդէ Սոկրատ պատմագիր: Եւ Փրիգոր Աստուա-

ծաբանն 'ի ճառին, որոյ սկիզբն է՝ «Երէկ զպայ-
 ծառ լուսաւորութեանցն՝ զոր տօնեցաք», ասէ՝
 զսաղմոսն առեալ «'ի քէնէ Տէր աղբիւր կենաց,
 և լուսով քո տեսանեմք զլոյս, այս է՝ Հոգևով
 զՈրդի»։ Եւ դարձեալ՝ «Որ 'ի Հօրէ ելանէ, որ
 ըստ որում անտի առաքի, ոչ է ստացուած. ըստ
 որում ոչ ծնեալ՝ ոչ է որդի, և ըստ որում
 յոչ ծնիցելոյ և 'ի ծնիցելոյ 'ի մէջ՝ Աս-
 տուած է»։ Եւ Քրիզոր Նիւսացի, և մեծն Բա-
 սիլիոս, և Աբբա Եփրեմ, և Յոհան Ոսկեբերան՝
 'ի բազում տեղիս յիւրեանց գիրսն, զոր թէ աշ-
 խատասիրութեամբ ոք խնդրէ, յոլովս գտանէ։
 Եւ Սեբերիանոս՝ Եմեսու եպիսկոպոսն 'ի ճառին,
 որոյ սկիզբն է՝ «'ի մէջ քրիստոսասիրաց զՔրիս-
 տոսէ խոստացաւ ճառել» 'ի կատարածին ասէ.
 «Անծնին Աստուծոյ Հօր, և ծնիցելոյն 'ի նմանէ
 Որդւոյն միածնի, և սուրբ Հոգւոյն ելողի 'ի նո-
 ցունց յէութենէ, երիցն 'ի միում Աստուածու-
 թեան, ամենայն փառք յաւիտեանս ամէն»։ Եւ
 Մովսէս Խորենացի 'ի մեկնութեան քերականին
 ասէ. »Սուրբ Հոգին առ ինչունակ է. զի որումն
 Հոգի է զի 'ի դէմ Հօր, Հօր և Որդւոյ ասի Հո-
 գի»։ Եւ Սիւնեաց եպիսկոպոսն Ստեփանոս. «Քան-
 զի բղխէ 'ի Հօրէ՝ իբր յականէ, անհատաբար
 դադարէ յաղբեր. 'ի յՈրդւոյ ելանէ անմեկնելի
 խոհականագոյն գետ արփիաբաշխ լուսապարզ և
 ասպնջական զծով ունելով, զհրեշտակաց և զմարդ-

կան գիտութիւն. տի նա զի հարուստ Որդի՝ որ պէս զՀայր, զի թէպէտ սուղ Որդի՝ զի սկիզբն նոյն փարթամ, զի պատճառ Հոգւոյ ելողութեան: Հոգին սուրբ հարուստ, զի պատճառ է մարգարէական տառից»: Եւ սքանչելին Եպիփան 'ի գիրս մեկնութեան սաղմոսաց և 'ի գլուխ բանիցս. «ամենասրբունի Աստուածածինն Մարիամ, 'ի բանն հաւատոյ, զոր հրամայեաց աւետարանչին Յոհաննու ուսուցանել սքանչելւոյն Գրիգորի, ասէ. «Մի Աստուած Հայր Բանին կենդանւոյ, իմաստութեանն անձնաւորի, և զօրութեանն, և կերպարան էութեան, կատարեալ կատարելոյ ծնող, Հայր Որդւոյ միածնի, Տէր միայնոյ, Աստուած յԱստուծոյ, կերպարան և պատկեր աստուածութեանն. Բանն Աստուած ներգործական ամենայնի, և եղելոցս ամենայնի բովանդակիչ, և զօրութիւն անսահմանելի, և ամենայն ստացականացս արարիչ: Որդի ճշմարտի Հօր, անտեսանելի անտեսանելւոյն, անապականին անապական, անմահ անմահի. մի Հոգի սուրբ առ 'ի յԱստուծոյ զէութիւն ունելով, և 'ի ձեռն Որդւոյ երևեալ և յայտնեալ մարդկան, պատկեր Որդւոյ, կատարեալ կատարելոյ. կեանք և կենդանեաց պատճառ, սրբութիւն և սրբութեան պարգևիչ: Որով յայտնի Աստուած Հայր՝ որ 'ի վերայ ամենեցուն և յամենեսին, և Աստուծոյ Որդին՝ որ 'ի ձեռն որոյ և ամենեքեան: Երրորդու-

թիւն կատարեալ փառօք և մշտնջենաւորութեամբ,
 և անբաժանելիք թագաւորութեամբ, և անորո-
 շելիք: Ոչ ապա ստացական ինչ, և ոչ ծառայ
 Երրորդութեան, և ոչ 'ի ներքս ածական, որպէս
 թէ յառաջագոյն ոչ գոլով, և յետոյ 'ի ներքս
 մտեալ: Ոչ նուազ Որդի 'ի Հօրէ, և յՈրդւոյ՝ Հո-
 գի, այլ անայլայլ և անփոփոխելի նոյն ինքն Եր-
 րորդութիւնն միշտ: Այսպիսի խոստովանութիւնս
 ընդունելի է յեկեղեցիս Հայաստանեայց, և յո-
 գիս Կիրակոսի, և համարձակ արժան է քարոզել
 զՀոգի 'ի Հօրէ ելեալ, և յՈրդւոյ երևեալ: Չայս
 պատասխանեցաք թղթոյն Արևմտից, և մեք 'ի
 սոյն հաւատացեալ կամք շնորհօք Երրորդութեանն
 սրբոյ, որում փառք յաւիտեանս ամէն:

Խոստովանութիւն ճշմարիտ ուղղափառաց

Հաւատամք 'ի Հայր և յՈրդի և 'ի Հոգի
 սուրբ, յերիս անձինս կատարեալ, և 'ի մի աս-
 տուածութիւն փառաւորեալ, սուրբ և զուգա-
 փառ Երրորդութիւն, անսկիզբն և անվախճան,
 աներբ և անուր, միշտ անկարօտ և բերկրեալ, յա-
 մենայն կատարեալ բարւոջ իմացեալ, զոր բնա-
 բար ունի, և աննիազապէս տայ կարօտիցն. Եր-
 րորդութիւն կատարեալ, անաճելի և աննուազ,
 անձամբ բաժանեալ, և է. զի և անուամբ և միու-
 թիւն կացեալ և կայ փառաւորեալ և փառաւորի

'ի բնութեան աստուածութեան, 'ի զօրութեանն,
 'ի կաման, յիմաստութեանն, 'ի գործն, 'ի մե-
 ծութեան, և մանաւանդ յանհասութեան, և յա-
 նասելի ողորմութեան: Հայր անծին, Որդի ծնեալ
 'ի Հօրէ, անախտ և անմարմին, բնութենակից
 Հօր նախ քան զժամանակս: Հոգին սուրբ բրդ-
 խումն 'ի Հօրէ, և երևումն յՈրդւոյ, ոչ ըստ Որ-
 դւոյ ծննդեամբ, այլ յառաջ եկեալ աղբիւրաբար,
 ինքեան միայնոյ քննելի օրինակն, և յարարածոց
 անգիտելի. միշտ ընդ Հօր Որդի և Հոգի, Հոգի
 որպէս Հօր, նմանապէս և Որդւոյ. ոչ փոխեալ
 Հայր յՈրդի, կամ Որդի 'ի Հոգի, կամ Հոգի յՈրդի
 և 'ի Հայր: Հայր ունելով զանձն և զանուն հայ-
 րական, և Որդի ունելով զանձն և զանուն որ-
 դիական, և Հոգի ունելով զանձն և զանուն հո-
 գիական. անդրադարձութիւն ոչ ունելով կամ փո-
 փոխումն անուանցն և անձանցն. այլ Հայր՝ միշտ
 Հայր, Որդի՝ միշտ Որդի, Հոգի՝ միշտ Հոգի, յոր հա-
 ւատամ: Յայսմանէ և 'ի սիրոյ եկեալ Որդւոյն
 անձամբ շափ աւետեօք հրեշտակապետին Գաբ-
 րիէլի 'ի կոյսն Մարիամ՝ որ սուրբ էր հոգւով և
 մարմնով, 'ի սլատճառս փրկութեան մերոյ մար-
 դացեալ 'ի նմանէ, սահմանաւ բնութեանս մե-
 րոյ՝ հոգի, միտք, շունչ, մարմին, որ ինչ և է
 կատարեալ մարդ մեղուցեալ բնութեանս Ադա-
 մայ, ուստի Մարիամն էր, զոր առեալ աստուա-
 ծագործեաց առանց շփոթման և այլայլման. ան-

քննին և անճառելի խառնամաք եղև յերկուց
կատարեալ բնութեանց՝ յաստուածայնոյն և ՚ի
մարդկայնոյ. մի անճնաւորութիւն կատարեալ,
անայլայլելի, և անբաժանելի բնութեամբ, ոչ
փոփոխելով մարդկային թանձր և յօգական բնու-
թիւնն յանյօդ և պարզական բնութիւն Աստուա-
ծութեանն, զիւրն կորուսանելով. և ոչ պարզ և
անմարմնական բնութիւն Աստուծոյ խառնելովն
ընդ բնութեան մարմնոյ, վրիպեաց յիւրն յաւէտ
պարզութենէ, թէպէտ և ասի յաղագս անքակ
միութեանն՝ անմարմնոյն մարմնանալ, և բանին
թանձրանալ. մնաց միածին մի Որդի, մի անճն,
մի Քրիստոս, և ճշմարտապէս յերկուց միացեալ
բնութիւն, մի կամք, մի ախորժակք, մի գործ,
մի ծնունդ կուսութեամբ, մի մայր առանց հօր,
որ և նախ քան զյաւիտեանս առանց մօր ծնեալ.
և խոստովանիմ զմայրն էմանուելի՝ Աստուածա-
ծին մինչև յաւիտեան, և զէմանուէլն Աստուած
մինչև յաւիտեան. նովին մարմնովն, և որ զհետ
ծննդեանն, զամենայն տնօրինականսն խոստո-
վանիմ գործ Աստուծոյ, զխոնարհագոյնսն, զբարձ-
րագոյնսն, և զկիրսն անբամբասելի, զոր վասն
մեր կրեաց, ոչ բաժանումն, այլ մի յատուկ
ասեմ ՚ի Տէրն իմ. և ոչ իմանամ շփոթումն, և
նզովեմ զիմացողն և զասողն շփոթումն: Եւ նոյն-
պէս զկիրք խաչին՝ խոստովանիմ Աստուծոյ խաչ
և մահ, ոչ էական բնութեան ասեմ մահ, կամ

'ի մարմնոյն բաժանուլն, այլ զի բնութեամբ միացեալ յաստուածութիւն և աստուածացեալ, Աստուած խոստովանիմ, որով մեռաւ անմահն, զբանական հոգին աւանդելով 'ի ձեռս Նոր: Աստուածութիւնն ո՛չ բաժանեալ 'ի հոգւոյն և 'ի մարմնոյն, միաւորեալ անքակելի, ըստ որում և զգոյս աւերէր հոգովն, և զմահ սպանանէր, և մարմինն լուծանէր զապականութիւն որպէս զԱստուած և զԱստուծոյ մարմին, ընդ ամենայն գերեզմանս արձակելով ճառագայթս, յարուցանելով զբազումս, գիտելով զսահմանեալ ժամանակաւն 'ի լանջս երկրի՝ հօրադոյն, թուովն յառնէր, ո՛չ միայնաբար ըստ Յունանու 'ի ձկանէն, այլ լրմամբ հոգւոցն մահակուլ, որ յԱդամայ 'ի դժոխոց, և յուրիւք մարմնովք հողացելովք՝ 'ի գերեզմանացն՝ ելանէր կուսութեամբ անլոյծ կնքոյն 'ի գերեզմանէն, որպէս յարգանդէն Մարիամու, և վերացեալ մտանէր յերկինս կուսութեամբ անճեղքելիս, որպէս 'ի վերնատունն դրամբք անբացիւք. զի յայտ լիցի, եթէ 'ի վեր է քան զբնութիւն մարմնոյ. զի մարմնոյ բնութիւնն՝ մահկանացու, ապականացու և ախտալի է, թէ յատկասցի ընդ ինքեան, և ընդ մարմինն ո՛չ կարէ մտանել անժանօթապէս. այլ տէրունականն և տէրն լիով ունելով զճշմարիտն մարդ իւրով սահմանովն, սակայն շողացեալ և փայլատակեալ աստուածութեամբն՝ ներգործէր զվայելչականսն

բանին, զոր շօշափեցին դասք առաքելոցն, և տեսին երանելի աչօք զանտեսակն տեսակացեալ: Գալոց է նովին մարմնովն և փառօք Հօր դատել զկենդանիս և զմեռեալս, որոյ թագաւորութեանն ոչ գոյ վախճան: Հաւատամ 'ի նոյն յերրորդութենէն եղեալ յոչ էից զեղեալքս ամենայն, և զԱդամ պատկերեալ բարւոյն, և յանցանօք լուծեալ 'ի մահ անձնիշխան կամօք, և 'ի նոյն արարչէ վերստին նորոգեալ, տնտեսութեամբ միոյն միածնի՝ կամօք Հօր և Հոգւոյն: Հաւատամ 'ի համօրէն յարութիւնն բանականացս յԱդամայ 'ի նոյն զօրութենէ ստեղծողին և նորոգողին: Հաւատամ արդար յիրաւունս աւուրն դատաստանի ըստ արժանեաց, և 'ի հատուցումն յաւիտենական կենսաց և տանջանաց:

Այս է մերոյս հաւատոյ համառօտ խոստովանութիւն, և ամենայն ուղղափառաց, որոց մասնաւորեացէ զմեզ Տէր 'ի շնորհս ողորմութեան, սովիմբ կեալ յաշխարհի անարատ կենցաղավարութեամբ և բարի գործովք, և այսու դաւանութեամբ երթալ առ Քրիստոս յոյսն մեր և վստահութիւն, և արժանի լինել տեսանել համարձակութեամբ զերանելի և զամենասուրբ զերրորդութիւնն, յերիս յանձինս յատկացեալս, և 'ի միաստուածութիւն և տէրութիւն և 'ի թագաւորութիւն փառաւորեալ. և արժանացուցէ զմեզ և զամենայն ճշմարիտ հաւատացեալս անձառ

բարեացն և անպասուում ուրախութեանցն, զոր
ակն ո՛չ ետես, և ունկն ո՛չ լուաւ, և 'ի սիրտ
մարդոյ ո՛չ անկաւ, զոր պատրաստեաց Աստուած
սիրելեաց իւրոց: Արդ զայս դաւանութիւն յոլով
մասն աշխարհի ունի, և պահէ սրբապէս քաղա-
քավարութեամբ, զոր պարտ է յամենայն քա-
հանայագործութեան տալ զայս դաւանութիւն
մեծի քահանայապետին, և պահանջել յայնցանէ՛
զորս ձեռնադրելն կամին: Եւ ապա յանուանէ
նզովէ զգայլսն ապականիչս՝ զամենայն հերե-
սիովտայսն՝ հարիւր յիսուն ինն հերձուած մին-
չև ցայսօր ժամանակի, և այլք՝ որ լինին նման
սոցա, և դաւանել զամենայն ուղղափառսն, զհով-
ուանի եկեղեցւոյ, որք ընդ ճշմարտութիւն ա-
ռաջնորդեցին հօտին Քրիստոսի, և յարօտս կեն-
սաբերս սնուցին. և ապա իջանէ հոգին յայնպի-
սի սեղանն սրբութեան, և հանգչիցի յընծայեալն
յայն, որ գիտէ ճանաչել զօտարսն և զընտանիսն,
որպէս զգիտնականսն և զիմաստունսն հովիւս
կացուցանել, որ կարասցէ 'ի կեանս կոչել զար-
ժանիսն կենաց, այսինքն առ Աստուած ածել.
զի այս է պարիսպ պահպանութեան, խաչիւ և
արեամբ գնեալ հաւատացելոց, ո՛չ միայն 'ի շա-
րեացն 'ի բաց կալ, այլ և բարեացն զհետ եր-
թալ 'ի Քրիստոս Յիսուս 'ի Տէր մեր, որում փառք
յաւիտեանս ամէն: — Գրեաց և մեծ վարդապետն

Վանական, թէ որպէս մարթ է խոստովանիլ, և
կամ ասել զսուրբ Հոգին 'ի Հօրէ և յՈրդւնյ:

Վանական վարդապետին

Հոգւովն խօսել զհոգւոյն՝ հոգևորացն է Կործ-
իսկ եթէ ոք և որ 'ի ձեռն հաստատութեան իցէ
յօժար առ 'ի քաղել ամարան խոզուզին հանդի-
պել սիրելի է, և թէ հասկի, բայց թէ շնչիցէ
հոգի անսօր, Եղիայումն ընթացի բանն, և փա-
ռաւորեացի մի աստուածութիւն յերիս անձինս՝
միմեամբք երևեալ որպէս լոյս 'ի լուսոյ, զի եթէ
արարածականս այս լոյս և հուր ոչ փակի յիւ-
րական ընտանեաց և յայլոց, զիմրդ անեղ արար-
չականն 'ի միմեանց և յարարածս, թէ և մեք
ոչ կարեմք զիտել, վասն զի երեք անձնական
բաժինս տալ ոչ զօրէ 'ի յօդ, 'ի հուր, 'ի ջուր և 'ի
գինի, վասն նրբամասնութեանս, և այսք զի հար-
կելիք են, թէ և անհարկելիք թուին և անապու-
սելի՝ ապուսելիք, ճրչափ ևս առաւել միտք մի
ժտեացի յանեղ, յանարար, յանսահման, միաս-
նական սուրբ Երրորդութիւնն, ոչ գոլ որով եղե-
րիցի, կամ տեղի ուր դնիցի համիմացութեամբ
ճանաչել, այլ զոր զիրք Աստուածաշունչ առթէ
եկեղեցւոյ զոր սկսանելի է, իմացումն իմացա-
կան՝ իմացողին որպէս սնունդ ելով և կերակուր-
ուրեմն մտաց հրեշտակական էութիւնքն, և նո-

ցա արարչականն, զի իմանալին իմացութեամբ
 իմացողապէս իմանայ զիմացական իմացումն:
 Արդ միտ դիր դու քեզ ասէ նախամարդարէն
 Մովսէս. հայեան յանձն քո: Խրատէ և Փիլոնիոս,
 թէ քոյով Երրորդութեամբդ իմանի մարմին քո,
 որ է հոգի և միտք և բան: Նոյն օրինակ և Պո-
 դոս գրէ մեզ. Մի է Աստուած հայր, և մի տէր
 Յիսուս Քրիստոս, և մի սուրբ Հոգի: Զնոյն
 աւանդէ սուրբ ժողովն Նիկիայ. Հաւատամ ՚ի մի
 Աստուած Հայր, և ՚ի մի տէր Յիսուս Քրիստոս,
 և ՚ի մի սուրբ Հոգի: Իսկ Յովհաննէս մկրտիչ
 միութիւն խոստովանի բնութեան զՀայր և զՀո-
 գի անն դնէ, այսինքն՝ բան, և Որդւոյ ունել
 ասէ զՀայր և զՀոգի: Աթանաս երեք ենթակայ
 ասէ, կամ երեք դէմ: Աստուածաբանն Քրիզոս-
 տոս. երեք անձն, կամ երեք երես, կամ որ քեզ
 սիրելի է, զայն ասան: Ինքն Աստուած որ էն
 ասէ՝ որ է ոչ սկսեալ, և ոչ դադարի: Քրիզոս-
 տոս Աստուածաբան, և Բարսեղ, և Քրիզոս Նիւսացի՝
 անձին և ծնեալ, և ելումն, որում հետևի ամե-
 նայն ուղղափառ եկեղեցի: Յոհան Ոսկեբերանն՝
 արմատ, բոյս և բողբոջ: Պօդոս՝ զՀայր էութիւն
 ասէ, և զՈրդի նկարագիր, զՀայր լոյս, և զՈրդի
 ճառագայթ: Աթանաս՝ զՈրդի նկարագիր ասէ
 Հօր, և զՀոգի Որդւոյ, որ է Հօր և Որդւոյ. ինքն
 տէր զՀայր հոգի ասէ: Եւ Լուսաւորիչն Քրի-
 զոս զՈրդի հոգի ասէ, և ամենայն գիրք Աստուա-

ծաշուենչ զՀոգի հոգի ասեն: Պօղոս զՀայր անե-
 րևոյթ ասէ, և զՈրդի պատկեր աներևութին.
 յայտ է թէ՛ Հոգի պատկեր է Հօր և Որդւոյ.
 զի մի է երիցն նկարագիր և պատկեր. ըստ
 որում՝ թէ արար Աստուած զմարդն՝ ՚ի պատկեր
 իւր, զի էրիցն մի պատկէր է, մին սկզբնատիսլ
 միոյ մարդոյն, միոյ բնութեան, և երից անձանց,
 միոյ աստուածութեան, ամենայն հին և նոր
 կտակարանք վկայեն. և զի Հայր անսկիզբն և
 անպատճառ է: Ինքն իսկ ասէ ցԱբրահամ՝ իմ էն
 երդնում քեզ. և ցՄովսէս՝ ես եմ էն, որպէս
 ասել՝ թէ ոչ յուժեքէ, և զի Որդի և Հոգի ՚ի
 Հօրէ, Ովսէէ ասէ՝ Հոգի իմ և բանն ՚ի միջի
 քում: Եւ ինքն տէր ասէ. Հոգմ ուր կամի շնչէ,
 այլ ոչ գիտես ուստի գայ կամ յո՛ երթայ. նոյն-
 պէս և ամենայն ծնեալն ՚ի հոգւոյն: Ձի Հայր՝
 անսկզբնութեան է անուն. և երեքն անսկիզբն
 են ՚ի ժամանակէ: Հոգի ասելն՝ անմարմնութեան
 է նշան, և երեքեանն անմարմին. Որդի ասելն՝
 գոյացութեան և բնութեան է նշան. և զի երեք
 գոյացութիւն և մի բնութիւն են: Որդի ՚ի Հօ-
 րէ ասի, Հայր յՈրդւոյ ոչ ասի, զի սա ՚ի նմանէ է,
 և ոչ նա ՚ի սմանէ. Որդի և Հոգի ՚ի Հօրէ ասի. Հայր
 ՚ի նոցունց չասուի, Որդի և Հոգի ՚ի Հօրէ ասուի,
 ոմն ծննդեամբ և ոմն ելողութեամբ: Որդի բղխումն
 ասի, և Հոգի բղխումն ասի: Որդի ել ասի ՚ի Հօրէ, և
 Հոգի ել ասի, Հայր հոգի ասի, բայց Որդի չասի.

Հոգի ոչ Հայր ասուի, ոչ Որդի, Որդի 'ի Հօրէ,
 և Հոգի 'ի Հօրէ և յՈրդւոյ: Հայր արմատ, Որ-
 դի բոյս, Հոգին 'ի յարմատէն և 'ի բուսոյն բող-
 բոջ: Հայր գոյ, Որդին բերան, Հոգի շունչ:
 Հոգւով բերանոյ նորա ամենայն զօրք: Եւ թէ՛
 առաքումն քո դրախտ նոնենեաց. և թէ՛ փշեաց
 յերեսս նոցա և ասէ. առէք հոգի սուրբ: Հայր
 անձն, Որդի գոյացութիւն՝ բազուկ, և Հոգի՝ 'ի
 բազկէն մատն: Ես մատամբն Աստուծոյ հանեմ
 զգլս: Որդի 'ի Հօրէ, և Հոգի 'ի նոցունց ասէ
 սուրբն Եպիփան, Որդի 'ի Հօրէ ելանէ և Հոգի
 'ի Հօրէ և յՈրդւոյ ելանէ: Որդի 'ի Հօրէ առնու,
 նմանապէս և Հոգի 'ի յՈրդւոյ առնու: Ասէ ինքն
 տէրն. Յիմմէ անախ առնու և ուսուցէ ձեզ. և 'ի
 հոգւոյն առնու, ըստ որում՝ Որ 'ի նմայն ծնեալ է, 'ի
 հոգւոյն սրբոյ է: Երեք արեգական լոյս է, ամենայ-
 նիւ մի օրինակ, անհաս, անձառ, անձև, անո-
 րակ, անքանակ, անսահման: Բայց մինն որ զմեր
 բնութիւնս էառ, բանն մերովս երևի, և նովաւ
 ճանաչի, Հայր և Հոգի: Որդի ծնեալ ասի, որ
 թարգմանի յումեքէ ասել ունել, որ թարգմանի
 ոչ զումեք ասել ունել, զի ոչ ունի զանձն Հօր,
 և ոչ զանձն Հոգւոյ, այլ զիւր որդիականն: Հո-
 գի ել ասի 'ի Հօրէ և յՈրդւոյ, զի ոչ ունի զանձն
 Հօր, և զանձն Որդւոյ, այլ զիւր հոգիական անձն:
 Այս երեք անուանք հաւասար նշան երից ան-
 ձանցն, ոչ միոյ միոյ 'ի վերոյ, և ոչ միոյ միոյ

'ի ներքոյ. այլ հաւասար միմիեանց ամենայնիւ:
 Ո՛չ բնաւ նշան երիցութեան մի լիցի ումեք իմա-
 նալ այնպէս. այլ նշան երից անձանց և միոյ
 բնութեան: Ոմն Հայր, զի ո՛չ յայլմէ է. ոմն Որ-
 դի, զի 'ի Հօրէ է. և ոմն Հոգի, զի 'ի Հօրէ և յՈրդ-
 ւոյ: Հայր անձին ասի, զի ո՛չ յումեքէ է. և
 Որդի ծնեալ, զի 'ի Հօրէ է. Հոգի ո՛չ ասի ծնեալ,
 զի մի՛ երկու եղբարք թուեսցին. և ո՛չ երկուորի
 ընդ որդւոյ, զի մի՛ դուստր կարծիցի. և ո՛չ յՈրդ-
 ւոյ միայն, զի մի՛ թոռն համարիցի: Գու ըն-
 դէ՞ր ծանրանաս, ո՛վ իմաստուն և ճշմարիտ հա-
 ւատացեալ, երկու պատճառ իմանալ: Բարսեղ
 հարցանէր զեղբայր իւր զԳրիգոր. զի՞նչ է սկիզբն
 սկզբանն. և նա ասէ. առաջին պատճառն երկ-
 րորդ պատճառին: Ո՛վ սիրելի, ո՛ւմ այլ ումեք
 իցէ պատճառ Հայր և Որդի, եթէ ո՛չ Հոգւոյ իւ-
 րոյ: Գրիգոր Աստուածաբանն զՊատոնի բանն
 առնու, որ գրեալ է, որպէս խառնարան յեղեալ,
 զեղեալ, զխառն և զեղեալն ասել՝ խոտէ, բայց
 զառաջինն և զերկրորդ պատճառն ասել՝ հաւանի.
 դու ընդէ՞ր ըմբոստնուս խոստովանողդ 'ի յեր-
 կու պատճառն. զի ոչ եթէ անուանքս և կարգս
 զանազանէ զմի՛ բնութիւն յայլ և այլ. այլ նշան
 է անձանց երից 'ի մի՛ բնութիւն, զի սահման և
 կարգ խոստովանութեան հաւատոյ՝ անխառնակ
 և անշփոթ մասցէ, մի՛ աստուածութիւն, որ զա-
 մենայն ըստ կարգի և սահմանաւ յօրինեալ է.

զի մի՛ 'ի միտս խոստովանողին խառնակութիւն
 և շփոթումն անկցի: Քեզ ասեմ, որ լսողդ ես,
 զիմքդ քո միտքդ 'ի քեզ կայ, և այլում միտք
 ծնանի. եթէ զայս ոչ իմանաս, ընդէ՞ր քննես
 վասն Աստուծոյ, և ընդդիմանաս գրոց. եթէ
 զլոյսդ՝ որ 'ի խելս քո ծագէ, և զհանճար՝ որ
 յերի կայ բանիդ, և զբղխումն սրտիդ ոչ կարես
 տեսանել՝ զոլորեալն 'ի ձայնդ, Աստուծոյ հակա-
 ոակ և գրոց մի ջանար իմանալ ինչ: Եւ դար-
 ձեալ ասեմ. բանդ քո 'ի մտանցդ է, թէ 'ի հոգ-
 ւոյդ. թէ 'ի մտացդ է առանց հոգւոյդ՝ անհոգի
 է քո բանդ. և թէ 'ի հոգւոյդ է առանց մտացդ՝
 անմիտ է քո բանդ. ապա թէ 'ի հոգւոյդ է և 'ի
 մտացդ, հոգևոր և մտաւոր է քո բանդ, որպէս
 և է. ապա թէ շնչաւոր իմացիւք է քո բանդ,
 վայրապար է: Չաստուծոյ բնութեանն միութիւն,
 և զանձին բաժանումն, մարմնական օրինակաւ
 մի մի տեսաներ. զի մի զայթագղիցիս: զՀոգին
 եթէ 'ի Հօրէ միայն ասիցես ել և բղխումն, ան-
 բան է Հոգին. և թէ յՈրդւոյ միայն ասիցես,
 օտար սկիզբն է. իսկ եթէ 'ի Հօրէ և յՈրդւոյ
 ասիցես, ճշմարիտ է, որպէս և է: Եւ զորօրի-
 նակ հայրութիւնն Աստուծոյ ոչ է մարմնական,
 և ոչ որդիութիւնն, նոյնպէս և ոչ ելողութիւնն:
 Բառ է, զաւառի սովորութեամբ ասեն. այս ա-
 նուն յայս բանէ 'ի դուրս եկն ողջ, 'ի յայս
 իրացս բաժանեցաւ ողջ, ոչ յիւրմէն 'ի տեղն

մնաց, և ոչ յայլոց 'ի հետ երեր, և ոչ յայլոց կտրեաց, և ոչ յայլոց հատաւ. թէպէտ ողջ ասան, թէպէտ յստակ ասան, թէպէտ պարզ ասան: Այսպէս Հոգի 'ի Հօրէ և յՈրդւոյ, ոչ ինքն պակասէ ինչ, և ոչ 'ի հոցանէ հատած: Լի կատարեալ Աստուած Հայր, լի կատարեալ Աստուած Որդի, լի կատարեալ Աստուած Հոգի սուրբ. մի աստուածութիւն, յերիս անձինս հաւասար ամենայնիւ:—Այս է խոստովանութիւն ուղղափառ եկեղեցւոյ: Սուրբն Դիոնեսիոս գելոդական անունն 'ի վերայ Երրորդութեանն հաւասար դնէ՝ Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյ, այսպէս ասելով. «Ելոդական անուն, իմաստնացուցիչ, զօրացուցիչ, կենդանացուցիչ», և որ յայս ոճիս է. և դարձեալ՝ իմաստնացուցչութիւն, զօրացուցչութիւն, կենդանացուցչութիւն, և որ այլ ըստ այսմ: Դարձեալ աղաչեմ զքեզ մի կարծեր Աստուծոյ անուն ըստ բնութեան, այլ ըստ խնամոցն՝ որ առ մեզ: Ապա թէ ոչ՝ լոյս ասի Աստուած և կեանք. որպէս մերս՝ զի տեսանեմք և կեամք. ոչ, զի ոչ զքո հոգւոյդ անունն և զէութիւնն կարես գիտել. այս խոստումն հանդերձելոցն է, յորժամ յայտնի այն՝ զոր ակն ոչ ետես, և ունկն ոչ լուաւ, և 'ի սիրտ մարդոյ ոչ անկաւ, զոր պատրաստեաց Աստուած սիրելեացն, աստ մի խնդրեր աւելի, զի մի յամենայնէն անկանիցիս:

Վասն վախճանի սուրբ վարդապետին Վանականայ

Աստուածահաճոյ և մեծ վարդապետն Վանական, հասեալ 'ի բարևոք ծերութիւնն, ալևորեալ և լի աւուրբք ըստ օրինակի նահապետին Աբրահամու, առ Տէր փոխեցաւ, զընթացս կատարեալ, և զհաւատս պահեալ ուղղափառ խոստովանութեամբ, որ 'ի սուրբ Երրորդութիւն և 'ի տնօրնէութիւնն Քրիստոսի: Ի տղայական տիոցն աստուածագործ ծառայութեամբ կացեալ, բազում քրտունս և աշխատութիւնս ցուցեալ 'ի բանն վարդապետական, բազում որդիս 'ի փառս ածեալ, և ազգի ազգի ճգնութիւնս կրեալ, և սպանեալ զանդամս երկրաւորս, ըստ խրատու առաքելոյն զմարմինն 'ի խաչ հանեալ՝ կարեօք և ցանկութեամբն հանդերձ. զի նման էր այրն Աստուծոյ անօսրաթև թռչնոցն մեղուի, որ թռչելով 'ի վերայ բազում և ազգի ազգի ծաղկանց ժողովէ 'ի նոցանէն զպիտանին և զօգտակարն 'ի պէտս ինքեանց, և 'ի կերակուր, և 'ի բժշկութիւն թագաւորաց և ռամկաց: Նոյնպէս և սայանձն իւր հաւաքեալ զամենայն սրբոցն զվարս և զառաքինութիւնս, անկանէր զգործ խորսխին 'ի պէտս անձին իւրոյ և յայլոց օգուտ. քանզի ստացեալ ունէր զարդարութիւնն Աբելի, և զգեղեցկութիւն Սեթայ, և զյոյսն Ենովսայ, և զհաւատսն Ենովքայ, և զկատարելութիւնն Նոյի, և

զհաւատն և զգործն Աբրահամու, և զհնազանդութիւնն Իսահակայ, և զաստուածատեսութիւնն Իսրայէլի, և զողջախոհութիւնն Յովսեփու, և զհամբերութիւնն Յոբայ, և զհեզութիւնն Մովսիսի, և զնախանձն Փենեհեսի, և զկուսութիւնն սրբութեան Յեսուայ, և զանմեղութիւն յատակամտութեանն Սամուէլի, և զհեզութիւն սրբութեան սրտին Դաւթի, և զիմաստութիւնն Սողոմոնի, և զհամարձակութիւնն Եսայեայ, և զվրէժխընդրութիւն Եղիայի, և զախտակցութիւնն Երեմիայի, ըստ Դանիէլի և Եզեկիէիլի 'ի գերութիւն երթեալ ընդ ժողովրդեանն Աստուծոյ, ըստ Զօրաբաբելի և Յեսուայ նորոգող լեալ տաճարի Աստուծոյ, ըստ Պտղոմեայ բազում գրեանս հաւաքեալ յազգաց և 'ի լեզուաց: Յովաննու նման յանապատի բնակեալ, և Տեառն հրամանաւ զապաշխարութիւն քարոզեալ, 'ի հին և 'ի նոր կրտակարանս վայելեալ: Պետրոսի հանգոյն զտէրն որդի Աստուծոյ դաւանեալ, և գլուխ եկեղեցւոյ լեալ: Ընդ որդւոցն որոտման զհոգևորն որ ստացեալ և աստուածաբանեալ: Ընդ Պօղոսի և ընդ հանուրս սերմանեալ զկենաց բանն, և գրով հաստատեալ: Ընդ վարդապետս եկեղեցւոյ հանդիսացեալ, և զգայլսն վանեալ: Կիսոց կաթն ջամբեալ, և կատարելոցն զհաստատուն կերակուրն: Արդ նա որ զայս ամենայն բարիս ստացեալ ունէր յանձին իւրում, ինքն առնէր և այլոց զնոյն վարդապե-

տէր, առ Տէր փոխեցաւ, զբնութեանս պարտն
հատուցեալ. և եղև վախճան նորա այսպիսի օրի-
նակաւ: Ի վանսն՝ զոր իւր շինեալ էր, որ կոչի
Պորանաշատ վասն յորով եկեղեցեացն՝ որ 'ի
նմա, ընկալաւ զանունն, որ կայ հանդէպ Եր-
զեվանից բերդին և 'ի թիկանց Գարդմանայ, առ-
նէր նա շինուածս երևելիս, գաւիթ շինելով 'ի
կոփածոյ վիմաց 'ի դուռն մեծ եկեղեցւոյն,
զոր իւր իսկ շինեալ էր, և զբան վարդապետու-
թեանն ուսուցանէր այնոցիկ, որ ժողովէին առ
նա յամենայն գաւառաց: Յաւուրս սուրբ Ադու-
հացիցն հիւանդացաւ հիւանդութիւն, որ և մե-
ռաւ իսկ. և նախ քան զաւանդել սուրբ հոգւոյն
իւրոյ 'ի ձեռս Աստուծոյ ըստ գրեցելոյն կոչե-
ցեալ զեղբարսն, քաղցր և ախորժ բանիւ մխի-
թարէր զնոսա, և աղաչէր կեալ հաստատուն 'ի
կարգս և 'ի կրօնս ուղղափառութեան և աստուա-
ծապաշտութեան: Եւ ապա քաղցր շնչմամբ մա-
քուր հոգւոյն արձակեցաւ 'ի կապանաց մարմ-
նոյն, Արեգի ամսոյ 'ի տասն՝ ըստ նոր յեղա-
նակի ճշմարտութեան, և Մարտի 'ի տասն և ութ,
ութ օրով յաւաջ քան զգարնանամուտն, յաւուր
շաբաթու, յորում աւուր յիշատակ էր Կիւրղի
Երուսաղէմի հայրապետին, որ զընթերցուածն
կարգեաց, և զկոչման գիրսն գրեաց և զվկայու-
թիւն սրբոյն Օրէնդի և վեց եղբարցն իւրոց,
որք նահատակեցան 'ի Մաքսիմիանոսէ թագա-

ւորէ: Նոցին վարուց լեալ հետևող, վասն այնո-
 ըիկ և յիշատակի նոցին արժանացաւ. և ժողո-
 վեցան անթիւ բազմութիւնք 'ի թաղումն նորա,
 և մեծաւ սգով և տրամութեամբ ողբային յոյժ.
 զի զրկեցան 'ի լուսաւոր վարդապետութենէն
 երանելոյն և 'ի հոգեշահ բանիցն, և տարեալ
 թաղեցին զնա 'ի գլուխ վանիցն յարևելից կու-
 սէ, մօտ 'ի փոքրագոյն եկեղեցին, ուր էին գե-
 րեզմանք աղքատացն. զի ինքն այսպէս հրամա-
 յեաց: Անդ էր և եպիսկոպոս դաւառին տէր
 Սարգիս բազում վարդապետօք և երիցամբք:
 Չոգաւ և կաթողիկոսն Աղուանից տէր Ներսէս,
 և եպիսկոպոսն տէր Յոհանէս յետ միոյ աւուր
 յիշատակի նորա, և ողբացեալ և լացեալ յոյժ 'ի
 վերայ գերեզմանի նորա, և մխիթարեալ գեղ-
 բարսն՝ որ անդ, դարձան յիւրաքանչիւր տեղիս:
 Եւ կալաւ զառաջնորդութիւն վանիցն եղբօրոր-
 դի նորա Պօղոս քահանայ, և զվարդապետական
 ուսումն Գրիգորիս վարդապետն՝ նորին աշակերտ
 և ազգական: Եւ այս եղև 'ի թուին շ: Արդ աղօ-
 թիւք նորա տացէ Աստուած խաղաղութիւն ամե-
 նայն աշխարհի և մեզ մասն 'ի յարութեան նո-
 րա և 'ի պսակիլն:

Վասն Յովանիսի Գառնեցայ

Այր ոմն առաքինի, զարմանալի վարուք, գոր-

ծող պատուիրանացն Աստուծոյ և լծաբարձ 'ի
 մանկութենէ, արժանացեալ քահանայական պա-
 տուոյ, կուսակրօն Յովանէս անուն, 'ի քաղա-
 քագիւղէն Գառնոյ, ուր զարմանալի սարաւոյթն
 Տրդատայ, 'ի սուրբ ուխտէն Այրի վանաց: Սա
 'ի մանկական տիոցն արհամարեալ զամենայն
 ինչ կենցաղոյս, լքեալ զազգ և զտուն, յանա-
 պատ տեղիս բնակէր. սիրէր առանձին լինել և
 անզբաղապէս խօսել ընդ Աստուծոյ, տուեալ
 զինքն ազգի ազգի ճգնութեան, պահոց և աղօ-
 թից գետնատարած անկողնօք և անհանգիստ աշ-
 խատութեամբ, շրջելով 'ի տեղւոջէ 'ի տեղիս,
 և լուսաւորելով զպատահեալսն: Տուան նմա և
 շնորհք բժշկութեանց, զի ձեռն դնելով և աղօ-
 թելով, բժշկէր զբազում ախտաժէտս: Խնդրէին
 'ի նմանէ և զիր պահապան անձանց իւրեանց, և
 նա անյասպաղ տայր ամենայն խնդրողացն, և
 զայս ոչ միայն հաւատացեալքն առնէին, այլ և
 բազումք յանհաւատիցն: Նաև զրելով զանուն
 սրբոյ Երրորդութեանն և խորհրդական բանս աղօ-
 թից, տայր նոցա, և նոցա առեալ հաւատով, կա-
 պէին յանձինս իւրեանց: Վասն սորա բազումք
 բազում ինչ պատմէին, բայց առաւել սուրբ հա-
 րազատն մեր և սքանչելի վարդապետն Վարդան,
 որոյ բանքն արժանի էին հաւատարմութեան,
 զի նոքա սիրով կապեալ էին ընդ միմեանս, և
 մեք մարմնով զնա ոչ տեսաք վասն հեռաւորու-

թեան. նա 'ի մխիթարութիւն մեզ պատմեաց
ինչ 'ի վարուց նորա մասնաւոր, և ասաց՝ թէ
ինքն իսկ Յովանէս ասաց մեզ. «Թէ չոգայ ես
'ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ երկրպագել տնօրի-
նականացն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ, և յամե-
ցի անդ աւուրս ինչս, իջաւան կալեալ 'ի սուրբն
Յակոբ: Եւ 'ի գիշերի միում կանխեալ յառաջ
քան զհարկանել ժամուն ազդարարի, որ յաղօթս
զարթուցանէր զամենեսեան, և մինչդեռ աղօ-
թէի 'ի սուրբ եկեղեցին, վարդապետն՝ որ իշ-
խանն էր սրբոյն Յակոբայ, կոչեաց զիս և ասէ.
Եկ, լուր զարմանալի իրս, զոր պատմէ քահա-
նայս իմ մանկագոյն: Եւ իբրև չոգայ առ նա,
կոչեաց զերէցն, որ ետես զտեսիլն զարմանալի,
և ասէ. արդ ասա, զոր յառաջագոյն պատմեցեր
ինձ, զի լուիցէ և սա: Եւ երէցն սկսաւ պատ-
մել, թէ նախ քան զգալդ ձեր յեկեղեցիս էի ես
յաղօթս 'ի վերնատան սուրբ եկեղեցւոյն, և յան-
կարծակի նկարեալ պատկերն Քաբրիէլի հրեշտա-
կապետի, որ կայ հանդէպ պատկերի ամենա-
սրբուհւոյ Աստուածածնին, բարբառեցաւ և ասէ.
ուրախ լեր բերկրեալդ, Տէր ընդ քեզ, օրհնեալ
ես դու 'ի կանայս, և օրհնեալ է պտուղ յորո-
վայնի քո: Սկսան և ամենայն սրբոց նկարեալ
պատկերքն զնոյն բարբառել ցմեծ ժամս. ուրախ
լեր բերկրեալդ, Տէր ընդ քեզ".... և իմ զարմա-
ցեալ՝ փառս ետու Աստուծոյ, և քննեալ դտի տօմա-

րական արուեստիւ, զի երեսուն էր այն օր Արեգ
ամսոյ, և եօթն Ապրիլ ամսոյ, և հնդետասան Նի-
սանայ: Վկայէ այս տեսիլս հրաշից Հայոց անսուտ
տօնին, որ ասեմք զօր աւետեաց սուրբ Կուսին
յերեսուն Արեգի, և Ապրիլի եօթն, և ոչ որպէս
հակառակին այլ ազգք, և մանաւանդ Յոյնք, ասե-
լով 'ի քսան և հինգն Մարտի ամսոյ:

Զայս պատմեաց ճշմարտախորհ այրն 'ի հաս-
տատութիւն ուղղափառ հաւատոյս: Դարձեալ
միւս ևս սմին հանգոյն, զոր պատմեալ էր սուրբ
այրն այս Յովանէս: Էի ես, ասէ, 'ի կողմանս Յոր-
դանան գետոյ, աղօթելով 'ի տեղւոջ մկրտու-
թեան Տեառն, և սրբոյն Յովանու Կարապետի,
եկին առ իս արք երեք, Տաճիկ տոհմաւ, և խընդ-
րէին զկնիք սուրբ մկրտութեանն. և ես յապա-
ղէի յայլում աւուր տալ, և կամ առցեն յայլոց,
զի տեսանէի զնոսա արս խուժադուժս, և համա-
րէի կեղծաւորիլ: Եւ որ աւագն էր 'ի նոցանէ,
պատմեաց ինձ և ասէ. մեք 'ի Զանկիանայ եմք,
'ի քաղաքէ Պարսից, և եմք Մուղրի գենիւ. շի-
նեցաք մեզ մինարայ մեծ և գեղեցիկ, և պատ-
րաստեցաք որ ինչ պէտք են նաւակատեացն. և
ելի ես 'ի ծայր գմբեթին ըստ գենին Տաճկաց
տալ զանարժան ձայնն, և ահա տեսի յարևելից
կուսէ գերկինս պատառեալ, և զվայրն լի անբաւ
լուսով. և թագաւոր մի ահեղ և զարմանալի յա-
թոռ փառաց նստեալ, և շուրջ զնովաւ բազմու-

Թիւն լուսեղինաց՝ որք օրհնէին զնա անճառելի
 ճայնիւ: Քային նմա յերկրպագութիւն ամենայն
 ազգք քրիստոնէից իւրաքանչիւր առաջնորդօք,
 որք զարդարեալ էին երևելի փառօք. և յորժամ
 երկրպագէին նմա, ընդունէր զողջոյն նոցա: Ի
 վերջոյ եկին այլ ազգ մի, որ կարի առաւել էին
 փառօք քան զառաջինսն, և առաջնորդքն նոցա
 կարի զարմանալիք. և յորժամ եկին և երկրպագին
 թագաւորին, և նա յարեաւ ընդ առաջ նոցա, և
 համբուրեաց զնոսա առաջնորդօքն իւրեանց, և
 մեծարեաց քան զամենայն ազգսն. և մինչ ես
 հիացեալ կայի զարմացմամբ և ափշեալ, եկն առ-
 իս 'ի վեր այս աւագ որդի իմ, և ասէ. ընդէր
 յամեցեր, զի քեզ մնան ամենայն ժողովուրդն.
 հայեցաւ և սա յարևելս, և ետես զնոյն տեսիլ,
 և եկաց յիմարեալ: Ապա իբրև կարի յամեցաք,
 նեղացաւ ամբոխն ընդ յամելն մեր, եկն՝ ել այս
 կրսեր որդի իմ և մեղադրէր մեզ վասն յամե-
 լոյն մերոյ. և քանզի անցեալ էր տեսիլն 'ի զալ
 սորա, պատմեցաք սմա զպատճառն յամելոյն և
 զիրս տեսլեանն. և իսկոյն կամեցաք 'ի բարձանց
 անտի քարոզել զՔրիստոս ճշմարիտ Աստուած,
 և զմեզ քրիստոնեայս: Սա արգել զմեզ և ասէ.
 որովհետև այդպէս է, իմաստութեամբ զործես-
 ցուք. թէ այժմ քարոզեմք մեք զՔրիստոս, իս-
 կոյն սպանանեն զմեզ ամբոխս Տաճկաց, և զնեն
 բարուրս, թէ վասն յանցանաց իրիք սպանաք. և

ով գիտէ զմէնջ: այլ երթիցուք տացուք նոցա
 զկերակուրսն՝ զոր պատրաստեցաք, և ապա մեք
 երթիցուք ՚ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ, և անդ
 լիցուք կատարեալ քրիստոնէայք ՚ի ձեռն կնքոյ
 անաղանիս, և մանաւանդ ասց քրիստոնէից, զոր
 դուք ասէք, եթէ կարի խնդութեամք ընկալաւ
 զնոսա թագաւորն. և նշանակեցաւ ձեզ ՚ի տես-
 լեանն, եթէ ազգն Հայոց էին այնքիկ, որք վի-
 ճակ հասին թագէտսի և Բարգուղիմէոսի; և սրբ-
 բոյն Քրիստոսի: Եւ մեր ունկնդիր եղեալ բանից
 սորա, իջաք առ նոսա, ոչ ինչ պատմելով ումեք:
 Թագաք զամենայն գոյս մեր զշարժուն և զան-
 շարժուն, և եկաք յԵրուսաղէմ, և աղաչէաք
 զԱստուած պատահիլ մեզ այն ազգի, որ փառա-
 ւորք էին ՚ի տեսլեանն. և եցոյց մեզ Աստուած
 զքեզ, և զնոյն նշան տեսաք ՚ի վերայ քո: Արդ
 աղաչեմք զքեզ, տուր մեզ զկնիքն Քրիստոսի և
 որա զմեզ կատարեալ ծառայս Աստուծոյն քո:
 Եւ իմ տեսեալ զյօժարութիւն նոցա, և թէ ՚ի
 Տեանէ է կոչումս, մկրտեցի զնոսա ՚ի սուրբ
 դեռն Յորդանան յանուն Հօր և որդւոյ և Հոգ-
 ւոյն սրբոյ, և հաղորդեցուցի զնոսա ՚ի պատուա-
 կան մարմին և արիւն Որդւոյն Աստուծոյ. և ող-
 ջունեալ զմեզ, ելին ՚ի քաղաքէն գնալ ՚ի մեծն
 Հոռմ ՚ի տեսութիւն գերեզմանի սուրբ առաքե-
 լոցն Պետրոսի և Պօղոսի ՚ի փառս Քրիստոսի:

Ասէր և զայս նոյն սքանչելին Յովանէս.

եթէ արք քառասուն, Հայ ազգաւ, չոգան յանա-
 պատն Սինայ 'ի լեանն, ուր երևեցաւ Աստուած
 Մովսիսի և ետ զտախտական քարեղէն, յոր գրեալ
 էին տասն պատգամքն, երկիր պագանել Աստու-
 ծոյ և տեսանել զսուրբ տեղիսն. և էր 'ի ստո-
 րոտ լերինն վանք մի, Հոռոմ ազգաւ, խստակրօն
 վարուք. անդ օթեանս կալան, և մինչ կամէին
 ելանել 'ի լեանն, պատուիրեցին նոցա բնակիչք
 վանացն և ասեն. զգիշերս մի ագանիք անդ, քան-
 զի ահագին արհաւիրք տեսանեն անդ՝ որք օթա-
 գային, այլ և կորուստ անձանց բազմաց պատա-
 հեալ է: Իսկ նոքա ելին համարձակութեամբ, ոչ
 ինչ կերակուրս բարձեալ ընդ իւրեանս, և յա-
 մեցին անդ աւուրս ինչ, և զարմացեալ էին բնա-
 կիչք վանացն, թէ զի՞նչ եղեն. զի ընդ այլ անց
 ոչ կայր. և համարէին եթէ կորեան յարհաւրաց
 անտի: Իսկ նոքա յետ կատարելոյ զպաշտօնն
 իւրեանց իջին 'ի լեանէ անտի, փառաւորեալ և
 հրաշալի երեսօք. և էին քառասուն երկու: Եւ
 զարմացեալք բնակիչք վանացն, ելին ընդ առաջ
 նոցա ջահիւ և լապտերօք. և մեծաւ պատուով
 տարեալ հանդուցին. և զարմանային, զի յորժամ
 ելին 'ի լեանն քառասուն էին, և իբրև իջին՝
 քառասուն երկու. զի զիտէին թէ այլ ոք ոչ չո-
 գաւ 'ի վեր, բաց 'ի նոցունց: Եւ եղին սեղան
 առ 'ի կերակուրս. յարեան երկու արքն փառա-
 ւորք, որք աւելի էին քան զքառասունսն, պաշ-

տել զնոսա 'ի սեղանն և ոչ տային թոյլ արանց վանիցն ծառայել նոցա, այլ ասէին. «մեր սովորութիւն է զեղբարս մեր մեզ պաշտել»: Եւ իբրև կերան՝ որ ինչ պատշաճն էր, ողջունեալ զնոսա, եղեն աներևոյթ, որք էին Մովսէս և Եղիա. և ահիւ մեծաւ ըմբռնեալք բնակիչք վանացն, պատուէին զնոսա իբրև զհրեշտակս. և յուղակեցին մեծաւ պատուով: Զայս պատմէր սրբասէրն Յովանէս 'ի դէմս այլոց վասն անձին խոնարհութեան, զի մի գիտասցեն և ինքն ընդ նոսա էր: Յետ այսորիկ շրջեալ նորա ընդ բազում գաւառս և ընդ քաղաքս, եհաս 'ի քաղաքն Կողոնիա. և բազումք 'ի թուրքացն և 'ի Տաճկացն գային առ նա և մկրտէին վասն սքանչելի վարուց նորա և բժշկութեանցն, զոր առնէր: Ապա նախանձեցան ընդ նա Պարսիկքն, և իշխան քաղաքին Կողոնիոյ ըմբռնեաց զնա և զերէց մի, և կուտեալ փայտ չոր, եղեալ զնոսա 'ի միջի՝ վառեաց հրով. և լայր երէցն, որ ընդ նմա. և նա քաջալերէր զնա և ասէր. «մի երկնչիր, կարող է Աստուած ապրեցուցանել զմեզ 'ի հրոյս, որպէս զերիս մանկունսն»: և մինչ բորբոքէր բոցն, մանուկ իշխանին անկաւ ընդ պարիսպ բերդին, և յարեաւ անմնաս. և 'ի հարցանելն, թէ որպէս կեաս կենդանի, պատասխանի ետ. թէ այրն այն՝ զոր ընկեցիք 'ի հուրն, նա երարձ զիս ձեռօք իւրովք և ոչ ետ ինձ անկանիլ յերկիր: Եւ առ ժամայն առաքեաց

Եշխանն և հրամայեաց հանել զնոսա՝ ի հրոյն, և
 թոյլ ետ երթալ, ուր և կամեացի: Եւ նորա շք-
 ջեալ ընդ բազում գաւառս, զնաց ՚ի Հռոմկայն
 առ մեծ կաթուղիկոսն Հայոց Կոստանդին. և նա
 ուրախութեամբ ընկալաւ զնա մեծաւ պատուով,
 և ոչ ետ թոյլ երթալ յայլ ուրեք: Եւ անդ եկաց
 մինչև փոխեցաւ առ Քրիստոս և թաղեցաւ ՚ի
 նմին. զընթացս իւր կատարեալ և զհաւատս պա-
 հեալ, եհաս անթառամ պսակին և անվախճան
 կենացն: Աղօթք նորա մեզ ՚ի սատարութիւն և
 ի թողութիւն մեղաց, և յիշատակ նորա ընդ
 ցուրբս ամենայն ՚ի Քրիստոս Յիսուս ՚ի Թէր
 մեր, որում փառք յաւիտեանս:

Վասն Սարթախին որդւոյ Բաթուին

Մեծ զօրավարն Բաթու, որ ՚ի կողմանս հիւ-
 սիսոյ առեալ իւր բնակութիւն առ ամն Կասբից
 ծովուն և Աթլ գետոյն մեծի, որ ոչ գտանի հան-
 գոյն նմա ՚ի վերայ երկրի, քանզի ծովօրէն ըն-
 թանայ վասն հարթայատակութեան երկրին, ՚ի
 մեծ և ՚ի լայնանիստ դաշտին Սոչախաց գետե-
 դէր նա բազում և անթուելի զօրքն, որ ընդ
 նմա, քանզի խորանօք բնակէին, և ՚ի շուելիս
 զխորանսն սայլիւք տանէին, բազում եղինս և
 ձիս լծեալ ՚ի սայլսն: Սա զօրացաւ յոյժ և մե-
 ծացաւ քան զամենեսին, և հնազանդեաց զափ-

գերս, և 'ի հարկի կացոյց զաշխարհս ամենայն,
 այլ իւր և ազգայինքն զնա քան զամենեսին մեծ
 ունէին. և որ թագաւորէր 'ի նոցունց, զոր Ղանն
 կոչէին, հրամանաւ նորա նստէր յաթոռն. զի
 եղև մեռանել Գիուգ Ղանին, և ընդ միմեանս ան-
 կեալ ազգատոհմն նորին՝ թէ ո՞վ որ նստցի յա-
 թոռն, և ամենեքեան զնա արժանացուցին նրս-
 տիլ և կամ զո՞վ կամեսցի և նա, այն լիցի թա-
 գաւոր: Եւ կոչեցին զնա 'ի կողմանցն հիւսիսոյ
 գալ յաշխարհն իւրեանց և թագաւորել 'ի վերայ
 ամենից. և շոգաւ նա հաստատել զթագաւորու-
 թիւնն, և եթող գլուխ զօրացն զորդին իւր,
 որում անուն էր Սարթախ, և ինքն երթեալ ո՛չ
 նստաւ յաթոռ թագաւորութեանն, այլ զայլ ոմն
 կարգեաց յազգայնոցն, որում անուն էր Ման-
 գու, և ինքն դարձաւ առ զօրս իւր: Իսկ յազ-
 գականացն ոմանք տհաճ եղեն ընդ զործն, զի
 ակն ունէին, կամ ինքեանք թագաւորել և կամ
 թագաւորեցուցանել զորդին Գիուգ Ղանին, որում
 անուն էր Պօճա-Ղան. բայց յերես ո՛չ իշխեցին
 բերել զիրս անհաճութեան: Իսկ յորժամ դար-
 ձաւ նա առ զօրս իւր, նոքա սկսան ցուցանել
 իրս ապստամբութեան առ Մանգու Ղանն. և
 լուեալ Բաթոյի, հրամայեաց կոտորել զբազումս
 յազգականացն և 'ի մեծամեծացն. ընդ որս և
 զմեծ ոմն գլխաւոր, որում անուն էր Էլչի Գա-
 դա, որ հրաման առեալ էր 'ի Գիուգ Ղանէն

զօրավար լինել թաթար զօրուն՝ որ յարևելս և յաշխարհս Հայոց, փոխանակ Բաշու Նուին. և մինչդեռ ՚ի ճանապարհի էր, յաշխարհին Պարսից եհաս նմա համբաւ մահու Գիուգ Ղանին. և անդէն զետեղեալ մնայր, թէ ով առնու զաթոռ թագաւորութեան: Զսմանէ ամբաստան եղեն առ Բաթոյն գլխաւորք զօրուն՝ որ յարեւելս, զի ոչ կամէին իշխել ՚ի վերայ ինքեանց, զի այր մեծամիտ էր, և ասեն. «թէ և սա ևս յանհնազանդիցն է Մանգու Ղանին». և հրամայեաց առ ինքն ամել, զոր ըմբռնեալ տարան կապանօք, զոր եսպան չարապէս:

Ասլա սկսան երթալ առ նա թագաւորք և թագաւորագունք, և իշխանք և վաճառականք և ամենայն վշտատեսք, որք զրկեալ էին ՚ի հայրենեաց իւրեանց. և նա արդար դատաստանաւ տայ զիւրաքանչիւր գաւառս և զհայրենիս և զիշխանութիւնս ամենայն ումեք երթողացն առ նա, և զիրս նշանաւորս, և ոչ ոք իշխէր ընդդէմ դառնալ հրամայելոցն ՚ի նմանէ: Սորա էր որդի մի, որում անուն էր Սարթախ, զոր վերագոյնն յիշեցաք, որ սնաւ քրիստոնեայ դայեկօք. և ՚ի շափ հասեալ, հաւատաց ՚ի Քրիստոս և մկրտեցաւ յԱսորոցն, որք սնուցին զնա: Սա բազում զիւրութիւն արար եկեղեցւոյ և քրիստոնէից, և կամաւ հօր իւրոյ զրեաց զիր ազատութեան քահանայից և եկեղեցւոյ, և առաքեաց յամենայն

կողմանս սպառնալիս և մահ, թէ ոք հարկ առնու յեկեղեցւոյ, կամ 'ի նորին պաշտօնէից, զինչ ազգ և իցեն, այլ և զՏաճկաց մզկիթն և զնորին սպասաւորսն: Աստուատ ապա համարձակութիւն առեալ չոգան առ նա վարդապետք և եպիսկոպոսունք և երիցունք. և նա սիրով ընդունէր զամենեւին, և կատարէր զխնդրուածս նոցա: Եւ ինքն երկիւղածութեամբ և աստուածպաշտութեամբ կեայր հանապազ, եկեղեցի խորանեայ ընդ իւր շրջեցուցանելով, և զաստուածային խորհուրդն անյապաղ կատարելով: Ընդ որս չոգաւ և առ նա մեծ իշխանն Սաշենոյ և կողմանցն Արցախու Հասան, զոր Ջալալն կոչէին զգուանօք, այր աստուածապաշտ և երկիւղած. և մեծարանօք ընկալաւ զնա, և զոր ընդ նմա էին զիշխանն Գրիգոր, զոր սովորութեամբ Տղայն կոչէին, և էր ծեր յայնժամ, և զԴեսուամ իշխան պարկեշտ պատանի, և զվարդապետն Մարկոս, և զեպիսկոպոսն Գրիգոր. և տարեալ առ հայր իւր մեծապատիւ, և ետ 'ի նա զհայրենիքն իւր զՋարաբերդ և զԱկանայ և զԿառկառն, զոր հանեալ էին յառաջագոյն 'ի նմանէ ազգն Թուրքաց և Վրաց: Ապա և զգիր ազատութեան կաթուղիկոսին Աղուանից տէր ներսիսի, և ամենայն գոյից նորա և ստացուածոց, զի ազատ և անհարկ լիցի և համարձակ շրջեցի 'ի վիճակս իշխանութեան իւրոյ ամենայն

ուրեք, և մի ոք դիմագարձ լիցի ասացելոցն 'ի նմանէ: Եւ եկն Չալախն 'ի տուն իւր ուրախութեամբ, բայց զկնի աւուրց նեղեալ 'ի հարկապահանջացն և յԱրղունէն, գնաց ար Մանկու Ղանն: Եւ թագաւորեաց Մանկու Ղանն յեօթն հարիւր թուականին:

Վասն մարախին, որ եկեր զաշխարհս

Ի յեօթն հարիւր և մի թուականին Հայոց եկն մարախ սաստիկ, այնքան՝ մինչ զի 'ի վերանալն ստուեր գործէր, և նուազ երևէր լոյս արեգականն. և եկեալ 'ի կողմանցն Պարսից, եկեր զաշխարհս Հայոց, ոչ միայն զբոյսս դարձոյ, այլ և զհող երկրի և զաղբս լափէր, և մտանէր 'ի տունս ընդ երդս և ընդ դրունս, թէ պատահէր 'ի բաց. զահի հարաւ երկիր: Եւ եղև սզութիւն հացի, և հասեալ 'ի ձմեռան եղանակն, արկ ձուս յերկիր և մեռաւ, և նեխեցաւ երկիր 'ի հոտոյն: Եւ 'ի գալ գարնանն յեօթն հարիւր երկու թուականին բուսոյց երկիր զձագս մարախոյն յոյժ թանձրութեամբ, մինչ զի ծածկեցաւ հող և քարինք երկրի, և 'ի ժամ երեկոյին կուտէին 'ի վերայ միմեանց բլրաձև, և սկսաւ ուտել զգալարի և զհող: Եւ խորհեցան մարդիկ թողոյ զբնակութիւնս իւրեանց և երթալ յօտարութիւն, ուր և գտցեն կերակուր. և զի յարաջագոյն

կերեալ էր գըրջակայ գաւառսն՝ սկսեալ 'ի Ապա-
նիոյ և 'ի Պարսից և 'ի Միջագետաց, վասն այ-
նորիկ տարակուսեալք ոչ գիտէին զինչ գործես-
ցեն: Ակսան այնուհետև ապաւինիլ յամենակա-
րող ձեռն և 'ի բազուկն հզօր, որ յօշոնչէ գոյա-
ցոյց զարարածս, և ողորմութեամբ իւրով խնա-
մէ զսա միշտ, որ և անհնարինքն հնարաւորք են
նմա, և արտասուօք և ուխտիւք հայցէին 'ի նմա-
նէ բառնալ զպատուհասն յաշխարհէ: Իսկ ողոր-
մածն Աստուած խիստ վիրացն ետ սպեղանիս,
և որ եհարն, նոյն և բժշկեաց: Քանզի եկն բազ-
մութիւն մանր հաւուցն պիսակաց, զոր վասն բազ-
մութեանն Տար անուանեն, և կարգ կալեալ յե-
ղերացն, թո հասարակ սպառեալ եկեր զամե-
նայն բազմութիւն մարախոյն այնքան, զի ոչ մի
գտանիւր. և անդ էր տեսանել զամենայն բերան
'ի գովութիւն Աստուծոյ, և ամենայն միտք կա-
յին 'ի զարմացման: Բայց զրոյց՝ որ վասն հա-
ւուցս այսոցիկ է, սքանչացման արժանի է: Ասեն
թէ 'ի կողմանս Պարսից աշխարհին, որ կոչի Քիր-
ման, է ջուր ինչ, յոր երթեալ՝ առնուն 'ի ջրոյն
'ի շիշս ապիկիս և բերեն անյետս գառնալի, և
զջուրն յերկիր ոչ դնեն, այլ կապեն 'ի ձողս և
ցցեն, և անդ է դադարք հաւուցն. զհետ ջրոյն՝
որ տանին, ելանեն հաւքն ըստ թուոյ խնդրո-
զին, և այսպէս գան հաւքն զկնի մարա-
խոյն: Մեք հաւատամք զամենայն գործ լեալ

'ի խնամոցն Աստուծոյ, որ ըստ մեղաց աշխարհի թոյլ տայ զալ պատուհասին, և դարձեալ բժշկէ ողորմութեամբն իւրով որպէս և կամի. որ և յայս պատուհաս մարախոյս զայս ետ դեղ և սպեղանի զբազմութիւն ձագուցս ծախողի:

Վասն աշխարհագրին, որ եղել հրամանսւ Մանգու Ղանին

Արդ յեօթն հարիւր և երեք թուականին Հայոց առաքեաց Մանգու Ղանն, և մեծ զօրավարն Բաթու, զայր մի ոստիկան, Արդուն անուն, որ 'ի Գիուգ Ղանէն առեալ էր հրաման վերակացութեանն հարկացն արքունի 'ի հնազանդեալ աշխարհացն, և զմիւս ևս 'ի գլխաւորաց 'ի տանէ Բաթուին, որում անուն էր Թօրա Աղա, հանդերձ այլովք բազմօք, որ ընդ նոսա, աշխարհագիր առնել յամենայն ազգս, որ ընդ ձեռամբ նոցա էին հնազանդեալ: Եւ նոցա առեալ զայս հրաման, ելին ընդ աշխարհս ամենայն կատարել զգործն. հասին և յաշխարհս Հայոց և՛ Վրաց և՛ Աղուանից, և որ շուրջ գնոքօք գաւառք, ըսկսեալք 'ի տասնամենից և 'ի վեր ընդ գրով համարոյ արկանել զամենեսին, բաց 'ի կանանց: Եւ յամենեցունց պահանջեալ խստագոյն հարկս, աւելի քան զկար մարդոյն, և սկսան չքաւորիլ. և նեղէին անհնարին կտտանօք և չարչարանօք և գելոցօք.

և որ թագչէր՝ ըմբռնեալ սպանանէին, և որ ոչ կարէր հատուցանել զսակն՝ զմանկուհւս նոցա առնուին ընդ պարտուցն, քանզի Պարսիկ Տաճկահաւատք սպասաւորօք շրջէին: Այլ և իշխանքն տեարք գաւառացն նոցուն գործակից լեալ՝ ի նեղելոցն և ի պահանջելն վասն իւրեանց շահելոյ. և այսու ոչ բաւականացան, այլ և զամենայն արուեստագէտս, եթէ ի քաղաքս և եթէ ի գիւղս, զամենայն ի հարկի կացուցին: Այլ և զծովակս, և զլիճս ձկնորսաց, և զերկաթահանս, զդարբինս, և զշապարարս, և զի՞ պիտոյ է մանրամասնաբար տսել, զամենայն դուռն շահից հատից ի մարդկանէ, և ինքեանք միայն շահէին. և զամենայն աղահանսն առին, որ ի կողբ, և որ յայլ կողմանս: Նա և ի վաճառականաց բազում ինչս շահեալ, կուտեցին գանձս՝ սաստիկս ոսկւոյ և արծաթոյ և ականց պատուականաց, և այսպէս զամենեսին սղացուցեալ, և վայիւ և աշխարով լցեալ զաշխարհս, թողին շար ոստիկանս ի վերայ աշխարհացս զնոյն պահանջել յամենայն ամի, նովին համարով և զրով: Բայց մեծարեցաւ ի նոցանէ այր մի մեծատուն վաճառական, Ումեկ անուն, զոր ինքեանք Ասիլ կոչէին. այր բարեգործ, զոր երբեմն յիշատակեցաք, որ ասլրեցաւ յաւերիլն Կարնոյ քաղաքի ի թաթարոյն հանդերձ որդւովքն՝ Յովհաննաւ և Ստեփանոսիւ, և եղբարբք իւրովք. և էր յայնժամ ի Տփլիս

քաղաքի բնակիչներն կալեալ, և հայր անուանեալ թագաւորին Վրաց Դաւթի, և մեծարեալ 'ի Ղանէն գրով, և յամենայն աւագանւոյն: Սա առաւ տուր ետ Արդուհին, և որ ընդ նմա, և մեծարեցաւ յոյժ 'ի նոցունց: Բայց յեկեղեցականացն ոչինչ առին հարկս, զի չունէին հրաման 'ի Ղանէն: Նոյնպէս և որդիքն Սարաւանին՝ Շնորհաւերն և Մկրտիչն, ընչաւէտք և մեծատուք:

Վասն երթալոյն բարեպաշտ թագաւորին Հայոց
Հեթմոյ առ Բաթոյն եւ Մանգու Ղանն

Մեծահաւատ և քրիստոսապէր արքայն Հայոց Հեթում, որ 'ի կողմանս Կիլիկեցւոց նստէր 'ի քաղաքն Սիս, յառաջագոյն առաքեաց զեղբայր իւր զՍմբատ, որ զօրավարն էր նորին, առ Ղանն Գիուգ ընծայիւք և պատարագօք, և դարձաւ 'ի նմանէ պատուով և հրովարտակօք ընդունելութեան: Իսկ յորժամ թագաւորեաց Մանգու Ղանն, առաքեաց մեծ թագաւորահայրն և զօրապետն Բաթու, որ 'ի կողմանս հիւսիսոյ գետի առեալ կայր անթիւ բազմութեամբն որ ընդ նմա առաին մեծ և անհուն գետոյն, զոր եթիլ կոչեն, որ մտանէ 'ի ծովն Կաօբից, առ թագաւորն Հեթում գալ տեսանել զնա և զՄանգու Ղանն: Եւ նա երկուցեալ 'ի նմանէ՝ գայ զանտագողի, այլակերպեալ զինքն վասն ահին թուրքաց, որք

սահմանակիցք նորա էին, զոր Հոռոմոց Սուլ-
 տանն անուանեն, որում անուն էր Ալադին, զի
 յոս մթերեալ ունէին ընդ նմա վասն ձեռն տա-
 լոյ նորա 'ի Թաթարն. և փութով անցեալ ընդ
 երկիր նորա յաւուրս երկոտաւան, եկն 'ի Կարս
 քաղաք. և տեսեալ զԲաշու Նուինն, որ զօրա-
 պետ էր Թաթար զօրուն՝ որ յարեւելս, և զայլ
 մեծամեծան, և պատուեալ 'ի նոցունց, զտեղի առ
 յոտն Արագածու՝ հանդէպ լերինն Արայի 'ի գլուղն,
 որ կոչի Վարդենիս, 'ի տանն իշխանին, զոր Քուրդ
 անուանէին, Հայ ազգաւ, կրօնիւք քրիստոնեայ,
 և որդիք իւր Վաշէ և Հասան, և կին նորա Սո-
 ըիշան՝ յազգէ Մամիկոնէից, դուստր մարգալա-
 նայ՝ քոյր Ասլան Պեկին և Քրիզորոյ. մինչև բե-
 ռաւ նմա ինչք 'ի տանէ իւրմէ 'ի պէտս ընծայից
 և պատարագաց, զոր առաքեաց հայր նորա իշ-
 խանաց իշխանն Կոստանդին, յախժամ ծեր գո-
 լով. և որդիք նորա Լեոն և Թորոս, զոր եթող
 փախանորդ իւր, զի փոխեալ էր առ Քրիստոս
 բարեպաշտ թագունի նորա, Չապէլ անուն, որ
 թարգմանի Եղիսաբէթ, բարեգործ և ողորմած և
 աղքատասէր, դուստր մեծ թագաւորին Լեոնի՝
 առաջին օլսակաւորին: Եւ իբրև գիտաց մեծ կա-
 թուղիկոսն Կոստանդին, եթէ գնաց նա խաղա-
 դութեամբ և դադարեալ է 'ի Մեծն Հայք, առա-
 քեաց զմեծ վարդապետն Յակոբ՝ զայր բանա-
 ւոր և իմաստուն, զոր յառաջագոյն առաքեալ

էին վասն սիրոյ և միաբանութեան առ թագա-
 ւորն Յունաց Յովանէս, որ ունէր զկողմանս
 Ասիոյ և մեծացեալ էր յաւուրսն, և առ պատ-
 ըրիարզն նոցուն: Եւ երթեալ իմաստախոհ բանիւք
 Աստուածային գրոց ընդդիմացաւ հարցաքննու-
 թեան ժողովոյն Յունաց, որ յաղագս մի բնու-
 թիւն ասելոյ 'ի Քրիստոս բամբասէին զմեզ Եւ-
 տիքեանս լինել. և նա խոհեմ բանիւք եցոյց
 գրով յերկուց միացեալ զՔրիստոս՝ Աստուած և
 մարդ կատարեալ, երկոքումք անճառ միաւորու-
 թեամբ զաստուածութիւնն ոչ կորուսեալ, և
 զմարդկութիւնն ոչ շփոթեալ. 'ի մի բնութիւն
 փառաւորեալ գործով Աստուածաբար և մարդ-
 կապէս: Նոյնպէս և վասն Սուրբ Աստուածին
 էին բանք, զոր մեք ասեմք 'ի դէմս Որդւոյ՝
 ըստ Յոհաննու աւետարանչին վկայութեան. և
 որ այլ զայթակղութիւնք կային առնոսա սակս դա-
 ւանութեան մերոյ, զամենայնն աստուած իմաստ
 բանիւք և գրոց վկայութեամբ հաստատեալ՝ շի-
 նեաց զմիտս նոցա 'ի սէր և 'ի միաբանութիւն
 ընդ ազգս մեր, և դարձաւ 'ի նոցանէն պա-
 տուով: Եւ եպիսկոպոսն տէր Ստեփանոս եկն, և
 Մխիթար վարդապետն, որ լինէր ի Սկևեռայն,
 զնացեալ անդ 'ի կողմանս արևելից, և Բարսեղ
 քահանայ, որ դեսպանն էր Բաթուին, ընդ նմա
 իսկ եկեալ էր և թորոս քահանայ կուսակրօն, և
 Կարապետն, որ զրան երէց էր արքային, հեզ

բարուք և գիտնական, և այլ իշխանք յովովք, գորս ընդ իւր առեալ արքայի, շոգաւ ընդ աշխարհն Սղուանից և ընդ դուռն Գարբանդայ, որ է պահակն Ճորայ, առ Բաթոյն և առ Սարթախ որդի նորա, որ էր քրիստոնեայ հաւատով. և մեծարեալ 'ի նոցունց բազում պատուասիրութեամբ: Ապա առաքեցին զնա առ Ղանն Մանկու ընդ երկարածիդ ճանապարհն յայնկոյս ծովուն Կասբից. և ելեալք 'ի նմանէ 'ի վեցն Մարերի ամսոյ, և յերեքտասանն Մայիս, անցեալ ընդ Այեխ գետ, եկին յՈրն՝ որ է մէջ ճանապարհին ընդ Բաթոյն և ընդ Մանկու Ղանն. և անցեալ ընդ Երթիճ գետ, մտին յաշխարհն Նայիմանին. և եկեալ 'ի Սարախրտայն, և անցեալ 'ի թարաստայն 'ի չորսն Հոռի ամսոյ, 'ի Սեպտեմբերի երեքտասանն, 'ի տօնի նաւակատեաց Սաշին՝ տեսին զՄանկու Ղանն՝ երևելի փառօք նստեալ: Եւ մատուցեալ զընծայան, մեծարեցաւ 'ի նմանէ ըստ արժանւոյն. և կացեալ ընդ նմա աւուրս յիսուն, և տուեալ նմա հրովարտակ նշանաւոր՝ զի մի ոք իշխեսցէ նեղել զնա և զաշխարհս նորա, ետ և զիր ազատութեան եկեղեցեաց ընդ ամենայն տեղիս: Եւ ել 'ի նմանէ յաւուրն յիսներորդի 'ի քսաներեքն Սահմի ամսոյ, և 'ի մէկն Նոյեմբերի, և յերեսուն օրն հասին 'ի Ղումաղուրն: Եւ եկեալ 'ի Պերպալեխ և 'ի Պեշպալեխն և յաւազուտ երկիրն, յորում կային մարդիկ վայրենիք մերկ, մազ ունելով

միայն 'ի գլուխն, և ստինք կանանցն մեծ յոյժ
 և երկայն, և էին անբանք. յորում կան և ձիք
 վայրիք դեղին և սեաւ գունով, և ջորիք սպի-
 տակ և սեաւ գունով և մեծ քան զձի, և քան
 զէշ. և ուղտք ունին երկու կուտկենս: Եւ ան-
 տի եկին առ Լեխն, և 'ի Քուլլուկն և յԸնկախն,
 'ի Ճանապալեխն և 'ի Խուլթափայն և յԱնկիպա-
 լեխն: Եւ ապա մտին 'ի Թուրքաստան. և անտի
 յԵկոփրուկն և 'ի Դինկապալեխն և 'ի Փուլատն.
 և անցեալ ընդ Սուտկօլն և ընդ Կաթն ծով, եկին
 յԱլուալեխ և յԻշանապալեխն. և անցեալ ընդ
 գետն՝ որ կոչի Իլանսու, և անձեալ ընդ բազուկ
 լերինն Տորոսի և եկեալ 'ի Դալաս, և եկեալ առ
 Հուլաւուն, որ էր եղբայր Մանգու Ղանին, և
 առեալ իւր բաժին զկողմանս արևելից: Եւ ապա
 դարձեալք յարևմտից հիւսիս, եկն 'ի Խուլթուխ-
 չինն, և 'ի Պերքանթն, և 'ի Սուղուղանն, և
 յՈւրոսոյղանն, և 'ի Քայիքանթն, և 'ի Խուղախն,
 որ է Քամոց, և 'ի Խնդախոյրն, և 'ի Մնդախն,
 որ է Խարչուխ լեան, յորմէ Սալչուքիքն են,
 որոյ սկիզբն 'ի Տորոս լեանէ, և երթայ մինչ 'ի
 Փարչինն և 'ի Հատանի: Եւ անտի եկին առ Սար-
 թախն որդի Բաթուին, որ երթայր առ Մանգու
 Ղանն. և անտի յՈւղանն և 'ի Սորանն, որ է
 սաստիկ մեծ, և 'ի Խարաչուխն, և յԱսոն, և 'ի
 Սօրի, և յՕթրարն, և 'ի Զուռնուխն, և 'ի
 Դիզակն. և անտի երեսուն օր 'ի Սամարղանդն,

և 'ի Սարիփովն, և 'ի Քրման, և 'ի Բուխարայ: Եւ ապա անցին ընդ գետն մեծ ձեհուն և եկին 'ի Մրմն և 'ի Սարասխ. և ապա 'ի Տուս, որ կայ ընդդէմ Խորասանայ, որ կոչի Ռօղաստան. և մտեալ 'ի Մազանտարանն, անտի 'ի Պատան, և ապա յաշխարհն Երաղոյ 'ի սահմանս Մուլհետին, 'ի Տամղայն, և 'ի Ռէ մեծ քաղաք, և 'ի Խզուինն. և անտի յԱւահր, և 'ի Ջանգիան, և 'ի Միանա, յերկոտասան օրն թարվէժ: Եւ յետ քսան և վեց աւուր անցեալ ընդ գետն Երասխ առ Բաշու Նուինն, որ գլխաւոր էր թաթար զօրուն. և նա յուղարկեաց զնա առ Խօճա Նուինն, զոր թողեալ էր փոխանակ իւր գլխաւոր զօրուն, և ինքն առեալ զգլխաւորս զօրուն, զնաց ընդ առաջ Հուլաւուին՝ եղբօր Մանգու Ղանին, որ գայր յարևելս:

Իսկ թագաւորն բարեպաշտ Հեթում, եկեալ 'ի տուն իշխանին Քրթին 'ի գիւղն Վարդենիս, ուր թողեալ էր գախ իւր և զկարասի, և մնայր գալատեան Բարսղի քահանայի, զոր յուղարկեալ էր առ Բաթոյն վերստին, զի ցուցցէ նմա զգիրս և զհրաման Մանկու Ղանին. զի և նա ընդ նմին օրինակի գրեսցէ հրամանս: Ապա եկին առ նա վարդապետքն իւր՝ Յակոբ, զոր աստէն եթող 'ի պէտս գործոյ եկեղեցւոյ, և Մխիթար, զոր դարձոյց 'ի Բաթուէն, մինչև երթեալ էր առ Մանգու Ղանն: Այլ և եպիսկոպոսք և վարդապետք և քահանայք

և իշխանք քրիստոնէից, որ պային առ նա, սիրով ընդունէր զնոսա. զի այր քաղցր էր և իմաստուն և զիտնաւոր գրովք. և տայր պարգևս ըստ կարին, և ուրախ արձակէր զամենեւին. տայր և հանդերձս քահանայականն՝ ի զարդ եկեղեցեացն, զի յոյժ սիրող էր պատարագի և եկեղեցւոյ: Ընդունէր զամենայն ազգաց քրիստոնեայս և ազաշէր սիրով կալ ընդ միմեանս, իբրև զեղբարս և զանդամս Քրիստոսի, որպէս պատուիրեաց տէր. «Թէ յայսմ ծանիցեն՝ թէ իմ աշակերտք էք, թէ զմիմեանս սիրեցէք»: Բազում իրս զարմանալիս և անծանօթս պատմէր մեզ զբարբարոս ազգացն, զոր տեսեալ էր և լուեալ: Սսեն թէ կայ աշխարհ մի անդր քան զՂատայիքն, ուր կանայք են ՚ի ձև մարդոյ բանականաց, և արքն ՚ի կերպարանս շանց, և են անբանք, մեծք և մազեղք. և ոչ ումեք թողուն մտանել յաշխարհն իւրեանց շունքն, և որսան որսս շունքն, և այնու կերակրին շունքն և կանայքն. և ՚ի խառնակիլ շանցն ընդ կանանցն, արուքն շանց կերպիւ ծնանին, և էզքն կանանց: Կայ և կղզի մի աւազուտ, յորում բուսանի ծառօրէն ոսկր ինչ պատուական, զոր ձկնատամն կոչեն. և ՚ի հատանելն այլ բուսանի ՚ի տեղին ըստ նմանութեան եղջերուաց: Կայ և աշխարհ, յորում բազում կռապաշտք. և պաշտեն կուռս կաւեղէնս մեծ յոյժ, անուն Շակմոնիա. և ասեն

Աստուած երեք հազար և քառասուն ամաց, և
կայ այլ ևս երեսուն եօթն թուաման ամս, որ է
մին թուամանն տասն հազար, և ապա հանէ զնա
յաստուածութենէն. այլ միւս ևս, որում անուն
էր Մադրին, արարեալ են և նմա պատկերս կա-
ւեղէնս անհնարին մեծութեամբ 'ի գեղեցիկ տա-
ճարի: Եւ են ազգն ամենայն հանդերձ կանամբք
և մանկտովք քուրմք, և անուանին Տոյինք, գեր-
ծածք հերօք և մորուօք. ունին և փիլոն դեղին
ըստ նմանութեան քրիստոնէից, բայց զլանջօքն
և ոչ զթիկամբքն. և են պարկեշտք 'ի կերակուրս
և յամուսնութիւնս. առնեն կին 'ի քսան ամին,
և մինչև յերեսուն ամն՝ 'ի շաբաթն երեք անգամ
մերձենան. և մինչև 'ի քառասուն՝ յամսեան երեք
հետ. և մինչև յիսուն ամն՝ 'ի տարին երեք հետ.
և յորժամ անցանի ընդ յիսուն ամն, այլ ոչ մօ-
տին 'ի նա: Բազում և այլ ինչ պատմէր թագա-
ւորն իմաստասէր 'ի խժականացն, զոր թողաք
մեք. զի մի աւելորդ ումեք թուեսցի: Յովթ ամիսն
ապա եհաս յերկիրս Հայոց՝ յետ ելանելոյ 'ի
Մանկու Ղանէն. և էր թուականս Հայոց շղ:

Վասն կոտորածի երկրին Հոռոմոց

Արդ 'ի սկսանել թուականին Հայոց շն մե-
ռաւ Բաթոյն՝ զօրապետն հիւսիսոյ, և որդի նո-
րա Սարթախն 'ի ճանապարհի էր, զի երթայր

առ Մանկու Ղանն. և ոչ դարձաւ 'ի տուն իւր
 թաղել զհայրն իւր, այլ զնաց զառաջի եղեալ
 ճանապարհն. ընդ որ յոյժ ուրախացեալ Ման-
 կու Ղանն, ել ընդ առաջ նորա, և մեծարեաց
 զնա 'ի պատիւ մեծ յոյժ, և ետ նմա զիշխանու-
 թիւն հօրն իւրոյ իշխել ամենայն զօրացն, այլ
 և ամենայն զօրացն հնազանդելոց իշխանութեան
 նորա, և երկրորդ իւր կոչիլ և տալ հրաման տի-
 րաբար. և յուղարկեաց զնա 'ի տուն իւր: Ընդ
 նմա էր և բարեպաշտ իշխանն Սաչենոյ Ջալալն,
 որ երթեալ էր ցուցանել զաղէտս իւր, զոր կրեաց
 նա յԱրղուն Ոստիկանէն, որ հազիւ զերծաւ 'ի
 մահուանէն 'ի սաղրելոյ Տաճկացն: Եւ ետ նմա
 զիր իշխանութեան իւրոյ տիրել սեպհականաբար,
 և ոչ երկնչիլ յուժեքէ. զի սիրէր զնա Սարթախն
 վասն քրիստոնէութեան, զի և նա քրիստոնեայ
 էր: Եւ եհաս յիշխանութիւն իւր Սարթախն ե-
 րևելի փառօք. ազգականքն իւր Տաճկահալատ՝
 Բարաբայն և Բարքաշայն, ետուն նմա դեղ մա-
 հու և լուծին 'ի կենացս. և մեծ տրամութիւն
 եղև քրիստոնէից ամենայն, այլ և գլխովին
 իսկ Մանկու Ղանին և եղբօր իւրոյ Հուլաւու-
 յին, որ տիրէր ամենայն կողմանց արևելից:
 Բայց մինչև եղեալ էին այս իրք, մեծն 'ի զօ-
 րավարս Ղանաձեն Հուլաւու հրաման ետ ամե-
 նայն թաթար զօրուն՝ որ յարևելս, որոց գլխա-
 ւոր էր Բաշու Նուինն, ամենայն ախիւք իւ-

րեանց և ընչիւք թողուլ զերկիր կալուածոյ բնա-
 կութեան իւրեանց զՄուղան և զաշխարհն Աղուա-
 նից և զՀայոց և զՎրաց, և երթալ յաշխարհն Հոռո-
 մոց. զի ինքն նստցի փոխանակ ՚ի բարի երկիրն, որ
 յոյժ բազմութեամբ եկեալ է նա, մինչ զի ասեն՝ թէ
 եօթն ամիս հազիւ բովանդակեցաւ զօր նորա
 անցանել ընդ մեծ գետն Ջեհուն: Այլ և ոմանք
 յազգականաց նորա ՚ի կողմանց Բաթոյի և Սար-
 թախին եկին անցին ընդ դուռն Բանդայ յայս-
 կոյս բազում և անթիւ զօրօք, արք մեծամեծք
 և գլխաւորք իշխանութեամբ, որոց անուանքն
 էին. Բալախա, Տուտհար Աուլի, զոր մեք իսկ
 տեսաք, թողունք Չանկըղ Աանին, զոր և աս-
 տուածորդիս ասէին, որք հարթեցին՝ դիւրա-
 ցուցին զամենայն անցս ճանապարհաց, ընդ որ
 անցանէին. զի սայլիւք իսկ գային. և բազում
 տառապանս հասուցանէին ամենայն աշխարհաց
 հարկապահանջութեամբ և յափշտակութեամբ,
 ուտելով և ըմպելով անյազաբար. և ՚ի դրունս
 մահու հասուցին զամենայն ազգս: Այլ և միւս
 ընդ այլ բազումսն, որ եղաւ յԱրդունէն մալի և
 փախչուրի. եղաւ հրաման ՚ի Հալուէն պահանջ-
 ման հարկի, զոր թաղարն ասեն, յամենայն գլխոյ՝
 որ մտեալ էր ՚ի գիրն արքունի, պահանջէին հա-
 ըրիւր լիտր ցորեան, յիսուն լիտր գինի, երկու
 լիտր բրինձ և ծնծատ, երեք տոպրակ, երկու
 չուան՝ մի սպիտակ, մի նեւ, մի նալ թող զայլ

կաշառան և քսան անասնոյն. մի անասուն և քսան ստակ. և ոյր ոչ գոյր, գուստերս և զգրստերսն առնուին ընդ պահանջմանն. և այսպէս նեղացաւ և տառապեցաւ ամենայն երկիր:

Իսկ Թաթար գօրն, թէպէտ դժուարեցան թողուլ զերկիր կալուածոյ իւրեանց, յակամայ թողին յահէ նորա, զի յոյժ երկնչէին 'ի նմանէ՝ իբր 'ի Ղանէն, և գնացին յաշխարհն Հոռոմոց: Եւ Սուլտանն Հոռոմոց ել ընդդէմ նոցա պատերազմաւ և ոչ կարաց ընդդիմանալ, այլ փախստական անկաւ նա յԱլալիա կղզի. և նոքա 'ի սուր սուսերի մաշեցին զգաւառս իշխանութեան նորա՝ մինչ 'ի ծովն Ովկիանու և Պոնտոսի կոտորելով և յափշտակելով, կոտորեցին և զկարնոյ քաղաք և զԵգնկայն և զՍևաստ և զԿեսարիա և զԿօնն, և որ շուրջ գնոքօք զգաւառս, և զախս իւրեանց դարձուցին յետս գնալ յիջաւանս իւրեանց հրամանաւ Հուլաւույին. և ինքեանք ապատակ սփռեալ ընդ կողմանս կողմանս: Գնաց ընդ նոսա և թագաւորն Հայոց Հեթում, որ եկեալէր 'ի Մանկու Ղանէն, 'ի Բաթոյէն, և 'ի Սարթախէն, և 'ի Հուլաւէն, և էր առ Բաշու Նուինին, որ բազում գօրօք առաքեաց գնա յերկիրն Կիլիկիա 'ի քաղաքն Սիս. որ և բազում ընծայիւք և գօրօք սպասաւորութիւն կատարէր Բաշու Նուինին և գօրացն՝ որ ընդ նմա, մինչև թուղթ գոհութեան և գովութեան գրեաց վասն նորա առ Հու-

լաւուհի: Իսկ մեծն Հուլիաւու, զի այր պատերազմող էր, ժողովեաց զամենայն բազմութիւն զօրացն և գնաց յերկիրն Մուլհիտաց յԱլամութ, և կալաւ զնա, զի ՚ի բազում ամաց պաշարեալ էր զնա զօրն արքունի, զի որդիք Ալադնին սպանին զհայրն իւրեանց և եկին ինքեանք առ Հուլիաւու. և նա հրաման ետ քակել զամենայն ամուր բերդս, որ կային յԱլամութ: Եւ ինքն պատուէր հրամանի ետ ամենայն զօրացն և ամենայն հնազանդելոցն ընդ ձեռամբ նոցա գումարել ՚ի միասին ՚ի վերայ մեծ քաղաքին իշխանութեան Տաճկաց, որ կոչի Պաղտատ. այս է միջոց Պարսից և Ասորոց, զի չեւ և՛ ս էին առեալ զնա: Եւ Սալիֆայն՝ որ նստէր ՚ի նմա, էր ազգական Մահմետի. զի Սալիֆայն յետնամնաց ասի, որում հնազանդեալ էին ամենայն Տաճկահաւատ Սուլտանքն, որ յազգէն Թուրքաց և Քուրթաց և Պարսից և Իլամացոց, և յայլոց ազգաց: Եւ նա էր գլխաւոր հրամանատու իշխանութեան նոցա. և նոքա դաշամբք հնազանդէին և պատուէին զնա, որպէս զազգակից և զհամազգի օրէնսգրին իւրեանց՝ առաջին մոլորեցուցչին իւրեանց: Գնացին յայս դալան և մեծամեծ գլխաւորք կողմանցն Բաթոյի՝ Ղուլն և Բալադայն և Տուտհարն և Ղատա Ղանն, զի ամենեքին պատուէին զՀուլիաւոյն, որպէս զՂանն, և հնազանդէին նմա, և երկնչէին ՚ի նմանէ:

Վասն անբաժոյն Բաղդասարայ

Մեծն 'ի թագաւորս երկրի և տիեզերակալն Մանգու Ղանն 'ի չէ թուականին Հայոց զօրս գումարեաց անթիւ և անհամարս, և գնաց 'ի հեռաւոր աշխարհս ընդ կողմանս արևելից հարաւու 'ի վերայ ազգին, որ կոչի Նայնգաս, զի ապստամբ էին 'ի նմանէ, և ոչ տային հարկս, իբրև զայլ աշխարհսն. զի էին արք պատերազմողք, և ամրացեալք աշխարհաւ, և կռապաշտք. և ուտէին զծերս իւրեանց և զպառաւունսն, զի ժողովէին ցեղքն ամենայն որդիք և թոռունք և թոռնիայք, և զծերացեալ ծնողսն իւրեանց մորթէին ընդ բերանն, և հանեալ զմիսն և զոսկերսն, եփէին և ուտէին առանց մնացուածի. և զմնացեալն մորթ զոր հանէին տիկ, լնուին գինեաւ և ընդ առնացի անդամն ըմպէին ամենեքեան՝ որ յազգն էին, և ոչ օտարացեղքն, իբր թէ 'ի նմանէ են սերեալք, և նոցուն սեպհականեալք զայն ուտել և ըմպել. և զոսկր գագաթան պատուելով, նովաւ ըմպէին զբովանդակ տարին: Չոգաւ 'ի նոցա վերայ 'ի մարտ պատերազմի Ղանն Մանգու, և կոտորեաց և հնազանդեաց զօրեղապէս. և 'ի դառնալն 'ի տուն, կալաւ զնա ցաւ մահու և վախճանեցաւ. և կալաւ զաթոռն եղբայր իւր Արիբուղայն: Իսկ մեծն Հուլաւու՝ որ և եղբայր նորուն և գլխաւոր 'ի նմանէ կարգեալ 'ի վերայ զօրուն՝

որ յարևելս, հրաման ետ ամենայն հնազանդելոց
իւրոց առ հասարակ գնալ 'ի վերայ մայրաքա-
ղաքին Տաճկաց Բաղդատայ, որ էր նիստ արքա-
յուլթեանն Տաճկաց: Եւ զթագաւորն՝ որ նստէր
'ի նմա, ոչ կոչէին Սուլտան կամ Մելիք, որպէս
սովոր էին զայլսն անուանել՝ որ 'ի Թուրքաց և
'ի Քրթաց և 'ի Պարսից էին բռնացեալք, այլ
Խալիֆայ անուանէին, այսինքն՝ յետնամնաց 'ի
Մահմետէ: Ի վերայ նորա խաղաց մեծն Հուլա-
ւու անհամար բազմութեամբ ամենայն ազգօքն
հնազանդելովք յեղանակս աշնան և ձմեռան վասն
սաստիկ տօթոյ երկրին. և նախ քան զերթալն
իւր հրաման ետ Բաշու Նուինին և զօրացն՝ որ
ընդ նմա էին յաշխարհին Հոռոմոց, գնալ պա-
տել զմեծ գետն Տիգրիս, յորոյ վերայ շինեալ
էր Պաղտատ քաղաք, զի մի ոք փախիցէ նաւովք
'ի քաղաքէն երթալ մտանել 'ի կատիսբոն, կամ
'ի Բասրա ամրագոյն: Եւ նոցա անյապաղ կա-
տարեալ զհրամանն, կապեցին կամուրջս նաւեայ
'ի վերայ գետոյն մեծի և ընկեցին ցանցս ամուրս
հանդերձ երկաթի կոօք և շամփրօք 'ի մէջ գե-
տոյն և յատակսն, զի մի ոք լողալով զերծանի-
ցի. և 'ի հեռուստ 'ի քաղաքէն. զի մի ոք գի-
տասցէ: Իսկ Խալիֆայն Մուսթասար՝ որ նրս-
տէր 'ի քաղաքին, հպարտացեալ և յանձն ապաս-
տան՝ առաքեաց զօր բազում 'ի վերայ այնոցիկ,
որ պահէին զգետն, 'ի ձեռն առն միոյ գլխաւորի,

որում անուն էր Գողար, Ոստիկան տանն նորա, որ երթեալ յաղթեաց զառաջինն և կոտորեաց 'ի Թաթարէն արս իբրև երեք հազար, և երեկոյին հասելոյ նստաւ յուտել և յըմպել անհոգութեամբ. և առաքեաց աւետաւորս առ Սալիփայն Մուսթասար, թէ հարի զամենեսեան, և զսակաւ մնացորդս սպառելոց եմ վաղիւն:

Իսկ զօրն խօրամանկ և բազմահնար Թաթարին զգիշերն ամենայն սպառազինեալք և կազմեալք, պատեցին շուրջանակի զբանակն Տաճկաց, ընդ որս էր և Չաքարէ իշխանն՝ որդին Շահնշահին, և ընդ լուսանալ առաւօտուն սուր 'ի գործ արկեալ, առհասարակ կոտորեցին զամենեսին և զետնամոյն արարին, և ոչ ոք մնաց 'ի նոցանէ ապրեալ, բաց 'ի սակաւուց: Ի նմին առաւօտու և մեծն Հուլաւու շուրջանակի պատեաց զքաղաքն Բաղդատ, տուեալ ամենեցուն զիրկ մի 'ի պարսպէն փլուցանել և պահել զգուշութեամբ. զի մի ոք փախիցէ, և զքաջն Պաօշ և զայլս առաքեաց զեսպանս առ Սալիֆայն գալ նմա 'ի հնազանդութիւն, և հարկիլ Ղանին: Նա խստութեամբ ետ զպատասխանին և անարգանօք, գրեալ զանձնէ Չահանգիր, և տէր ծովու և ցամաքի, պարծելով 'ի զրօշն Մահմետի. զի աստ է, ասէ՞, և թէ շարժեմ զնա, առ հասարակ կորնչիս դու և տիեզերք. և դու շուն մի ես, ասէ, և ես թուրք, զիմրդ տաց բեզ հարկս, կամ

հնազանդեցայց: Իսկ Հուլաւունն ո՛չ ըմբոստացաւ
 վասն անարգանացն, և ո՛չ գրեաց ինչ գմեծարա-
 նութիւն, այլ միայն ասաց. «Աստուած զիտէ
 զինչ առնէ». և հրաման ետ փլուցանել զպա-
 րիսպն, և փլուցին առ հասարակ, և ասաց դար-
 ձեալ շինել, և սլահել զգուշութեամբ, և այնպէս
 արարին: Եւ լի էր քաղաքն զօրօք և ամբոխիւ,
 և զեօթն օր կացին 'ի վերայ պարսպին, և ո՛չ
 ոք նետաձիգ եղև 'ի նոսա, կամ սուր 'ի գործ
 էարկ, ո՛չ 'ի քաղաքէն, և ո՛չ 'ի թաթար զօրացն.
 և յետ եօթն աւուր սկսան քաղաքացիքն խընդ-
 րել զխաղաղութիւն, և ելանել առ նա սիրով և
 հնազանդութեամբ: Եւ հրամայեաց Հուլաւունն
 այնպէս առնել, և ելանէին ընդ գրունս քաղա-
 քին անթիւ բազմութիւնք՝ գմիմեամբք ելևելս
 առնելով, թէ ո՞ յառաջ հասցէ առ նա, և նա զե-
 կեալսն բաժանէր զօրացն, և հրամայէր հեռա-
 ցուցանել 'ի քաղաքէն և կոտորել 'ի ծածուկ,
 զի մի զիտասցեն այլքն, և կոտորէին զամենե-
 սին: Եւ յետ շորս աւուրն ել և Սալիֆայն Մուս-
 թասար երկու որդևովք և ամենայն մեծամե-
 ծօքն, բազում ոսկի և արծաթ և ականս պա-
 տուականս և մեծագին հանդերձս բարձեալ ընդ
 իւր 'ի պէտս պարգևաց Հուլաւուլին և մեծամե-
 ծացն: Եւ նա զառաջինն մեծարեաց զնա՝ մե-
 զադրելով ընդ յամելն և ո՛չ գալ առ նա վաղվա-
 դակի, ասլա եհարց զնա. «զի՞նչ ես գու,

աստուած ես՝ թէ մարդ», և նա ասաց, «մարդ եմ
և ծառայ Աստուծոյ»: Ապա ասէ Հուլաւուն,
«ասանց Աստուած քեզ անարգել զիս և շուն կո-
չել, և ոչ տալ շանս Աստուծոյ կերակուր և
քմպելի, արդ ՚ի քաղցնուլս շունս Աստուծոյ կե-
րիցէ զքեզ». և սպան զնա ձեռօք իւրովք, «այդ,
ասէ, պատիւ քեզ, զի սպանի զքեզ, և ոչ ետու
այլոց ումեք սպանանել», և զմի յորդուոցն Պա-
լիֆային հրամայեաց որդւոյ իւրում սպանանել,
և զմիւս որդին տալ գետոյն Տիգրիսի սաղաւաթ,
զի ոչ մեղաւ մեզ, ասէ, այլ գործակից մեզ եղև
՚ի կոտորել զանգգամս, և ասաց, «այս այր բա-
զում արիւն ետ հեղուլ հպարտութեամբն, եր-
թիցէ՝ տացէ պատասխանի Աստուծոյ, և մեք
անպարտ լիցուք», կոտորեաց և զայլ մեծա-
մեծսն: Եւ ապա հրաման ետ զօրացն՝ որ պա-
հէին զպարիսպն, իջանել կոտորել զբնակիչսն
քաղաքին ՚ի մեծամեծացն մինչև ցփոքունսն, և
նոցա կարգ առեալ ըստ օրինակի ոճոյ արտոյ,
կոտորեցին անթիւ և անհամար բազմութիւնս ար-
անց և կանանց և տղայոց, և զաւուրս քառաս-
սուն ոչ դադարեաց սուրն ՚ի գործոյ, և նեղա-
ցեալ լքան սպանողքն, և վաստակեցան ձեռք իւ-
րեանց, և զայլսն ՚ի վարձու ունէին, և կոտո-
րէին անողորմաբար: Բայց կինն Հուլաւույին՝ ա-
ւագ խաթունն քրիստոնեայ էր, որում անունն էր
Տօղուս Պաթուն, սա խնայեաց ՚ի քրիստոնեայսն,

որք էին 'ի Բաղդատ, Նեստորական աղանդով, և թէ այլ ազգաց քրիստոնեայք, և խնդրեաց յաննէ իւրմէ ոչ սպանանել զքրիստոնեայսն. և եթող զնոսա ընչիւք և ստացուածովք. և հրաման ետ ամենայն զօրուն առնուլ զինչս և զստացուածս քաղաքին, և լցան ամենեքեան ոսկւով և արծաթով, և ակամբք պատուականօք և մարգարտով, և մեծագին հանդերձիւք. զի էր քաղաքն փարթամ յոյժ, որ ոչ գտանի իւր նման նմա 'ի վերայ երկրի: Եւ ինքն Հուլաւու կալալ իւր բաժին զգանձս Սալիֆային, և եբարձ 'ի նմանէ երեք հազար և վեց հարիւր բեռինս ուղտու. և՛ ձիոյ և՛ ջորւոյ և՛ իշոց ոչ գոյր թիւ. և զայլ տունսն լի գանձիւք կնքեաց մատանեօք իւրովք, և եթող պահապանս, զի ոչ կարաց բանալ զամենայն, զի անչափ էր շատութեամբ. զի հինգ հարիւր և հնգետասան ամ էր, յորմէ հետէ շինեցաւ քաղաքն 'ի Ջափրէ Իսմայէլականէ 'ի ծղղ թուականին Հայոց 'ի վերայ Տիգրիս գետոյ, 'ի վեր քան զԿատիսբոն, հեռի 'ի Բաբելոնէ իբր հինգ աւուր ճանապարհ 'ի վեր, և զամենայնն կացեալ էր 'ի թագաւորութեանն, իբր անյագ տղրուկ կալեալ զամենայն տիեզերս: Եւ այժմ 'ի բաց փոխեաց յշէ թուականիս Հայոց, տալով վրէժս արեանցն՝ զոր եհեղ, և շարեացն՝ զոր գործեաց: Յորժամ լցաւ չափ մեղացն իւրոց առաջի ամենագիտին Աստուծոյ, որ հատուցանէ

արդար իրաւամբք՝ անաչառ և ստուգութեամբ,
 և դադարեաց գոռ և մտլեկան թագաւորութիւնն
 Տաճկաց, որ տևեաց ամս վեց հարիւր քառասուն
 ինն, և առաւ Բաղդատ յառաջնում աւուր աղու-
 հացիցն, 'ի շաբաթն օրն յամսեանն Նաւասար-
 դի, որ օր քսան էր ամսոյն ըստ շրջագայու-
 թեանս: Եւ զայս ամենայն պատմեաց մեզ իշ-
 խանն Հասան, զոր Պռօշն անուանէին, որդին
 Վասակայ բարեպաշտի, որդւոյ Հասբակայ, եղ-
 բայր Պապաքին և Մկրեմայ, հայր Մկրեմայ և
 Պապաքին և հասանայ և Վասակայ, որ ականա-
 տես և ականջալուր էր իրացս, մեծ պատուով
 պատուեալ յաշս Ղանին:

Վասն աներածի Մուֆարզին քաղաքին

Արդ 'ի նոյն ամի աւերելոյն Բաղդատայ
 մեծն Հուլաւու 'ի գալ զարնան ժամանակին զօր
 գումարեաց և ետ 'ի ձեռն որդւոյ իւրոյ կըր-
 սերոյ, որում անուենն էր Ջիասմութ, և զմեծ
 վերակացու տանն իւրոյ զԻլիգիա Նուինն առա-
 քեաց ընդ նմա գնալ 'ի կողմանս Եփրատ գետոյ
 զքօսանաց աղագաւ յառ, յաւար և 'ի հնադան-
 դեցուցանել զկողմանսն զայնոսիկ. և մինչդեռ
 անցանէին ընդ քաղաքն Մարտիրոսաց, որ կոչի
 Մուֆարզին, կոչեցին զնոսա 'ի հնազանդութիւն
 տալ զօրս և հարկս, և կեալ անհոգութեամբ:

Եւ Սուլտանն, որ 'ի նմա էր յազգէն Եղլեանց,
 ոչ առ յանձն. այլ զօրս ժողովեալ, ել զկնի նոցա,
 և սպան զոմանս 'ի նոցանէ, և եմուտ ինքն 'ի
 քաղաքն, և ամրացաւ յերեսաց Թաթար զօրուն:
 Եւ նոցա թողեալ զօրս 'ի վերայ քաղաքին, ին-
 քեանք շոգան մինչ 'ի գետն մեծ Եփրատ և 'ի
 Կողմանս Միջագետաց, առին աւար՝ զոր ինչ գտին,
 և դարձան յաւելին 'ի զօրսն, որ պահէին զքա-
 ղաքն Մարտիրոսաց: Եւ եկեալ առ Հուլաւուն,
 պատմեցին՝ զոր ինչ արարին, և զապստամբու-
 թիւն քաղաքին. և նա յղեաց զօր բազում 'ի վե-
 րայ քաղաքին, և գլխաւորս կացոյց 'ի վերայ
 զօրացն զՉաղատայ ոմն, որ զօրավար էր յա-
 ռաջ եկեալ Թաթար զօրուն, և 'ի քրիստոնէից
 զիշխանն Պռօշ, զոր Հասան կոչէին, արք քաջք
 և անուանիք երթալ պաշարել զքաղաքն յամե-
 նայն կողմանց, և ոչ տալ թոյլ մտողի և ելողի:
 Եւ եկեալ նոցա հզօրապէս մարտնչէին, եղեալ
 բարանս և փիլիկուանս, հատին և զջուրն, որ
 մտանէր 'ի քաղաքն. Նոյնպէս և քաղաքացիքն
 կռուէին ընդ նոսա զօրեղապէս, և զբազումս
 սպանին 'ի Թաթարէն և 'ի քրիստոնէիցն, որ ընդ
 նոսա: Եւ այսպէս զամս երկու և աւելի կրեալ
 պաշարումն, սաստկացաւ սովն 'ի քաղաքին. կե-
 րան զսուրբ և զանսուրբ կենդանիս, և ապա
 սկսան զմարդիկ ուտել առ 'ի շգոյէ կերակրոյն,
 զի զօրաւորքն գտկարսն ուտէին. և յորժամ սպա-

ուեցան աղքատքն, դարձան 'ի միմեանս և ուտէին
 հարք գորդիս, և կանայք զդստերս. և ոչ գթա-
 յին 'ի ծնունդս որովայնի իւրեանց, և ուրացան
 սիրելիք զսիրելիս, և բարեկամք զծանօթս. և
 այնպէս պակասեաց կերակուրն, զի մին լիտր
 մարդոյ միսն վաճառէին ընդ եօթանասուն դահե-
 կանի. և ամենեին սպառեցաւ մարդ և կերակուր.
 ոչ միայն սոցա, այլ և բազմաց այլոց գաւառաց
 եհաս վտանգ, զի աշխարհ, որ հնազանդեալ էին
 թաթարին, նեղացան 'ի հարկապահանջութեանց
 և 'ի բեռնակրութեանց, որք տանէին զկերակուրս
 և զըմպելիս պաշարողաց քաղաքին. և յոլովք մե-
 ռանէին 'ի սաստիկ ցրտոյ ձեանն, որ ունէին
 զլերինս յեղանակս ձմեռնային: Այլ և ամրագոյն
 երկիրն Սասնոց եկին 'ի հնազանդութիւն ծառա-
 յութեան թաթարին, ապաւինեալք յիշխանն Սա-
 դոն՝ յորդի Շէրբարոքին, 'ի թոռն Սադունին,
 քրիստոնեայ հաւատով և բարի գործով, և մեծ
 պատուով առ Հուլաւուն. զի այր անձնեայ և
 քաջամարտիկ էր, մինչ զի ընդ առաջին ախո-
 յանիցն կարգեալ էր զնա Հուլաւուն. սմա ետ
 զգաւառն Սասնոց, զոր յետոյ ստեցին երգմանն,
 և կոտորեցին զբազումս 'ի նոցանէ: Իսկ յորժամ
 թափուր եղև քաղաքն 'ի մարդկանէ 'ի սաստիկ
 սովոյն, առին զքաղաքն և կոտորեցին՝ զորս
 գտին 'ի նմա ներգեւելս 'ի սաստիկ սովոյն. այլ
 և զՍուլտանն և զեղբայր իւր ածին կենդանի

առ Հուլաւոյն, և հրամայեաց սպանանել զնոսա
սրով, իբրև զչարժանիս կենաց և զարեան պարտան
ամենայն բազմութեան, որք կոտորեցան 'ի պատ-
ճառս նոցա: Բայց զեկեղեցիսն ոչ քակեցին, և
ոչ զանթիւ նշխարս սրբոցն, զոր ժողովեաց
սուրբն Մարութայ յամենայն ազգաց և եղ անդ,
զի քրիստոնեայքն, որ 'ի զօրուն, ծանուցին թա-
թարին զպատիւ նոցա, այլ և ինքեանք իսկ բա-
զում տեսիլս պատմէին զսրբոցն, 'ի վերայ
պարսպին լոյս սաստիկ ծագեալ, և արս լուսա-
տեսիլս երևեալ: Եւ առաւ քաղաքն յշտ թուա-
կանին Հայոց, 'ի մեծ պահս քառասնորդաց աղու-
հացից:

Վասն որ ինչ գործեցաւ 'ի կողմանս Միջագետաց
եւ խորին Ասորաց

Գարձեալ մեծն Հուլաւու ժողովեաց զբազ-
մութիւն զօրաց իւրոց և շոգաւ յԱսորիս, 'ի
Հալապ, 'ի Տըմըշղ, և 'ի Խառան, և յՈւրհա, և յԱմիթ,
և յայլ գաւառսն. ասպատակ սփռեալ 'ի կողմանս
կողմանս, և ինքն նստաւ 'ի վերայ Հալապայ պա-
տերազմել ընդ նմա: Եւ Սուլտանն՝ որ 'ի նմա,
էր յազգէ Ուսուֆ Սալահատնին՝ որ աւերեաց
զերուսաղէմ, զիմեցաւ նմա, և ոչ եկն 'ի հնա-
զանդութիւն, այլ փակեաց զղրունս քաղաքին
ընդգէմ նորա, և կռուէր զօրութեամբ: Եւ մեծն

Հուլիաւու պաշարեաց զքաղաքն յամենայն կողմանց, և յետ յոլով աւուրց կալաւ զնա բռնութեամբ. և սկսան կոտորել զքաղաքն: Ապա Սուլտանն և որք ընդ նմա մեծամեծքն, որ ամրացեալ էին 'ի բերդն, սկսան աղաչել զնա և գալ 'ի հնազանդութիւն նմա. և յանձն առ, և հրամայեաց դադարել 'ի կոտորելոյ զքաղաքն, և կալ նմա 'ի հնազանդութեան, և հարկիլ: Գնաց և 'ի Տմրշկ. և նոքա բազում պատարագօք և մեծամեծ ծախիւք ելին ընդ առաջ նորա. և սիրով ընկալաւ զնոսա, յիւր անուն գրաւեալ կալաւ զՀէմս և զՀամա, և զայլ քաղաքս բազումս: Առաքեաց զօրս 'ի վերայ ամուր քաղաքին Մերտրնայ, որ հազիւ կարացին առնուլ զնա յետ բազում աւուրց. կոտորեցին և զբազում յեղուզակս՝ վնասիչս ամենայն ազգաց և ճանապարհորդաց, զորս Ղաճարիս անուանէին, Թուրք ազգաւ, ամրացեալք 'ի թաւ մայրիս, և 'ի դժուարին վայրս ամրոցաց, անթիւ բազմութիւն ոչ ումեք հնազանդ, ժողովածու յամենայն կողմանց, արք սրիկայք և ապականիչք, և մանաւանդ քրիստոնէից. զբազումս կոտորեցին 'ի նոցունց, և զկ'ս բազմագոյնս գերեցին. և թողեալ 'ի զօրացն իբրև քսան հազարս կողմնապահս, և ինքն դարձաւ ձմերել 'ի դաշտն Հիմիանայ: Իսկ Սուլտանն Մսրայ ժողովեալ զօրս բազումս, եկն 'ի վերայ կողմնապահաց Թաթար զօրուն, որոց զլիաւոր

էր այր մի, Քիթբուղա անուն, հաւատով բրիստոնեայ, Նայիման ազգաւ, այր մեծ պատուով, որ ել պատերազմաւ ընդդէմ Սուլտանին, և քաջապէս մարտուցեալ՝ կոտորեցաւ ամենայն զօրօքն, որ ընդ իւր. զի յոյժ բազումք էին Եգիպտացիքն, և կռուեցան 'ի դաշտն Թաբորական լեռինն: Կային ընդ Քիթբուղային 'ի պատերազմի անդ յովովք 'ի Հայոց և 'ի Վրաց, որք ընդ նմա կոտորեցան. և եղև այս յշտ թուականին Հայոց:

Վասն մահուան քարեպաշտ իշխանին Ջալալին

Իսկ թագաւորն Վրաց Դաւիթ՝ որդի Շալային, որ կայր 'ի հնազանդութեան Թաթարին նեղացաւ՝ ձանձրացաւ 'ի բազում հարկապահանջութեանն՝ որ նեղէին զնա և՛ զամենայն իշխանսն և՛ զամենայն աշխարհս անհնարին ծանրութեամբ, զոր ոչ կարէին բառնալ: Եթող նա զքաղաք իւր զՏփլիսիս, և զաթոռ, և զամենայն ինչ՝ զոր ունէր, և փախեաւ 'ի խորին Ափխազք, և յամուրսն Սուանեթոյ. ընդ նմա և այլ մեծամեծ իշխանք գաւառաց, նեղեալք և տառապեալք, ծախեալք և գրաւ եղեալք զքաղաքս և զգաւառս, և ոչ կարացեալք յազեցուցանել զանյազսն ըստ նմանութեան չար տղրկաց: Եւ այնպէս տագնապաւ փախեաւ, զի զկինն իւր՝ զԳոնցա թագուհի, և զնոր

ծնեալ որդի իւր՝ զԴեմետրէ, ոչ կարաց ընդ իւր
 տանել, բայց միայն զԳիօրգի զանդրանիկ իւր:
 Իսկ մեծ Ոստիկանն Արդունն զօր բազում գու-
 մարեալ, զնաց զհետ փախուցեալ թագաւորին
 Դաւթի, զի ըմբռնեսցէ զնա. և իբրև ոչ կարաց
 ժամանել նմա, զբազում գաւառս Վրաց կոտո-
 րեաց և գերեաց անխնայաբար. այլ և զգերեզ-
 մանատունսն թագաւորացն Վրաց՝ զԳելաթ, սաստ-
 կապէս կոտորեաց և քանդեաց. և զկաթուղի-
 կոսարանն՝ զԱծղոր, նոյնպէս կոտորեաց անո-
 ղորմաբար: Բայց յանկարծակի եկին գունդ մի
 հեծելոց՝ ի Վրաց և ցուցին մեծ քաջութիւնս,
 զի զբազումս կոտորեցին ի գօրաց Արդունին՝
 իբրև հուր ընդ եղէգն ընթացեալ, և ինքեանք
 զնացին ողջանդամ. և էին արք իբրև շորս հա-
 րիւր: Եւ երկուցեալ Արդունին, ոչ իշխէր այն-
 պէս համարձակ մտանել խուզել զվայրսն: Ապա
 դարձաւ առ Հուլաւոյն, և նիւթեաց ի սրտի իւ-
 րում չարութիւն, և ՚ի կալանս արար զթագու-
 հին Վրաց՝ զԳոնցայն, և զդուստր իւր զՊոշաքն,
 և զիշխանն մեծ զՇահնշահ, և զՋալալն Հասան՝
 զտէրն Սաշենոյ, և զայլս բազումս պատճառա-
 նօք պարտուց և հարկի, յորոց բազում գանձս
 առեալ, հազիւ գերծան ՚ի մահուանէ: Իսկ զբա-
 րեպաշտ և զառաքինի իշխանն Ջալալ նեղէր ան-
 հնարին կտտանօք, բազում հարկս պահանջելով
 ՚ի նմանէ՝ առաւել քան զկարն, եղեալ փայտ ՚ի

պարանոց նորա, և երկաթ յոտս նորա: Եւ զայս
 առնէր ընդ նմա վասն առաւել քրիստոնէութեան
 նորա, զի թշնամիք էին ամենայն Տաճկահաւատքն,
 որք յորդորէին զԱրդունն ՚ի սպանութիւն նորա,
 զի ասէին՝ թէ սա առաւել թշնամի է դենիս մե-
 րոյ և օրինաց. զի և Արդունն ևս Տաճկակրօն էր.
 և առեալ տարաւ զնա ՚ի Ղազուխնն: Իսկ նա գո-
 հութեամբ տանէր ամենայնի, զի յոյժ տեղեակ
 էր աստուածային գրոց, և պահող, և աղօթա-
 կան, և պարկեշտ ՚ի կերակուր և յըմպելի, և
 ցանկայր մարտիրոսական մահուան: Իսկ դուստր
 Ջալալին, Ռուզուքան անուն, որ կին լեալ էր
 Պօրա նուինին՝ որդւոյ Չարմաղուին, առաջին
 գլխաւորի թաթարին, գնաց առ Տօղուս խաթունն՝
 կին Հուլաւուլին, զի թափեացէ զհայր իւր ՚ի
 ձեռաց Արդունին: Եւ գիտացեալ անօրէն Ոստի-
 կանին, առաքեաց վաղվաղակի դահիճս և ՚ի գի-
 շերի ետ սպանանել զսուրբ և զարդար այրն. և
 երթեալ անօրէն դահճացն՝ անդամ անդամ յօշեցին
 զնա ըստ նմանութեան սուրբ վկային Յակովբայ.
 նորին շարշարանացն հաղորդեալ, և պսակի նո-
 րուն արժանացեալ լիցի ՚ի Քրիստոսէ Աստուծոյ
 մերոյ: Այսպէս կատարեցաւ այրն անարատ և
 աստուածապաշտ, զընթացսն կատարելով, և զհա-
 ւատս պահեալ, յշժ թուականին Հայոց: Եւ առա-
 քեաց որդի նորա Աթապակն արս հաւատարիմս
 և ետ գողանալ զնշխարհս հօր իւրոյ, զի ընկե-

ցեալ կայր 'ի ջրհոր մի ցամաք, զի Պարսիկն՝
 որ 'ի տան իւրում ունէր զնա 'ի կապանս, տե-
 սեալ աստուածայինս 'ի վերայ նորա, զի իբրև
 սպան զնա, իջեալ լոյս սաստիկ 'ի վերայ, խնա-
 մարկեալ ընկէց զնա 'ի ջրհորն, զի յետ աւուրց
 թաղեցէ զնա պատուով: Նա եցոյց խնդրողացն
 զմարմինն նորա, և պատմեաց զսքանչելի երե-
 ւումն. և նոցա ժողովեալ խնդութեամբ, և բար-
 ձեալ տարան զնա 'ի տուն իւր, և թաղեցին 'ի վանքն
 Քանձասար 'ի գերեզմանս հարց իւրոց: Այլ և բե-
 րողքն շխարացն տեսին 'ի ճանապարհի զնոյն տեսիլ
 լուսոյն 'ի վերայն շխարացն: Եւ կալաւ զիշխանու-
 թիւն նորա որդի նորա Աթապակն հրամա-
 նաւ Հուլաւույին և Արղունին, այր սրբասնունդ,
 պարկեշտ և խոնարհամիտ և աղօթական, որպէս
 զմի 'ի սուրբ միայնակեցաց, զի ծնողքն նորա
 այսպէս սնուցին զնա: Սպան Հուլաւուն զիշխանն
 Զաքարէ՝ զորդին Շահնշահի, բարուրս եղեալ 'ի
 վերայ նորայ: Յայսմ ամի փոխեցաւ առ Քրիս-
 տոս մարդասէր և հեզ կաթուղիկոսն Աղուանից՝
 տէր Ներսէս, կալեալ զկաթուղիկոսութիւնն ամս
 քսան և եօթն. և յաջորդեաց զաթոռն տէր Ստե-
 փանոս՝ մանուկ տիօք:

Վասն մահուան իշխանին Շահնշահի, եւ որպէս
 նորա Զաքարէի

Մեծ իշխանն Շահնշահ՝ որդին Զաքարէի,
 ետ զիշխանութիւնն յաւագ որդին Զաքարէ, զի
 որդիք բազումք էին նորա. Զաքարէ և Աւագ,
 Սարգիս և Արտաշիրն և Իւանէ: Եւ ինքն խնա-
 մէր գտուն իւր, և Զաքարէ ընդ Թաթար զօրուն
 երթայր ՚ի գործ պատերազմի, և արիութեամբ
 քաջութեամբ ցուցեալ, մեծարեալ լինէր ՚ի մե-
 ծէն Հուլաւուէ և յԱրդուն Ոստիկանէն: Դէպ
 եղև՝ զի Արդունն զօրօք բազմօք էր ՚ի կողմանս
 Վրաց, ընդ նմա էր և Զաքարէ. և գաղտ յԱր-
 դունէն և յայլ զօրացն գնաց Զաքարէ ՚ի տե-
 սութիւն կնոջ իւրոյ, որ էր առ հօր իւրոյ Սարգ-
 սի՝ իշխանին Ուխտեաց, որ ապստամբ էր ընդ
 թագաւորին Վրաց Դաւթի: Եւ իմացեալ Արդու-
 նին, ազդ առնէ Հուլաւուին. և նա առ ինքն հրա-
 մայեաց տանել կապանօք, և այլ բարուրս կու-
 տեաց ՚ի վերայ նորա, և հրամայեաց սպանանել
 գնա և անդամ անդամ յօշել: և արկանել շանց:
 Եւ յորժամ լուաւ զգոյթն հօր իւրոյ Շահնշահ ՚ի
 գիւղն Օձուն, ՚ի նեղասրտութիւն անկեալ՝ ՚ի
 տրտմութենէն մեռաւ. և տարեալ թաղեցին գնա
 ՚ի Քոբայրն, զոր առ կինն նորա ՚ի Հայոց:

Վասն մեծ պատերազմին՝ որ եղել ընդ միմեանս
Հուլաւոյին եւ Բերքային

Աշխարհակալք եւ մեծ զօրավարքն, որ կային
յարևելս եւ 'ի հիւսիս, ազգականք էին Ղանին
Մանգուի, որ մեռաւ յետ պատերազմին Նենդ-
րանայ, եւ երկու եղբարքն նորա հակառակէին
ընդ միմեանս վասն թագաւորութեանն՝ Արիբո-
ղայն եւ Ղոպիլայն: Եւ յաղթեաց Ղոպիլայն, կո-
տորելով եւ սպառելով զզօրս Արիբողային, եւ
փախստական հանելով զնա յաշխարհէն, եւ ինքն
թագաւորելով: Եւ Հուլաւուն եղբայր էր նոցունց
եւ Մանգու Ղանին, օգնէր նա Ղոպիլային: Եւ
Բերքայն, որ 'ի կողմանս հիւսիսոյ, օգնէր Արի-
բողային. եւ միւս եւս ազգական նոցին, այլ զօ-
րագլուխ որդի Շան Չաղաթային՝ անդրանիկ որդ-
ւոյն Չանկզ Ղանին, Ալղու անուն. նա պատերազ-
մէր ընդ Բերքային, թէ նոցունց խրատովն կոտո-
րեաց Մանգու Ղանն զազգս նորա, եւ առաքեաց առ
Հուլաւուն օգնել նմա յայսմ կողմանէ ընդ դուռն
Դարբանդայ: Իսկ մեծն Հուլաւու եւ մեծամեծ
եւ փառաւորագոյն իշխանսն՝ հանգոյն ինքեան,
որ կային առ նմա, 'ի կողմանց Բաթոյին եւ Բեր-
քային, զՂուլն, զԲալախայն, զՏուլթարն, զՄե-
ղանն՝ զորդի Ղուլին, զՂատա Ղանն, եւ զայլս
բազումս հանդերձ զօրօք իւրեանց, կոտորեցին
յանխնայ անողորմաբար զծերս եւ զտղայս, եւ

սպառեաց զնոսա կոստորմամբ որոյ, զի առ նմա կային, և խառնէին ընդ միմեանս իշխանութեամբ. և սակաւք 'ի նոցանէ մազապուրծ զերծեալ 'ի նոցանէ առանց կանանց և մանկանց և ընչից, զնացին փախստական առ Բերքայն, և առ այլ ազգականքն: Եւ լուեալ զայն Բերքային, ժողովեաց զօրս անթիւս և անհամարս գալ առնուլ զվրէժ արեան ազգականացն 'ի Հուլաւուէն: Իսկ մեծն Հուլաւու՝ ժողովեաց նոյնպէս զզօրս իւր բազմաձեռն, և արար երիս յառաջս. զմինն ետ 'ի ձեռս որդւոյն Ապաղանին, գումարեաց ընդ նմա և զոստիկանն Արղունն, և առաքեաց ընդ Խորասան օգնել Ալղուին յայնմ կողմանէ, և զմի բաժինն գումարեաց 'ի դուռն Ալանաց, և զայլ զօրսն ընդ իւր առեալ՝ գնաց եմուտ 'ի ներքս քան զդուռն Դարբանդայ, զի այս երկու մուտք են՝ որ յԱլանս և 'ի Դարբանդ: Եւ աւերելով զմասն բաժնի Բերքային, և եհաս մինչ 'ի գետն մեծ և անհուն՝ ասպնջական հոլովից գետոց, զոր կոչեն Թերքն Եթիլ, որ ծովօրէն ընթանայ և մտանէ 'ի ծովն Կասբից: Եւ ել ընդդէմ նորա Բերքայն հզօր ձեռամբ, և եղև խառնորդ պատերազմին առ մեծի գետոյն, և բազումք անկան յերկոցունց կողմանցն: Եւս առաւել 'ի կողմանէ Հուլաւոյին, զի պաղեցան 'ի սաստկութենէ ձեանն և ցրտին. և բազումք գետամոյն եղեն, և սպա դարձաւ Հուլաւոյն, և եկն ել 'ի

դուրս քան զդուռն Դարբանդին. և մի ոմն 'ի
 գորագլխաց Հուլաւոյին այր քաջ և պատերազ-
 մող գորօքն իւրովք, Սիրաման անուռն, որդի
 Չարմաղուին, առաջի գլխաւորի Թաթարին, ընդ-
 դէմ կացեալ գորացն Բերքային, յետս նահան-
 ջեաց. և 'ի նա պատսպարեցան փախուցեալքն և
 ապրեցան. և մեղմով ընդդէմ կալով, ել և նա
 'ի դուրս քան զԴարբանդն, և կացուցին պա-
 հակս 'ի դրանն Դարբանդայ, և ինքեանք եկին
 'ի դաշտն Մուղան 'ի ձմերոց: Եւ այսպէս դամս
 հինգ պատերազմեալք ընդ միմեանս, սկսեալք
 յշտ թուականէն, մինչ յշտ թուականն Հայոց.
 յամենայն ամի գոր ժողովելով և ընդ միմեանս
 բախելով 'ի յեղանակս ձմեռնային, զի յամարայ-
 նի ոչ կարէին վասն տօթոյն և գետայարոյց լի-
 նելոյն: Յաւուրս յայսոսիկ սկսաւ մեծն Հուլա-
 ւու շինել քաղաք բազմատար և բազմամարդ 'ի
 դաշտին Քառնոյ. և եղ հարկս 'ի վերայ ամե-
 նայն հնազանդելոցն բազմութիւն փայտից բե-
 ռել յամենայն կողմանց 'ի պէտս շինուածոյ
 տանց և ապարանից քաղաքին, զոր շինէր 'ի աե-
 ղի հովոցաց իւրոց յաւուրս ամարայնուոյ, և տա-
 ռապէին մարդ և անասուն 'ի խիստ և 'ի դառն
 վերակացուացն, որ դառնագոյնք էին քան զՓա-
 րաւոնին 'ի վերայ որդւոցն Իսրայէլի: Քանզի
 լուծս հարիւր եզանց լծէին 'ի փայտ մի յամե-
 նայն կողմանց, և ոչ կարէին շարժել վասն մե-

ծուլթեան և հաստուլթեան փայտիցն, և հե-
 ուաւորուլթեան և դժուար ճանապարհացն ընդ
 գետս և ընդ լերինս, և յանխնայ հարկանելով,
 մեռանէին մարդիկ և անասունք: Այլ և տունս
 մեծամեծս կռոց շինեաց, անդր գումարեալ զա-
 մենայն արուեստաւորս՝ քարանց և փայտից և
 նկարուց. զի ազգ մի, զոր Տոյինք ասեն, և են
 դիւթք և կախարդք, որ տան խօսել ձիոց և ուղ-
 տուց, և մեռելոց, և բաղքեայ պատկերաց, դիւ-
 թական արուեստիւ: Եւ են ամենեքին քուրմք,
 գերծեալք գլխօք և մորուօք, և ունին փիլոն դե-
 դին զկրծօքն. և պաշտէին զամենայն ինչ, առա-
 ւել զՇակմոնիա և զՄադրին. նորա խաբեցին
 զնա, և ասէին պահել զնա անմահ. և բանիւ նո-
 ցա կայր և շարժէր, և հեծնոյր, տուեալ զինքն
 ամենևին կամաց նոցա. և խոնարհեալ երկիր
 պագանէր գլխաւորին նոցա յովով անգամ յա-
 ւուրն, և ուտէր ՚ի նուիրական սեղանոյն ՚ի տան
 կռոցն, և առաւել մեծարէր քան զամենեսին
 զնոսա: Վասն որոյ տաճար կռոց նոցա առաւել
 մեծարգի յարդարէր: Իսկ աւագ կանանց նորա
 քրիստոնեայ էր, որում անուն էր Տօղուս խա-
 թուն, թէպէտ բազում անգամ յանդիմանէր զնա,
 ոչ կարաց գերծուցանել զնա ՚ի դիւթացն. այլ
 ինքն աստուածապաշտուլթեամբ կացեալ, ձեռնա-
 տու և օգնական էր քրիստոնէից: Իսկ յՃժՊ
 թուականին նշան մեծ երևեցաւ յերկինս. աստղ

մի երևեցաւ՝ գալով ՚ի կողմանց հիւսիսոյ յարեւելս և ՚ի հարաւ, և երկայն ճառագայթք լուսոյ սիւնաձև երևէին առաջի նորա, բայց աստղն նուազ երևէր և երազ ընթանայր, և էր իբրև աւուրք ամսոյ միոյ, և ոչ այլ ևս, ոչ իբրև զաստղ գիսաւոր՝ որ ընդ ժամանակս ժամանակս երևի ընթանալով յարեմտից ՚ի հիւսիս, այլ սա երկայնաձիգ շառաւիղօք, և օր քան զօր աճէին շառաւիղքն, մինչև կորեալ: Եւ ՚ի սոյն ամի վախճանեցաւ Հուլիաւոյն, և կինն իւր Տօղուս խաթունն: Եւ կալաւ զտեղի իւր Ապա Ղանն յՇժ թուականին, և առ կին զդուստր Հոռոմոց թագաւորին, որում անուն էր Դեսպինա խաթուն, որ եկն երևելի փառօք, և պատրիարքն Անտիօքու, և այլ եպիսկոպոսք ընդ նմա, զոր եբեր տէր Սարգիս Եզրնկային եպիսկոպոսն, և Բեներ վարդապետն, և մկրտեալ զԱպա Ղանն ետուն զաղջիկն նմա կին, և նորա զօր գումարեալ բազում յոյժ, գնաց ընդդէմ կալ պատերազմաւ զօրաց Բերքային, որք ելին ընդ դուռն Դարբանդայ, և հարին զբանակս իւրեանց առ ամին կուր գետոյ, և կալան սոքա աստի և նոքա անտի, ամրացուցեալ զեզր գետոյն ցանկով և փոսիւք խորագունիւք: Եւ Քրիստոսի յուսոյն մերոյ փառք անլուելի ձայնիւ այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն:

ՅԱՆԿ ԳԼԽՈՑ

Երեսք:

1. Յառաջարան Հեղինակին 7.
2. Համառօտ պատմութիւն և ցոյցք անուանց Սրբոյն Գրիգորի և որք յետ նորա յաջորդեցին զաթոռ նորա 15.
3. Գիր հաւատոյ խոստովանութեան Հայաստանեայց եկեղեցւոյ 112.
4. Վասն թագաւորութեանն Լևոնի, որ 'ի կողմանս յԱրևմտից 147.
5. Վասն իշխանացն որ յԱրևելս Հայաստանեայց Չաքարէին և Իւանէի եղբօր նորին 154.
6. Վասն ժողովոյն, զոր արար Չաքարիայ վասն խնդրոյ ինչ իրաց 157.
7. Վասն կաթողիկոսին Աղուանից գալոյ առ մեծ իշխանսն 168.
8. Վասն վարդապետացն երևելեաց՝ որք էին 'ի կողմանս Վասպուրականի 172.
9. Վասն մահուան Չաքարէի Զօրավարի 175.
10. Վասն Լևոնի արքային և վախճանի նորին 176.
11. Համառօտ հիւսուածք պատմութեանց կողմանցըն Աղուանից, ընդ ներգոյս զրուցատրարան 181.
12. Վասն ելանելոյ Թաթար զօրուն և փախստական անելոյ զթագաւորն Վրաց 190.
13. Վասն որ 'ի սահմանս Գանձակայ անկումն եղև զօրացն 192.
14. Վասն վարդապետին Մխիթարայ՝ թէ ուստի էր, և կամ սրպիսի որ 195.

15. Վասն շինութեան վանացն Նորն Գետկայ . . . 199.
16. Թէ ո՞րք էին, որք երևելիք էին յաշակերտսն նորա 205.
17. Վասն վարդապետին վախճանի մեծին Մխիթարայ՝ որ Գոշն կոչի 207.
18. Վասն որք յետ նորա կալան առաջնորդութիւն 209.
19. Վասն Սուլտանին Ջալալադնին և կոտորելոյն զգօրսն Վրաց 'ի ո՞ր թուականին 211.
20. Վասն կորստեան Սուլտանին Ջալալադնի և բանալոյ 215.
21. Թէ որպէս ևլ թաթարն ապականել զաշխարհս ամենայն. 217.
22. Վասն աւերման քաղաքին Գանձակայ . . . 221.
23. Վասն աւերածոյ Հայոց աշխարհիս և Վրաց 'ի նոյն 224.
24. Վասն առման քաղաքին Շամքորոյ 228.
25. Վասն գերութեան վարդապետին Վանականայ և որոց ընդ նմա 230.
26. Վասն աւերման քաղաքին Լօռէոյ 239.
27. Վասն անկանելոյ 'ի ձեռսնոցա իշխանին Աւագին 241.
28. Վասն քաղաքին Անւոյ, թէ որպէս մատնեաց Տէր 'ի ձեռս նորա 244.
29. Վասն աւերածին Կարուց 246.
30. Վասն յուզարկելոյ զիշխանն Աւագ առ Խաղանն յԱրևելս 248.
31. Վասն կոտորածին՝ որ 'ի կողմանս Խաչենոյ, և վասն բարեպաշտի իշխանին Ջալալին . . . 253.
32. Վասն եկեղեցւոյն զոր շինեաց 256.
33. Վասն ցուցման կերպարանաց թաթարին բացայայտնութիւն սակաւուք 257.
34. Վասն Ռպանին Ասորւոյ 261.
35. Վասն աւերման Թէոդուպօլիայ 363.
36. Վասն պատերազմին, որ եղև ընդ Սուլտանն և ընդ թաթարն 265.
37. Վասն թագաւորին Հայոց Հեթմոյ և զոր ինչ գործեցաւ 269.

38. Վասն Կոստանդնայ իշխանի Լամբրոնին, և
 զոր ինչ Կործեաց նա ընդ աշխարհն Կիլի-
 կեցւոց 270.
39. Վասն Թագաւորութեան Դաւթի 273.
40. Վասն կոչելոյն 'ի մեծ դուռն զԿաթուղիկոսն
 Աղուանից զտէր Ներսէս 274.
41. Վասն ասպատակելոյ նորա ընդ կողմանս Վաս-
 պուրականի 'ի վերայ բազում գաւառաց . 276.
42. Վասն կանոնական հրամանաց կաթուղիկոսին
 Հայոց Կոստանդնի 278.
43. Թուղթ տեառն Կոստանդնայ շրջաբերական 279.
44. Սահմանք կանոնականք տեառն Կոստանդնայ
 Հայոց կաթուղիկոսի 285.
45. Վասն հարկահանացն՝ որք եկին 'ի Ղանէն . 297.
46. Վասն Թագաւորին Վրաց երթալոյ առ Ղանն 299.
47. Վասն երթալոյ առ Ղանն Սմբատայ զօրա-
 վարին Հայոց և որդւոյ Ղիաթատնի Սուլ-
 թանին 301.
48. Վասն կոտորածին՝ զոր արար զօրն Թաթար
 յաշխարհին Վրաց 303.
49. Վասն Դաւթի Մուկեցուցչի 306.
50. Վասն Դիւին՝ որ 'ի կերպարանս կնոջ լեալ,
 խառնակէր ընդ այր մի 313.
51. Վասն խնդրոյն՝ որ եզև 'ի մէջ քրիստոնէից
 վասն Հոգոյն Աստուծոյ, թէ 'ի Հօրէ պարտ
 է ասել, թէ 'ի Հօրէ և յՈրդւոյ 314.
52. Սոստովանութիւն ճշմարիտ ուղղափառաց . 318.
53. Վանական վարդապետին 324.
54. Վասն վախճանի սուրբ վարդապետին Վանա-
 կանայ 331.
55. Վասն Յովհաննիսի Գառնեցւոյ 334.
56. Վասն Սարթախին որդւոյ Բաթուին 342.

57. Վասն մարախին, որ եկեր զաշխարհս 346.
58. Վասն աշխարհադրին, որ եղև հրամանաւ Ման-
գու Ղանին 348.
59. Վասն երթալոյն բարեպաշտ թագաւորին Հայոց
Հեթմոյ առ Բաթոյն և Մանգու Ղանն 350.
60. Վասն կոտորածի երկրին Հոռոմոց 357.
61. Վասն աւերածոյն Բաղդատայ 362.
62. Վասն աւերածի Մուֆարդին քաղաքին 368.
63. Վասն որ ինչ գործեցաւ 'ի կողմանս Միջա-
գետաց և խորին Ասորւոց 371.
64. Վասն մահուան բարեպաշտ իշխանին Ջա-
լալին 373.
65. Վասն մահուան իշխանին Շահնշահի, և որդւոյ
նորա Ջաքարէի 377.
66. Վասն մեծ պատերազմին՝ որ եղև ընդ մի-
մեանս Հուլաւոյին և Բերքային 378.
-

ՅԱՆԿ ՅԱՏՈՒԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

<p>Աբասաձոր գիւղ 199, 204</p> <p>Աբաս թագաւոր Բագրատու-
նի 79, 81</p> <p>Աբաս իշխան՝ որդի Կիւրի-
կէի 145</p> <p>Աբաս մանուկ՝ որդի Գ.
Կիւրիկէի 145</p> <p>Աբաս (Տէր Աբաս Աղուա-
նից) 184</p> <p>Աբգար թագաւոր 254</p> <p>Աբդիսոյ 59</p> <p>Աբդլա կամ Ապտլայ ամի-
րապետ 67</p> <p>Աբդլա ամիրապետ այլ
(Ապտլ-դանգի) 67, 72</p> <p>Աբդլա կամ Ապտլայ ամի-
րապետ միւս 74</p> <p>Աբդլ մէլիք ամիրապետ 62,
185</p> <p>Աբել 331</p> <p>Աբիսողոմ 13</p> <p>Աբլապասն Աշոտ 72</p> <p>Աբրահամ առաջնորդ Գետ-
կայ 210</p> <p>Աբրահամ տէր (յաշակեր-
տացն Սահակայ և Մես-
րոպայ) 10, 31</p> | <p>Աբրահամ կաթողիկոս 45,
46, 50, 51</p> <p>Աբրահամ նահապետ 57, 60
133, 135, 326, 331, 332</p> <p>Ագաթանգեղոս 9</p> <p>Ադամ նախահայր 8, 50, 115,
117, 118, 134, 209, 318, 332</p> <p>Ադամայ ապաշխարութիւն
(գիրք) 50</p> <p>Ադդէ իմաստասէր 43, 201</p> <p>Ազկերտ. տես Յազկերտ</p> <p>Աթանագինէս 23</p> <p>Աթանաս սուրբ 34, 119, 120,
125, 292, 315, 325</p> <p>Աթանաս իմաստասէր 43</p> <p>Աթանաս պատրիարք Ասոր-
ւոց 65</p> <p>Աթարէկ որդի Ջալալի 375,
376</p> <p>Աթլ (էթիլ) գետ 342</p> <p>Ալադին Ալայէտտին 179,
215, 216, 302, 351, 361</p> <p>Ալամութ 361</p> <p>Ալայիա կամ Յալայիա իղդի
302, 360</p> <p>Ալանաց դուռն 379</p> <p>Ալանք 39, 379</p> |
|---|--|

- Ալաւիկ (կամ Ալօկ) 107, 188
 Ալբիանոս եպիսկոպոս 26
 Ալէքսիոս պատօստաւոր 112
 Ալէքս կայսր Ա. 79
 Ալէքս Բ. 99, 101, 111, 142
 Ալէքսի կոմս 143
 Ալի 55, 56
 Ալիս գետ 67
 Ալհարակ լիանն 108, 189
 Ալղու թաթար 378, 379
 Ալուալիս 354
 Ալփասլան 78, 86, 97
 Ախուրեան գետ 82
 Աժդոր 374
 Ականա 345
 Ակներ վանք 151, 177
 Ահարոն (Հարուն) ամիրապետ 72
 Ահարոն կաթողիկոս Աղուանից 186
 Ահմատ ամիրապետ 74
 Ահր կամ Աւահր աւան 355
 Աղբուղա կամ Սաղպուղա որդի Վահրամայ 155, 228, 249, 265, 269, 273
 Աղէքսանդրիա 38, 91, 200
 Աղթամար 77, 93, 142
 Աղիովիտ 57
 Աղուանք և Աղուանից աշխարհ 10, 17, 20, 21, 32, 52, 75, 84, 91, 93, 168, 171, 172, 180—188, 190, 197, 211, 217, 221, 224, 248, 263, 265, 268, 274, 276, 295, 297, 334, 345, 348, 353, 359, 376
 Աղուանից կաթողիկոս 168, 171, 181, 188
 Աղսարթան հայր Կիւրիկէի 92, 146, 147, 229
 Աղսարթան որդի Կիւրիկէի 147
 Աղստե 210
 Աղստեոյ գետ 197
 Ամարաս գաւառ 184
 Ամարի թագաւոր 99
 Ամիթ քաղաք 217, 277, 371
 Ամիրայ Մամիկոնեան 259
 Ամիր Օմար 171
 Ամիրմումնիք 58, 77
 Ամր ամիրապետ 58
 Այելս գետ 353
 Այրարատ 154
 Այրի-վանք 295, 335
 Անագուրակ—Նուին 296
 Անանեանք 236
 Անանիա Մոկացի կաթող. 79, 80, 81, 82, 187
 Անանիա կաթողիկոս Հայոց 187
 Անանիա կաթողիկոս Աղուանից 186
 Անանիա վարդապետ Շիրակացի 59

- Անանիա վարդապետ Սա-
նահնեցի 104
- Անանիա Սեբաստացի 141
142, 150
- Անապատ վանք 146
- Անաստաս կաթուղիկոս 59,
60
- Անաստաս կայսր 39
- Անաստաս վարդապետ 68
- Անբերդ գաւառ 154, 295
- Անդրէ առաքեալ 16
- Անդրէաս իմաստասէր 43,
44, 200
- Անդրէի ս. վանք 295
- Անդրոնիկոս 101, 147
- Անեցիք 84, 85
- Անի 81, 82, 84—86, 93, 154,
161, 162, 164, 244
- Անկիտանք, որ և Անկուտք
219
- Անկալալիս քաղաք 354
- Անտաք-Անտիոք 99, 104,
108, 143, 150, 382
- Անտիոքայ Բրինձ 177
- Անտոն ճգնաւոր 110, 205
- Աշաւա 204
- Աշոտ Արլասպան 72
- Աշոտ Բագրատունի թագա-
ւոր 18
- Աշոտ իշխանաց իշխան 74,
75, 78, 79
- Աշոտ Մարգարան Բագրատ-
ունի 61, 72
- Աշոտ Գ. Ողորմած 81, 82, 85,
Աշտիշատ 22
- Աշրափ իշխան 215
- Աշրափ սուլթան 156
- Ապալիկ Ապութորոսայ 77
- Ապաղան 379, 382
- Ապլ-տլուփ (էպիւթալէպ) 77
- Ապողինար 124, 125
- Ապուբաքր 58, 61
- Ապուսահակ Մահմէտ 72
- Ապուսէթ կամ Ապսաճիտայ
ոստիկան 73, 75, 77
- Առլիս կամ Լիս 354
- Ասիա 352
- Ասիացիք 99
- Ասիլ որ և Ումէկ 349
- Ասլան-պէկ 259
- Ասորեստան 99
- Ասորիք 29, 43, 50, 56, 58, 65,
74, 89, 109, 139, 150, 201,
277, 314, 344, 361, 371
- Ասոն քաղաք 354
- Ասպուրակէս կաթուղիկոս
27
- Աստուածածնայ եկեղ. ՚ի
Գետիկ 204
- Աստուածատուր Աղբայրկայ
որդի 172
- Ատան տես Սիր Ատան 177,
Ատանա 101
- Ատտիկոս պատրիարք 33

- Ատրպատական աշխարհ 154, 221
- Արաբիա 43
- Արագած լեռոն 351
- Արագածոտն 71, 315
- Արամ հայկազն 93
- Արամունիք 66
- Արայի լեռոն 351
- Արզու-Պաթուն 203
- Արիոս կամ Արիանոս և Արիանոսք 24, 54, 55, 315
- Արիստակէս կամ Ռոտակէս (եպիսկոպոսապետ Հայոց) 17, 19
- Արիստոտէլ 31
- Արիբուղա 362, 378
- Արծրունեաց իշխանք 31
- Արծրունիք 10, 77
- Արկադէոս կայսր 27, 33
- Արկադուպօլիս 71
- Արձան (յաշակերտացն Սահակայ և Մեսրոպայ) 31
- Արդուն ոստիկան 297, 346, 348, 350, 358, 359, 374 — 379,
- Արճէշ քաղաք 172
- Արմենք 93
- Արշակ 23 — 27
- Արշակաւան 25, 26
- Արշակունիք 12, 26, 34, 35, 75, 312, 314
- Արշարունիք 79
- Արշարունեաց գաւառ 79
- Արուն ւաւան 60
- Արտաղ գաւառ 313
- Արտաշատ քաղաք 21
- Արտաշիւր կամ Արտաշէս Թագաւոր 33 — 35, 52
- Արտաշիւր որդի Շահնշահի 377
- Արտաւիլ քաղաք 175
- Արտեմոն հերձուածող 53
- Արցախ 345
- Արփասլան տես Արփասլան
- Արփասուս գիւղ 49
- Արքակաղին վանք 159, 176
- Արքայութիւն քահանայ 107
- Արքեղայոս իշխան 19
- Աւագ իշխան, որդի Իվանէի մեծի 176, 210, 224, 241 — 243, 247, 248, 250 — 252, 265, 269, 273 — 276, 295, 298, 300, 301, 304, 305
- Աւագ — Սարգիս որդի Շահնշահի 377
- Աւալիկ 77
- Ափխազէթ 274
- Ափխազք 373
- Ափշին 77
- Ափսիմերոս 62
- Բաբիլական խել 154 (Բաբիլական ?)
- Բարգէն կաթուղիկոս 38
- Բարգէն Սիւնի 69

- Բարեկոն 74, 367
 Բագարան կամ Բագրան
 գիւղ 51
 Բագարատ իշխան Տարօնոյ
 73
 Բագնայր վանք 83
 Բագուան 59, 175
 Բագրատունիք 12, 75, 87,
 91, 92, 146,
 Բագրևանդ 40, 62
 Բաթու Ղան զօրավար Թա-
 թար, 274, 299, 300, 342 -
 344, 348, 350, 352—355,
 357, 359, 361, 378
 Բալախա Թաթար 359, 361,
 378
 Բա՛լաւան որդի Կիւրիկէլ
 147
 Բաղաց գաւառ 81
 Բաղդատ քաղաք 362—364,
 367, 368
 Բանդա դուռն (Դարբան-
 դայ դուռն) 359
 Բաշու — Սուրշու զինաւոր
 263
 Բաշու — Նուին 266, 267, 269
 270, 299, 300, 302, 344,
 351, 355, 358, 360, 363,
 Բառնարաս առաքեալ 205
 Բասիլիոս մեծ 316
 Բասիլիա վրացի 208
 Բասրանուին 275
 Բասրացւոց քաղաք 77
 Բասրա ամրագոյն 363
 Բարաքա (Թաթար) 358
 Բարդուղիմէոս առաքեալ
 181, 280, 339
 Բարշապուհ (ասորի) 65
 Բարի-Հրեշտակ (Ագաթան-
 գեղոս) 9
 Բարիոք 197
 Բարձրբերդ 95
 Բարսեղ սուրբ 25, 34, 325,
 328
 Բարսեղ եղբ. Սաշատրոյ
 վարդապետի 211
 Բարսեղ եպիսկ. (արքայ-
 եղբայր) 263
 Բարսեղ եպիսկ. Հաղբատայ
 92
 Բարսեղ Ա. կաթուղիկոս 91
 93, 100, 102
 Բարսեղ քահանայ դեօպան
 352, 355
 Բարքաշա (Թաթար) 358
 Բեթանիա 32
 Բեդժէն կաթուղիկոս Ա.
 դուանից 168, 171, 189
 Բեդդէհէմ 122
 Բելուկուն քաղաք 191
 Բեդամէջ 191
 Բենեդիկտոս (ս.) 103
 Բենէր վարդապետ 382
 Բեսելիէլ 203

- Բերդակ գաւառ 186
 Բերքայ զօրավար Թաթար 378, 379, 380, 382
 Բզնունեաց ծով 77
 Բզնունիք, 57, 156, 215, 276
 Բէքիարուխ սուլտան 98
 Բիւզանդ պատմիչ 10
 Բիւզու քաղաք 71
 Բիւրատեան Սմբատ 62
 Բիւրինէ քոյր Աբասայ 145
 Բորա-Նուին կամ Պօրա-Նուին 375
 Բոր 52
 Բուխարա 355
 Բուղա հարկահան Թաթար 297, 298
 Բուղա ոստիկան 73, 77, 295
 Բուրղեն մարզպան 52
 Բջնի 89, 161, 171, 204, 295
 Բրքիչօ Ասորի 35

 Գարրիէլ հրեշտակ 319, 336
 Գարրիէլ վարդապետ բանսարկու 65
 Գագ բերդ 155, 238
 Գագիկ Ա. Թագաւոր Արծրունեաց 77, 101
 Գագիկ Թագաւոր Բագրատունեաց Ա. 82, 83, 87
 Գագիկ Բ. 84, 85, 87, 93, 94—96
 Գագիկ Թագաւոր Վանանդայ 87, 93—96 97, 100
 Գագիկ Ա. կաթուղիկոս Աղուանից 187
 Գագիկ Բ. (Գրիգ.) 188, 189
 Գամիրք 43, 201
 Գայանէ 18
 Գայլ (Պետրոս) եպիսկոպոս 46
 Գանձակ քաղաք 107, 108, 168, 170, 171, 189, 192—195, 211, 213, 214, 221, 224
 Գանձասար վանք 256, 376
 Գանեցիք 312
 Գաննի գիւղաքաղաք 75, 76 212, 335, 380
 Գաննիկ ճգնաւոր 17, 38
 Գաննոյ դաշտ (Գաննոյ?) 380
 Գարդման 146, 155, 229, 333
 Գելաթ 374
 Գեղամայ ծով 62, 306
 Գեղաքունոյ ծով 154, 242, 307
 Գետաբակ բերդ 53, 229
 Գետակիցք վանք 147
 Գետիկ վանք 6, 155, 158, 162, 163, 197, 198—200, 203, 207, 239, 295
 Գերմանոս պատրիարք Կ. Պօլսոյ 32
 Գէորգ (Ս.) եկեղեցի 210
 Գէորգ եպիսկոպոս Հաղբա-

- տայ 92
- Գէորգ կամ Գիօրղի Գ. թագ. Վրաց 105, 108, 154, 157, 176, 199, 224
- Գիօրգի Շալա 176, 273, 300, 301
- Գէորգ թոռն Լաշայի 374
- Գէորգ կաթողիկոս Խուլ-Որբուկ 71
- Գէորգ Բ. Գառնեցի 75, 76, 187
- Գէորգ վարդապետ Մեղրիկ Լօռեցի 89, 90, 93, 102
- Գիզան Ասորի 201
- Գիուղ Ղան կամ Ղան Գիուղ 297, 301, 343, 344, 348, 350, Գիս 182
- Գիւտ կաթողիկոս 37
- Գնէլ Արշակունի 24
- Գողգոթայ 16
- Գողթան գաւառ 63, 313
- Գոնցա թագուհի Վրաց 373, 374
- Գոնցա կին Աւագի 305
- Գոշ տես Մխիթար Գոշ 162, 207, 208
- Գորգ կամ Գէորգ վարդապետ Կարենացի 172
- Գորգող իշխան Թաթար 276
- Գորտոսակ (գիրք) 50
- Գուրջի Բագրատին 169
- Գրատիանոս կայսր 25
- Գրիգոր Աստուածաբան 25, 105, 109, 134, 315, 317, 325, 328
- Գրիգորեանք 34
- Գրիգոր Դունեցի 162
- Գրիգոր եղբայր Վախթանկայ տևառն Հաթերքոյ 203
- Գրիգոր եպիսկոպոս (քեռորդի Վկայասիրի) 90
- Գրիգոր եպիսկոպոս Բջնոյ 295
- Գրիգոր եպիսկոպոս Սաչենոյ 345
- Գրիգոր որդի Հաղբակայ իշխան Սաչենոյ 194, 265, 269
- Գրիգոր իշխան Մամիկ՝ եղբայր Ասլան—պէկի 259
- Գրիգոր որդի Ասլան—պէկի 351
- Գրիգոր Լուսաւորիչ 5, 9, 10, 17—20, 22, 23, 35, 38, 45, 48, 50, 52, 53, 58, 65, 71, 81—83, 91, 100, 109, 122, 131, 138, 141, 179, 181—184, 199, 202, 210, 233, 280, 285, 288, 314, 315, 325, 339
- Գրիգոր Կապալեցի 210
- Գրիգոր կաթողիկոս Բ. Վրկայասէր 89, 90, 93

- Գրիգոր կաթողիկոս Գ. Պահլաւ 91, 100, 102, 108, 112, 188, 314
- Գրիգորիս կաթողիկոս Դ. Տղայ 141, 142
- Գրիգոր կաթողիկոս Ե. Գահավէժ 141
- Գրիգոր կաթողիկոս Զ. Ապիրատ 142
- Գրիգոր Մագիստրոս 89
- Գրիգոր Մամիկոնեան պատրիկ 60
- Գրիգոր (Մանաճիհր) 42
(տես. Ռաժիկ Գրիգոր)
- Գրիգոր Նիւսացի 35, 316, 325, 328
- Գրիգոր Պապ 103
- Գրիգոր Սքանչելի 317
- Գրիգոր վարդապետ (առ Մօրկաւ) 48
- Գրիգոր վարդապետ Գանձակեցի 189
- Գրիգոր վարդապետ Երզնէ-վանից 334
- Գրիգոր վարդապետ Թորակերի որդի 107, 188
- Գրիգոր վարդապետ Մոնմոնիկ 162, 166
- Գրիգոր Տղայ Խաչենացի 242, 265, 269
- Գրիգոր Տղայ որդի Իւանէի 210, 345
- Գրիգոր Տուտէորդի 84, 85, 162
- Գրիգորիս եղբայր վախթանկայ Հաթերքոյ 203
- Գրիգորիս եպիսկոպոս Դադի վանից 311
- Գրիգորիս եպիսկոպոս Հաղբատայ 92, 161—163
- Գրիգորիս կաթողիկոս Աղուանից 21, 183
- Գրիգորիս վարդապետ Խաչենոյ 256
- Դադի վանք կամ Թաթի վանք 204, 311
- Դալաս քաղաք 354
- Դամասկոս 148, 156, 180
- Դանիէլ եպիսկոպոս Ասորի 22, 29
- Դանիէլ մարգարէ 32, 140, 236, 332
- Դաստակերտ 186
- Դարբանդ (տես. և Բանդաղուռն) 62, 190, 192, 274, 353, 359, 378, 379, 380, 382
- Դարդման 185 (Գարդման)?
- Դաւիթ Ալաւկայ որդի 106, 188
- Դաւիթ Անհողին թագ. 91
- Դաւիթ Անյաղթ, փիլիսոփայ 31, 37

- Դաւիթ Բագրատունի կո-
րիկեան 'ի Մաճնաբերդ
145
- Դաւիթ Դունեցի 60
- Դաւիթ Ա. թագաւ. Վրաց
105
- Դաւիթ թագաւոր Բ. Դե-
մետրեան 105, 108
- Դաւիթ թագաւոր Գ. որդի
Լաշայի 274, 301
- Դաւիթ թագաւոր Դ. որդի
Ռուզուղանայ 253, 273,
274, 300, 301, 303, 305,
350, 373, 374, 377
- Դաւիթ իշխան Նոր-բերդոյ
146, 147
- Դաւիթ կաթողիկոս Ա. (յԱ-
րամունեաց) 66
- Դաւիթ կաթողիկոս Բ. ('ի
Մաղաղայ) 72
- Դաւիթ կաթողիկոս Գ (յԱր-
քակաղնոյ) 142, 159, 160,
161, 176
- Դաւիթ կաթողիկոս Աղուա-
նից Ա. 184
- Դաւիթ կաթողիկոս Աղուա-
նից Բ. 186
- Դաւիթ կաթողիկոս Աղուա-
նից Գ. 186
- Դաւիթ կաթողիկոս Աղուա-
նից Դ. 187
- Դաւիթ կաթողիկոս Աղուա-
նից Ե. 187
- Դաւիթ կաթողիկոս Աղուա-
նից Զ. 188
- Դաւիթ Հոռոմայրեցի 68
- Դաւիթ մարգարէ 8, 65, 103,
105, 111, 124, 332
- Դաւիթ Մոլորեցուցիչ 303 —
308
- Դաւիթ Սահառունի մարգ-
պան 52, 54
- Դաւիթ Սիւնեաց եպիսկո-
պոս 69
- Դաւիթ վարդապետ Քորայ-
րեցի 162
- Դաւիթ Քրթին որդի 197,
203
- Դեղ բերդ 298
- Դեմետրէ թագաւոր Վրաց
105, 108, 154, 189, 374
- Դեսուժ իշխան 345
- Դեսպինա Սաթուն 382
- Դերենիկ Արժրունի 77
- Դերենիկ Բագրատունի 91
- Դևիթայ (դիւաշարժ) 307
- Դիոսկորոս Սանահնեցի 84,
104
- Դըղուշ կամ Դուղուշ որդի
Ալփասլանայ 98, 99
- Դիաթեկ տես. Տիադեկ 50
- Դիզակ 354
- Դիլմա կամ Դիլմաց աշխարհ
77, 221

- Դինկապալեխ քաղաք 354
 Դիոնէսիոս Արիսպագացի 111, 330
 Դիոսժէն կայսր 97
 Դմշկ 371, 372 (տես. Տըմըշդ կամ Տմշկ)
 Դուին 21, 58, 60, 66, 69, 70, 75, 77, 99, 154, 161, 162, 184, 187
 Դուկիժն կամ Տուկիժն կայսր Յունաց 97
 Դումանիս քաղաք 240
 Դուռն Ալանաց (տես. Ալանաց դուռն)
 Դոփն Խաչենեցի 265, 269
 Դպրէվանք 79
 Դրազարկ վանք 102
 Դոզար Ոստիկան 364
- Եբիոս կամ Սեբիոս (գիրք) 50
 Եգիպտացիք 56, 90, 139, 373
 Եգիպտոս 55, 90, 93, 116, 144, 156, 180, 215
 Եգլեանք 145, 369
 Եգեկիէլ 32, 236, 332
 Եզնակ 31
 Եզնկա 268, 302, 360, 380
 Եզր կաթուղիկոս 53, 58, 65
 Եզրաս Անգեղացի 40
 Ելթինա Խաթուն 269, 274, 275
- Ելլինախորհք 77
 Ելոգս (Իլոգս) 43
 Ելտամդա (գիր կամ թուղթ) 270
 Եկոփորուկ 355
 Եղապատրուշ գիւղ 70
 Եղիա կաթուղիկոս 61, 63, 185, 186
 Եղիա Հաւուցթառեցի 162
 Եղիա մարգարէ 117, 324, 332, 341
 Եղիա վարդապետ Խաչենոյ 256
 Եղիաք կամ Ելիաք 203
 Եղիազար եպիսկոպոս Աղուանից 185
 Եղիշէ առաքեալ 181—183
 Եղիշէ պատմիչ 10, 31
 Եղիսարէթ (սուրբ) 122, 123
 Եղիսարէթ (Չապէլ) 351
 Եղիսէ եպիսկոպոս 87
 Եղիսէ կաթուղիկոս 79
 Եմեսիա 316
 Ենովս 331
 Ենովք 331
 Եպիփան Կիպրացի 317, 327
 Եռինէ 71
 Եսայի կաթուղիկոս 70
 Եսայի մարգարէ 332
 Եսվաղեն կամ Վաղեն 182
 Երազգաւոր 72
 Երազոյ աշխարհ 355

Երասխ գետ 355	254, 274, 277
Երգէվանք 146, 155, 229, 230, 311, 333	Չաքարէ եղբայր Սարգսի 154
Երեմիա եպիսկոպոս Աղուանից 184	Չաքարէ որդի Շանշահի 254, 303, 364, 376, 377
Երեմիա մարգարէ 208, 332	Չաքարիա եպիսկոպոս Աղուանից 184
Երճիթ գետ 353	Չաքարիա (այլ) 184
Երուսաղէմ 16, 32, 40, 51, 72, 99, 108, 122, 143, 144, 156, 157, 181, 200, 201, 222, 254, 279, 333, 336, 339, 371	Չաքարիա կաթուղիկոս 72, 75
Եւա 209	Չաքարիա հայր Յովհաննու Մկրտչի 122, 123, 183
Եւսեբիոս Մեծն 8	Չաքարիա որդի Վահրամայ 145, 155
Եւտիքես 124, 125	Չենոն կայսր 18, 38, 39
Եւտիքեանք 352	Չոմղոմայ Ստեփանոս 105, 106
Եփեսոս 302	Չուռնուխ 354
Եփրատ գետ 180, 368, 369	Չորաբաբէլ 332
Եփրեմ (սուրբ) 104, 316	Չօրոձոր 204
Եփրեմ վարդապետ 68	
Չանդիան 337, 355	Էաս Աղէքսանդրացի 43, 201
Չապէլ (Էղիսաբէթ) 177, 271, 351	Էթիլ կամ Եթիլ գետ 350
Չարմանդուխտ 52	Էլչի-Գաթա 343
Չաւէն կաթուղիկոս 26, 27	Էմմանուէլ 143, 320
Չաքարէ Սպասալար Շահնշահ—սպարապետ 84, 92, 145, 154, 156, 157—159, 161, 162—167, 172, 175, 176, 198, 201, 203, 204, 207, 209, 210, 224, 249,	Ըստտակէս կամ Ռըստակէս Լաստիվերտցի 11
	Ընկախ 354
	Թարորական լեանն 373
	Թաղէոս առաքեալ և վանք 181, 280, 285, 296, 313,

- 339
 Թաթար ազգ 12, 92, 179, 190, 211, 217 — 219, 222, 230, 242, 244, 247, 249, 253, 257, 261—263, 265, 268, 271—274, 278, 296, 297, 299, 303, 304, 344, 349, 351, 355, 358, 360, 364, 365, 369, 370 — 373, 380
 Թաթարստան 353
 Թաթի վանք կամ Դադի վանք 311
 Թաթուլ եղբայր Վարոսի 38
 Թալիլէ 186
 Թալին 68
 Թաղիաթին 147
 Թամար Թագունի 92, 154, 157, 176, 197, 199, 201, 224
 Թամթա 157, 215, 276, 277
 Թանատեայ վանք 69
 Թանդրի 102 տես. և (Տան Դրիլ) 260
 Թավրէժ 262, 275, 355
 Թաղենիք 162
 Թերք գետ 379
 Թէոդոս Մեծն 25, 26, 27, 110
 Թէոդոս Փոքրն 9, 33, 34, 37
 Թէոդոս սպասաւոր Կոստանդին կաթուղիկոսի 296
 Թէոդորա կին Յուստիանոսի 40
 Թէոդոր աշակերտ Մովս. Խորեն. 31
 Թէոդորոս կաթուղիկոս 79
 Թէոդորոս Ռշտունի 54, 59
 Թէոդորոս սուրբ 38, 139
 Թէոդուպօլիս 34, 263, 264, 277
 Թէոփիլոս կայսր 74
 Թիլ գիւղ 75
 Թովմա վարդապետ պատմագիր 10, 74
 Թողոր (տես. Կիո Թողոր) 97
 Թորա կամ Թէորա (Թէորիանոս) 109
 Թովմաս առաքեալ 135
 Թորդան գիւղ 17, 38
 Թորոս աշ. Մխիթ. Գոշի 206
 Թորոս կամ Տէր Թէոդորոս Աղուանից եպիսկոպոս 186
 Թորոս իշխանաց իշխան կամ Թէոդորոս 101, 102, 147
 Թորոս որդի Կոստանդինի Առաջնոյ 351
 Թորոս քահանայ 352
 Թումայ աշակերտ Թաթլոյ 38
 Թունի-Թանջուհ 214
 Թուրա կամ Թօրա Աղա 348
 Թուրքաստան 354
 Թուրք 73, 78, 148, 211,

296, 297, 341, 344, 345,	Իսմայէլ (որդի Աբրահամու)
350, 361, 363, 364, 372	60, 62, 168
Թոքակեր 107, 188	Իսրայէլ կաթողիկոս 60
Թրակ կամ Թիրակ 99,	Իսրայէլ (Յակոբ նահ.) 332
214	Իսրայէլ (Հրէայք) 8, 380
	Իսրար-Նուին 261
Իգնատիոս եպիսկոպոս մեկ-	Իտուղատա 241, 242
նիչ Ղուկասու Աւետ. 103	Իրիոն տօմարագէտ 44, 200,
Իգնատիոս վարդապետ 162	201
Իզիտ ամիրապետ Ա. 62	Իւանէ Աթարէկ 92, 145,
Իզիտ ամիրապետ Բ. 63	154—157, 172, 175, 176,
Իզիտ ամիրապետ Գ. 67	192, 195, 198, 199, 204,
Իլանսու գետ 354	207, 208, 210—212, 224,
Իլիգիա-Նուին վերակացու	225, 241, 273, 301, 305
368	Իւանկ եղբայր Շալուէի—
Իլչի-Գաղաի տ. էլչի-Գա-	212 215
թա	Իւանէ Թոռն Զաքարէի 380
Իլոգս (Նլոգս) իմաստասէր	
44, 201	Լամբրօն բերդ 103, 270—
Իկօն քաղաք տես. Կօն 302	272
Ինանի 145	Լաշա Թագաւոր վրաց 191,
Իշանպալիս 354	192, 224, 273, 300, 301,
Իսլնդօկլ հարկահան 70	373
Իսահակ որդի Աբրահամու	Լեխ 354
332	Լեոն Մեծն կայսր Ա. 37
Իսահակ վարդապետ Մոուտ	Լեոն որ և Լեոնդ կայսր 62
75	Լեոն Գ. (Իսաւրացի) 62, 67
Իլամացիք Իսլամացիք 361	Լեոն Դ. 71
Իսմայէլ (ազգ) 54, 58, 60,	Լեոն Ե. (Հայկազն) 71, 74,
61, 62, 65, 67, 68, 71,	79
72--74, 75, 76, 85, 149,	Լեոն Ռուբինեան Ա. 101,
158	147

- Լևոն Բ. թագաւոր 96, 101, 141, 148, 149 — 153, 154, 159, 160, 161, 167, 176 — 178 270, 271, 302, 351
 Լևոն Գ. թագաւոր 270
 Լէշքարիս սուլթան Հոռոմոց 302
 Լիբանանու մայրք 214
 Լոռէ քաղաք 66, 79, 86, 99, 145, 161, 239

 Խաղայ 256
 Խաղիրք 51, 60, 62, 219
 Խամշի վանք 172, 190, 263, 275, 276
 Խաչատուր վարդապետ Գետկայ 211
 Խաչատուր վարդապետ Տարօնեցի 199
 Խաչենեցիք 194, 269
 Խաչէն գաւառ 92, 164, 169, 170, 197, 203, 242, 249, 253, 256, 265, 306, 307, 345, 358, 374
 Խաչիկ կաթողիկոս Ա. 82
 Խաչիկ կաթողիկոս Բ. 88
 Խաչիկ վարդապետ 68
 Խառան 60, 61, 379
 Խարախըտայ (Գարա Խիտա) 353
 Խարաչուխ 354
 Խարչուխ լեռոն 354
 Խաբան կամ Խաղան թագաւոր Խաղրաց 51, 220, 232, 248, 251, 252, 258, 261, 263, 274, 277
 Խզըլ բռնաւոր 99
 Խզուին քաղաք 355 կամ Ղազուին 375
 Խիւչախք (Սօչախք) 342
 Խլաթ, Խլխաթ քաղաք 156, 276, 277
 Խնդրախոյր (Խնդախոյր) 354
 Խոյական բերդ 298
 Խոյթ կամ Խութ լեռոն 73
 Խոյդան 203
 Խունան դաշտավայր 191
 Խոշակ տիկին 372
 Խորիան կամ Խուռեան գօրավար սլարսիկ 51, 52
 Խոսրով եպիսկոպոս 79
 Խոսրով արքայ Բ. 20, 21
 Խոսրով արքայ Գ. 27, 28, 33
 Խոսրով սլատմիչ 10, 31
 Խոսրով Մեծն արքայ Պարսից 42, 301
 Խոսրով Բ. արքայ Պարսից 50, 51, 52, 184
 Խոսրով Գ. արքայ Պարսից 52
 Խոսրովեան ոճ 110
 Խորազմեան 277
 Խորանաշատ վանք 311, 333

Խորասան աշխարհ 77, 100, 172, 209, 211, 220, 335, 379	Կաժարէթ 155, 229
Խորենացի Մովսէս 9, 10, 31, 38, 40, 316	Կակաղ գիւղ 72
Խորէն Խոստովանող (նահատակ) 10	Կաղանկատուացի Մովսէս 10
Խորիշահ կին Քուրդ իշխանի 351	Կայան աշխարհ տ. Կայենոյ աշխարհ
Խորին Ասորիք 371	Կայենոյ բերդ 198, 241, 295
Խուզախ աշխարհ 354	Կայենոյ աշխարհ 197, 198, 295
Խութաքա քաղաք 354	Կայեն գաւառ 155, 197, 198
Խութուխչի-Ղան 354	Կապուտքար (Կապոյտ Քարն) 79
Խուլ-Որբուկ, Խոյլորբուկ 71	Կապպատովկացիք 49, 100, 216, 267
Խուչախք (Խիւ-չախ) 192	Կապպատովկիա 49, 139
Խուռիան զօրավար 51, 52	Կասպից ծով 342, 350, 353, 379
Խցկունք վանք և գիւղ 83	Կասմ ոստիկան 62
Խօխանա-բերդ 255, 256	Կատիսրոն 363, 367
Խօճա-Ղան 343	Կատրամիտէ թագունի 83
Խօճա-Նուին 355	Կարապետ Ս. վանք 43
Խօշաք մայր Աւագին 304	Կարապետ քահ, դրան երէց Հեթմոյ Ա. 352
Խօշախաց դաշտ 342	Կարին գաւառ 163, 264
Ծաղկոցաձոր 82	Կարկառ 345
Ծայրաքար վանք 83	Կարմրջաձոր 79
Ծար ջերմուկ 307	Կարնոյ քաղաք 34, 53, 71, 154, 188, 196, 264, 265, 277, 295, 349, 360
Ծիրանաքար բերդ 238	Կարուց քաղաք (Կարս) 87, 93, 154, 161, 162, 246, 247, 295, 351
Ծովք կղզի 100	Կաւալինոս կայսր կոստան-
Ծովք 19	
Կաթին ծով 354	
Կալօժան 142	

- դին 67, 71
- Կաւատ Ա. 39
- Կաւատ Բ. 52
- Կեսարիա կապալատովկա-
ցւոց 24, 87, 93, 216, 267,
360
- Կեչառուք 162, 163, 166, 295
- Կերինթոս 54
- Կիլիկիա և Կիլիկիացւոց աշ-
խարհ 19, 78, 83, 95, 96,
111, 112, 147, 159, 160,
215, 263, 269, 270, 279,
287, 301, 314, 360
- Կիլիկիցիք 19, 83, 101, 147,
350
- Կիպրոս կղզի 151, 152, 178
- Կիրակոս Գանձակեցի պատ-
միչ 4, 5, 6, 13, 236, 318
- Կիրակոսակ (գիրք) 50
- Կիր-ժան 79, 83
- Կիւրապաղատ 70
- Կիւրեղ Աղէքսանդրացի 104,
124
- Կիւրեղ Երուսաղէմացի 53,
65
- Կիո Թողոսն 97
- Կիւոզի 96
- Կիւրիկէ Բագրատունի Ա.
86, 91, 145
- Կիւրիկէ Թագ. Բ. 145, 147
- Կիւրիկէ Թագ. Գ. 229
- Կիւրիոն կաթուղիկոս Վրաց
11, 45, 46
- Կլայ-Հոսմէական տ. Հոովմ-
կլայ
- Կոզովիտ 51
- Կոթ աւան 306
- Կոդք 53, 349
- Կողոնիա 341
- Կոմանայ 28
- Կոմիտաս կաթուղիկոս 52
- Կոնտոփրի 99
- Կոստանդին կաթողիկոս Ա.
179, 278, 279, 285, 295,
342, 351
- Կոստանդիանոս Մեծն 9, 15,
16, 21, 109, 139
- Կոստանդին կայսր Բ. 20, 21,
43
- Կոստանդին կայսր Գ. 62
- Կոստանդին կայսր Դ. (Կա-
ւալինոս) 67, 71
- Կոստանդին կայսր Ե. 71
- Կոստանդին կայսր Զ. 79.
- Կոստանդին կայսր Ը. 96
- Կոստանդին որդի Հերակլ
կայսեր 54, 56
- Կոստանդին Պայլ (Մեծ իշ-
խան) 177, 178, 179, 263,
270—272, 291, 351
- Կոստանդին Ռուբինեան Ա.
101, 147
- Կոստանդնուպոլիս 18, 25,
27, 32, 38, 41, 47, 90,

- 99, 109, 143, 150
 Կովկաս լեռոն 192
 Կոտայք կամ Կուլտայք (գա-
 ւառ) 66, 72
 Կորիւն սքանչելի 10, 31
 Կուղ Սուլտան Իկոն 156
 Կուռայք 175
 Կուր գետ 382
 Կօն 272, 302, 360
- Հարել եպիսկոպոս 50
 Հարէլ երէց 29
 Հագար 55
 Հագարացիք 67, 86
 Հաթերք 197, 203
 Հալաւու կամ Հուլաւու տես.
 Հօլաւու
 Հալկալ (Հալապ) 143, 152,
 371
 Հաղարածին վանք 199, 211,
 295
 Հաղբակ Սաչենացի 194
 Հաղբատ դաւառ և վանք
 91, 92, 99, 104, 106,
 161—164, 204, 206, 211,
 295, 311
 Համա 372
 Համադօլայ դեսպան 277
 Համադասպ եպիսկոպոս Հաղ-
 բատայ 93, 107, 295, 311
 Համադասպ մարդպան 59, 60
 Համակար վերակացու 42
- Հայաստան, Հայոց աշխարհ
 և Հայք 9, 10—12, 15,
 17—19, 22—24, 26, 28,
 31, 32—37, 40, 42—48,
 50, 53, 54, 56, 57, 59,
 60—63, 65—68, 70, 72,
 73—75, 78, 79, 82, 83,
 88, 89, 91, 93, 98—105,
 109, 111, 111, 122, 126,
 127, 129, 130, 138—142,
 144, 146, 149, 150, 153,
 154, 157—160, 168, 172,
 175, 176—178, 180—190,
 200—203, 206, 209—211,
 215, 218, 224, 225, 256,
 263—266, 268, 269, 274,
 278, 279, 285, 294, 295,
 297, 299, 301, 303—306,
 314, 318, 337, 339, 340,
 342, 344, 346, 350, 357,
 359, 360, 362, 367, 371,
 373, 375, 377, 380
- Հայկ 182
 Հայկազն Արամ 93
 Հայք տես. Հայաստան և այլն
 Հանրերդ 295
 Հասան որ և Ջալալ 249,
 254, 269, 298, 345, 346,
 373, 374, 375
 Հասան որդի Վասակայ տես.
 և Պոօշ 194, 369
 Հասան որդի Պոօշի 368

- Հասան Քրդի որդի 351
 Հասրակ 368
 Հատանի 354
 Հարք գաւառ 26
 Հաւախադաց 253
 Հաւարժին տես. Հաղարժին.
 Հեթանոսք 16
 Հաւուց — Թառ 162, 295
 Հեթում արքայ Ա. 5, 178,
 179, 180, 263—269, 270,
 271, 279, 287, 291, 301,
 302, 314, 350, 355, 360
 Հեթում տէր Համբրոնի 103,
 270
 Հեղինէ կին Արգարու 254
 Հեմս 42
 Հերակլ կայսր 10, 51—54,
 61, 65
 Հերգ գաւառ 171
 Հեպերիքոս վկայ 158
 Հեփթաղք 39
 Հէմս 372
 Հէշմ 63
 Հիմիանայ դաշտ 372
 Հմայեակ Մամիկոնեան 39
 Հուլաւու տես. Հօլաւու
 Հոնք 192, 193, 219
 Հոռոմեցի կամ Հոռոմոց
 վանք 79, 295
 Հոռոմոց աշխարհ, Սուլտանք
 Հոռոմոց և Հոռոմք (Հա-
 տինք և Յոյնք) 56, 68, 79,
 93, 95, 96, 102, 111, 112,
 138, 141, 142, 147, 179,
 182, 215, 247, 264, 365,
 272, 273, 300, 302, 340,
 351, 355, 357, 360, 363,
 382
 Հոքթա-Սաղան 219
 Հոխիսիմեայ վկայարան 52
 Հոխիսիմեանք 18, 31
 Հոխիսիմէ 204
 Հոռմ 9, 15, 56, 68, 71, 89,
 91, 103, 150, 314
 Հոռմայեցիք (Հատինք) 148,
 149, 150, 314, 315
 Հոռմայեցիք (Յոյնք) 21,
 99, 102, 142, 143, 144
 Հոռմայեցւոց քաղաք 148,
 149
 Հոռմկլայ 100, 141, 159,
 161, 176, 180, 263, 295,
 314, 342
 Հոռմանոս Սամոստացի 31
 Հրէայք 16, 17, 44, 56, 201
 Հրէաստան 43, 122
 Հօլաւու (Հուլաւու) Ղան 354,
 355, 358, 359, 360—368
 369—372, 374—380, 382
 Չագ գիւղ 72
 Ղազար (Տէր) 183
 Ղազար Փարպեցի 10, 31, 39
 Ղազուին 375

- Ղաճար (աղղ) 372
 Ղան տես. և Սարանկամ Սա-
 դան 249, 252, 258, 261,
 263, 274, 277, 361, 364,
 368
 Ղանաձև ՀՈՒՂԱԼՈՒ (ՀՕՂԱԼՈՒ)
 358
 Ղատաղան—Նուին 229, 361,
 378
 Ղատայիք 356
 Ղատիա 218
 Ղատիացիք 219
 Ղարա-Բահատուր 247
 Ղարուղրուժ աշխարհ 218
 Ղարս քաղաք տես. Կարս
 կամ Կարուց քաղաք
 Ղևոնդ երէց 10, 31, 36
 Ղևոնդ կաթուղիկոս 39
 Ղևոնդեանք 105
 Ղիաթատին սուլթան Բ. 265,
 276, 300—302
 Ղութուն—Նուին 259, 261,
 275
 Ղուկաս Աւետարանիչ 122,
 123
 Ղուլն կամ Ղուլի զօրավար
 Թաթար 361, 378
 Ղուկասու Մեկնութիւն 103
 Ղումաղուր 353
 Ղուպիլայի (Ղուպիլա) 378
 Ղոճա Ղան կամ Սոճաղան
 343
 Ճինուն գետ 355
 Ճինր—Բուրղէն 52
 Ճինր—Վղոն, Մինրան 52
 Ճինր—Վշնասպ Սուհեն 52
 Ճրնկիղխան տես. Չանկըղ-
 դան, Չինկիղդան
 Ճիռն Օրհնութեան 50
 Ճորա Պահակ (դուռն) 353
 Ճամպալիխ քաղաք 354
 Մադիամ 56
 Մադիանացիք 56, 57
 Մադրին (կուռք) 357, 381
 Մազաղ 72
 Մազանդարան 355
 Մազդեզն 36
 Մախոժ 42
 Մածնաբերդ 92, 93, 145,
 146, 229
 Մակարայ վանք 204
 Մակեդոն 24, 25
 Մահադի 72
 Մահամատ ամիրապետ 72
 Մահկանաբերդ 197
 Մահմէտ 10, 54—58, 67,
 194, 361, 363, 364
 Մահմէտ Ապուսահակ 72
 Մահմէտ զօրավար 60, 61
 Մահմէտ միւս 62
 Մահմուտ ամիրապետ 72, 74
 Մահմուտ Սալշուկ 78
 Մամբրէ վերածանող 31,

- 32, 40
 Մամեստիա կամ Մամուս-
 տիա քաղաք 111, 112
 Մամիկոնեանք 253, 351
 Մամքան 256
 Մայմուն 99
 Մայրավանեցի 53
 Մայրադոմեցի 53
 Մանազկերտ 26, 65, 97
 Մանաճիճի Գրիգոր 42
 Մանգնոս եպիսկոպոս 43
 Մանգնոս մարզպան 37
 Մանգու Ղան 343, 344, 346,
 348, 350, 353—355, 357,
 358, 360, 362
 Մանեայ այրք 38
 Մանեայ Մեկնութիւն 50
 Մանիլ (Մանուէլ) կայսր 111,
 142, 143
 Մանկոն կայսր տես. Մար-
 կիանոս
 Մանուէլ Մամիկոնեան 27
 Մաշտոց կաթողիկոս 76 81,
 Մասիաց — Ոտն 143
 Մատթէոս կաթող. Աղուա-
 նից Ա. 183
 Մատթէոս Բ. 186
 Մատթէոս երէց Ուրճայեցի
 11,
 Մարանդ քաղաք 175
 Մարաշ 78
 Մարզպան Մամիկոնեան 351
 Մար (տես. Օմար) 61
 Մարի (Սուրբ) 247
 Մարիամ սուրբ կոյս 115,
 122, 124, 317, 319, 321
 Մարկիանոս կայսր 37, 62
 Մարկոս կաթողիկոս Ա-
 դուանից Ա. 188
 Մարկոս Բ. 188
 Մարկոս քահանայ աշակերտ
 վանականի 231
 Մարկոս վարդապետ 345
 Մարկոսի աթոռ 91
 Մարկոս մետրոպօլիտ Կե-
 սարու 93, 95
 Մարմարաշէն վանք 82
 Մարտիրոս առաջնորդ Գետ-
 կայ 207, 209, 210
 Մարտիրոսաց քաղաք (Նփլըր-
 կերտ) 368, 369
 Մարութա 371
 Մարք 57
 Մաւիէ 56, 61 62
 Մաքենացիք 186
 Մաքենացւոց վանք 71
 Մաքսիմիանոս 184, 333
 Մեծեծ (Մժէժ) Գնունի 42
 Մեծեծ մարզպան 44
 Մելտինէ 206
 Մելտինի 150
 Մեծ Հայք 314, 351
 Մեղան իշխան Թաթար որ-
 դի Ղուլին 378

Մեսրոպ վարդապետ (սուրբ)	կայ 210
28, 30—32—34, 36, 105, 182, 184, 237	Մխիթար Գոշ 155, 158, 163—165, 195—197, 207
Մերհաւան թագ. Աղուանից 182	Մխիթար հիւսն 209
Մերտին 143, 372	Մխիթար վարդապետ 352, 355
Մելիք 363	Մծբին 277
Մէլիք Աշրափ 145, 180, 277	Մծխիթա 274
Մէլիքշահ Ա. Սուլտան 78	Մկդէմ որդի Վասակայ 194, 368
Մէլիքշահ Բ. 97	Մկրտիչ եպիսկոպոս Հանրերդոյ 295
Մէլիք Քէլմ 145, 156, 180	Մկրտիչ որդի Սարաւանին 350
Մէհմէտ 77	
Մըրմն 355	
Միանա քաղաք 355	
Միափոր գաւառ 172, 189, 263, 275	Մոզն գաւառ 69, 70
Միհրդատ Պաբսիկ 56	Մոլար-Նուին 228, 230, 238
Մինաս եպիսկոպոս 161, 162	Մոնոմախ 96
Միջագետք 144, 180, 277, 347, 369, 371	Մովսէս Բագրևանդայ եպիսկոպոս 40
Միջնաշէն 199	Մովսէս Խորենացի քերթողահայր 10, 31, 38, 40 316
Միրհաւան (Մերհաւան) 182	Մովսէս կաղանկատուացի 10
Միքայէլ կայսր Ա. Բ. և Գ. 71, 74, 75	Մովսէս Մարգարէ 5, 85, 90, 117, 325, 326, 332, 341
Միքայէլ (Միսայէլ) կայսր Դ. 96, 97, 99	Մովսէս կաթուղիկոս 42, 43, 45, 46
Միքայէլ կաթուղիկոս Ա. դուանից 186	Մովսէս կաթ. Աղուանից Ա. 183
Մլինտք կամ Մուլինտք 214 250, 261, 355, 361	Մովսէս կաթ. Բ. Աղ. 186,
Մխիթար առաջնորդ Գետ.	

- 187
- Մովսէս վարդապետ 68
- Մովսէս Յուրտավայ եպիսկոպոս 45, 46
- Մուկէտք տես. Մլհատք 214
- Մուղալ կամ Մողալ Թաթար 219
- Մուղան դաշտ 221, 228, 248, 265, 275, 359, 380
- Մուղրի (դեն) 337
- Մուշեղ սպարապետ Մամիկոնեան 27, 56, 68
- Մուշէ կաթողիկոս 31, 39
- Մուսթասար խալիֆայ 363—365
- Մուսէ ամիրապետ 72
- Մուֆարդին (Նփրկերտ) 368
- Մսրայ Սուլտանք 572
- Մրեն 52, 68
- Մրվան 62, 63, 67
- Մօրիկ 46, 47, 48—51
- Յաղ 56
- Յաղկերտ արքայ Բ. 36, 52—56, 182
- Յալայի կամ Ալայի 302
- Յակոբայ վանք 16, 336
- Յակոբ Ս. Մծրնայ Հայրապետ 110
- Յակոբ եպիսկոպոս Կարուց 295
- Յակոբ եպիսկոպոս Սիւնեաց 72, 80
- Յակոբ վարդապետ Հոստոր 351, 355
- Յակոբոս երէց 158
- Յակոբ Սուրբ վկայ 375
- Յակոբոս Տեառն եղբայր 53, 65, 66, 181
- Յարութեան եկեղեցի 16
- Յաւղադան թագաւոր Ադուան, 182
- Յեսու 332
- Յեսուանց վանք 150
- Յիսէ 77
- Յոր 32, 68, 203, 332
- Յորիանոս կայսր 24
- Յոյնք 24, 27, 28, 33, 37, 40, 43, 45, 46, 48, 51, 65, 68, 74, 85—89, 93, 94, 97, 100, 101, 109, 140, 150, 184, 185, 200—203, 314, 337, 352
- Յովաբ կաթողիկոս յոստանէն՝ ի Կուրապաղատէն 70
- Յովասափ առաջնորդ Գեուկայ 210
- Յովել զօրավար 56
- Յովհաննէս Արմանեցի 211
- Յովհաննէս Աւետարանիչ 74, 103, 131, 134, 315, 317, 352
- Յովհաննէս Գառնեցի 334—336, 337, 339, 341

- Յովհաննէս (յաշակերտացն Սահակայ և Մեսրոպայ) — 31
- Յովհաննէս եպիսկոպոս կարուց 162, 164
- Յովհաննէս եպիսկոպոս Ա. Հաղբատայ 92
- Յովհաննէս եպիսկոպոս Բ. Հաղբատայ 92, 204
- Յովհաննէս եպիսկոպոս Գ. Հաղբատայ 92
- Յովհաննէս թագաւոր Յունաց 352
- Յովհաննէս կամ Յոհան Մանդակունի Ա. կաթ. Հայոց 10, 37, 38
- Յովհաննէս Բ. կաթ. Հայոց 42
- Յովհաննէս կամ Յոհան 'ի Կոզովրէ Գ. 51, 52
- Յովհաննէս Դ. կաթ. Հայոց Օձնեցի 63
- Յովհաննէս Ե. կաթ. Հայոց 72
- Յովհաննէս Զ. կաթ. Հայոց 10, 76, 79
- Յովհաննէս Է. կաթ. Հայոց 141, 150, 159, 161, 176, 179
- Յովհաննէս Ա. կաթ. Աղուանից 84, 171, 174
- Յովհաննէս Բ. կաթ. Աղուանից 184
- Յովհաննէս Գ. կաթ. Աղուանից 186
- Յովհաննէս Դ. կաթ. Աղուանից 188
- Յովհաննէս Ե. կաթ. Աղուանից 171, 189, 263, 271
- Յովհան Մայրաժանեցի կամ Մայրագոմեցի 53, 54
- Յովհաննէս Մկրտիչ 42, 117, 184, 325, 332, 337
- Յովհաննէս պատրիարք Յունաց 27
- Յովհան Ոսկեբերան 28, 34, 46, 104, 131, 316, 325
- Յովհաննէս Սանահնին հայր 162
- Յովհաննէս որդի Ումեկի 349
- Յովհաննէս Սարկաւազ կոչեցեալ 104
- Յովհաննէս թագաւոր 83, 84
- Յովհաննէս վարդապետ Տաւուշեցի 5, 195, 196
- Յովհաննէս եպիսկոպ. Տուեցի 146, 295, 334
- Յովհաննէս Տոմարագէտ 43 (տես. Յոհան յԱրարիոյ)
- Յովհաննու Կարապետի վանք 200, 295
- Յովսէփ յաշակերտացն Սահակայ և Մեսրոպայ 31
- Յովսէփ Ա. կաթուղիկոս Հայոց 31, 36, 37

- Յովսէփ Բ. կաթուղիկոս Հա-
յոց 71, 72
- Յովսէփ Ա. կաթուղիկ. Ա-
ղուանից 91, 186
- Յովսէփ Բ. կաթողիկ. Ա-
ղուանից
- Յովսէփ մարտիրոս 71
- Յովսէփ վարդապետ առաջն.
Թաղէի Վանուց 296, 313,
315
- Յովսէփ եպիսկոպոս Ան-
տիոքացի 104, 150
- Յովսէփեանք 10
- Յովսէփ նահապետ 332
- Յորդանան 117, 122, 144,
337, 339
- Յուդայ կախարդ 289, 307
- Յուդայ Յակոբեան 181
- Յուլիանեանք 65
- Յուլիանոս ուրացող 21, 22,
38, 139
- Յունան մարգարէ 321
- Յունան կաթուղիկ. Աղուա-
նից 187
- Յուսիկ կաթուղիկոս 21—23
- Յուսկան որդի 183
- Յուսուփ եղբայր Ափշինի
75, 77
- Յուսուփ կամ Ուսուֆ Սա-
լահատտինեան 371
- Յուստիանոս (Յուստինիա-
նոս) Ա. 39, 42, 44, 46,
- 62, 200, 201
- Յուստիանոս Բ. 40, 46, 62
- Յօժար-որդիք 311
- Նախջաւան 62, 27, 175,
213, 262
- Նայիման աշխարհ 353, 373
- Նայնգաս աղղ 362
- Նանան սարկաւազ ասորի 73
- Նենգրան աշխարհ 378
- Նարեկացի Գրիգոր 110
- Նարկեսոս 72
- Նեոն 306
- Նեստոր 50, 124, 125, 133
- Նեստղաց աղղ 12, 26, 218,
273
- Ներսէհ կամսարական 61
- Ներսէս Լամբրոնացի 102,
103, 150
- Ներսէս Ա. կաթուղիկոս
Մեծն 12, 23, 24, 26, 218
- Ներսէս Բ. կաթուղիկոս
40, 42
- Ներսէս Գ. կաթուղիկոս (Շի-
նող) 58, 59, 83
- Ներսէս կաթուղիկոս (Շնոր-
հալի) 100, 102, 105, 109,
112, 140, 314
- Ներսէս Ա. (Բակուր) կաթու-
ղիկոս Աղուանից 185, 186
- Ներսէս Բ. կաթուղիկոս Ա-
ղուանից 93

- Ներսէս Գ. կաթողիկոս Ա-
դուանից 190, 263, 274,
295, 334, 376
- Ներսէս Շիրակացի 60
- Ներսէս վարդապետ առաջն.
Կեչառուաց 166
- Նիկիա քաղաք 325
- Նիկիոյ ժողով 17, 34, 325
- Նիկիփոս Ա. կայսր 71
- Նիկիփոս Բ. 79
- Նիկոմիդիա 184
- Նինուէացիք 110, 138, 139
- Նոյ նահապետ 70, 331
- Նորբերդ 146, 229
- Նուին 242
- Շաթախազր 184
- Շաթայ քաղաք 184
- Շաթառ քաղաք 184
- Շալայ տես. և Լաշայ 191,
224, 373, 300, 301 373
- Շալուէ իշխան վրաց 212
- Շալուէ որդի Սարգսի 154
- Շակմոնիս 356, 382
- Շահակ կաթողիկոս 26
- Շահի-Արմէն 155
- Շահնշահ որդի Զաքարէի
92, 176, 224, 239, 240,
244, 247, 249, 252, 265,
269, 274, 277, 305, 364,
374, 376, 377
- Շամ Խալիֆայ 63
- Շամ-Հէշմ 63
- Շամախի 184
- Շամբին աշխարհ 277
- Շամիրամ 224
- Շամշոյլտէ 240
- Շամբոր քաղաք 146, 155,
184, 190, 228, 229
- Շապորան քաղաք 185
- Շապուհ Բ. Թագաւոր Պար-
սից 20—24, 26, 27, 139
- Շապուհ Բագրատունի պատ-
մագիր 10, 73
- Շաքի քաղաք 194, 187
- Շեխ 77
- Շէրբարոք 370
- Շիրակ դաւառ 59, 79, 164
- Շիրակաւան 72
- Շիրուան քաղաք 184
- Շմուէլ կամ Շանլէլ 35
- Շնորհաւէր որդի Սարաւա-
նին 350
- Շորաձոր տես. Զորաձոր 204
- Շուշմա 126
- Շուփհաղիշոյ կաթողիկոս
Ադուանից 183
- Ոլորուտ գիւղ կամ Լորուտ
230
- Ողիա 106
- Ոնդան 354
- Ոնորիոս կայսր 27
- Ումառ 63

- Ովայից Կիւղ 72
 Ովկիանոս 142, 360
 Ովսէ 326
 Որ 353
 Որմիզդ արքայ Պարսից 50
 Ուխտանէս եպիսկոպոս
 պատմիչ 10, 46, 184
 Ուխտիք 377
 Ումեկ վաճառական 349
 Ուռելանջ 203
 Ուռնայր թագաւոր Աղուա-
 նից 182
 Ուսուռ-Նուին 275
 Ուրհայ 10, 277, 371
 Ուրոսոյդան 354
 ՈւսուՖ Սալահատին 371

 Չաղատա 219, 239, 250,
 261, 304, 369, 378
 Չանկզղան (Ճինկիզղան) 218,
 258, 259, 278
 Չարաբերդ 345
 Չարեք բերդ 168, 172, 229
 Չարմաղան-Նուին կամ Չար-
 մաղու և Չարմուղան 220,
 242, 244, 251, 260, 263,
 269, 299, 380
 Չարմա-Նուին տես. Չարմա-
 ղան-Նուին 220
 Չմանկատուկ 266
 Չորրորդ Հայք 19
 Չուչու-ղան 237

 Պաղակձիակ 83
 Պաղեստին 51, 56, 77, 144
 Պաղտատ 67, 74, 361—364
 Պաղտոյն 99
 Պանտ կաթուղիկոս Աղուա-
 նից 183
 Պանտալեոն բժիշկ (ս.) 184
 Պապ թագաւոր 23, 26, 27
 Պապաք որդի Վասակայ 194,
 368
 Պապաք որդի Պոռչի 368
 Պապշէր 197
 Պարթեք 57
 Պարսիկք 10, 20, 22, 24, 28,
 34—37, 39—42, 44, 48,
 50—52, 56, 97, 99, 139,
 145, 154, 155, 158 182,
 184, 193, 194, 211, 213,
 214, 221, 228, 234, 255,
 297, 298, 337, 341, 344,
 346, 347, 349, 361, 363,
 376
 Պարսկաստան կամ Պար-
 սից աշխարհ 51, 79, 145,
 155, 221, 337, 344, 347,
 361
 Պարսումայ ս. Վանք 150
 Պարտաւ 183—186, 191
 Պետրոս Առաքեալ 15, 16,
 89, 108, 110, 143, 149,
 3 5, 332, 339
 Պետրոս Գետադարձ 83, 84,

- 85, 87, 88, 100
- Պետրոս կաթուղիկոս Ա. դուանից 186
- Պէշպալիխ քաղաք 353
- Պերպալիխ քաղաք 353
- Պերոզ արքայ Պարսից 36, 37, 39
- Պերքանթ քաղաք 354
- Պլատոն կամ Պղատոն 328
- Պղնձահանք 210, 225, 305
- Պոնտոս 260
- Պորփիր 31, 32
- Պոօշ 194, 364, 368
- Պստան 455
- Պղօտոմէոս 332
- Պրոտոստաատոր կամ Պատօստաատոր 112
- Պօղոս Առաքեալ 15, 89, 110, 149, 315, 325, 326, 332, 339
- Պօղոսի Մեկնութիւն 103
- Պօղոսի տեսիլ (գիրք) 50
- Պօղոս քահանայ 234, 334
- Ջարու խաբօն կամ Ջերու խաբան 184
- Ջալալ Դօլա 253, 254, 269
- Ջալալատին Սուլթան Սորազմեցի 172, 209, 211, 215, 217, 220, 230, 277
- Ջալալ—Հասան տես. Հասան —Ջալալ 346, 358
- Ջահանգիր 364
- Ջամասպ 39
- Ջամբր (Ջափր) 73, 74, 297 367
- Ջերմուկ 306
- Ջենուն գետ կամ Ճենուն 355, 359
- Ջիասմութ որդի Հուլաւուի 368
- Ջողբուղա 251
- Ռարան կամ Ռպան Ասորի 261, 262, 274, 275
- Ռաժիկ Գրիգոր 43
- Ռէ քաղաք 221
- Ռըսակէս վարդապետ Լատիվերտցի 11
- Ռոմանոս Ա. կայսր 78
- Ռոմանոս Բ 78, 79, 96
- Ռուբէն Ա. 101, 147
- Ռուբէն Բ. 101
- Ռուբինիանք 78
- Ռուզուդան թագունի վրաց 224, 241, 252, 273, 274, 277, 299, 300
- Ռուզուբան դուստր Ջալալի 375
- Ռուզք 274
- Ռօղաստան 355
- Սարասա Բահատուր 192
- Սագաստան աշխարհ 50
- Սագեղ-աղա 268

- Սադոն Շէրբարքի որդի 370
- Սադուն Քրթի որդի 197, 203
- Սալահատին 143, 156, 200, 371
- Սալահատնեանք 144
- Սալչուխիք (Սէլչիւկք) 354
- Սալչուկ կամ Սարչուկ 78
- Սահակ Ա. Հայրապետ կաթողիկոս (Պարթև) 10, 27, 28, 30, 32—36, 52, 105, 312
- Սահակ Բ. կաթողիկոս 39
- Սահակ Գ. կաթողիկոս 60, 61
- Սահակ Բաղրատունի 31
- Սահակ եպիսկոպոս Կարնոյ 188
- Սահակ եպիսկ. Ռշտունեաց 31
- Սահակ և Յովսէփ վկայք 71
- Սահակ արքեպիսկոպոս Պարտաւայ 183
- Սահակ կաթողիկոս Աղուանից 187
- Սահառունի տես. Դաւիթ Սահառունի
- Սաղպուղա կամ Աղբուղայ 155
- Սահմանախաչ 186
- Սամարա քաղաք 73
- Սամարղանդ 354
- Սամուէլ մարգարէ 332
- Սամուէլ կաթողիկոս 38, 39
- Սամուէլ քահանայ Անեցի 11, 78
- Սամուէլ վկայ 68
- Սամուէլ կաթողիկոս Աղուանից 187
- Սանահին վանք 79, 84, 91, 92, 99, 104, 162, 175, 295
- Սանատրուկ Արշակունի 20
- Սասուն երկիր 370
- Սասունք 73, 370
- Սաստրաստէս 182
- Սարավան 350
- Սարասիս 355
- Սարգիս Ա. կաթողիկոս 82, 83
- Սարգիս եպիսկ. Անուոյ 162
- Սարգիս եպիսկոպոս Երզնկայի 380
- Սարգիս եպիսկ. Կարնոյ 277, 395, 334
- Սարգիս եպիսկ. Հաղրատայ 91
- Սարգիս Միայնակեաց 162
- Սարգիս վարդապետ 103
- Սարգիս ոմն 137, 138
- Սարգիս Սուրբ 139, 238
- Սարգիս ս. (եկեղեցի) 83
- Սարգիս ս. (Պաչ) 238

- Սարգիս ս. (Վկայարան) 58
 Սարգիս աղանդաւոր 53
 Սարգիս Բխիրա 55
 Սարգիս Վեստ 83
 Սարգիս Զաքարեան 145, 154
 Սարգիս Իւանեան տես. Աւագ. 176
 Սարգիս Աւագ տես. Աւագ Սարգիս
 Սարգիս Մամիկոնեան 259
 Սարգիս Շալուէի հայր 154
 Սարգիս Շահնշահի որդի 377
 Սարգիս իշխան Ուխտեաց 377
 Սարգիս իշխան 192
 Սարտախ, Սարթախ, Սարտաք 342—344, 353, 354, 357—360
 Սարիփով 355
 Սարկաւագ (քոր եզիսկ. Աղուանից) 168
 Սարկաւագ վարդապետ 78, 103, 197
 Սեաւ Լեառն 196
 Սեբիոս գիրք 50
 Սեբաստիա 87, 88, 100, 141, 150, 268, 360
 Սեբերիանոս Եմեսու եպիսկոպոս 316
 Սեբիոս եպիսկոպոս պատմիչ 10
 Սեթ նահապետ 331
 Սելեկիա 101, 178
 Սեղբեստրոս 9, 15, 17 109
 Սեան 62, 77, 81, 162
 Սեաստ տես. Սեբաստիա
 Սիմ լեառն 67
 Սիմէոն Ա. կաթողիկոս Աղուանից 186
 Սիմէոն Բ. կաթողիկոս Աղուանից 187
 Սիմէոն Ասորի 261
 Սիմէոն Սիւնական 38
 Սիմոն կախարդ 289
 Սին անապատ 55
 Սինա անապատ 340
 Սիոն կաթողիկոս 67
 Սիոն (վերին) 286
 Սիս 101, 160, 177, 314, 350, 360
 Սիրաման 380
 Սիրատան 177
 Սիւնեաց բերդ 80
 Սիւնիք 69, 70, 79, 80, 81, 154 316
 Սկևռայ վանք 103, 356
 Սկիւթացիք 77, 85, 99, 100
 Սմբատ Բազմաղայթ Բազրատունի մարզպան 50, 72
 Սմբատ Բիւրատեան փոքր 61, 62
 Սմբատ Ա. թագաւոր Բաղ-

- րատուենեաց 75, 77—79 | Սուրհան 60
 Սմբատ Բ. Շահնշահ—82, 83 | Սուրմակ 35
 Սմբատ Գ. տես. Յովհաննէս | Սոփար 76, 77
 Սմբատ Սպարապետ 68, 72 | Սպահան քաղաք 170, 221
 —74 | Սպանիա 347
 Սմբատ եղբայր Հեթմոյ Ա. | Սպրամ 185
 179, 263, 301, 302, 350 | Ստեփանէ եղբայր Թորոսի
 Սմբատ հայր Աբասայ 79 | 101, 147
 Սմբատ Մագիստրոս 83, 85 | Ստեփանոս Ա. կաթողիկոս
 Մնչախ 354 | 70
 Սոկրատես Պատմագիր 9, | Ստեփանոս Բ. կաթողիկոս
 315 | 79
 Սողոմոն իմաստուն 30, 103, | Ստեփանոս Գ. 81
 140, 332 | Ստեփանոս Ա. Աղուանից
 Սողոմոն կաթողիկոս 70 | կաթողիկոս 168, 180,
 Սողոմոն Ա. կաթողիկոս Ա- | 171
 դուանից 186 | Ստեփանոս Բ. Աղուան.
 Սողոմոն Բ. կաթ. Աղ. 186 | կաթ. 189, 197
 Սողոմոն հայր Մաքենոցւոց | Ստեփանոս Գ. Աղուան. կաթ.
 186 | 188, 189
 Սոնէթ տես. Սուանէթ | Ստեփանոս Դ. Աղուան. կաթ.
 Սոսթենէս 231 | 376
 Սուանէթ 274, 299, 301, | Ստեփանոս Ասողիկ 11
 373 | Ստեփանոս որդի Ումէկի
 Սուլէման Ամիրապետ 62, | 349
 63 | Ստեփանոս Մեծն Սիւնեաց
 Սուղուլ-դան քաղաք 354 | եպիսկոպոս 32, 68, 69, 70,
 Սուհէն (Ճիհր-Վշնասալ) 52 | 316
 Սուտ-գօլ (Սիւտ-կէօլ) 354 | Ստեփանոս եպիսկոպոս Սիւ-
 Սուրացւոց աշխարհ (Ասո- | նեաց 31
 րեստան) 101 | Ստեփանոս եպիսկոպոս նու-
 Սուրբ-Մարի քաղաք 247 | իրակ 352

- Ստեփանոս դրան երէց 68 295
- Ստեփանոս Զոմզոմայ 105, 106 վանական Յովհաննէս վարդապետ Տաւուշեցի 5, 11, 167, 195, 206, 230, 295, 311, 315, 324, 331
- Ստեփանոս Կոն իշխան 74
- Ստեփանոս որդի Յուսկան 172
- Սօսլան 376
- Սօրան (Սիհուն գետ) 354
- Սօրի 354
- Վախտանգ իշխան Հաթերքոյ 197, 203
- Վախտանգ Տանկիկ 254
- Վահան Գողթնացի 63
- Վահան (Վահանիկ) կաթողիկոս 81
- Վահան Մամիկոնեան 39, 42
- Վահրամ իշխան հայր Սաղապուղայի 82, 145, 146, 155, 265, 269, 273, 274
- Վահրամ որդի Զաքարէայի 154, 224
- Վահրամ (Գրիգոր Վկայասէր) 89
- Վահրամ թոռն Վահրամայ տեան Շամքորոյ 155, 228, 229, 232, 249
- Վաղարշ եղբայր Պերոզի 39
- Վաղարշակ 27, 182
- Վաղէս կայսր 24, 25
- Վայոց Զոր 70, 154
- Վանական եպիսկոպոս Բջնոյ 295
- Վանական Յովհաննէս վարդապետ Տաւուշեցի 5, 11, 167, 195, 206, 230, 295, 311, 315, 324, 331
- Վախշէ գիւղ 210
- Վաչագան 182, 183
- Վաչէ Ա. թագաւոր Աղուան 182
- Վաչէ Բ. 182
- Վաչէ որդի Քրդի 351
- Վասակ Բագրատունի 146
- Վասակ Սաշինեցի 194
- Վասակ միւս 203
- Վասակ հայր Պոսոյայ 368
- Վասակ մարտիրոս 89
- Վասակ Սիւնի ուրացեալ 36
- Վասիլ Ա. կայսր 18, 78, 83, 96
- Վասիլ Բ. 75
- Վասպուրական 62, 81, 93, 172, 276
- Վատնեան դաշտ (Վատնիանեան կամ Վատնայ դաշտ) 21, 183
- Վարազդատ Արշակունի 26, 27
- Վարդ եղբայր Վահանայ 42
- Վարդան վարդապետ Բարձրբերդացի, պատմիչ 5, 162, 279, 284, 294, 295, 311, 315, 335

- Վարդան Մամիկոնեան Մեծն 10, 33, 34, 36
- Վարդանանք 31, 110, 158, 182
- Վարդանակերտ աւան 62
- Վարդենիս գիւղ 351, 355
- Վաղեն 182
- Վարոս ճգնաւոր եղբ. Թաթ-լոյ 38
- Վենմիհրշապուհ 35
- Վեստ Սարգիս տես. Սարգիս Վեստ
- Վիրոյ կաթուղիկոս Աղուանից 52, 184
- Վիրք և Վրաստան 11, 17, 32, 44, 45, 46, 81, 92, 105, 145, 154, 156—158, 167, 169, 172, 176, 182—186, 189—193, 197—201, 203, 208, 210—212, 224, 225, 241, 248, 251, 252, 273, 374, 277, 296, 297, 299, 300, 301, 303, 305, 345, 348, 350, 359, 373, 374, 377
- Վլիթ 62, 63
- Վղոն 52
- Վշնասպ 52
- Վոամ Բ. 34, 36
- Վոամշապուհ 28, 29, 33
- Վրախճա (Վահրիճ) 29
- Վրթանէս եպիսկոպոս Բըջ-նոյ 162, 171
- Վրթանէս կաթուղիկոս 19—21, 183
- Վրթանէս վարդապետ 48
- Վրթանէս քերթող 45
- Վրկան աշխարհ 50
- Տաճիկք 52, 58, 60, 61, 67, 77, 100, 148, 154, 164, 173, 175, 180, 185, 190, 192, 194, 197, 202, 211, 213, 216, 248, 261, 264, 266, 276, 297, 337—339, 341, 345, 358, 361, 363, 364, 368
- Տաճկաստան 52, 99
- Տամղայն 355
- Տանձուտ գիւղ 199
- Տանձուտայ Չոր 199
- Տանդրիլ 99, 102
- Տաշիր (Արտաշիր) 154
- Տարսոն 19, 101, 150
- Տարօն 22, 47, 57, 73, 75, 157
- Տաւուշ բերդ 145, 146, 155, 206, 229, 230
- Տգրկածով 204
- Տէրունական բերդ 146, 155, 229
- Տիադեկ մանկութեան Տեառն (գիրք) 50
- Տիրբեր կայսր 46, 47, 49

- Տիգրիս գետ 74, 363, 366, 367
- Տիմոթէոս երէց 38
- Տիրան Բ. թագաւոր 21, 22
- Տիրացու եպիսկոպոս 172
- Տիւրիկէ քաղաք 268
- Տղայ տես. Գրիգոր Տղայ
Տոյինք (քուրմք) 357, 381
- Տուեցի 146
- Տութուն-Նուին 261
- Տութար Թաթար 378
- Տուղլու-պէկ 78
- Տուս 355
- Տուդհար Ղուլի 359, 361
- Տուրքիկ 162
- Տրապիզոն քաղաք 88
- Տրապոլիս քաղաք 144
- Տրդատ թագաւոր 5, 9, 10,
15, 16, 19, 20, 105, 109,
158, 182, 183, 301, 335
- Տրդատայ թաղթ կամ Սա-
րաւոյթ 335
- Տրդատ Ա. կաթողիկոս
(յՕ թմսոյ) 67
- Տրդատ Բ. կաթողիկոս
(միւս) 67
- Տիսիս քաղաք 51, 190, 213,
240, 273, 274, 301, 303,
349, 373
- Տողուկ-խաթուն 366, 381,
382
- Տոնդուկ աղա 252
- Տօրոս լեան 354
- Յուրտաւ կամ Յրտաւ 45
- Փախչուրի (հարկ) 359
- Փառանձեմ 24
- Փառիսոսայ վանք 187
- Փառնեբսեհ 22
- Փարաւոն 380
- Փարչին 354
- Փարպեցի տես. Ղազար Փար-
պեցի
- Փաւստոս Բիւզանդ 10
- Փենէհէղ (քահանայապետ)
332
- Փենէհէս կամ Փենէս հրէայ
իմաստասէր 43, 201
- Փիլարտոս 78
- Փիլիկոս Վարդան 62
- Փիլիտոս (Փիլոթէոս) 158
- Փիլիպպոս 178
- Փիլոնիոս 325
- Փոկաս կայսր 50
- Փոստ եպիսկոպոս 24
- Փոտ պատրիարք Կ. Պօլսոյ 75
- Փուլատ 354
- Քաղիւն գաւառ 68
- Քաղկեդոն 37—39, 44—46,
48, 53, 65, 79, 81, 83,
157, 185
- Քամոց 354
- Քայիքանթ 354
- Քարաշթաւ վանք 103

Քարհերձ 155	294, 296, 311, 315, 316,
Քէլմ—215 տես. և Մէլիք	320, 322—325, 331, 336,
Քէլմ.	337, 339, 342, 344, 352,
Քիթբուղա 373	356, 375, 376, 382
Քիրման 347, 355	
Քոբայր 162, 377	Օթման 56, 58, 61
Քողին 68	Օթլմսու գիւղ 67
Քուլուկ 354	Օթրար քաղաք 354
Քուրդ Իշխան 197, 198, 203,	Օձնեցի տես. Յովհան Օձ-
351, 355	նեցի 63, 294
Քուրդոյ Իշխան 69	Օձուն գիւղ 63, 66, 377
Քուրդք 143, 154, 361, 363	Օշական 47
Քրիստափոր կաթողիկոս	Օշաւա տես. Աշաւա 204
39, 53	Օշին որդի Հեթմոյ Լամբրո-
Քրիստոս 8, 10, 11, 13, 16,	նացւոյ
17, 28, 32, 36, 37, 42,	Օմառ 63
43, 45, 51, 54, 57, 60,	Օմար (տես. Մար) 61
63, 65, 66, 73—76, 83,	Օսէթք 274
106, 109, 115, 119, 121,	Օրէնդ 333
125—127, 131—134, 136,	Օրդան 214
140, 143, 152, 155, 165,	
174, 180, 184, 194—196,	Ֆրանգք կամ Փոանկք 90,
200, 201, 205, 216, 221,	99, 108, 129, 140, 144,
231, 235, 236, 261, 279,	148, 150, 151, 178, 215,
281, 282, 285—287, 293,	294

1877

1878

1879

1880

1881

1882

1883

1884

1885

276

0014332

2013

« Ազգային գրադարան

NL0014332

